

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI GÜVENLİK ANABİLİM DALI

ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ DİNİ
RADİKALİZME ETKİSİ: EL KAİDE ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ
Murat BULUT

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi M. Faruk ÇAKIR

Ankara - 2021

ÖZET
T.C.
Polis Akademisi
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı
ABD'nin Ortadoğu Politikasının Dini Radikalizme Etkisi:
El Kaide Örneği
Hazırlayan: Murat BULUT
Doktora Tezi
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi M. Faruk ÇAKIR
2021 – 325 Sayfa

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin Harry Truman dönemi ile Barack Obama yönetimi arası süreçteki Ortadoğu politikaları kronolojik olarak incelenmiş ve özellikle 1979 sonrası dönemde uyguladığı politikaların Ortadoğu'daki dini radikalizme etkisi terör örgütü El Kaide'nin ortaya çıkış ve yükselişi üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır.

Vaka çalışması olarak ele alınan ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesinin kullanıldığı bu çalışmada ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları, ABD başkanlarının konuşmaları, ilan ettikleri doktrinler, Ulusal Güvenlik Strateji belgeleri ve başkanlık emirleri ile Başkanların politikalarına etki eden bakanlar ve danışmanların söylemlerinin analizi üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışma neticesinde, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonyasını tesis etmeye çalıştığı Ortadoğu'ya yönelik politikalarının, bölgede dini radikalizmin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesinde birincil düzeyde etkiye sahip olduğu, terör örgütü El Kaide'nin de ABD'nin bölgesel ve küresel politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Sonuçta Ortadoğu'da dini radikalizmin azalması için ABD'nin İsrail-Filistin sorununda tarafsız bir yaklaşım sergilemesi, bölgedeki emperyal niyetlerinden ve kendi tercihlerini bölgeye empoze etmekten vazgeçmesi, bölgenin zenginliğini ve kaynaklarını gerçek sahibi olan bölge halklarına bırakması ve ABD çıkarlarına ters olsa dahi bölge ülkelerinin yönetimlerinin, ülkelerin halklarının iradelerine ait olduğunu kabul etmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Ortadoğu, Dini Radikalizm, El Kaide, Selefilik.

ABSTRACT
Police Academy
Institute of Security Sciences
Department of Internatioal Security
The Effect of U.S. Middle East Policy on Religious Radicalism:
The Case of Al Qaeda
Murat BULUT
Ph.D. Dissertation
Supervisor: Asst. Prof. M. Faruk ÇAKIR
2021 – 325 Pages

In this study, Middle East policies of the U.S. in the period between Harry Truman and Barack Obama administration were examined chronologically and especially the effects of policies implemented in the post-1979 period on religious radicalism in the Middle East have been tried to be determined through the emergence and rise of terrorist organization Al Qaeda.

In this study, which was considered as a case study and in which document analysis was used, the U.S. policies towards the Middle East were tried to be revealed through the analysis of the speeches of the U.S. presidents, the doctrines announced by the U.S. presidents, the National Security Strategy documents and the presidential directives and the statements of the ministers and advisors that affect the policy of the presidents.

This study has revealed that the policies of the U.S. towards the Middle East, where the U.S. has established hegemony since the World War II, are primarily responsible for the emergence and rise of religious radicalism in the region and it has been determined that the terrorist organization Al Qaeda emerged as a result of the regional and global policies of the U.S..

Ultimately, in order to reduce religious radicalism in the Middle East, the U.S. should adopt a neutral approach in the Israel-Palestine problem, abandon its imperial intentions and imposing its own preferences on the region, leave the wealth and resources of the region to the real owners of the region and the U.S. has to accept that the governments of the countries in the region belong to the will of the people of the countries, even if it is against the U.S.' interests.

Key Words: United States, Middle East, Religious Radicalism, Al Qaeda, Salafism.

ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ DİNİ RADİKALİZME ETKİSİ: EL KAİDE ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
TELİF HAKLARI BEYANNAMESİ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XIV
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: 1945-1977

1.1. ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ:	
DOKTRİNLER VE UYGULAMALARI.....	14
1.1.1. ABD’nin Ortadoğu Politikasını Şekillendiren Faktörler.....	16
1.1.2. Çevreleme Politikası ve Truman Doktrini (1947)	18
1.1.3. ABD’de Yahudi Lobisi ve İsrail’in Kurul. ABD’nin Rolü (1948).....	20
1.1.4. Bir CIA Örtülü Operasyonu: İran’da Askeri Darbe (1953)	23
1.1.5. ABD’den Başarısız Bir Girişim: Bağdat Paktı (1955)	27
1.1.6. Ortadoğu’da Başat Güçlerin Değişimi: ABD ve Süveyş Krizi (1956) ...	29

1.1.7. Ortadoğu’da Egemen Güç Olma Çabası: Eisenhower Doktrini (1957)	31
1.1.8. ABD’nin İsrail’le İmtihani: Altı Gün Savaşı (1967).....	35
1.1.9. Nixon Doktrini ve İki Ayaklı Politika (1969)	39
1.1.10. Yom Kippur Savaşı ve Petrol Krizi (1973)’nin ABD’ye Etkileri	41
1.2. ORTADOĞU’DA DİNİ RADİKALİZMİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI: İSLAMİ HAREKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ.....	43
1.2.1. Kavramsal Bir Tartışma: İslamcılık, Köktencilik, Dini Radikalizm ya da İslami Terörizm	44
1.2.2. Selefi-Vahhabi Düşüncenin Doğuşu, Gelişimi ve Şia ile Mücadelesi	49
1.2.3. Ortadoğu’da İslami Hareketlerin Ortaya Çıkış ve Yükselişinin Sebepleri	59

İKİNCİ BÖLÜM

KIZIL TEHDİDE KARŞI YEŞİL KUŞAK PROJESİ EL KAİDE’NİN DOĞUŞU: 1977-1989

2.1. JIMMY CARTER DÖNEMİ (1977-1981): DOKTRİN VE UYGULAMALARI.....	67
2.1.1. Bölgesel Gelişmeler ve ABD Politikası	67
2.1.1.1. ABD Mekik Diplomasisi: Camp David Sözleşmesi	68
2.1.1.2. Şii Radikalizmin Kurumsallaşması: İran Devrimi ve Rehine Krizi....	72
2.1.1.3. Aşırılığın Başladığı Gün: Kâbe Baskını	76
2.1.2. Bir Brejnev Doktrini Uygulaması: Sovyetlerin Afganistan’ı İşgali.....	80
2.1.2.1. İşgal Öncesi Bölgesel Konjonktür.....	81
2.1.2.2. ABD’nin İşgale Tepkisi: Yeşil Kuşak Projesi ve Carter Doktrini.....	87
2.2. RONALD REAGAN DÖNEMİ (1981-1989): DOKTRİN VE UYGULAMALARI.....	91
2.2.1. Reagan Doktrini ve Yeşil Kuşak Projesi Uygulamaları.....	92

2.2.1.1. ABD-Pakistan-Suudi Arabistan İşbirliğinde Afgan Cihadı.....	95
2.2.1.2. Usame Bin Ladin ve El Kaide Özelinde Afgan Cihadı.....	108
2.2.1.3. Yeşil Kuşak Projesinin Dünya Siyasetine Etkisi	115
2.2.2. Diğer Önemli Bölgesel Gelişmeler ve ABD Politikası	116
2.2.2.1. İran-Irak Savaşı ve ABD Müdahalesi.....	117
2.2.2.2. ABD Desteğinde İsrail'in Güney Lübnan'ı İşgali ve Hizbullah'ın Kuruluşu.....	121
2.2.2.3. ABD Patronajında İsrail ve Filistin Meselesinin İslamileşmesi: Birinci İntifada ve HAMAS'ın Kuruluşu	127
2.3. CARTER VE REAGAN DÖNEMİNDE İSLAMİ HAREKETLER VE DİNİ RADİKALİZM: EL KAİDE ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME.....	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA ABD KARŞITLIĞI VE YEŞİL TEHDİDİN DOĞUŞU EL KAİDE'NİN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ: 1989-2000

3.1. ORTADOĞU'DA ABD KARŞITLIĞININ İNŞASI.....	138
3.1.1. George H. W. Bush Dönemi (1989-1992): Yeni Dünya Düzeni.....	139
3.1.1.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve ABD Öncülüğünde Birinci Körfez Savaşı.....	141
3.1.1.2. Afganistan İç Savaşı (I): Necibullah İktidarının Sonu.....	147
3.1.1.3. ABD Güdümünde İsrail-Filistin Barış Süreci: Madrid Konferansı.....	150
3.1.1.4. İslami Hareketlerin Meydan Okumaları ve ABD Siyaseti: Cezayir, Mısır ve Sudan Örnekleri.....	152
3.1.2. Bill Clinton Dönemi (1993-2000): Seçici Angajman Doktrini.....	157
3.1.2.1. Irak ve İran'a Yönelik Çifte Çevreleme Politikası	159
3.1.2.2. Oslo Anlaşması'ndan Camp David Zirvesine İsrail-Filistin Barış Süreci ve İkinci İntifada	163
3.1.2.3. Afganistan İç Savaşı (II): Mücahit Hük. ve Taliban'ın Doğuşu.....	166
3.1.2.4. Afganistan İç Savaşı (III): Taliban İktidarı-ABD İlişkileri.....	169
3.2. SİYASAL İSLAM'IN DÜŞÜŞÜ VE YEŞİL TEHDİDİN DOĞUŞU.....	172

3.2.1. El Kaide'nin Örgütlenme Dönemi (1989-2000)	173
3.2.1.1. <i>Usame Bin Ladin-Suud Ayrılığı: Suudi Arabistan ve Pakistan Yılları (1989-1991)</i>	173
3.2.1.2. <i>Sudan Yılları: Hasan El Turabi Him. El Kaide (1992-1996)</i>	176
3.2.1.3. <i>Afganistan Yılları: Taliban Himayesinde El Kaide (1996-2000)</i>	179
3.2.1.4. <i>Çatışma Bölgelerinde El Kaide: Kırgızistan, Özbekistan, Çeçenistan, Bosna, Kosova ve Keşmir Deneyimleri</i>	183
3.2.2. ABD'nin Ortadoğu Politikası Ekseninde El Kaide'nin Örgütlenme Sürecinin Analizi	188
3.2.2.1. <i>El Kaide'nin ve El Kaide Bağlantılı Şahısların Terör Eylemleri ve Eylemlerin Analizi</i>	188
3.2.2.2. <i>Usame Bin Ladin'in Röportajları ve Söylem Analizi</i>	193
3.2.2.3. <i>ABD Ulusal Güvenlik ve Terörizm Belgelerinde Din Motifli Terörizm ve El Kaide</i>	198
3.2.2.4. <i>"Tarihin Sonu" ve "Medeniyetler Çatışması" Tezleri Bağlamında ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Dini Radikalizmin Değerlendirmesi</i>	202

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TERÖRE KARŞI SONSUZ SAVAŞ KÜRESEL BİR FENOMEN OLARAK EL KAİDE: 2001-2016

4.1. 21. YÜZYIL ABD DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU	209
4.1.1. George W. Bush Dönemi (2001-2008): Önleyici Savaş Doktrini.....	210
4.1.1.1. <i>11 Eylül Saldırıları ve Yeni Muhafazakârların Erken Zaferi</i>	213
4.1.1.2. <i>Afganistan: Sonsuz Özgürlük Operasyonu</i>	216
4.1.1.3. <i>Irak: Özgürleştirme Operasyonu</i>	220
4.1.1.4. <i>Sivil Demokratik/İlmli İslam Üzerinden Büyük Ortadoğu Projesi..</i>	226
4.1.1.5. <i>İsrail-Filistin Barış Süreci ve İran Nük. Krizi'nde Bush Yaklaşımı</i>	230
4.1.2. Barack Obama Dönemi (2009-2016): Geriden İdare Stratejisi	235
4.1.2.1. <i>Dış Politikada Revizyon İhtiyacı: Akıllı Güç</i>	237

4.1.2.2. Ortadoğu Siyasetinin Yeniden İnşası: Kahire Konuşması.....	242
4.1.2.3. Bush Yönetiminin Mirası: Afganistan, Irak, İran ve Filistin.....	246
4.1.2.4. Arap Baharı ve ABD Politikası	251
4.1.2.5. Suriye İç Savaşı: ABD'nin IŞİD'le Mücadelesi.....	255
4.2. KÜRESEL BİR FENOMEN OLARAK EL KAİDE VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ (2001-2016).....	260
4.2.1. Afganistan ve Irak'ın İşgali Sonrası El Kaide	261
4.2.2. Arap Baharı Sonrası El Kaide ve IŞİD'in Ortaya Çıkışı.....	267
4.2.3. El Kaide'nin Terör Eylemleri ve Eylemlerin Analizi.....	274
4.2.4. El Kaide Liderinin Söylemleri ve Söylemlerin Analizi	278
4.2.5. 11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası Ekseninde El Kaide'nin Dönüşüm Sürecinin Analizi	283
SONUÇ.....	291
KAYNAKÇA	300

KISALTMALAR LİSTESİ

AHB	: Afgan Hizmetler Bürosu
AIPAC	: American Israel Public Affairs Committee
AIOC	: Anglo-Iranian Oil Company
akt.	: aktaran
AIS	: Armée islamique du salut
ANSF	: Afghan National Security Forces
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CENTCOM	: Central Command
CENTO	: Central Treaty Organisation
CIA	: Central Intelligence Agency
CPA	: Coalition Provisional Authority
CSIS	: Center for Strategic and International Studies
CTC	: Counterterrorism Center
CVE	: Countering Violent Extremism
DCI	: Director of Central Intelligence
DIA	: Defense Intelligence Agency
DKK	: Devrim Komuta Konseyi
EMEL	: Lübnan Direniş Tugayı
ENC	: El Nusra Cephesi
FAA	: Federal Aviation Administration
FBI	: Federal Bureau of Investigation
FBIS	: Foreign Broadcast Information Service
FIS	: Front islamique du salut
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FLN	: Front de libération nationale

GIA	: Groupe islamique armé
GID	: General Intelligence Directorate
HAMAS	: Harakat al-Muqāwamah al-’Islāmiyyah
HUJI	: Harakat al-Jihād al-Islāmiyah
IAEA	: International Atomic Energy Agency
IEK	: Irak El Kaidesi
İİD	: Irak İslam Devleti
ISAF	: International Security Assistance Force
ISI	: Inter-Services Intelligence
ISIL	: Islamic State of Iraq and the Levant
ISIS	: Islamic State of Iraq and Syria
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İD	: İslam Devleti
JUI	: Jamiat Ulema-e Islam
KGB	: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
LC	: Lübnan Cephesi
LUH	: Lübnan Ulusal Hareketi
MC	: Milletler Cemiyeti
MEPI	: Middle East Partnership Initiative
MİC	: Mısır İslami Cihadı
MNF	: Multi-National Force
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NIF	: National Islamic Front
NSA	: National Security Agency
NSC	: National Security Council
NSD	: National Security Directive
NSDD	: National Security Decision Directive
OAPEC	: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries
ÖİH	: Özbekistan İslami Hareketi
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu

RDJTF	: Rapid Deployment Joint Task Force
SALT	: Strategic Arms Limitation Talks
SAVAK	: Sāzemān-e Ettelā'āt va Amniyat-e Keshvar
SDG	: Syrian Democratic Forces
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organization
SOFA	: Status of Forces Agreement
SNA	: Somali National Alliance
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TRK	: Tavsiye ve Reform Komitesi
UÇK	: Ushtria Çlirimtare e Kosovës
UNSC	: United Nations Security Council
USAID	: United States Agency for International Development
vd.	: ve diğerleri
YPG	: Yekîneyên Parastina Gel
YTS	: Yabancı Terörist Savaşçı

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: ABD Destekli Afgan Direniş Grupları ve Liderleri (1988).....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1: Ortadoğu Bölgesi	12
Şekil 1.2: Radikalizm-Fundamentalizm-Şiddet-Terörizm İlişkisi.....	48
Şekil 2.1: İslam Dünyası.....	94
Şekil 2.2: Sovyetlerin Çekilmesi Sonrasında Afganistan’da Güç Dengesi.....	107
Şekil 3.1: Basra Körfezi.....	143
Şekil 3.2: Afganistan’dan Ayrılan Mücahitlerin Hareketliliği.....	187
Şekil 4.1: ABD İşgali Öncesi Irak’ın Etnik-Dini Yapısı.....	223
Şekil 4.2: İç Savaş Öncesi Suriye’nin Etnik-Dini Yapısı.....	268
Şekil 4.3: El Kaide’nin Operasyonel Dönüşüm Aşamaları.....	287
Şekil 4.4: El Kaide ve IŞİD’e Bağlı Örgütlerin Etkinlik Alanları.....	290

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler'in bir alt disiplini olarak 1970'lerden itibaren akademik dünyada yerini alan (Uluslararası) Güvenlik Çalışmaları'nın günümüzdeki en önemli alt başlıklarından birisi de radikalleşmedir. Arap Baharı'nın devamı niteliğinde 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşta ortaya çıkan terör örgütü Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'yle birlikte uluslararası siyasette en önemli gündem bir anda Yabancı Terörist Savaşçılar (YTS) ve Şiddete Varan Aşırılık (ŞVA) olmuştur. Bu ilgi uluslararası siyasete paralel şekilde akademik dünyada da kendisini hissettirmiş ve özellikle dini radikalizm ve din motifli terörizm odağında radikalleşme süreçleri üzerine çok sayıda çalışma ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Anglosakson akademik yazında ismi konulmasa da gerek YTS ve ŞVA kavramlarının gerekse de dini radikalizmin ilk ele alınma süreci 11 Eylül 2001 sonrası terör örgütü El Kaide'nin küresel bir fenomen haline gelmesiyle başlamıştır.

11 Eylül saldırıları sonrasında özellikle ABD'nin "güvenlikleştirme" yaklaşımıyla El Kaide'yi daha çok terör eylemleri üzerinden ve "İslami terör" yaklaşımıyla ele alması, ayrıca dini radikalizmi de ABD'nin kendi politikalarının bir sonucu olarak değil de İslam'ın kendi iç yapısından kaynaklanan marazi bir sorun olarak lanse etmeye çalışması, konunun yalnızca terörle mücadele stratejisi kapsamında değerlendirilmesine ve dini radikalleşmenin arkasında yatan esas politik, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik sebeplerin ihmal edilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla dini radikalizme yol açan sebeplerin ihmal edilerek sadece sonuç olan "terörizm" kavramına odaklanılması, problemin doğru tespit edilmesinin önüne geçtiği gibi problemin çözümünde de yanlış araçların kullanılmasına yol açmıştır.

Çalışmanın hipotezi bağlamında, İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlara bir tepki olarak dini radikalizmin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesinde ABD politikalarının en önemli etkenlerden biri olduğu düşünülmüş/varsayılmıştır. Bu kapsamda, ABD'nin Ortadoğu politikaları ile bölgede dini radikalizmin ortaya çıkışı ve yükselişi arasında tutarlı bir korelasyon kurabilecek kadar etkileşim olup olmadığı incelenmiş ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonyasını tesis etmeye çalıştığı Ortadoğu'ya yönelik politikalarının bölgede dini radikalizmin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesinde bir etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Son olarak, cihatçı selefi bir yapıya

sahip olan El Kaide'nin ortaya çıkmasında ve küresel bir fenomen hale gelmesinde ABD'nin bölgesel/küresel politikalarının bir etkisinin olup olmadığı sorgulanmıştır.

Bu çerçevede, eski dünyanın iki sömürgeci gücü olan İngiltere ve Fransa'nın yerini İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da, -özgür dünyanın yeni lideri konumundaki- ABD'nin alması nedeniyle bu çalışmanın öznesi ve etkileyeni olarak ABD seçilmiştir. Bu noktada akla Ortadoğu'daki dini radikalizme ABD haricinde herhangi bir ülkenin etki edip etmediği sorusu gelebilecektir. İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci bölge politikalarının dini radikalizme etkisi 20. yüzyılın ilk yarısında doyum noktasına ulaşmış olup, bu radikalleşme çoğunlukla bölgedeki bağımsızlıkçı/ulusalcı fikirlerin gölgesinde kalmıştır. Ortadoğu ülkelerinin 20. yüzyılın ortasından itibaren bağımsızlıklarına kavuştukları süreçte ortaya çıkan çağdaş İslami hareketlerin bölgedeki otoriter rejimlere karşı ilk isyanları radikalizmi az da olsa körüklese de temel kırılma Soğuk Savaş döneminde ABD'nin bölgesel politikalarıyla yaşanmıştır.

Bu noktada çalışma kapsamında ele alınan Ortadoğu bölgesinin sınırlarını çizmekte fayda var. Avrupa merkezli/kaynaklı ve subjektif bir kavramsallaştırmanın ürünü olan ve Batı coğrafyası'nın siyasal ve kültürel değerlerinden farklı bir yapıyı ve uzaklığı ifade eden Ortadoğu, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge olarak tanımlanmıştır. Konu özelinde açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer husus, kelimenin yazım şeklidir. Kavramın Batı kaynaklı olması ve halihazırda bir özel isim ve fenomen haline gelmiş olması, ifade edildiğinde belli ülkelerin zihinde canlanması ve genel kabul gören biçimi olması nedeniyle “Orta Doğu” yerine “Ortadoğu” şeklindeki yazımının kullanılması tercih edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında kullanılan “kutsal topraklar” ifadesiyle Mekke ve Medine'yi ihtiva eden Hicaz bölgesinin değil ABD askerlerinin 1991 yılında ayak bastığı bir bütün olarak Suudi Arabistan'ın kastedildiğinin vurgulanması yerine olacaktır.

Her bilimsel akademik çalışmada olduğu gibi kaleme alınan bu doktora tezinde de bilime katkıda bulunma amacı güdülmüştür. Bu bağlamda daha önce aynı veya benzer bir konuda yüksek lisans veya doktora tezi yazılıp yazılmadığının tespit edilmesi amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde “ABD Dış Politikası, ABD'nin Ortadoğu Politikası, Radikalizm, Dini Radikalizm, Radikal Dini Akımlar, Din

Motifli Terör, Selefilik/Selefizim, Cihatçı Selefilik, Vahhabilik, Radikal İslam, El Kaide” etiketleriyle tüm zaman aralığında ayrı ayrı yapılan araştırma sonucunda “ABD Dış Politikası, ABD’nin Ortadoğu Politikası ve bunların dönemler itibariyle incelenmesi, 11 Eylül Saldırıları, Irak’ın İşgali, Selefi İdeoloji, Radikal İslami Akımlar ve El Kaide” başlıklarının ayrı ayrı başlıklar olarak çalışılmasına rağmen “ABD’nin Ortadoğu Politikasının Dini Radikalizme Etkisi: El Kaide Örneği” şeklinde bir çalışmanın/korelasyonun daha önce çalışılmadığı görülmüştür. Literatüre orijinal katkı bağlamında sürdürülen tetkiklerde aynı sonuca büyük oranda uluslararası yazında da ulaşılmış, bunda Uluslararası İlişkiler disiplininde Anglosakson etkinliğin hala baskın olması ve dolayısıyla da bu şekilde bir korelasyonun incelenmekten imtina edilmesinin etkili olduğu kanaatine varılmıştır.

Çalışmada cihatçı selefiliğin El Kaide formunda ortaya çıkmasını sağlayan ortam, büyük ölçüde Afganistan’ın ABD tarafından işgali ve sonrasında yaşananların ürünü olarak ele alındıysa da tarihsel bir birikimi olan konunun başlangıcı daha eskiye dayandırılmıştır. Zira El Kaide ile eş zamanlı gelişen cihatçı selefi zihniyet aniden ortaya çıkmış bir vaka değildir; öncesinde oluşan bir zemin ve bir müktesebata sahiptir. Bu anlamda cihatçı selefilik ve El Kaide, Ortadoğu’da (daha genel olarak Müslüman coğrafyada) 19. yüzyılda etkisini hissettiren Batı hakimiyetinden, özellikle de Sykes Picot Anlaşması’ndan itibaren -Baticılık ve milliyetçilik gibi- Batı’nın siyasi ve zihni tahakkümünden kurtuluş arayışında bir alternatif olarak gelişen İslamcılık geleneği içinde yer alan fikirlerden bir kısmının zamanla dini radikalizme dönüşmesinin nihai halkaları olarak değerlendirilmiştir.

Kronolojik olarak dini radikalizm büyük ölçüde 1945’ten günümüze kadar gelişim süreci izlemiştir. Bu dönem aynı zamanda Ortadoğu’daki siyasi gelişmelerde ABD’nin git gide daha belirleyici olmaya başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla ABD’nin Ortadoğu politikasını dini radikalizmle bağlantılı bir şekilde incelemek rasyonel hale gelmekte ve sebep-sonuç ilişkileri kurma imkânı doğmaktadır. Ortadoğu devletlerinde ve bölge düzeyinde cihatçı selefi zihniyetine uygun şekilde değişim ve dönüşüm arayışında olan bir aktör olarak El Kaide’nin, bölgede çıkarları olan ABD gibi dominant bir dış aktörle karşı karşıya gelmesi de başka bir etki-tepki ilişkisinin gelişimine yol açmaktadır. Bu bağlamda da ABD’nin bölge politikalarının

dini radikalizme etkisini El Kaide örneği üzerinden ele almak başka bir sebep-sonuç ilişkisi kurma adına rasyonel bir seçim olmaktadır.

Dini radikalizm ve onun ürünü olan El Kaide'nin doğuşunda ve yükselişinde -ABD'nin politikaları haricinde- Ortadoğu toplumlarına özgü dinamiklerin ve bölgesel etkenlerin de etkilerinin olduğu çeşitli çevrelerce dile getirilmektedir. Bu kapsamda örneğin dini radikalizmi bölge devletlerindeki siyasi istikrarsızlık, etnik ve mezhebi bölünmeler, bölgedeki otoriter rejimlerin oluşturduğu yönetimlerin meşruiyeti sorunu, ekonomik sıkıntılar, küreselleşmenin etkisiyle dünyayı takip etme fırsatı bulan genç nüfusun beklentilerini karşılayamaması nedeniyle oluşan bunalım gibi iç dinamiklere bağlayan -ve ilk bakışta mantıklı bulunan- açıklamalar ile İslam dininin radikalizmi teşvik ettiğini iddia eden çatışmacı yaklaşımlar söz konusudur.

Halbuki 20. yüzyılın ortasından itibaren ABD'nin dış politika çıktıları, Ortadoğu devletlerinde gerek iç siyasetin gerekse de bölgesel siyasetin bir parametresi olma işlevini görmüştür. Bu nedenle Ortadoğu devletlerindeki iç gelişme ve dinamikler ile Ortadoğu'daki bölgesel siyaseti ABD'nin Ortadoğu politikasından bağımsız değerlendirmek gerçekçi olmayacaktır. Bundan dolayı çalışmanın başlığı bağlamında bir başka sebep-sonuç ilişkisi kurma imkânı da doğmaktadır. Özetle bu çalışmada, Ortadoğu'nun bölgesel dinamiklerinin ve radikalizmi İslam dinine bağlayan yaklaşımların oluşmasında da ABD politikalarının ve ABD yönetimlerinin inşa ettiği söylemlerin etkisinin olduğu varsayılmış ve bu etkinin gerçekliği çalışma bağlamında test edilmeye çalışılmıştır.

Neticede bu çalışmayı okuyacak kitlenin, "Ortadoğu'da dini radikalizm ve El Kaide'nin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesinde, İslam'ın kendi (sözde) içsel çelişki ve dogmatik uygulamalarının değil, ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda bölgesel ve küresel düzeyde uyguladığı politikaların etkili olduğu" yönündeki teoriyi destekleyen tüm argümanları tutarlı ve belirli bir sistematik içerisinde bulabileceği ifade edilmelidir. Son olarak, -daha önce de ifade edildiği üzere- radikalleşme konusunda kaleme alınan teorik çalışmaların sayısında özellikle Suriye kriziyle birlikte artış olduğu, kriz sürecinde ortaya çıkan IŞİD başta olmak üzere din motifli terör örgütlerinin etkisiyle dini radikalizm konusunun akademik yazında daha fazla yer kapladığı araştırmalar esnasında gözlemlenmiştir.

ABD'nin Ortadoğu politikasının dini radikalizme etkisinin El Kaide örneği üzerinden araştırılmasıyla, “Yeni Dünya Düzeni”nde ABD'nin, Soğuk Savaş döneminde temellerini kendi attığı din motifli terör örgütü El Kaide üzerinden uluslararası sistemi kendi lehine nasıl dönüştürmeye çalıştığının, kendi politikaları sonucu ortaya çıkan cihatçı selefiliği uluslararası hegemonyasını konsolide etmede ve daha özeldde komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla Ortadoğu'da kendi işgalci varlığını meşru kılmada nasıl araçsallaştırdığının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Gerek dini radikalizm kavramının teorik düzeyde Türkiye’de son 5-10 yıldır çalışılmaya başlanan yeni bir başlık olması gerekse de ülkemizin de etki alanında bulunduğu Ortadoğu coğrafyasının dini radikalizm kaynaklı olarak yaşadığı dönüşüm, bu başlığın daha detaylı çalışılması ve sorunun kökenine inilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışma kapsamında bu başlığın seçilmesinde temel gaye ise, günümüz Ortadoğu ve İslam coğrafyasının içerisinde bulunduğu istikrarsızlığın en önemli sebebi olan dini radikalizmin/radikalleşmenin gelişim sürecinin önce teorik düzeyde akabinde ise ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası bağlamında El Kaide özelinde ortaya konularak akademik dünyayı domine eden Anglosakson yazına karşı çığır açıcı ve tutarlı bir meydan okuma gayreti olmuştur.

Her bilimsel çalışmada, araştırmanın yaklaşımını belirleyen ve çeşitli aşamalarının bu yaklaşım çerçevesinde tutarlı ve amaca uygun bir biçimde sürdürülmesini sağlayan bir araştırma deseni (modeli) seçilir. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden “vaka (durum) çalışması” tercih edilmiştir. Vaka çalışmasında bir veya birkaç durum kendi sınırları (yer, zaman vb.) içerisinde bütüncül şekilde analiz edilir. İlk bakışta genelleme taktiği olarak algılansa da esas amaç ortaya atılan hipotez üzerinden analitik genellemeler yapmak ve sonuçta bir kuram oluşturmaktır. Özellikle olgu ve bağlam arasındaki sınırların tam olarak belli olmadığı karmaşık durumların analizinde tercih edilen bu yöntem, güncel olan ve araştırmacı kontrolünün değişkenler üzerinde olmadığı durumlarda, durumun sebep ve sonuçlarını anlamak için kullanılmaktadır. İncelenen durum içerisinde olguyu etkileyen birden fazla unsur olduğunda, vaka çalışması ile bu unsurlar ve unsurların birbirleriyle etkileşimleri resmedilir. Çalışmanın başlığı ve hipotezi göz önünde bulundurulduğunda, araştırma desenlerinden vaka çalışmasının, tezin geçerliliğini gösterme adına tercih edilebilecek en doğru desen olduğu sonucuna varılmıştır.

Vaka çalışması olarak inşa edilen bu çalışmada sınıflandırma, başlıklandırma ve düzenleme konusunda belirli bir sistematik izlenerek, ABD'nin Harry Truman dönemi ile Barack Obama yönetimi arası süreçteki Ortadoğu politikaları kronolojik olarak incelenmiş ve özellikle 1979 sonrası dönemde uygulanan politikaların Ortadoğu'daki dini radikalizme etkisi terör örgütü El Kaide'nin ortaya çıkış ve yükselişi üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ABD'nin Ortadoğu politikalarının analizi her bir başkan özelinde ele alınmış, bölümlendirme ve başlıklandırma ise ABD'nin Ortadoğu politikalarında kırılmaların yaşandığı dönemler göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Diğer taraftan bilimsel çalışmalarda, herhangi bir dönemde yaşanan gelişmelerin ve uygulanan politikaların orta ve uzun vadeli etkilerinin görülmesi, ortaya çıkması muhtemel yeni demeç, bilgi ve belgelerin beklenerek daha detaylı bir araştırma yapılabilmesi ve ilgili dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihi olay ve olgular üzerinden belirli bir süre geçmesi beklenir. Bu yüzden çalışmanın tamamlanma sürecinde görev süresinin son günlerinde olan Donald Trump dönemindeki ABD'nin Ortadoğu politikasına girilmemiş ve çalışma Obama döneminin sonu itibarıyla sonlandırılmıştır.

Nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesinin, analiz tekniklerinden ise betimsel analizin kullanıldığı bu çalışma hazırlanırken elde edilen bilgi ve belgeler birbiriyle ilişkilendirilerek bütüncül bir resim elde edilmeye çalışılmıştır. Doküman incelemesinde geçmişte yaşanan olaylar, kurumlar, devlet politikaları ve bu politikaları havi özgün belgeler birincil öneme sahiptir. Ayrıca inceleme yapılan alanda kaynağa kolaylıkla erişim imkanının olmadığı durumlarda önemli bilgi toplama yöntemi olması, dokümanların yazıldığı dönemdeki kişi ya da kurumların bireysel ya da özgün tutumlarını yansıtması ve görece düşük maliyetli olması doküman incelemesinin olumlu yönleri iken, dokümanlarda bulunabilecek eksik bilgiler, yanlışlıklar ve bunların belirli bir grup ya da kuruma ait seçilmiş dokümanlar olması doküman incelemesinin olumsuz yönlerini oluşturmaktadır. Betimsel analiz tekniğinde ise elde edilen veriler daha önceden belirlenen başlıklar altında özetlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler (sınıflandırmalar) yorumlanır ve sonuçlara ulaşılır. Son aşamada ise araştırmacı yorumların ışığında gelecekle ilgili tahminlerde bulunarak yeni açılımlara ulaşmaya çalışır. Özetle, dört aşamadan oluşan betimsel analizde ilk olarak betimsel analiz için bir çerçeve oluşturulur. İkinci

aşamada tematik çerçeveye göre veriler işlenir. Üçüncü aşamada bulgular tanımladıktan sonra son aşamada bulgular yorumlanır.

Tercih edilen doküman incelemesi tekniği doğrultusunda bu çalışmada ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları, ABD dış politik karar alma mekanizmasının başında bulunan Başkanların ilan ettiği doktrinler, Ulusal Güvenlik Strateji belgeleri, başkanlık emirleri ve konuşmaları ile Başkanların politikasına etki eden bakanlar ve danışmanların söylemlerinin analizi üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlave olarak ABD'nin Ortadoğu politikaları hakkında yayımlanan kitap, makale ve tezler ile ABD'nin Ortadoğu politikasının oluşumuna etki eden Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve İstihbarat Topluluğu bünyesinde geçmiş dönemde hazırlanan raporlar, yasal mevzuat ve kamuoyuna yansıyan diğer bilimsel veriler kullanılmıştır. Ayrıca gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse de Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikalarında birincil derecede rol oynayan Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger ve Graham Fuller'in söylem ve yayınlarından da çalışma kapsamında istifade edilmiştir. Diğer taraftan CIA'nın 2017 yılı başında, üzerinden 25 yıl geçtiği gerekçesiyle gizlilik derecesini kaldırarak sitesinde paylaştığı 11 milyondan fazla tarihi önemi olan dokümandan da çalışma kapsamında istifade edilse de ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği veya gerçekleşmesine destek verdiği darbe, suikast vb. örtülü faaliyetlerine ilişkin herhangi bir belgenin yayınlanmadığı göz önünde bulundurulduğunda, kaleme alınan çalışmanın mevcut imkanlarla ulaşılabilir verilerle test edildiği gerçeğinin çalışmanın sınırlılıkları ve kısıtlılıkları bağlamında vurgulanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında ABD'nin yalnızca El Kaide'nin doğuşuna ve küresel bir fenomen haline gelmesine sebep olan bölge politikaları değil, ana başlıkta yer aldığı üzere genel olarak Ortadoğu'da dini radikalizmin yükselişini etkileyen diğer bölgesel politikaları da ele alınmıştır. Bu kapsamda ABD'nin tarihsel Afganistan, Irak ve Suudi Arabistan politikalarının yanı sıra ulusalcı, sosyalist ve sol Arap milliyetçiliğini savunan bölge liderlerine bakış açısı da ortaya konulmuştur. Ayrıca Washington yönetimlerinin önce Arap-İsrail çatışması daha sonra ise Filistin meselesi olarak ifade edilen krize yaklaşımı ile İran, Mısır, Suriye ve Pakistan'a yönelik politikalarına da çalışmada yer verilmiştir. Çalışmanın öznesi ABD ve ABD politikaları olmakla birlikte konu yalnızca ABD boyutuyla değil, dini radikalizm ve

El Kaide'nin kendi içsel dönüşüm ve dinamikleriyle de ele alınarak bütüncül ve tarafsız bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in söylemlerinin kronolojik analizi ile örgütün eylemlerinin analizi de çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca El Kaide konusunda özellikle Jason Burke, Peter L. Bergen, Steve Coll ve Michael Scheuer gibi sahada örgüt hakkında detaylı çalışmalar yürüten isimlerin eserlerinden yararlanılmıştır.

Diğer taraftan çalışma kapsamında geleneksel mezhepler ile İslami hareketler olarak bütüncül şekilde ifade edilen çağdaş modeller arasındaki etkileşim sürecinin analizi, dini radikalizmin yükselişi ve El Kaide'nin ortaya çıkışının doğru anlaşılması açısından önem arz etmiştir. Bu kapsamda yapılan okumalarda geleneksel mezheplerle İslami hareketler olarak bütüncül şekilde ifade edilen çağdaş modellerin birbirinden farklı olduğunun belirlenmesi neticesinde, Ortadoğu'daki dini radikalizmin doğrudan mezheplere ve mezhepsel çatışmalara bağlanmasının kolaycı bir yaklaşım olduğu ve sonuç olarak da Ortadoğu'daki radikalleşmenin içsel bir dinamik olan mezhepler arasındaki çatışmalarla değil dışsal etkilerle ortaya çıkan çağdaş İslami hareket ve grupların dinamikleriyle açıklanabileceği kanaatine varılmıştır. Bu bağlamda çağdaş İslami hareketlerin dönüşümü hakkında detaylı çalışmaları bulunan Gilles Kepel ve Olivier Roy'un eserlerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini dini radikalizmin oluşturması, Ortadoğu'da dini radikalizmin düşünsel temelini oluşturan ve 19. yüzyılda ortaya çıkışıyla Sünni İslam dünyasında büyük bir kırılmaya sebep olan çağdaş modellerden Selefilik konusuna özel olarak değinilmesini zorunlu kılmıştır. Selefilik hakkında yerli ve yabancı yayınlarda birbirinden farklı tanım ve tasniflere yer verilse de bu çalışmada genel itibarıyla entelektüel ve davetçi bir yapıya sahip olan "İslahçı Selefilik" ve şiddeti bir araç olarak kabul edip kullanan "Cihatçı Selefilik" ayrımı kabul edilmiştir. Ayrıca selefiliğin tarihsel süreçteki metodolojik dönüşümü de beş farklı versiyonla ele alınmıştır. Bu kapsamda kaleme alınan çalışmada radikalleşme, mezhepler, çağdaş İslami hareketler ve Selefilik konusunda tarafsız ve bilimsel bir yaklaşım ortaya koyma adına, Türkiye'nin yanı sıra yabancı akademik yazında da kaleme alınan farklı yayınlardan istifade edilmeye çalışılmıştır.

Dış politika analizi çerçevesinde bakıldığında, çalışmanın başlığının birey, devlet ve uluslararası sistem gibi farklı düzeylerdeki analizlerde araştırma

gerektirmesinden dolayı, çalışmada Uluslararası İlişkiler'deki en önemli üç analiz düzeyi olan “sistem”, “devlet” ve “birey” düzeylerine başvurulmuştur. Sistemsel analiz düzeyinde genelde uluslararası sistemin yapısı, özelde ise Ortadoğu'da kırılmaların yaşandığı dönemlerde küresel ve bölgesel aktörlerin davranış kalıpları ve benimsediği değerler ortaya konulmuştur. Devlet içi aktörlerin incelendiği ulus devlet analiz düzeyinde ABD'nin Ortadoğu politikasına etki eden hükümet, Kongre ve diğer bürokratik kurumlar arasındaki etkileşim irdelenmiş, ayrıca çıkar ve baskı grupları, medya, kamuoyu gibi devlet dışı birimler ile ABD'nin siyasi kültürüne ve kültürel değerlerine dikkat çekilmiştir. Dış politikayı şekillendiren liderlere ve karar vericilere odaklanılan birey düzeyinde ise ABD başkanlarının dünyayı algılama şekillerine, kişiliklerine ve liderlik özelliklerine odaklanılmıştır. Ayrıca ABD başkanlarının dış politik karar alma süreçlerine etki eden bürokratik kurumlar ve danışmanları ile etkileşimleri de mercek altına alınmıştır.

Ayrıca çalışmada bilimsel bilginin ortaya konulması ve daha da önemlisi yenilik oluşturularak bilime katkı sunulması amacıyla ilişkilendirme yöntemi olarak çoğunlukla tümevarım yöntemi kullanılsa da hipotez ve araştırma soruları tümdengelim yöntemi ile tasarlanmıştır. Bu kapsamda sorun ve değişkenlerin neler olduğunu bulmak amacıyla tümevarım yönteminden, bulguların doğrulanması amacıyla hipotezin sınanması noktasında tümdengelim yönteminden (hipotezli tümdengelim) istifade edilmiştir. Son aşamada ise yine tümevarım yöntemi ile hipotezin değerlendirmesi yapılmıştır. Özetle tümevarım yöntemi ile araştırma sürecinde olay ve olgular hakkında belirli bir sistematik dahilinde veri toplanıp akıl süzgecinden geçirilerek gözlem sonuçları üzerinden genellemelere ulaşılmıştır. Çalışmanın konusu bağlamında ve konuya etki etmesi muhtemel tüm örneklerin gözlemlenmesinin mümkün olmaması, tümevarım yönteminin çalışma özelindeki bir kısıtı olarak karşımıza çıkmıştır.

Çalışma toplam dört (4) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tezin içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi için ABD ile Ortadoğu arasındaki ilişkinin tarihsel arka planının çift yönlü olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda önce Ortadoğu'da tepkisel olarak radikalizmi besleyen enerji birikiminin oluşmasına yol açan 1979 yılına kadarki ABD politikaları ele alınmış, daha sonra ise Ortadoğu'da İslami hareketlerin ortaya çıkış ve yükselişi ele alınarak ABD'nin Ortadoğu

politikası ile Ortadoğu’da dini radikalizmin yükselişi arasındaki korelasyonun temelleri atılmıştır.

İkinci bölümde, 1979 yılında Ortadoğu’da gerçekleşen İran İslam Devrimi, Kâbe Baskını ve Sovyetlerin Afganistan’ı işgalinin ABD’nin bölgesel ve küresel çıkarlarına etkisi incelenmiş ve bu gelişmeler sonrasında ABD’nin kurguladığı Yeşil Kuşak projesi kapsamında Suudi Arabistan ve Pakistan’ın desteğiyle başlattığı Afgan cihadı tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Afgan cihadının yanı sıra ABD’nin diğer bölgesel politikalarına da yer verilen bu bölümde son olarak ABD’nin Yeşil Kuşak projesinin ve diğer bölgesel politikalarının dünya siyasetine etkisi ile İslami hareketler ve dini radikalizmin El Kaide özelinde bir değerlendirmesine başvurulmuştur.

Üçüncü bölümde, Sovyetler Birliği’nin dağılması akabinde Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle gerek uluslararası sistemde gerekse de ABD’nin küresel vizyonunda yaşanan dönüşümden hareketle Ortadoğu’da artan ABD etkisi ve bu etkiye karşı bölgede oluşan dini radikalizm kaynaklı tepki irdelenmiştir. Körfez Savaşı’yla bölgeye askeri olarak yerleşen ABD’ye karşı oluşan tepkinin Afgan cihadının finansörlerinden Suudi işadamı Usame Bin Ladin’in başını çektiği muhalefette birleşme sürecinin ele alındığı bu bölümde Siyasal İslam’ın düşüşünün oluşturduğu hayal kırıklığından doğan Yeşil Tehdit’in önce dünyaya yayılması daha sonra ise El Kaide ile vücut bulma süreci işlenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise 11 Eylül sonrası ABD’nin Ortadoğu politikalarının Ortadoğu’daki dini radikalizme etkisi El Kaide’nin dönüşüm süreci üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda önce ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgalinin oluşturduğu tepki ve yarattığı yıkımdan beslenen El Kaide’nin küresel bir fenomen haline gelme süreci ve ABD’nin diğer bölgesel politikalarının da etkisiyle zirveyi gören dini radikalizmin yarattığı etki incelenmiştir. Daha sonra ise Yeni Muhafazakarların yarattığı yıkımın yanı sıra Arap Baharı’nın da etkisiyle alt üst olan Ortadoğu’ya yeni bir başlangıç söylemiyle umut vaadinde bulunan yeni Washington yönetiminin karşı karşıya kaldığı meydan okumalar irdelenmiş ve dini radikalizmin evirildiği son nokta El Kaide’nin dönüşüm süreciyle ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonunda ise varılan sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN: 1945-1977

Tarihsel süreçte Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol, Tatar ve Türk imparatorlukları gibi farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Ortadoğu, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle dünya siyasi tarihinin her döneminde güç ilişkilerinin merkezinde etken veya edilgen bir aktör olarak yer bulmuştur. “Ortadoğu” kavramı her ne kadar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaygın bir şekilde kullanılmaya başlansa da kavramı ilk defa 1902 yılında ABD’li tarihçi ve stratejist Alfred Thayer Mahan kullanmıştır. Mahan, *National Review*’de kaleme aldığı “The Persian Gulf and International Relations” isimli makalede Ortadoğu’yu “Arabistan ile Hindistan arasındaki bölge” olarak tasvir etmiştir (Lewis, 1964: 75). Kavram sonraki yıllarda *The Times* gazetesi dış politika editörü Valentine Chirol¹ ve yazar Angus Hamilton² tarafından Anglo-Sakson bilim dünyasına taşınmıştır. Resmi olarak ise ilk defa 1911 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı George Nathaniel Curzon tarafından Lordlar Kamarası’nda yaptığı bir konuşma esnasında kullanılmıştır (Davison, 1960: 4).

Bu bağlamda “Ortadoğu” kavramı Batı merkezli ve subjektif bir kavramsallaştırmanın ürünüdür ve Avrupa’nın dünyanın merkezinde diğer bölgelerin ise Avrupa’ya yakınlıklarına göre “yakın, orta veya uzakta” olduğu şeklinde bir ayırım dahilinde inşa edilmiştir. Özede ise İngiltere’nin hegemonik güç olduğu 20. yüzyıl başında yapılan bir değerlendirme olmasından dolayı İngiltere merkezli bir kavramsallaştırma olduğu, dolayısıyla bölgenin “Ortadoğu” olarak tanımlanmasının dünya siyasetinde edilgen konumda olduğu döneme denk geldiği ifade edilebilir. Batı dünyasında Osmanlı için tercih edilen “Doğu” veya “Yakındoğu” ifadeleri de sadece coğrafi bir nitelendirme değil aynı zamanda dinsel veya kültürel olarak kendisinden farklı olan “ötekini” ifade eden bir kavramsallaştırmadır (Dursun, 2013: 3-4).

Coğrafi olarak Ortadoğu bölgesinin kapsam ve sınırlarına ilişkin farklı dönemlerde farklı yaklaşımlar ortaya konulsa da bölge en geniş anlamda; batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır’dan başlayarak doğuda Umman Körfezi’ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap

¹ Detaylı bilgi için bkz.: Valentine Chirol, *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*, London, 1903.

² Detaylı bilgi için bkz.: Angus Hamilton, *Problems of the Middle East*, London, 1909.

Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanmıştır. ABD'nin ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi" de bu coğrafyaya tekabül etmektedir (Arı, 2012: 21). Sınırların bu şekilde geniş tutulduğu bir Ortadoğu kavramının muğlaklığı kullanımı zorlaştırdığından son dönemde akademik yazında bu bölge *Ortadoğu* ve *Kuzey Afrika* olarak ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu şekilde bir ayırmda Ortadoğu'nun, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge olarak, Kuzey Afrika'nın ise Mısır'ın batısında yer alan bölgeler olarak kullanılmasının daha doğru olacağı açıktır. Bu ayrım bağlamında Kafkaslar ve Orta Asya'nın Ortadoğu kavramının kapsamı dışında düşünülmesi gerekmektedir.

Şekil 1.1: Ortadoğu Bölgesi

Kaynak: CIA The World Fact Book

Dünyanın en eski medeniyetlerinin üzerinde kurulduğu Ortadoğu, aynı zamanda üç ilahi dinin de doğduğu yer olma özelliğine sahiptir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in sırasıyla Ortadoğu'da yer edinmesi bölgeyi teopolitik olarak daha stratejik ve önemli hale getirmiş, bölge, inançların etkileşim ve çatışma içerisinde olduğu bir coğrafya olagelmıştır. Bölge dinsel ve tarihsel öneminin yanı sıra sahip olduğu enerji ve doğal kaynaklar zenginliği ve kapitalist ülkelerin pazar ihtiyacı bağlamında ekonomik olarak hayati öneme sahiptir. Bu da bölgede tarihin her döneminde siyasi ve ekonomik olarak otorite kurmak isteyen bölge içi veya bölge dışı devletler arasında güç mücadelesi yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca ünlü jeostratejist John Mackinder'in "dünya adası"³ olarak tanımladığı bölge ve Nicholas Spykman'ın "rimland"⁴ olarak tanımladığı bölgeler Ortadoğu'da yer almaktadır. ABD'li stratejist Mahan da dünya hakimiyetinde deniz ticaret yollarının önemine atıfta bulunarak Ortadoğu'da yer alan Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Babül Mendep Boğazı, Süveyş Körfezi ve Cebeli Tarık Boğazı'nın stratejik konumuna dikkat çekmektedir (Arı, 2012: 23). Hasılı, Ortadoğu'nun dünya politikasındaki tarihî rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında stratejik, ekonomik ve kültürel bir köprü olmasından kaynaklanmaktadır.

Yaklaşık iki buçuk asırlık bir tarihi olan ABD ise, sömürgeci bir güç olmaya başladığı 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası ilişkilerde yer bulmaya, hegemonyasını tesis etmeye ve Ortadoğu ile ilgilenmeye başlamıştır. Dünya siyasetindeki yeri yadsınamaz derecede önemli olan ABD ve Ortadoğu arasındaki kapsamlı ilişkinin başlangıcı her ne kadar 20. yüzyılın ortasına rastlasa da ABD'nin bu bölgeye yönelik benimsediği düşünce ve davranış kalıplarının temelleri daha eskiye dayanır. Bu bağlamda tezin içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu iki merkez arasındaki ilişkinin tarihsel arka planının ortaya konulacağı birinci bölümde ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ettiği ve İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1945-1979 yılları arasındaki ABD'nin Ortadoğu politikası ortaya konulacaktır. Daha sonra ise Ortadoğu'da İslami hareketlerin ortaya çıkış ve yükselişi ele alınarak ABD'nin Ortadoğu politikası ile Ortadoğu'da dini radikalizmin yükselişi arasındaki korelasyonun temelleri atılacaktır.

³ Detaylı bilgi için bkz.: *Kara Hakimiyet Teorisi, Tarihin Coğrafi Mihveri*, London, 1904.

⁴ Detaylı bilgi için bkz.: *Kenar Kuşak Teorisi, Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi*, N.Y., 1942.

1.1. ABD’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ:

DOKTRİNLER VE UYGULAMALARI

ABD’nin bağımsızlığını ilan ettiği 1776 yılından Ortadoğu’da söz sahibi olmaya başladığı 20. yüzyılın ortasına kadar geçen süreçte izlediği dış politika üç ayrı aşamadan geçmiştir. Ulusal bütünlüğün ve ekonomik bağımsızlığın sağlanmaya çalışıldığı ilk dönemde devletin güçlenerek kendi ayakları üzerinde durması için gerekli adımlar atılmış, bu kapsamda diğer devletlerle ticari ilişkiler azami seviyede geliştirilirken siyasi ilişkiler asgari düzeyde tutulmaya çalışılmıştır (U.S. Senate, 2000: 26). Kıtadaki Avrupalı sömürgeci devletlerin varlığına bu devletlerle yaptığı anlaşma, savaş ve toprak satın alımlarıyla son vermeye çalışan ABD (Combs, 1986: 1-2), 1861 yılında başlayan ve dört yıl süren ABD İç Savaşı’ndan ulusal kimliğini pekiştiren bir devlet olarak çıkmıştır (Nevins ve Commager, 2008: 228). İç savaş sonrasında iktisadi olarak hızla büyümeye başlayan ABD ülkenin her tarafına ulaştırdığı demiryolu ağı ile birleşik ve ulusal bir pazar oluşmasını sağlayarak siyasal birliğinin yanı sıra ekonomik birliğini de sağlamlaştırmıştır (Sander, 2003: 160). İlk dönem ABD dış politikasının çerçevesi ise 1823 tarihli Monroe Doktrini ile çizilmiştir. ABD, Başkan James Monroe’nun Kongre’ye sunduğu bu doktrinin ortaya koyduğu “İzolasyonist/Yalnızcı” dış politika ile çalkantılı Avrupa siyasetine karışmama kararı almış, buna karşın sömürgeci Avrupa devletlerinin de Amerika kıtasının siyasetine karışmaması gerektiğini, aksi takdirde karşısında ABD’yi bulacağını deklare etmiştir (Nevins ve Commager, 2008: 161-163).

Dış tehditlerin minimize edildiği, siyasal izolasyon süreci olarak da ifade edilen ikinci dönem ABD ekonomisinin hızla büyümesine sahne olmuş, siyasal ve sosyal gelişmelerin yanı sıra izolasyonist dış politikanın da katkısıyla 1896 yılında ABD dünyanın en büyük ekonomisi olmuştur (Lefebvre, 2005: 17). İktisadi anlamda elde edilen bu başarı kıtasal güç haline gelen ABD’yi topraklarını genişletmeye yönelik bir strateji izlemeye yöneltmiştir (Ataman ve Gökcan, 2012: 205).

ABD’nin, bu strateji doğrultusunda 1898 yılında İspanya ile sömürgecilik yarışı kapsamında yaptığı savaşla başlayan üçüncü dönem, dış politikasında kırılma noktası olmuştur. Zira savaş sonunda topraklarını genişleten ABD askeri gücünün üstünlüğünü de tüm dünyaya ispat etmiş ve küresel bir güç olma yolunda yayılcı politikalar izlemeye başlamıştır (Ataman, 2008: 401; Toman ve Akman, 2014: 285).

Bu doğrultuda Pasifik bölgesine yönelen ABD, 1900 yılında Çin’de çıkan Boxer Ayaklanması’nın bastırılmasında önemli bir rol oynamış, 20. yüzyıla Japonya ile birlikte Pasifik’teki en önemli askeri ve siyasi güç olarak girmiştir. Yeni durum her ne kadar geleneksel izolasyon politikasından sapmaya ve bu politikayı sürdürmeyi zorlaştırmaya sebep olsa da izolasyonizmin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD’ye dünya liderliğinin kapılarını açtığı da unutulmamalıdır (Ataç, 2007: 120).

Birinci Dünya Savaşı 1914 yılında patlak verdiğinde ABD başlangıçta tarafsızlığını ilan ederek izolasyon politikasını sürdürmek istemiştir. Ancak Almanya’nın Zimmermann Telgrafı ile Meksika’yı ABD karşısında savaşa girmeye teşvik etmesi ve Almanya’ya ait denizaltıların ABD gemilerine saldırması nedeniyle ABD’de Kongre 1917 yılında aldığı kararla Almanya’ya savaş ilan etmiş ve eski dünyanın siyasetine önemli bir aktör olarak girme sürecini başlatmıştır. ABD girdiği savaşın başlangıcında İtilaf Devletleri’ne maddi destekte bulunmuştur. Bununla birlikte Başkan Woodrow Wilson, ortaya koyduğu 14 İlke ile savaş sonrası dünya düzenini belirleyen Versay hükümlerinin mimarlarından olsa da bu hükümleri Kongre’den geçirememiş ve uluslararası barış ve güvenliği koruma iddiasıyla kurulmuş olan Milletler Cemiyeti (MC)’ne üye olmamıştır. ABD açısından izolasyonist dış politikanın sürdürülmesi anlamına gelen bu eğilim İkinci Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir (Sander, 2003: 385-386). ABD, Japonya’nın Pearl Harbor saldırısı sonrasında İkinci Dünya Savaşı’na müdahil olduğu 1941 yılından itibaren izolasyonist politikayı terk ederek küresel hegemonyasını güçlendirecek bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Bu bağlamda tarihsel süreçte ABD’li karar alıcıların benimsedikleri siyasi anlayışa da bağlı olarak ABD dış politikasında özellikle realist ve idealist anlayış hâkim olmuştur. Realizmin ABD dış politikasına yön veren esas yaklaşım olmakla birlikte idealizm sayesinde ulusal çıkarların meşrulaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir (Ataman ve Gökcan, 2012: 201-202). Monroe Doktrini başlangıç olmak üzere ABD dış politika tarihi, aynı zamanda, ABD başkanlarının isim ve söylemleriyle inşa edilen ve geçmiş dönem uluslararası ilişkiler anlayışından farklı bir politika izleneceğine işaret eden, çalışmanın başlığı bağlamında ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarını da belirleyen doktrinlerin tarihidir (Güzel, 2018: 51).

1.1.1. ABD'nin Ortadoğu Politikasını Şekillendiren Faktörler

Yaklaşık 400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan ve sahip olduğu zengin petrol yatakları nedeniyle özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra stratejik önemi artan Arap Ortadoğusu, Osmanlı'nın dağılma ve parçalanma sürecine girdiği 19. yüzyılın sonundan itibaren sömürgeci Avrupalı devletlerin etki alanına girmeye başlamış, Birinci Dünya Savaşı sonunda savaşın galipleri İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır.

Savaşın devam ettiği 1917 yılında Ortadoğu'da hakim güç olan İngiltere, gerçekleşen devrim nedeniyle müttefiki Rusya'nın savaştan çekilmesi sonrasında endişeye kapılmış, Rusya'nın savaştan ayrılmasıyla oluşan boşluğu ABD ile doldurmak istemiştir. Bu amaç doğrultusunda ABD'de etkin konumda olan Yahudiler için Filistin topraklarında bir yurt kurulması fikrinin desteklendiğinin deklare edilmesi Ortadoğu'nun kaderini değiştirmiş, üçüncü bir güç olarak Siyonizm de 20. yüzyılda önemli bir aktör olarak Ortadoğu'da yerini almıştır (Kurt, 2014: 170).

Ekonomik ve toplumsal olarak büyük bir yıkıma sahne olan İkinci Dünya Savaşı, Ortadoğu'daki en önemli iki sömürgeci güç olan İngiltere ve Fransa'nın savaş sonrasında eski kapasitelerini kaybetmelerine ve bölgede güç boşluğu doğmasına yol açmış, Ortadoğu coğrafyası savaşın galiplerinden komünist Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığı tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Savaşın diğer galibi ABD ise bu tehdit karşısında Avrupalı seleflerinin yerini almak ve Ortadoğu'da etkinliğini artırmak üzere harekete geçmiş, Sovyetlerle birlikte ABD'nin de bölgede etkisi artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ABD'nin Ortadoğu'ya girişinin bölgesel çıkarlar ve konjonktürel gelişmelerin etkisiyle olduğu söylenebilir (Akbaş, 2011: 2).

Esasen ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik ilgisi Birinci Dünya Savaşı sonrasında petrolün enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlaması ile artsa da bu ilgi ABD'li petrol şirketlerinin bölge petrollerinden pay almalarına yöneliktir (Pehlivanoğlu, 2004: 262-265). Dolayısıyla ABD hegemon bir devlet olarak Ortadoğu politikasını İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirmeye başlamış, bölge, Sovyetlerin dağıldığı 1991 yılına kadar bu iki gücün hakimiyet yarışına sahne olmuştur.

ABD'nin bölgedeki çıkarlarına geçmeden önce Ortadoğu'ya yönelik bakış açısının altyapısını oluşturan düşünsel kalıplara dikkat çekmek gerekir. ABD, sahip

olduğu empati yapmaktan uzak ben merkezci bakış açısı ile Ortadoğu'nun toplumsal ve kültürel değerleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir (Ahmadov, 2005: 144). Diğer taraftan sahip oldukları oryantalist bakış açısı ile ABD'li karar alıcılar kendilerinin iyiyi, mükemmeli ve üstünü temsil ettiğini düşünmekte ve geri kalmış olduğunu düşündükleri Ortadoğu toplumlarının kalkındırılmasını vazife edindiğini her fırsatta dile getirmektedirler. ABD, her ne kadar batı medeniyetinin temsilcisi olarak Ortadoğu'da insan hakları ve demokrasinin yerleşmesi için mücadele ettiğini vurgulasa da esas amaçları bölgedeki ABD karşıtı radikal hareketler ile kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, Ortadoğu toplumlarını değerlerinden kopararak kontrol altında tutmak, bölgede ittifak yaptığı ülkelerde istikrarı sağlamak ve ABD hegemonyasına karşı çıkan devletlerin bölgeye yerleşmesinin önüne geçmektir (Hobson, 2005: 39-53).

Hegemon bir güç olarak ABD, emperyalist bakış açısıyla, Ortadoğu'daki petrol ve diğer doğal kaynakları kontrol ederek bunların makul fiyatlarla serbest bir biçimde dünya pazarına transferini güvence altına almak istemektedir (Braude, 2005: 14-17). ABD, ülke içi ihtiyaçları ve ABD askeri gücünün sürdürülebilirliği kapsamında yabancı petrol kaynaklarına önemli ölçüde bağımlı olması nedeniyle, petrolü arama ve çıkarma maliyetleri açısından dünyanın en cazip petrolü olan Ortadoğu petrolüne büyük önem vermiştir. Ayrıca ABD Ortadoğu petrolünün pazarlamasıyla, Ortadoğu ülkelerinin petrol satışından kazandığı petro-dolarları ABD'ye çekmekle ve ABD'de kalmasını sağlamakla da ilgilenmektedir. Ortadoğu ülkelerinin idarecileri, iktidarlarının devamının ABD tarafından garantiye alınması karşılığında, elde ettikleri petro-dolarları ülkelerinin kalkınması için yatırımlarda kullanmak yerine özellikle silahlanmada ve ABD banka, borsa ve tahvillerinde değerlendirmektedir. Sonuçta basılan dolarlar tekrar ABD'ye dönmekte, ABD kendisini finanse etmekte, petrol ticaretinin dolarla yapılmasıyla doların “rezerv para” pozisyonu korunmakta ve Ortadoğu petrolüne bağımlı rakip devletler jeopolitik denetim altında tutulmaktadır. Bu anlamda yaptıkları anlaşmalarla çok ucuza aldıkları Ortadoğu petrolünü yüksek fiyatlardan dünyaya pazarlayan ve yönetiminde ABD'li üst düzey siyasetçilerin de yer aldığı ABD'li petrol şirketleri Washington'ın Ortadoğu politikasını etkileyen önemli aktörlerdendir (Brzezinski, 2003: 8).

ABD'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren bir diğer önemli faktör İsrail ve İsrail'in güvenliğidir. İsrail, bölgede uluslararası hukuk ve insan haklarını en çok ihlal eden ülke olmasına rağmen başta ABD olmak üzere Batılı güçlerce korunmakta ve insan hakları ihlallerine göz yumulmaktadır (Ambrust, 2004: 281). ABD'nin Ortadoğu'da en az kendi ulusal çıkarları kadar İsrail'in çıkarlarını da gözeterek hareket etmesinin en önemli sebeplerinden biri; ABD'nin kuruluşunda ve ABD ulusal kimliğinin oluşumunda etkili olan, Hristiyanlığın doğduğu ve yayıldığı Filistin topraklarını kutsal ve değerli kabul eden, Hz. İsa'nın dirilişinin ve insanlığın kurtuluşunun seçilmiş bir halk olan İsrail'le gerçekleşeceğine ve Tanrı'nın vaaadinin insanlığın kurtuluşu mücadelesinde İsrailoğulları'nı destekleyip gözetenleri de kapsadığına inanan, Hristiyan Siyonistler veya Hristiyan fundamentalistler olarak da bilinen Evanjelikler'dir (Çoban-Oran, 2017: 2035-2036; Mayer, 2004: 706-707).

Başta Beyaz Saray olmak üzere ABD karar alma mekanizmasının en önemli pozisyonlarında etkili konumda bulunan, ABD'lilerin Tanrı tarafından seçilmiş bir toplum olduğuna inanan ve ABD'deki en büyük dinsel grup olan Evanjelikler iyi örgütlenmeleri, silah ve petrol lobisi gibi diğer önemli lobilerin desteğini almaları ve bu lobileri kendi çıkarları doğrultusunda mobilize etmeleri sayesinde ve sahip oldukları muazzam mali kaynaklarla ABD iç ve dış politika karar alma sürecini önemli ölçüde etkilemektedirler (Mead, 2006: 85; Arı, 2000: 239-250). Dolayısıyla ABD'deki Evanjelizm kaynaklı İsrail lobisinin Washington'ın Ortadoğu politikasını tahakküm altına aldığı ve gerek Ortadoğu toplumlarına gerekse de ABD halkına zarar veren politikaların baş sorumlusu olduğu söylenebilir (Ataman, 2008: 418).

1.1.2. Çevreleme Politikası ve Truman Doktrini (1947)

İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdiğinde eski dünyanın sömürgeci Avrupa devletleri yaralarını sarmak amacıyla kendi kabuğuna çekilmiştir. Yeni dünya düzeni ise komünist Sovyetler Birliği'nin başı çektiği Doğu Bloku ülkeleri ile özgür dünyanın savunucusu konumundaki ABD'nin başı çektiği NATO kuvvetleri arasında başlayan ve 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla sona erecek olan Soğuk Savaş'a sahne olmuştur. Söz konusu dönemin "Soğuk Savaş" olarak adlandırılmasının sebebi iki devlet arasında doğrudan bir çatışma olmamasına karşın taraflar arasında sürekli bir gerilim ve tehdit algısının olmasıdır.

Savaş sırasında Nazi Almanyası'na karşı kurulan zoraki koalisyonla aynı safta savaşan ABD ve Sovyetler Birliği, savaş sonrası düzenlemelerine ilişkin sahip oldukları görüş farklılıkları nedeniyle iki ayrı kutba ayrılmış, diğer devletlerin büyük kısmı da bu iki kutup etrafında kümelenmiştir (Sander, 1996: 204-205). Soğuk Savaş döneminin başında Doğu Avrupa'da ideolojik yayılmacı bir siyaset izleyen Sovyetler Birliği ile yaşadığı küresel hegemon olma mücadelesi ABD'nin geleneksel izolasyon siyasetini terk ederek aktif ve müdahaleci bir politikaya geçmesine sebep olmuştur (Bullard, 1951: 28). Özü itibariyle Sovyet tehdidine karşı çevreleme politikasını (containment policy) içeren ve 1946 yılında ABD'li diplomat George Kennan tarafından geliştirilen bu strateji Sovyetler Birliği'nin kendi sınırları içerisine hapsedilmesini ve bu sayede komünizm tehdidinin sınırlandırılmasını hedeflemiştir (Kennan, 1947: 581).

Çevreleme politikası kapsamında ilk önleyici adım 1947 yılında Truman Doktrini ile atılmış, ABD Başkanı Harry Truman Kongre'de yaptığı açıklamayla doktrinini "Birleşik Devletler'in silahlı azınlıklar veya dış baskılarla boyun eğdirilmeye çalışılan özgür halkların direnişlerinin desteklenmesi politikası" olarak ilan etmiştir. Sovyetlerin Akdeniz'e inmesini önlemek amacıyla İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren ekonomik ve askeri olarak Türkiye ve Yunanistan'a destek olan İngiltere'nin artık bu yükü kaldıramayacağını Washington'a bildirmesi üzerine Truman bu tarihi rolü üstlenmiş ve çevreleme politikası kapsamında Kongre'den aldığı yetkiyle komünizm tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Türkiye (100 milyon dolar) ve Yunanistan'a (300 milyon dolar) yardım yapmıştır (Kissinger, 2000: 498-500).

ABD'nin çevreleme politikasında Türkiye, Yunanistan ve İran, Ortadoğu'da Sovyet yayılmacılığının önlenmesinde önemli birer kalkan olarak görülmüştür. Zira Sovyetler Birliği, bir yandan Türkiye ve Yunanistan üzerinden Akdeniz'e ulaşmak isterken diğer taraftan da İran üzerinden Ortadoğu petrollerine hakim olmayı amaçlamıştır. Diğer taraftan Arap ülkeleri ve İsrail, ABD için Avrupa, Asya ve Afrika arasında doğal bir köprü olarak görülmüş ve Sovyet yayılmacılığından korunmak istenmiştir (Sönmezoglu, 1994: 89-90). ABD için Ortadoğu'nun daha stratejik bir bölge haline gelmesi Sovyetlere sınırı olan Ortadoğu ülkeleriyle işbirliği yapmasına ve Müslüman dünyayla ciddi olarak ilk temaslarını kurmasına sebep

olmuş (Şahin, 2008: 44), petrol kaynaklarının ve İsrail'in güvenliğini sağlamak amacıyla Truman Doktrini doğrultusunda Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkisini engellemeye çalışmıştır (Dalacoura, 2010: 59). Bu bağlamda ABD ile İngiltere arasında 1947 Ekim ayında gerçekleşen ve "Pentagon Konuşmaları" olarak da bilinen görüşmeler ABD'nin, askeri, siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak bölgedeki Sovyet yayılmasını çevreleme isteğini ortaya koyar niteliktedir (Kuniholm, 1994: 423).

Başkan Truman dönemi, ABD'nin küresel hegemonyasının tesisinde ve Ortadoğu politikasının belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde aktif rol oynayacak bir takım kurumsal yapıların da oluşumuna sahne olmuştur. Bunlardan en önemlisi 1947 yılında çıkarılan Ulusal Güvenlik Yasası ile dış politika ve ulusal güvenlik konularında Başkan'a bağlı bir danışma organı olarak Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) ile Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA)'nın kurulmasıdır. Ayrıca aynı yasa ile kara, deniz ve hava kuvvetleri yeni kurulan Savunma Bakanlığı'na bağlanmış, ordunun çeşitli birimleri arasında koordinasyonun sağlanması amacıyla Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur (Erhan, 2001: 80-81).

1.1.3. ABD'de Yahudi Lobisi ve İsrail'in Kuruluşunda ABD'nin Rolü (1948)

İsrail devletinin ulusal ve ideolojik temelleri, 19. yüzyılın sonunda antisemitizmin yükselişe geçtiği Avrupa toplumunda Yahudilerin statülerinin ve yasal haklarının tartışıldığı bir ortamda ortaya çıkan siyasi Siyonizm hareketi tarafından ortaya atılmış, hareketin kurucusu Theodor Herzl bir Yahudi devletinin kurulması ve Avrupalı Yahudilerin bu ülkeye göç etmesini savunmuştur (Armaoğlu, 1994: 16). Tarihsel süreçte Roma ve Babil sürgünleriyle Ortadoğu ve Avrupa'ya kadar yayılan Yahudiler, dini ve tarihsel kökenleri ile Tevrat'ta bahsedilen ve kutsal addettikleri İsrail topraklarına geri dönme hayalini dini ritüelleriyle canlı tutmuş ve Filistin topraklarında kendi kendine yetebilen Yahudi yerleşkeleri oluşturma ve bu topraklarda kültürel bir yeniden doğuş yaşama fikrini savunmuşlardır (Ulutaş vd., 2012: 15-16).

Filistin'in Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı egemenliğinden çıkıp 1917 yılında İngiliz manda yönetimine girmesi Siyonistler için altın bir fırsat olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un, toprakları üzerinde çok sayıda ve önemli etkiye sahip Yahudi'nin yaşamakta olduğu ABD'nin sempatisini ve Almanya'ya

karşı yürütülen savaşta desteğini almak amacıyla, Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rotschild'a yazdığı mektupla "İngiliz hükümetinin Filistin topraklarında Museviler için ulusal bir yurt kurulmasını olumlu karşıladığını" deklare etmesi Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmasına giden süreçte en önemli kilometre taşı olmuştur. Filistin mandası hükümlerince İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını sağlayacak olması fakat bununla birlikte Filistin halkının da medeni ve dini haklarını koruyacak siyasi, idari ve ekonomik koşulları gerçekleştireceğini açıklaması bugün Ortadoğu'da yaşanan bunalımın çıkış noktasını oluşturan en büyük çelişkidir (Sander, 1996: 75).

Orta ve Doğu Avrupa ile Rusya'da yeniden canlanan Yahudi karşıtlığı nedeniyle 19. yüzyıl sonundan itibaren Filistin topraklarına Yahudi göçü başlamış, 1880'lerde Filistin'de 35.000 Yahudi mevcut iken 1900'lerin başında bu sayı hızla artmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda ve savaşı izleyen yıllarda ikiye katlanmıştır. İngiliz manda yönetiminde geçen ilk on yılda ise yaklaşık 100.000 bin Yahudi Filistin'e göç etmiş, Arap-Yahudi çatışmalarının başladığı bu dönemden itibaren Siyonist hareket de Filistin'de kurmayı planladığı Yahudi devletinin iktisadi, siyasi ve toplumsal temellerini atmaya başlamıştır (Davutoğlu, 2003: 280).

ABD, Ortadoğu'da bir Yahudi devletinin varlığının Ortadoğu politikaları için sağlam bir dayanak oluşturacağını idrakine varmış (Kızıloğlu, 2012: 50), Balfour Deklarasyonu, ABD'li Siyonistlerinin de etkisiyle 1918 yılında ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından desteklenmiştir (Schoenbaum, 1993: 18). ABD, 1922 yılında Kongre'nin aldığı ortak kararlar Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını kabul etmiş, 1924 yılında İngiltere ile yaptığı anlaşmayla da İngiltere'nin manda rejiminde uyguladığı tüm kararları kendisinin de onayına sunmasını sağlayarak bundan sonraki süreçte Filistin'de yaşanacak her türlü gelişmede söz sahibi olmanın yolunu açmıştır (Armaoğlu, 1994: 37).

Almanya'da 1933 yılında Nazilerin antisemitizm söylemi ile iktidara gelmesi Almanya ve müttefiki olan ülkelerden Filistin'e Yahudi göçlerini hızlandırmış ve 1934 yılı itibariyle Filistin'deki Yahudi mevcudu 900.000'e ulaşmıştır. Bu dönemde Filistin'de Yahudiler Arapların üçte biri olmasına karşın eğitimli ve sermaye sahibi olmaları sayesinde Arap üreticisini domine etmiş ve kendi ülkesinde ikinci sınıf

vatandaş haline getirmiştir. Bu durum ise Araplar ile Yahudiler arasında yaşanan çatışmaların artmasına yol açmıştır (Sander, 1996: 75).

İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde çıkarları gereği Ortadoğu'daki dengeleri korumak amacıyla yayınladığı MacDonald Beyaz Kitabı ile Arapların Filistin konusundaki hassasiyet ve taleplerini de gözetmeye başlaması Siyonistlerin tepkisini çekmiş, bu gelişme sonrasında Siyonistler İngilizlere düşman olmuşlar ve manda yönetiminin sona ermesi için lobi faaliyeti yürütmeye başlamışlardır. Ayrıca Siyonist programda öngörülen güçlü bir devletin desteğini alma stratejisi bağlamında İngiltere'nin yerini ABD almaya başlamış ve savaş sonrasında Filistin sorunda ABD faktörü oldukça belirleyici olmuştur (Dursunoğlu, 2005: 197).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında manda yönetiminin Filistin politikasının belirsizliği sebebiyle artan ABD kaynaklı Siyonist propaganda ve Arap devletlerinin baskısı, Yahudi göçleri nedeniyle artan Yahudi-İngiliz-Arap çatışmasını kontrol altına alamamaya başlaması ve savaşın sebep olduğu ekonomik yıkım İngiltere'yi Filistin sorununu Birleşmiş Milletler (BM)'e havale etmeye sevk etmiştir (Öke, 2002: 417). Toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ise, yürüttüğü çalışmalar neticesinde, Çoğunluk Planı olarak da bilinen "Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti, bağımsız bir Arap devleti ve Kudüs'te BM gözetimi altında uluslararası bir bölge kurulmasını" öngören kararı onaylamıştır. Filistin topraklarının yüzde 56'sının kurulacak Yahudi devletine verilmesini öngören bu karar, Filistinli Araplarca haksız ve gayrimeşru bulunarak reddedilmiştir. Siyonistlerse kararı tüm yönleriyle benimsemeseler de Yahudi devletinin oluşması için ilk adım olarak görmüşlerdir (Özmen, 2006: 57).

BMGK kararı sonrasında İngiltere askeri gücünü çekmeye başlarken Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmalar da artmış, İngiltere'nin 1948 yılının başında 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'den çekilmiş olacağını açıklamasıyla şiddet daha da tırmanmıştır. Yahudiler gerçekleştirdikleri toplu katliamlarla yüzbinlerce Filistinli Arabı göçe zorlayarak toprakları boşaltmalarını sağlamışlardır. 14 Mayıs gecesi İngiliz manda yönetiminin sona ermesinden birkaç saat önce de Yahudi Ulusal Konseyi Tel Aviv'de toplanmış ve İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmiştir. İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesinden 11 dakika sonra devleti tanıyan ilk ülke

ABD olmuş, ABD'nin bu tutumu İsrail'in uluslararası arenada tanınmasını kolaylaştırmış, İsrail 11 Mayıs 1949'da BM üyesi olmuştur (Taylor, 2001: 144).

İsrail'in kurulduğunun açıklanmasıyla Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan kuvvetleri Filistin'e girmeye başlamış ve I. Arap-İsrail Savaşı patlak vermiştir. Arap kuvvetleri savaşın başında önemli ilerlemeler kaydetse de İsrail'in planlı savunması ve bölge siyasetinde İngiliz etkinliğinin sürmesi nedeniyle savaş Arapların aleyhine dönüşmüştür. Yüzbinlerce Filistinlinin yurtlarını terk ederek mülteci konumuna düştüğü savaş sonunda Yahudiler Arap devletlerle yaptığı antlaşmalarla, BMGK'nın 1947 yılında verdiği taksim kararıyla kendisine bırakılan yaklaşık 5.800 mil²'lik toprağı 8.000 mil²'ye çıkarmış ve Filistin topraklarının yaklaşık yüzde 80'ini ve Batı Kudüs'ü ele geçirmiştir. Yine savaş sonunda birçok Arap ülkesinde yerel Yahudi nüfusa yönelik ayrımcı politikalar yürütölmeye başlanmış, pek çok Yahudi karşıtı ayaklanmalar patlak vermiştir (Arı, 2012: 277-284).

İsrail, kuruluşundan itibaren mali, askeri ve siyasi anlamda dış destek arayan bir ülke olarak en büyük yardımı dışarıda yaşayan Yahudilerden ve ABD'den almıştır. Yahudilerin ve kutsal toprakların Tanrı'nın gözündey ayrı bir yere sahip olduğunu düşünen ABD Başkanı Harry Truman (Amstutz, 2014: 130), İsrail devletinin kurulmasına destek vererek binlerce Yahudi mültecinin Filistin topraklarına yerleşimi için 135 milyon dolarlık yardım sağlamış, bu sayede İsrail kuruluşundan üç yıl sonra nüfusunu ikiye katlamıştır (Oren, 2008: 125). Kuruluşundan itibaren İsrail'in güvenliğinin sağlanması ABD'nin bölgedeki en öncelikli dış politika konularından birisi olmuştur. ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca İsrail'e Arap devletlerle yaptığı bütün savaşlarda destek vermesi ve Arapları yanında tutmak amacıyla İsrail ile Araplar arasında yapılan barış planlarını hazırlaması Arap dünyasıyla ilişkilerini zorlaştırmıştır (Mearsheimer ve Walt, 2006: 32).

1.1.4. Bir CIA Örtölü Operasyonu: İran'da Askeri Darbe (1953)

Ortadoğı'da 16. yüzyıldan itibaren Şahlık rejimi ile Şii İmamiye (Oniki İmam) inancının temsilcisi haline gelen Safevilerin yıkılması sonrasında iktidarı ele geçiren Türk kökenli Kaçarlar, 1796 yılında İran'ı birleştirerek başkenti Tahran olan Kaçar Hanedanı'nı kurmuştur. Bu dönemden itibaren İngiliz ve Rusların ülkede elde ettiğı ticari imtiyazlar ve siyasi-iktisadi zayıflıklarla mücadele eden Kaçarlar anayasal düzenlemelerle meşruti yönetim denemeleri gerçekleştirdiler de ülkede istikrarı

sağlayamamışlar, neticede Birinci Dünya Savaşı'nda İran toprakları işgal edilmiştir. İngiltere, 1917 Bolşevik Devrimi'yle Çarlık Rusya'nın yıkılması sonrasında İran'ın iç ve dış politikasını şekillendiren tek güç olarak ülkedeki petrol ve petrol ihracatı üzerinde hakimiyet kurmuş, bu ise ülkedeki yabancı hakimiyeti nedeniyle ortaya çıkan muhalefetin daha da güçlenmesine yol açmıştır (Ersoy, 2016: 11-13).

İran'da hükümetin giderek kontrolü kaybetmesi sonrasında General Rıza Han ordusuyla Tahran'da denetimi sağlamış ve gerçekleştirdiği askeri darbeyle yönetimi ele geçirmiştir. 1923 yılında son Kaçar hükümdarının tahttan uzaklaştırılmasıyla kendisini kurucu meclise şah olarak seçtiren Rıza Han, 1926 yılından itibaren İran'da Pehlevi Hanedanı dönemini başlatmıştır (Kurşun, 2013: 185-186). Siyasal, sosyal ve ekonomik alanda önemli reformlara imza atılmakla birlikte baskıcı bir yönetimin sürdüğü Rıza Şah döneminde 1934 yılında ülkenin resmi adı İran olmuş ve Farsça resmi dil olarak kabul edilmiştir. Rıza Şah'ın İngiliz ve Sovyet etkisini dengelemek amacıyla İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler Almanya'sına yakınlaşması, savaş esnasında Fransa'nın düşmesiyle İtalya'nın savaşı Ortadoğu'ya yayması ve Irak'ta İngiliz varlığına meydan okunmaya başlanması Ortadoğu petrollerini tehlikeye atmıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Sovyetler Birliği, önce Rıza Şah'ı tahttan indirerek yerine oğlu Muhammed Rıza'yı Şah olarak tahta geçirmiş, daha sonra ise Muhammed Rıza ile anlaşarak 1941 yılında İran'ı işgal etmiştir (Arı, 2012: 416-417).

Rıza Şah döneminde bastırılan ve içerisinde Sovyetler Birliği destekli Tudeh Partisi ile Muhammed Musaddık tarafından yönetilen Milli Cephe'nin de dahil olduğu muhalefet, ülkede başlayan işgal ve çıkan karışıklıklar sonrasında yeniden ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası İran'da etkinlik yarışına dahil olan ABD ise komşu ülkelerinde baskı uygulayarak bir güvenlik kuşağı oluşturmak isteyen Sovyetlere muhalif olan bütün grupları desteklemeye başlamış, özellikle İran silahlı kuvvetleriyle yakın ilişki içerisine girmiştir (Cleveland, 2008: 321). ABD, genelde Ortadoğu'da özelde ise İran'daki stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla bölgedeki mevcut otoriter rejimleri desteklemiştir. Bu çerçevede İran'da da parlamenter sistemin kurulmasını desteklemek yerine tek adama dayalı bir monarşiyi tercih ederek bu politikasını İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrime kadar sürdürmüştür (Ladjevardi, 1983: 225-226).

Milli Cephe'nin lideri Musaddık, 1933'te İngiltere ile yapılan antlaşma sonrasında İngiliz şirketi tarafından işletilmekte olan İran petrol endüstrisinin millileştirilmesini en önemli hedef haline getirmiştir. Anayasal reform çalışmalarına öncülük etmesinin yanı sıra Petrol Komisyonu'na da başkanlık eden Musaddık'ın çalışmaları ve kararlı tutumu neticesinde komisyon, İngiltere ile yapılan antlaşmayı reddederek petrol sanayisinin millileştirilmesine dair tasarıyı kabul etmiştir. Neticede hazırlanan millileştirme tasarısının Mart 1951'de oybirliği ile yasalaşmasıyla İran petrol sanayisi millileştirilmiştir. Ülkede siyasi istikrarsızlığın devam ettiği bu süreçte Musaddık meclis tarafından Başbakanlığa aday gösterilmiştir. İran'da despotizme ve kolonyal tahakküme başkaldırının zaferi olarak tarihe geçen bu başarı Musaddık'ın, Nisan 1951 ayında gerçekleşen meclis seçimlerinde Tudeh Partisi'nin de desteğini alarak Başbakan olmasını sağlamıştır. Gerek ülke petrolünün millileştirilmesi sürecinde İran'a uluslararası petrol ambargosu uygulanmaya başlanmasının Musaddık hükümetini ekonomik olarak yıpratması gerekse de Şah'ın bu süreçte anayasaya aykırı şekilde ülke siyasetine müdahalesinin devam etmesi nedeniyle Musaddık 1952 yılında istifa ettiğini açıklamıştır. Açıklama sonrasında ülkede kanlı halk gösterileri patlak vermiş, Şah geri adım atarak Musaddık'tan Başbakanlık görevine devam etmesini istemiştir (Arıkan, 2016: 20-21).

Musaddık'ın, yürüttüğü milliyetçi ve tavizsiz siyaset doğrultusunda ülkedeki petrol endüstrisini millileştirmesi İngiltere ve ABD'nin İran'daki çıkarlarına zarar vermiştir. Zira bu gelişme ile İngiltere daha sonra BP'ye dönüşecek olan dünyanın en büyük rafinerisi İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC) vasıtasıyla elde ettiği imtiyazı kaybetmiştir. İran'da Sovyet etkisinin artma ihtimali ve diğer sömürgelerde de benzer bir uyanışa yol açma ihtimali ise ABD'nin Güneydoğu Asya'dan Latin Amerika'ya kadar olan bölgedeki çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında denizasırları askeri gücü zayıflayan İngiltere Musaddık hükümetine karşı ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Sonuçta ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın talimatıyla CIA Ortadoğu Direktörü Kermit Roosevelt yüksek bir nakit meblağ ile Haziran 1953'te İran'a gönderilmiştir. Roosevelt, İran'ı kaosa sokmak ve Musaddık'ın popülerliğini azaltmak amacıyla pek çok siyasetçi, gazeteci ve din adamına rüşvet dağıtmış ve Musaddık hükümeti aleyhine dezenformasyon çalışması yürütmüştür. Bu çalışmalar büyük oranda başarılı olunca Şah ikna edilerek

Ajax Operasyonu başlatılsa da Musaddık darbe girişimini ordudaki kaynaklarından öğrenmiş ve darbe girişiminde dahil olan askerleri tutuklatmıştır. Yaşanan gelişmeler sonrasında Şah da Irak'a kaçınca Musaddık yanlıları sokaklara dökülmüştür. İlk girişimin başarısız olduğunu gören Roosevelt'in tuttuğu provokatörler Musaddık lehine slogan atarak dükkanları yağmalamış ve sokaktaki sıradan insanlara saldırmaya başlamıştır. Musaddık'ın önlemlerinin yetersiz kalması ve CIA'in para ile satın aldığı kalabalığın sokaklarda hakimiyeti ele geçirmesi sonrasında Şah ve CIA yanlısı generaller de kalabalığa dahil olmuş, çıkan çatışmalar sonucunda Musaddık ele geçirilmiş ve tutuklanmış, Şah yeniden tahta çıkarak yönetimi ele geçirmiştir (Uygur, 2016: 16-17).

İran'ın demokratik yollarla seçilmiş hükümetine ABD eliyle gerçekleştirilen darbe sonrasında AIOC ve ABD petrol şirketlerinin eşit paya sahip olduğu bir konsorsiyum, İran ile petrol imtiyazı anlaşması imzalamış ve ABD petrol şirketleri İran petrolü üzerinde önemli bir söz hakkı elde etmiştir. ABD ile ilişkilerinin geliştiği bu dönemde İran'da CIA destekli olarak SAVAK isimli istihbarat teşkilatı kurulmuş ve Şah muhalifi kesimler tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde İran, Arap milliyetçiliği ile öne çıkan Mısır Başbakanı Cemal Abdülnasır'a karşı olmasından dolayı İngiltere ve İsrail'le de paralel bir bölge politikası izlemeye başlamıştır (Ganji, 2006: 11-12). İran'da gerçekleşen darbe uzun vadede Ortadoğu coğrafyasının teopolitik olarak şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Darbeyle ortaya çıkan politik geri tepme ve reaksiyon, zamanla İran'da İslam devriminin zeminin oluşturarak İran ve bölgede ABD karşıtlığının, marjinal ideolojilerin ve dini radikalizmin tetikleyicisi olmuştur. CIA 2013 yılında İran'daki darbeyi İngiliz istihbaratı ile birlikte organize edip sonuca ulaştırdığını itiraf etmiş, yine Soğuk Savaş döneminde Sovyetler ile yaşadığı güç mücadelesinde Şili, Brezilya, Küba ve Vietnam gibi kritik ülkeleri yanına çekmek için bu ülkelerdeki askeri darbeler ve yönetim değişikliklerinde aktif rol almıştır (Balcı, 2016: 48-49). Gerçekleştirdiği bu örtülü operasyonlar ABD'nin kendi gayri meşru çıkarları söz konusu olduğunda seküler ve demokrat yönetim ve siyasetçilere dahi tahammül edemediğini, dolayısıyla savunduğunu iddia ettiği ve dünyaya empoze etmeye çalıştığı değerlerle ters düştüğünü ortaya koymaktadır.

1.1.5. ABD'den Başarısız Bir Girişim: Bağdat Paktı (1955)

ABD'de 1952 yılında gerçekleşen seçimler neticesinde komünizmle daha etkin mücadeleyi savunan Cumhuriyetçilerin Eisenhower başkanlığında yönetime gelmesiyle Truman'la başlayan çevreleme politikası yetersiz görülmüş ve "komünizmin geri itilmesi" politikası ortaya atılmıştır. Sovyetler Birliği ve Çin'i çevreleyen devletlerin ABD'nin ön planda olduğu askeri paktlar içerisinde kümelenendirilmesinin amaçlandığı bu politikanın Ortadoğu'daki ayağını Bağdat Paktı oluşturmuştur (Dikerdem, 1990: 162).

Ortadoğu'nun savunmasında daha aktif olmaya karar veren Eisenhower, Ortadoğu'da ABD öncülüğünde bir savunma organizasyonu kurmak istemiş, bu kapsamda Dışişleri Bakanı John Foster Dulles organizasyonun altyapısını tesis etmek amacıyla Türkiye ve İsrail de dahil olmak üzere Ortadoğu devletlerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. ABD'nin Ortadoğu politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olan bu ziyaretlerde Türkiye'nin kurulacak organizasyona önderlik etmeye hazır olduğu görülmüş, bunun üzerine organizasyona katılacak diğer ülkeler üzerinde durulmuştur. Pakistan, Keşmir sorunu nedeniyle güç mücadelesi içerisine girdiği Hindistan'a karşı Batılı devletlerin desteğini alabilme umuduyla organizasyona katılmak isteyen ilk ülke olmuştur (Serbest, 2003: 55-56).

Ortadoğu'nun savunulması için kurulacak organizasyonda Arap devletlerinin yer almamasının gerçekçi ve akılcı olmadığını düşünen Dulles ilk ziyaretini Mısır'a gerçekleştirse de ziyaret sonunda Arap ülkelerinin kendilerini bir Sovyet tehdidi altında hissetmemeleri nedeniyle batılı bir savunma organizasyona katılmak istemediklerini, yalnızca Sovyetlere komşu İran ve Pakistan gibi Kuzey Kuşak ülkelerin kendilerini tehdit altında hissettiklerini görmüştür (Kürkçüoğlu, 1972: 53).

Arap devletlerinin kurulması planlanan organizasyona katılma ihtimalini düşük gören Dulles, öncelikle Kuzey Kuşağı ülkelerinin işbirliği yapmalarının özendirilmesine karar vermiş ve gerçekleşen temaslar neticesinde Türkiye ile Pakistan arasında Mayıs 1954'te Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Ortadoğu'daki Arap devletleri içerisinde organizasyona dahil olmaya en yakın ülke ise Osmanlı hakimiyeti sonrası İngiliz manda yönetimine giren ve 1932 yılında bağımsızlığını ilan etmesine karşın İngiliz etkisinin sürdüğü Irak olmuştur (Dursun, 2013: 44-45). Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Ekim 1954'teki

Türkiye ziyareti esnasında gerekirse Irak'ın Türkiye-Pakistan paktına katılabileceğini söylemiş, Şubat 1955'te ise Türkiye ile Irak arasında karşılıklı işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Irak, İsrail'i resmi olarak tanımadığı için İsrail'in pakta girmesinin önüne geçmişse de ABD imzalanan işbirliği antlaşmasını memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir (Gürün, 1983: 356).

Türkiye-Irak paktına katılan ilk ülke Irak'taki çıkarlarını güvence altına almak ve bölgede varlığını sürdürmek isteyen İngiltere olmuştur. İngiltere'den sonra Eylül 1955'te Pakistan, Kasım 1955'te ise Batı dünyasından daha fazla destek beklentisi içerisinde olan İran pakta katılmıştır. Böylelikle beş üyenin katılımıyla merkezi Bağdat olan resmi bir örgüt olarak Bağdat Paktı kurulmuştur. Oluşumunda önemli bir rol oynamasına ve pakt üyelerinin ısrarlarına karşın ABD Bağdat Paktı'na katılmaktan imtina etmiştir (McGhee, 1992: 261-262).

ABD'nin pakta üye olmamasının birkaç sebebi vardır. İlk olarak ABD, pakta katılması halinde Sovyetlerin de bölgeye yönelik yeni ve benzer adımlar atabileceğini düşünmüştür. Ayrıca ABD, en başından beri paktın kurulmasına sıcak bakmayan bölgedeki yakın müttefiki İsrail'i kaygılandırmak ve kaybetmek istememiştir. Diğer taraftan ABD hem Suudi Arabistan'daki petrol kaynaklarının tamamının ABD'li şirketlerce işletilmesi nedeniyle buradaki çıkarlarını tehlikeye sokmak istememiş hem de o dönem izlediği siyasetle Sovyetlere yakınlaşmakta olan Mısır'ı ve Mısır'ın Arap dünyasında popüler hale gelen Başbakanı Abdülnasır'ı kendisinden daha fazla uzaklaştırmak istememiştir (Erhan, 2009: 564).

Pakt karşısında Ortadoğu; pakta üye Türkiye, Irak, Pakistan ve İran, pakta karşı çıkan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen ile iki grubun dışındaki Ürdün ve Lübnan olmak üzere üçe bölünmüş, Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu'yu birleştirme amacı güden ABD ve pakt, amaçlanan aksine Sovyetlerin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır (Armaoğlu, 1983: 492). İngiltere'nin pakttaki etkinliğinin artması ve Irak'ın Arap Birliği içerisinde liderliğe özendirilmesi Mısır ve Suriye'nin Sovyetlere yakınlaşmasına yol açmıştır (Hurewitz, 1980: 139).

Bağdat Paktı'nı Batı emperyalizminin bir parçası olarak görmesi ve pakttaki tek Arap devlet olan Irak'ı kınayarak pakt karşıtı propaganda yürütmesi Nasır'ı Ortadoğu'da tek önder konumuna getirmiştir (Cleveland, 2008: 344). Irak'ta 1958 yılında Sovyet taraftarı General Kasım tarafından Nuri Sait hükümetine ve batı

yanlısı Haşimi rejimine gerçekleştirilen darbe, zaten amacına ulaşamayan Bağdat Paktı'nın sonunu getirmiştir. Irak'ta gerçekleşen darbe sonunda monarşi yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Irak'taki yeni yönetim, Nasır ve Baas etkisiyle Sovyetlere yakınlaşmış ve aldığı kararla Mart 1959'da resmi olarak pakttan ayrılmıştır. Irak'ın pakttan ayrılmasını müteakip paktın merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmış ve ABD'nin de gözlemci üye statüsüyle katılımıyla pakt Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)'na dönüşmüştür (Hale, 2003: 128).

1.1.6. Ortadoğu'da Başat Güçlerin Değişimi: ABD ve Süveyş Krizi (1956)

ABD, Truman Doktrini ve çevreleme politikası kapsamında Ortadoğu'da etkin olma girişimleriyle Sovyetlerin bölgedeki etkinliğini azaltmaya çalışsa da bölgede yaşanan bazı gelişmeler bu girişimleri olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmelerden birisi de Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen ve 19. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen Arap milliyetçiliğinin bir zaferi olarak görülen Hür Subaylar Darbesi'dir. Bu darbe Ortadoğu dengelerini değiştirmesi açısından da bir dönüm noktası olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonu itibariyle tam bağımsızlığını kazanamayan Mısır'ın İngiltere ile yakın ilişkide olan Kralı I. Faruk'a tabandan gelen tepkiler, İngiltere'nin desteğiyle Filistin topraklarında İsrail'in kurulması ve 1948-1949 yıllarında yaşanan I. Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilginin sebebi olarak bölgenin monarşilerinin gösterilmesi sebebiyle daha da artmıştır. Ekonomik eşitsizlik ve yolsuzlukların da etkisiyle 1952 yılında Mısır'da kamu düzeni kontrolden çıkmış ve 23 Temmuz'da Cemal Abdülnasır liderliğindeki 100'e yakın subay ülkede yönetime el koymuş, krallık rejimine son vererek Cumhuriyet rejimini getirmişlerdir. Herhangi bir ideolojik parti ile bağlantısı olmayan ve milliyetçi-anti emperyalist söylemle iktidara gelen bu hareket Mısır'ın en köklü İslami hareketlerinden olan Müslüman Kardeşler ile ilk yıllarda yakın ilişki içerisinde olmuştur (Özdemir, 2016: 34).

Darbe sonrasındaki süreçte tek adam olarak yönetimi devam ettiren Nasır, iktisadi kalkınmanın yanı sıra millileştirme projeleriyle de Batı dünyasının dikkatini çekmeye başlamıştır. Mısır'daki darbeyi bir devrime çeviren ise Nasır liderliğindeki Devrim Komuta Konseyi (DKK)'nin uyguladığı milli dış politika olmuştur. Nasır, 1954 yılında İngiltere ile yaptığı antlaşma ile İngiliz askerlerinin Süveyş Kanalı bölgesinden 1956 yılı ortasında çekilmesini sağlamış ve kanalın kontrolünü ele geçirmiştir. Mısır'ın Sovyetlerle ilişkisinin gelişmesi sebebiyle ABD'de Kongre'nin

Nil Nehri üzerine kurulması planlanan Asvan Barajı'nın yapımı için vaad ettiği yardımı iptal etmesi üzerine ise Nasır, Mısır'da sömürgeciliğin sembolü olarak da algılanan, Fransız bir şirket tarafından işletilip İngiltere tarafından stratejik amaçları doğrultusunda kullanılan Süveyş Kanalı'nı işleten şirketi millileştirdiğini 26 Temmuz 1956 tarihinde ilan etmiştir (Lenchowski, 1990: 18).

Yaklaşık üç ay süren ikna çabalarına rağmen Nasır'ın geri adım atmaması ve İsrail'in Kızıldeniz'e tek bağlantısı olan Tiran Boğazı'nı da kapatması üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail güçleri Nasır yönetimini devirmek için Mısır'a saldırmıştır. Bu saldırıda Doğu bloğu ve üçüncü dünya ülkelerinin Mısır'ın yanında yer alması ABD'yi endişelendirmiş, bu gelişmelerin Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini artıracığından kaygı duyan ABD'nin ve bölgede etkin olma arayışındaki Sovyetler Birliği'nin karşı çıkmasıyla üç ülkenin başlattığı harekât durdurulmuş ve söz konusu ülkeler ekonomik ambargo ile cezalandırılmıştır (Arı, 2012: 194).

Süveyş Kanalı'nın yeniden uluslararası trafiğe açılmasıyla çözülen bu krizin kazananı, savaşı kaybetmesine rağmen kanalın tam kontrolünü ele geçiren Mısır olmuştur. Zira kriz sonrasında Nasır tüm Arap ülkelerinde iki sömürgeci devleti dize getiren bir kahraman olarak görülmeye başlanmış ve 1958 yılında Arap birliği yolunda önemli bir adım olarak, komünist baskı altında ve siyasi bir çıkmazda olan Suriye'nin teklifi ile Mısır ve Suriye tek bir devlet olarak birleşmiş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuştur (Cleveland, 2008: 349).

Soğuk Savaşı Ortadoğu'ya taşıyan olay olarak kabul edilen Süveyş Krizi'nde ABD Başkanı Eisenhower, hem Mısır'a başlatılan saldırı esnasında seçim kampanyası yürüttüğü için bu olayı bir seçim malzemesi olarak kullanmak istemiş hem de bölgedeki petrol kaynaklarını tehlikeye atma riskini göze alamamıştır. İsrail'in ABD'deki lobileri aracılığıyla Yahudi oyları üzerinde etki kurma girişimine ise tepki göstermiştir (Best vd., 2008: 390-391).

Süveyş Krizi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünyaya egemen olan İngiltere ve Fransa'nın mutlak egemenliğinin sona erdiğini ve bundan sonra ABD'nin desteği olmadan hareket edemeyeceklerini ortaya koymuştur. İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki etkisinin azalmasıyla bu boşluğu ABD ve Sovyetler Birliği doldurmaya başlamıştır. Sonuç olarak Süveyş Krizi ABD açısından iki önemli sorunu ortaya çıkarmıştır: Ortadoğu'da ABD aleyhine yükselişe geçen Arap milliyetçiliği ve bu

gelişmeden faydalanarak bölgedeki etkisini ve saygınlığını artıran Sovyetler Birliği. Söz konusu iki sorun ABD Başkanı Eisenhower tarafından ilan edilen doktrinin temelini oluşturmuştur (Başaran, 2010: 34).

1.1.7. Ortadoğu’da Egemen Güç Olma Çabası: Eisenhower Doktrini (1957)

Süveyş Krizi, bölgede, Batılı güçlere karşı büyük bir güvensizlik duyulmasına ve bu ülkelerin prestij kaybına yol açmış, ayrıca Ortadoğu’da bir otorite boşluğu oluşturmuştur. Yine bu dönemde Sovyetler Birliği “barış içinde bir arada yaşama” politikası kapsamında İngiltere, Fransa ve ABD’nin Ortadoğu’daki etkisini azaltmak amacıyla -komünist olsun veya olmasın- her türlü çağdaş hareketi desteklemeye başlamıştır. İzlediği bu politika Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya ilgisini artırmış ve Bağdat Paktı’nın kuruluşundan itibaren bölgedeki prestijini artırmıştır. ABD ise, Sovyetlerin bu yeni politikasına karşılık Ortadoğu için o ana kadar yeni bir politika ortaya koymamıştır (Sander, 1996: 274). İşte Eisenhower Doktrini böyle bir ortamda Arap milliyetçiliği ile Sovyet yayılmacılığının önüne geçmek, Arap-İsrail gerginliğine çözüm bulmak, bölge petrolü üzerindeki kontrol ve denetimi sürdürmek ve Batı yanlısı ülke ve rejimleri cesaretlendirmek amacıyla ortaya atılmıştır (Eisenhower, 1965: 178).

Eisenhower, 1956 yılı sonunda Bağdat Paktı üyeleri Türkiye, Pakistan, Irak ve İran’ın toprak bütünlüğüne ve siyasal egemenliğine yönelik bir tehdidi azami ciddiyetle değerlendireceklerini belirterek pakt üyesi devletlerin savunmasını üzerine alacağını diplomatik bir dille ifade etmiş ve doktrinin ilk sinyallerini vermiştir. 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre’ye sunduğu bildiriyle de kendi adını taşıyan doktrini uygulamaya koymuştur (US Department of State, 1956: 918). Eisenhower, Kongre’den aldığı onayla, üç yıl süreyle 200 milyon dolarlık bir bütçenin yanı sıra;

- Bağımsızlığını korumak için iktisadi kalkınma çabasına giren Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapılması,
- Bu durumdaki istekli ülkelere askeri yardım yapılması,
- Yine bu ülkelerin talep etmesi halinde, uluslararası komünizmin denetimi altındaki bir ülkeden gelecek silahlı saldırılar karşısında ABD silahlı kuvvetlerinin kullanılması

hususlarında yetki elde etmiştir (Rosenberg ve Tobin, 1958: 15305). Bu bakımdan Eisenhower Doktrini, Truman Doktrini'nin tüm Ortadoğu'ya yaygınlaştırılması girişimi olarak görülebilir.

ABD'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan bu doktrine en büyük tepki Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. Sovyet yönetimi, Eisenhower Doktrini'ni "ABD emperyalizminin Ortadoğu ülkelerini esaret altına almaya yönelik kaba bir müdahalesi" olarak görmüş ve ABD, İngiltere ve Fransa'ya verdiği bir notayla bölgede ittifak bloklarının kurulmaması, yabancı askerlerin geri çekilmesi, yabancı üslerin tasfiyesi, bölge ülkelerine silah satılmaması ve bölgenin içişlerine karışılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bağdat Paktı üyelerinden Türkiye, Pakistan, Irak ve İran, Ortadoğu'da barışın tesisi ve halkların ekonomik gücünün arttırılması amacıyla yönelik olarak gördükleri Eisenhower Doktrini'ni desteklediklerini açıklamış, İngiltere ise doktrinin bölgede kendisini ikinci plana atmasından rahatsızlık duysa da Ortadoğu'da ABD'nin desteği olmaksızın çıkarlarını koruyamayacağını düşündüğünden isteksiz de olsa doktrini kabul etmiştir. Ortadoğu özelinde Mısır ve Suriye haricindeki ülkeler Eisenhower Doktrini'ne net bir olumsuz yaklaşım sergilememişlerdir (Armaoğlu, 1994: 504).

Mart 1957'de doktrinin Kongre'de kabul edilmesi sonrasında ABD hükümeti, Eisenhower'ın özel danışmanı James P. Richards başkanlığındaki bir heyeti, doktrini bölge devletlerine anlatmaları ve bölge ülkelerinin ABD'nin askeri ve ekonomik yardım teklifinden yararlanmalarını sağlamaları amacıyla Ortadoğu gezisine çıkarmıştır. Doktrine tepki gösteren Mısır, Suriye ve Ürdün bu geziye dahil edilmemiştir (Gönlübol, 1974: 312). 1958 yılı ise Eisenhower Doktrini'nin uygulama yılı olmuştur.

Doktrinin Ortadoğu'daki ilk uygulama alanı doktrine tepki gösteren Ürdün olmuştur. İngiliz etkisindeki Ürdün'de 1957 yılına gelindiğinde muhalefetin sesi iyiden iyiye duyulmaya başlanmış, Kral Hüseyin İngiliz-Ürdün antlaşmasının feshi ve İngiliz etkisinin sona erdirilmesi noktasında halk destekli muhalefetin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. İngiltere'yle yapılan antlaşmanın feshine karar verilmesi sonrasında Kral Hüseyin ABD ile gizli pazarlıklara girişmiş, ülkede karışıklıkların artması üzerine ise CIA kanalıyla ABD'den yardım istemiştir. Karışıklıkların devam etmesi üzerine Kral Hüseyin, ABD ve Suud desteğiyle sıkıyönetim ilan ederek

anayasayı askıya almış ve Sovyetlerle diplomatik ilişki kurulmasını öngören kararnameyi de iptal etmiştir (Marlowe, 1961: 150). Bu gelişmeler üzerine ABD, uluslararası komünizmin etkisi altında olduğunu düşündüğü Ürdün'e doktrin çerçevesinde 10 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur (Gerger, 2012: 159).

Fransa'dan 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye, doktrinin ikinci uygulama alanı olmuştur. Bağımsızlık sonrasında askeri darbe ve iç karışıklıklara maruz kalmaya devam eden Suriye, yeni hegemon güç olan ABD ve Sovyetler'in ilgi alanına girmiştir. Özellikle 1955 yılından itibaren Mısır'la birlikte askeri ve ekonomik anlamda Sovyetlerle ilişki geliştirip ticaret antlaşmaları yapan Suriye başta ABD olmak üzere Batı ülkelerini endişelendirmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Irak petrol şirketinin borularının Suriye'den geçiyor olması ve bu boruların Süveyş Krizi sırasında Suriye ordusu tarafından tahrip edilmesi Batılı güçlerin endişesini artırmıştır (Golan, 1991: 140). İsrail'in bölgedeki varlığına karşı çıkan ve Bağdat Paktı'na dahil olmayı reddeden Suriye, Eisenhower Doktrini'ne de tavır alınca bölgedeki çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle ABD'nin hedefi haline gelmiştir.

Suriye'nin, 1957 yılında ABD'yi CIA aracılığıyla ülkede rejimi devirmekte suçlayıp üç ABD'li diplomatı sınır dışı ettikten sonra ordunun başına Sovyet yanlısı bir komutanı ataması ABD açısından bardağı taşıran son damla olmuştur (Eisenhower, 1965: 196-197). Sonuçta önce Amerikan 6. Filosu Akdeniz'e gönderilmiş, daha sonra ise Sovyet egemenliğine karşı güç kazanmaları için Suriye'ye komşu Batı yanlısı ülkelere ABD tarafından silah gönderilmeye başlanmıştır. ABD'nin bu hamlelere rağmen harekete geçmemesi Suriye'ye sınırı olan Türkiye'yi kızdırmış ve Suriye sınırında askeri tedbir almasına yol açmıştır. Yaşanan gerginlik Suriye ile Mısır arasındaki dostluğun güçlenmesi ve iki ülkenin Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) altında birleşmesiyle sona ermiştir (Rosenberg ve Tobin, 1958: 16005). ABD ise, Suriye'de Sovyetler yerine Nasır'ın etkili olmasını, bölgedeki Sovyet etkisinin azalması nedeniyle olumlu karşılamıştır.

Irak'ta Temmuz 1958'de General Kasım liderliğindeki bir grup subayın gerçekleştirdiği askeri darbe ile Başbakan Nuri Said ve Kral Faysal'ı öldürerek iktidarı ele geçirmesiyle Irak'ta Batı yanlısı rejim ortadan kalkmıştır. Sovyetler Birliği'nin bir yandan bu darbeyi Batı'nın bölgedeki çıkarlarına sekte vurması nedeniyle memnuniyetle karşılamasına bir yandan da Irak'ta eski rejime yeniden

dönmeye yönelik bir ABD müdahalesinden endişelenmesine karşın ABD böyle bir müdahaleden yana olmadığını belirtmiştir (Armaoğlu, 1983: 513-514).

Irak'ta gerçekleşen darbe ABD'nin Lübnan'a yönelik politikasında değişikliğe sebep olmuştur. ABD, 1958 ilkbaharında Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek ülkedeki BAC'a dahil olmak isteyen Nasır yanlısı muhalefete karşı ekonomik ve askeri yardım talep eden Lübnan yönetimine -Sovyetlerle sıcak bir çatışmayı göze alamadığından- mesafeli yaklaşmakta iken Irak'ta gerçekleşen darbe sonrasında bölgedeki diğer müttefiklerini kaybetme kaygısıyla politikasında değişikliğe gitmiş ve doktrin doğrultusunda Lübnan'a binlerce asker göndermiştir (Blechman ve Kaplan, 1979: 200). Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'un yaptığı anayasa değişikliği ile görev süresini dört yıl daha uzatması ülkeyi daha da karıştırmıştır. Bunun üzerine ABD bir yandan Şamun'u yeniden aday olmaktan vazgeçirmeye bir yandan da hem Batı yanlılarının hem de Arap milliyetçilerinin destekleyebileceği bir aday olan Lübnan Genelkurmay Başkanı Şehab'ı öne sürmeye yönelmiştir. Parlamentonun Şehab'ı Cumhurbaşkanı olarak seçmesine karşın Şamun'un görevi hemen bırakmaya yanaşmaması neticesinde ülkede silahlı çatışmalar başlamış, çatışmayı sona erdirmek amacıyla ABD devreye girerek yeni hükümetin kurulmasını sağlamıştır. Kurulan yeni hükümet ise Lübnan'ın bağımsızlığını vurgulayarak Eisenhower Doktrini'nin terk edildiğini, yanı sıra BAC'a da dahil olunmayacağını ilan etmiştir (Marlowe, 1961: 175).

Soğuk Savaş'ın yeniden tırmanmasında önemli bir basamak olan Eisenhower Doktrini ile ABD bölgede -İngiliz liderliğinin sona ermesiyle birlikte- Batı adına söz söyleme tekeli elde etmiştir. Yaşanan gelişmeler bir yandan ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından "sol" Arap milliyetçiliğinin de Sovyetler Birliği kadar önemli bir tehdit olduğunu ortaya koymaktayken diğer taraftan da uygulamalarıyla Eisenhower Doktrini'nin beklenen sonucu vermediği görülmüştür. Yaşanan bunalımlar sonrasında Ortadoğu'daki çatışmalara doğrudan müdahaleye ve Arap milliyetçiliğine temkinli yaklaşmaya başlayan ABD birkaç yıl sonra tek başına Vietnam'da mücadeleye başlayınca, müttefikleri, ABD'yi Süveyş Krizi'ndeki argümanlarını öne sürerek yalnız bırakmıştır (Kissinger, 2000: 609). Eisenhower sonrasındaki Kennedy ve Johnson dönemlerinde ise, Küba krizi ve Vietnam Savaşı'nın oluşturduğu yıkım ve ülke içerisindeki bunalımlar nedeniyle ABD'nin gücünün gerilediği görülmüştür.

1.1.8. ABD'nin İsrail'le İmtihani: Altı Gün Savaşı (1967)

Ortadoğu'da 1960'lı yıllar Nasır liderliğindeki Arap ülkelerinin en büyük düşman olarak gördükleri İsrail'i yok etmeye yönelik ortaya koydukları planlara sahne olmuştur. Her ne kadar 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla Nasır'ın Arap dünyasındaki etkisinin azaldığı görülse de bu dönemde Sovyetlerin bölgedeki etkinliğini daha da artırarak Arap ülkelere silah yardımını sürdürmesi, Nasır'ı, İsrail'le yapılacak bir savaşta Arap ülkelerinin tekrar kendi liderliğinde bir araya gelebileceği yönünde cesaretlendirmiştir (Oktay, 1993: 95-96). Özellikle Mısır lideri Nasır ile yürüttüğü yakın ilişki sayesinde bölgede zemin kazanan ve 1964 yılından itibaren Akdeniz'e giren Sovyetler Birliği, ABD'nin Akdeniz'deki hegemonyasını sonlandırmış (Türsan, 1972: 41-42) ve sonraki yıllarda Doğu Akdeniz'deki deniz gücünü daha da artırarak ABD Altıncı Filosu'nun hareketliliğini izlemeye başlamıştır (Hurewitz, 1980: 97-99).

1960'lı yıllarda Ortadoğu'da bu gelişmeler yaşanırken ABD'de Eisenhower sonrasında 1961 yılında iktidara gelen John F. Kennedy, Yahudilerin sayıları ve yürüttükleri lobi faaliyeti nedeniyle ABD seçimlerindeki baskın etkisini görmüş ve Yahudi lobisinin güçlenmesine olanak tanımış olsa da ilerleyen süreçte Ortadoğu'da kutuplaşmanın artmasıyla bu politikasında değişikliğe gitmiştir (Tivnan, 1987: 56). İsrail'e ilk defa silah satışına onay vermesine ve ABD'deki Yahudi lobisinin çatı örgütü olan Amerikan İsrail Kamu İlişkileri Komitesi (AIPAC)'nin kuruluşunu tamamlamasına olanak sağlamasına karşın yine Kennedy tarafından ortaya atılan ve Arap mültecilerine yurtlarına geri dönme veya tazminat hakkı tanıyan Johnson Planı İsrail ve Amerikan Yahudi örgütleri tarafından reddedilmiştir (Spiegel, 1985: 116).

Kennedy'nin 1963 yılında şüpheli şekilde öldürülmesi sonrasında başkanlığa yükselen Lyndon Johnson döneminde ABD-İsrail ilişkileri en üst seviyeye çıkmıştır. 1964 yılında Yahudi oylarının yüzde doksanını alarak yeniden başkanlığa seçilen Johnson, İsrail'in o ana kadar Beyaz Saray'daki en iyi dostu olmuştur (Kenen, 1981: 173). Bu dostluğuna karşılık Johnson da ABD'deki Yahudi lobisinden özellikle o yıllarda devam etmekte olan Vietnam Savaşı konusunda kamuoyu desteği beklemiştir (Findley, 2000: 195). İşte bu karşılıklı işbirliği ve destek 1967 yılında gerçekleşen ve Altı Gün Savaşı olarak bilinen Arap-İsrail çatışmasında önemli bir imtihan vermiştir.

1948 ve 1956 yıllarında İsrail’le yapılan savaşlarda alınan yenilgilerin Nasır’da oluşturduğu olumsuz etki onu yenilgilerin intikamını almaya itmiştir. Bu etkinin yanı sıra Sovyetler Birliği’nin Mısır ve Suriye’ye yaklaşık on yıldır sürdürdüğü silah desteği ile o sıralar Vietnam’da sürdürdüğü savaş nedeniyle ABD’nin İsrail’e yeterli desteği veremeyeceği yönündeki düşünceler Nasır’ı daha da motive etmiştir. Bu motivasyonla Araplarda ortaya çıkan savaş söyleminin ilk adımı Mayıs 1967 ortasında Mısır ordusunun BM denetimindeki Sina’ya girerek Sina Yarımadası, Gazze ve Tiran Boğazı’ndaki BM askerlerinin çekilmesini istemesiyle atılmıştır. Birkaç gün içerisinde BM askerlerinin çekilmesi sonrasında boğazın kontrolünü ele geçiren Mısır, Tiran Boğazı’nı ve Akabe Körfezi’ni İsrail gemilerine ve bütün deniz trafiğine de kapatınca İsrail’e yapılması muhtemel yardımların güzergahını kontrol altına almış ve bölge bir anda gerilmiştir. ABD ve Sovyetlerin yaşanan gerilimin sıcak çatışmaya dönmesini önlemeye yönelik girişimleri ise ortamı daha da germiştir (Armaoğlu, 1983: 702-705).

Yaşanan krizi görüşmek üzere toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) bunalımı sonlandıracak bir karar alamamış aksine bir kamplaşma ortaya çıkmıştır. Vietnam Savaşı’nın devam etmesi nedeniyle BMGK’da İsrail lehine net bir tavır ortaya koyamayan Lyndon Johnson bilahare yaptığı açıklamada boğazın kapatılmasını hukuka aykırı bularak İsrail’e desteğini göstermiştir. Bunun üzerine sert bir açıklama yapan Sovyetler ise Nasır’dan aldığı -İsrail’e ilk olarak kendisinin saldırmayacağı- yönündeki söze de güvenerek İsrail karşısında Arapları desteklemiş ve bir saldırı olması halinde Arapların yanında olacağını belirtmiştir. Ürdün ve Irak’ın Mısır-Suriye ittifakıyla yaptığı savunma anlaşmalarıyla askerlerini Nasır’ın emrine vermesi üzerine İsrail seferberlik ilan ederek savaş hazırlıklarına başlamış ve özellikle ABD’den destek arayışına girmiştir (Cottam,1971: 124).

Neticede savaş 5 Haziran sabah saatlerinde İsrail’in beklenmedik saldırısıyla başlamıştır. İsrail uçakları yaklaşık üç saat boyunca Mısır, Suriye ve Ürdün havaalanlarını bombalayarak bu ülkelerin hava kuvvetlerini kullanılamaz hale getirmiştir. İsrail’in hava sahasında elde ettiği üstünlük karadaki ilerleyişini kolaylaştırmış, İsrail üç günde Sina Yarımadası’nı kontrol altına almıştır. Altı gün süren ve BMGK’nın ateşkes çağrısıyla sona eren savaş neticesinde Mısır, Suriye ve Ürdün’le ayrı ayrı ateşkes antlaşması imzalayan İsrail, Mısır’a ait olan Sina

Yarımadası ve Gazze'yi, Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ni ve Ürdün'e ait olan Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü işgal etmiş ve topraklarını yaklaşık dört katına çıkarmıştır (Rabin, 1994: 13).

Anglosakson literatürde çoğu zaman hasıraltı edilen ve ABD'nin İsrail'le olan ilişkisine önemli bir meydan okuma olan bir olay daha savaş esnasında vuku bulmuştur. Devam etmekte olan savaşı gözlemlemek üzere bölgeye gönderilen ABD donanmasına ait USS Liberty isimli teknik dinleme/gözetleme zırhlısına 8 Haziran'da uluslararası sularda İsrail hava ve deniz kuvvetlerince saldırı gerçekleştirilmiştir. ABD'li 34 kişinin öldüğü, 171 kişinin de yaralandığı saldırı sonrasında İsrail, geminin düşman gemisi olduğu düşünülerek yanlışlıkla vurulduğunu belirtmiş ve ABD'den özür dilemiştir. Saldırıdan sonraki yıllarda ortaya çıkan gerçekler, savaşın ilk gününde yaptığı açıklamayla bölgesel emellerinin olmadığını söyleyen ve ABD'ye Arap komşularına saldırmama sözü veren İsrail'in sahip olduğu gizli planla dünyayı aldattığını, savaşta işgal ettiği bölgelere yönelik hareketler esnasında ABD'nin İsrail aleyhinde bir adım atmasının önüne geçmek amacıyla geminin kasten vurularak kullanılamaz hale getirildiğini ortaya koymuştur. Gerçekleştirdiği saldırıyla ABD'ye karşı da savaş suçu işleyen İsrail, saldırı sonrasında gerçekleri örtbas etmek için ABD yönetimine baskı uygulamış, Vietnam'da ABD ordusunu zor durumda bırakan Sovyet yapımı füzelerin sırlarını ABD'ye vererek ve Vietnam'da devam eden savaşa yönelik ABD'deki Yahudi kamuoyunca verilen desteği şantaj olarak kullanarak skandalın ABD'li yetkililerce sümen altı edilmesini sağlamıştır (Stroh, 2009: 25-26; Al Jazeera Turk, 2014).

1956-1967 yılları arasında nispeten sakin bir dönem yaşayan Ortadoğu'da patlak veren ve bölgedeki tüm dengeleri değiştiren bu savaşla Arap-İsrail sorunu daha karmaşık hale gelmiştir. Zira İsrail savaşta işgal ettiği bölgelerde gerçekleştirdiği katliamlar sonrasında yeni yerleşim birimleri kurmuş, bu durum ise İsrail'in işgal ettiği topraklarda yeni bir Arap mülteci faciasına sebep olmuştur. Filistin meselesinin Pan Arabizm'le çözülemeyeceği anlaşılmış ve Filistinliler kendi sorunlarını kendileri çözmek üzere harekete geçerek Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü askeri ve siyasi olarak yeniden yapılandırmıştır (Lewis, 2006: 426). Ortadoğu'da Nasır efsanesini sona erdiren bu savaş sonunda Nasır yenilgiden Batılı ülkeleri sorumlu tutup istifa ettiğini açıklasa da halkın baskısı nedeniyle istifasını

geri almıştır. Savaş sırasında Mısır'ın baskısıyla Ortadoğu ülkelerince ABD ve İngiltere'ye uygulanan petrol ambargosundan ilerleyen süreçte Suudi Arabistan ve Kuveyt -ekonomilerinin doğrudan petrol satışına bağlı olmasından dolayı- rahatsızlık duymaya başlamıştır (Arı, 2012: 296-297).

Arap devletleri adına küçük düşürücü bir felaket olan bu savaş sonunda, farklı heterojen toplumsal sınıflara sahip olmakla birlikte 1960'lar boyunca İsrail'e karşı tek yumruk olmayı başarabilen Arap ülkeleri arasındaki uzlaşma büyük bir darbe almış, petrol üreticisi Suudi Arabistan bölgesel güç haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte İslamcı ve Suudi dostu çevreler İsrail'e karşı alınan yenilgiyi “dinin unutulmasına karşı ilahi bir ceza” olarak görmeye başlamış ve bu düşünce Müslüman Kardeşler üyesi Seyyid Kutub'un eserlerinden doğan yeni İslamcı fikirlerin topluma nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır (Kepel, 2001: 75). Bu fikirlerin hakiki İslam değerlerinden uzaklaşıldığı ve çözümün İslam'ın Peygamber dönemindeki saf haline geri dönüşte olduğu şeklindeki savları (Esposito, 2002: 105) ise Selefi-Vahhabi ideolojinin 20. yüzyılda yükselişe geçmesine sebep olmuştur.

Altı Gün Savaşı İsrail'i bölgesel bir süper güç haline getirirken Arap milliyetçiliğinin rüzgarının sona erdiğini fark eden Arap ülkelerinin de bölgedeki Yahudi devleti gerçeğini kabullenmek zorunda kalmasına yol açmıştır. Savaş öncesinde temel hedefi İsrail'i yok etmek olan Arap ülkeleri savaştan sonraki süreçte İsrail'in işgali altındaki toprakları geri kazanmayı hedeflemişlerdir. İsrail ise BM'nin almış olduğu kararlara karşı çıkmış ve daha önce Eisenhower tarafından reddedilen “Araplar tam kalıcı barışı isteyene kadar İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmeye zorlanmaması” görüşünü Johnson yönetimine kabul ettirmiştir (Findley, 2000: 196).

Esasen ABD bölgedeki Sovyet nüfuzunu artıracak düşüncesiyle ilk başta bu krizin savaşa dönüşmemesi için çabalasa da savaş boyunca Arap ülkelere verdiği destek Sovyetlerin bölgedeki askeri etkinliğini artırmasını sağlamıştır. ABD'nin gerek savaş esnasında gerekse de savaş sonrasında İsrail'e askeri ve siyasi yardımını sürdürmesi ise Ortadoğu'da büyük bir prestij kaybına uğramasına ve hemen hemen bütün Arap devletlerinin ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmesine sebep olmuştur (Sander, 1996: 480). Savaşın hemen öncesinde Ürdün'ün Mısır-Suriye ittifakına katılması sonucunda ABD'nin bölgede uygulamaya çalıştığı hem muhafazakâr Arap ülkelerini hem de İsrail'i destekleme politikası da çökmüştür (Cottam, 1971: 124).

1.1.9. Nixon Doktrini ve İki Ayaklı Politika (1969)

ABD, Altı Gün Savaşı'yla Ortadoğu'daki en önemli müttefiki İsrail'in varlığını güvence altına almış olsa da bölgedeki Arap ülkelerinin güvenini kaybetmesi nedeniyle bölge petrollerine erişim ve bölgede Sovyet etkinliğinin kırılması hedeflerini tehlikeye atmıştır. Başkan Lyndon Johnson döneminde Araplarla ilişkilerin tekrar düzelmesinin mümkün olmaması, Johnson'dan sonra 1969'da başkanlığa seçilen Cumhuriyetçi Richard Nixon'ı bölgeye yönelik yeni bir politika arayışına itmiştir. Cumhuriyetçi Parti içerisinde petrol lobisinin daha etkin olması, ABD'nin Ortadoğu politikasına yeni bir boyut kazandırmasında önemli bir faktör olmuştur (Cottam, 1971: 125).

Nixon, suikastler, iç ayaklanmalar ve sonuçsuz savaşlarıyla 1960'ların yıkımının ardından, dünyada yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı, 500.000 ABD askerinin Vietnam'da savaştığı ve Johnson yönetiminin belirlediği program kapsamında asker sayısının artmakta olduğu bir dönemde başkan seçilmiştir. Bundan dolayı aynı zamanda ABD dış politikasının tutarsızlığını onarma görevini de devralmıştır (Kissinger, 2014: 327-330). Vietnam mağlubiyetinin ABD toplum ve ekonomisinde oluşturduğu olumsuz etki ve yüksek maliyet, Nixon'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı ve 1973 yılından sonra da Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger'ın "Sovyetler Birliği ile Yumuşama Politikası"nı geliştirmesini sağlamıştır (Gaddis, 1982: 275).

Nixon, yumuşama politikası kapsamında Vietnam'dan tek taraflı çekilmenin jeopolitik bir felakete dönüşeceğinden emin olduğundan (Kissinger, 2000: 759) bunun "şerefli" bir çekilme olması gerektiğine kanaat getirerek kendi adıyla anılan doktrini ortaya atmıştır (Sander, 1996: 474). Nixon, Temmuz 1969'da Guam Adası'nda gerçekleştirdiği basın toplantısı esnasında doktrinin özünü ortaya koymuş, Şubat 1970'te Kongre'ye gönderdiği raporda ise doktrinin çerçevesini çizmiştir. "Vietnamizasyon Politikası" veya "Asya'nın savaşını Asyalılar yapmalıdır" şeklinde özetlenebilecek (Mamdani, 2004: 73) doktrine göre komünizm tehdidi altındaki ülkeler öncelikle asıl sorumluluğu kendileri üstlenecek ve ABD'nin bu ülkelere doğrudan bir askeri müdahalesi söz konusu olmayacaktır. Bu doktrinle ABD, komünizm tehdidi altındaki müttefikleri için insan gücü şeklinde bir asker desteği vermemekle birlikte müttefiklerini ekonomik ve askeri yardımda bulunarak

desteklemeye devam etmiş ve 1973 yılında Vietnam'dan çekilmiştir (Nixon, 1980: 106-107).

Nixon Doktrini, Ortadoğu'ya özel bir doktrin olmamakla birlikte yumuşama döneminin özelliklerini bölgede hissettirmiştir. Doktrinin Ortadoğu ayağını bölgedeki Sovyet genişlemesini engellemeyi amaçlayan “Çifte Sütun” politikası oluşturmuştur. 1960'lı yıllarda Ortadoğu'da kan kaybeden İngiltere'nin yaşamakta olduğu ekonomik kriz nedeniyle 1971 yılında tamamen Basra Körfezi'nden çekilmesi, rejimlerinin istikrar ve güvenliğini İngiltere'ye bağlayan dokuz Körfez ülkesinin Sovyet yayılmacılığıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Körfez bölgesinde oluşan güç boşluğunu Sovyetlerin dolduracağından endişe eden Nixon yönetimi, bölgedeki ticari çıkarlarını ve petrol gelirlerini de göz önünde bulundurarak, bölgenin iki önemli gücü İran ve Suudi Arabistan'ı komünizm tehdidine karşı işbirliğine teşvik etmiştir (Gresh, 2015: 97).

Güneydoğu Asya'da yaptığı hataları Körfez'de yapmak istemeyen ABD, nüfusu ve silahlı kuvvetleri ile İran'ı; askeri güç, mali kaynakları ve Arap dünyasındaki etkisinden dolayı da Suudi Arabistan'ı istikrar sağlayıcı olarak görmüştür (Miglietta, 2002: 56). ABD, Altı Gün Savaşı sonrasında Sovyetlere yaklaşan ABD karşıtı Arap milliyetçiliğini ve İngiltere sonrası Nasır devriminin Suudi Arabistan ve Körfez monarşilerine sıçrama ihtimalini düşünmüş ve bölgenin istikrarı için en doğru jandarmanın 1953'ten itibaren ABD'nin desteğiyle güç kazanan İran Şahı olduğuna karar kılmıştır (Alvandi, 2016: 40-41). 1968 yılında Irak'ta gerçekleştirdiği askeri darbe ile iktidara gelen Baas Partisi'nin iktidarını sağlamlaştırmak ve İran karşısında Körfez'deki Arap milliyetçiliğini savunmak için Moskova'ya yaklaşması ABD ve Suudi Arabistan'da endişe oluşturmuş, ABD ve İran, Bağdat yönetimini zayıflatmak için Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplara destek vermiştir (Emery, 2013: 176).

ABD, Körfez bölgesinin güvenliği için, askeri herhangi bir müdahalede bulunmaksızın Irak ve Sovyet tehdidine karşı özellikle İran'ı askeri olarak desteklemiştir. Suudi Arabistan ise Yemen'de devam eden iç savaştan kaynaklanan tehdit nedeniyle önemli bir askeri güce sahip olan İran'la işbirliği yapmaya ihtiyaç duymuş ve bu işbirliğinin önemi İran'ın 1975 yılında Umman'daki Dhofar Ayaklanması'nın bastırılmasında verdiği destekle ortaya çıkmıştır (Noyes, 1982: 22).

Nixon'ın, Watergate Skandalı nedeniyle 1974 yılında istifa etmesi sonrasında başkanlık koltuğuna oturan Gerald Ford ve Ford'dan sonra seçilen Jimmy Carter dönemlerinde yaşanan bölgesel krizlere rağmen Çifte Sütun politikası uygulanmaya devam etmişse de (Bronson, 2006: 126; Ryan, 2006: 73), bu politika yumuşamanın da etkisiyle Sovyetlere daha fazla hareket alanı sağlamıştır. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile Nixon Doktrini terk edilmiş ve ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı yeniden artırılmıştır.

1.1.10. Yom Kippur Savaşı ve Petrol Krizi (1973)'nin ABD'ye Etkileri

ABD'nin, Altı Gün Savaşı'ndaki İsrail yanlısı tutumunun Arap dünyasında yarattığı tepki, Johnson sonrasında iktidara gelen Nixon'ın Dışişleri Bakanı Rogers'ın hazırladığı planla yumuşatılmaya çalışılmıştır. İsrail ve Mısır'ın barış taahhüdünde bulunması, İsrail'in işgal ettiği toprakların büyük çoğunluğundan çekilmesi ve mültecilerin tazminat alması veya yurtlarına geri dönmesi vb. hususları içeren bu plan İsrail tarafında aşırı tepki görmüş ve reddedilmiştir (Spiegel, 1985: 186-187).

Nasır'ın 1970 yılında ölümünden sonra Enver Sedat'ın devlet başkanlığına seçilmesiyle bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Nasır gibi Hür Subaylar grubundan olmakla birlikte nispeten silik ve renksiz bir kişiliğe sahip olan Enver Sedat, kendisinden beklenenin aksine attığı radikal adımlarla parti ve devlet içerisindeki rakiplerini tasfiye etmiş, kendisine yönelik bir darbe girişimini bahane ederek Sovyetlere yakınlığı ile bilinen yetkilileri yönetimden uzaklaştırmış ve ülke yönetiminde tek otorite haline gelmiştir. Hazırladığı yeni anayasayı halk oylamasıyla kabul ettiren ve ülkenin adını Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştiren Sedat, ideolojiden ziyade ülke çıkarlarını önceleyen pragmatist bir yaklaşım benimseyerek ekonomik sorunlara odaklanmıştır. Bu doğrultuda yabancı sermayeyi ülkeye çekmenin önündeki en önemli iki engel olarak gördüğü İsrail'le süren çatışma ve Sovyetlerle sürdürülen yakın ilişkide politika değişikliğine gitmiştir (Arı, 2012: 201).

Altı Gün Savaşı'nda kaybedilen toprakları İsrail'den diplomatik yollarla alamayacağını ve İsrail'i zorlayacak tek gücün ABD olduğunu bilen Sedat ilk iş olarak yaklaşık yirmi bin Sovyet uzman ve teknisyeni ülkeden çıkarsa da attığı adımın ABD'de etki yaratmaması üzerine önce Sovyetlerle yeniden işbirliğini artırmış daha sonra da Suriye ve Ürdün'le üçlü pakt imzalayıp Suudi Arabistan'la yakınlaşarak yeniden savaş diplomasisi başlatmıştır (Gresh ve Vidal, 1991: 35).

Savaş, İsrail'in hiç beklemediği bir anda, 6 Ekim 1973'te, Yahudilerin kutsal olan Yom Kippur gününde Mısır ve Suriye'nin sürpriz saldırısıyla başlamıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte Sovyetler'in Mısır ve Suriye'ye silah yardımı yapması, ABD'nin de İsrail'e silah yardımını tetiklemiştir (Armaoğlu, 1983: 720-721). Karşı hamle olarak Arap devletleri ise ABD'nin İsrail'e yardım etmesini önlemek amacıyla, 15 Ekim 1973'te Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) üzerinden ABD ve savaşta İsrail'den yana tavır sergileyen ülkelere ambargo uygulama kararı almıştır. Ambargo sonucunda petrol fiyatlarının dört kat artması ABD ekonomisini sarssa da ABD'nin Arap-İsrail çatışmasındaki pozisyonunda bir değişikliğe yol açmamış, aksine petrolün Araplarca şantaj olarak kullanılması ABD ile İsrail arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir (Gözen, 2014: 174).

ABD'nin İsrail'e yaptığı silah desteğinin yoğunluğunun savaşın İsrail lehine dönüşmesine yol açtığı noktada Sovyetlerin ateşkes yönündeki baskısı ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın inisiyatifiyle 22 Ekim 1973'te BM Güvenlik Konseyi'nde ateşkes kararı alınmıştır. Ateşkes kararı alınmasına karşın İsrail'in tekrar saldırıya geçmesi ABD'nin tepkisine sebep olmuş, taraflar arasında BM gücü yerleştirilmesine ilişkin alınan yeni karar sonrasında ise savaş kesin olarak sona ermiştir. Bu savaşta Arap orduları nispeten daha etkili olsa da İsrail de Kahire'ye 20 mil yaklaşmayı ve Suriye'yi Şam'ın dış mahallelerine kadar işgal etmeyi başarmıştır. Savaş sonrası yeni düzende ABD'nin etkili olacağını gören Enver Sedat Moskova'yla ilişkisini kesmiş ve barış için Amerikan diplomasisine başvurmuştur. 1974'te yapılan antlaşmalarla Araplardan alınan güvenlik garantisi karşılığında İsrail savaşta işgal ettiği bölgeden çekilme sürecini başlatmıştır (Kissinger, 2000: 826).

Enver Sedat'ın Sina Yarımadası'nı savaş yoluyla İsrail'den alamayacağına dair vardığı kanaatle savaş sonrasında taraf değiştirerek Sovyet karşıtı bloğa geçmesi, Mısır'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır (Kissinger, 2014: 132). Sedat'ın ulusal çıkarları gereği attığı bu adım sonrasında Henry Kissinger, özellikle Mısır ve İsrail arasında başlattığı mekik diplomasisi ile bölgeye uzun süreli barış getirme sorumluluğunu yüklenmiştir (Sander, 2015: 209). Nixon'ın istifası sonrasında 1974 yılında başkanlık koltuğuna oturan Gerald Ford döneminde de Dışişleri Bakanlığı görevini sürdüren Kissinger'ın girişimleriyle Mısır'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerindeki yumuşama, işbirliği ve antlaşmalarla devam etmiştir.

Petrol krizi nedeniyle ekonomisi zarar gören ABD ise, kriz sonrası dönemde, yine krizin mimarı Suudi Arabistan'ın petrodolarlarına Suud hanedanının devamının garantörlüğünü üstlenerek ortak olmuştur. Bu karşılıklı çıkar ilişkisinin sebebi 1970'lerin sonu itibarıyla dünyanın en güçlü ekonomileri konumundaki Suudi Arabistan'ın başını çektiği tutucu Arap monarşilerinin, laik Arap sosyalizminin en önemli destekçisi Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığından ve Şii İran'ın güçlenmesinden endişe etmesidir. ABD ise Vietnam bunalımından kaynaklı olarak ABD Kongresinin ekstra savunma harcamalarına mesafeli bir yaklaşım sergilemesi ve Sovyetlere karşı Körfez petrolünün güvenliğini sağlamak istenmesi nedeniyle Suud yönetimine destek vermiştir. Böylesi bir ortamda 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Suud sermayesi ABD'nin imdadına yetişmiş ve Afganistan'da ABD eliyle başlatılan “cihat” temalı Yeşil Kuşak Projesi'nin finansörü olmuştur. Suudi Arabistan, özellikle zengin Suud aileleri aracılığıyla sunduğu maddi desteğin yanı sıra milliyetçilik fikrinden uzak, Sufi gelenekten gelen bir kabile ve aşiretler ülkesi olan Afganistan'a, direnişteki “cihat” motivasyonunu pekiştirecek olan İslam'ın Vahhabi ekolünü de ihraç etmiştir (Friedman, 2014: 26-27).

1.2. ORTADOĞU'DA DİNİ RADİKALİZMİN DÜŞÜNSEL ALTYAPISI:

İSLAMİ HAREKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ

Batılı emperyalist güçlerin oryantalist bakış açısıyla 19. yüzyılın sonundan itibaren Ortadoğu coğrafyası ile kurduğu tek taraflı çıkar ve sömürü ilişkisinin bölge halklarında oluşturduğu hayal kırıklığı ve yıkım, zamanla yerini tepkiselliğe ve eylemselliğe bırakmıştır. Emperyalist güçlerin İslam dünyasıyla tesis ettiği sorunlu ilişkinin etkilerinin her geçen gün daha da artması 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ortadoğu'da İslami hareketlerin yükselmesine ve bu sorunlu ilişkinin bertaraf edilmesine yönelik alternatif İslami fikirler ortaya atılmasına yol açmıştır. Fikri tartışmaların yerine dini radikalizmin ikame edildiği noktada ise Ortadoğu şiddet içeren aşırılıklara sahne olmuş ve emperyalist güçlerin de inşa ve empoze ettiği şekliyle bölgede İslam, şiddet ve terör eylemleriyle birlikte anılmaya başlamıştır. İşte bu başlıkta çalışmanın bundan sonraki bölümlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Ortadoğu'da dini radikalizmin düşünsel altyapısını oluşturan İslami hareketlerin ortaya çıkış ve yükseliş süreci tarihsel boyutta ve

örneklerle analiz edilecektir. Analiz öncesinde, uluslararası akademik yazının yanı sıra ulusal akademik yazın tarafından da kullanılmakta sakınca görülmeyen ve Anglosakson akademisyenlerce inşa edilerek literatüre kazandırılan İslamcılık-Siyasal İslam, fundamentalizm-köktencilik, İslami terörizm-Radikal İslam vb. kavramlar açıklanarak bu kavramların yerine kullanılacak alternatif kavramların neler olabileceği tartışılacaktır.

1.2.1. Kavramsal Bir Tartışma: İslamcılık, Köktencilik, Dini Radikalizm ya da İslami Terörizm

Din, tarihin her döneminde devlet yönetiminde önemli bir parametre olarak yer bulmuştur. Bu anlamda bugün dahi Hristiyan ve Musevi toplumlarda dinin siyaset üzerindeki etkisinin yoğun bir biçimde sürdüğünü söylemek mümkündür. İslam ve siyaset arasındaki teopolitik ilişki de, Asr-ı Saadet'ten itibaren gerek Müslüman alimlerin gerekse de Batılı düşünürlerin üzerinde tartışma yürüttüğü ihtilaflı bir konu olagelmıştır. İslam dininin siyasete ilişkin şer'i hükümlerinin oryantalist/şarkiyatçı bakış açısıyla değerlendirilmesi ve dinin sınırlarının pozitivist yöntemlerle yeniden çizilmesi zamanla yeni kavramlar inşa edilerek içeriği belirsiz bu kavramların İslam coğrafyası da dahil olmak üzere tüm dünyaya empoze edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu kavramlardan en eski ve tartışmalı olanı “İslamcılık”tır.⁵ Kamusal ve siyasal hayatın İslami kurallara göre yönetilmesini savunan toplumsal ve politik aktivizmin farklı biçimleri olarak tanımlanan İslamcılık yerine “Siyasal İslam” veya “İslami fundamentalizm/köktencilik” kavramları da yaygın olarak kullanılmaktadır (Badran, 2013: 112). İslamcılık ve Siyasal İslam batılı görsel basında sıklıkla “şiddet yöntemleri ve insan hakları ihlalleriyle, şariat temelli bir İslam devleti kurma amacı” şeklinde lanse edilmektedir. Bu kasıtlı söylemden dolayıdır ki Tunus Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşi, Müslümanların “Siyasal İslam” kavramı yerine “İslami hareket” terimini kullanmayı tercih ettiklerini belirtmektedir (Ghannouchi, 2014).

İlk olarak hilafetin sahibi Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve İslam dünyasının birlik ve bütünlüğünün tehlikeye düştüğü 19. yüzyılın son çeyreğinde dini-siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkan İslamcılık, bu anlamda İslam coğrafyasının kendi iç dinamiğidir. Terimin günümüzdeki anlamıyla kullanımı

⁵ İslamcılık hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Ali Büyükkara, Çağdaş İslami Akımlar, 2016.

1970'lerin sonunda Fransız akademisyenlerin çalışmalarıyla başlamış, 1980'lerin ortasından itibaren bu terim daha çok Anglosakson literatürde hakimiyet kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ise özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra siyaset ve akademide daha fazla geçerlilik kazanan bu terim, ABD'de yeniden inşa edilerek "İslami fundamentalizm/köktencilik" terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kramer, 2003: 65). İslam'ı bir bütün olarak karşısına almak istemeyen çoğu batılı uzman ise Siyasal İslam kavramının farklı ideolojik mecralarını inşa etmek için ılımlı, reformist, muhafazakâr, militan, radikal ya da cihatçı İslam kavramlarını kullanmaktadır.

Genellikle dini bir çağrışıma sahip olan fundamentalizm/köktencilik, belli/spesifik bir kutsal kitap, dogma veya ideolojinin aslına uygunluğuna ve grup içi-grup dışı farklılıklara güçlü bir duyarlılık gösteren, geçmişteki amaçlara ve saflığa dönüşü arzulayan ve ön plana çıkaran bir eğilim olarak tanımlanabilir. İslami fundamentalizm ise, İslam'ın birincil kaynakları Kuran ve Sünnet'in lafzî ve orijinal yorumuyla, İslam dışı yozlaştırıcı etkileri hayatın her alanından bertaraf etmeye çalışarak dinin eski zamanlarındaki temellerine dönmeye ve Hz. Muhammed ile sahabelerinin yaşadığı gibi yaşamaya çalışma olarak yorumlanabilir (DeLong-Bas, 2004: 2004). Anglosakson yazında başlangıcı yedinci yüzyılda ortaya çıkan Hariciliğe kadar götürülen İslami fundamentalizm kavramı için dönüm noktası olan olay ise 1979'da İran'da gerçekleşen İslam devrimi ve devrim sonrasında yaşanan rehine krizidir. Batı medyası kriz esnasında ve sonrasında Humeyni'nin ideolojisini ve İran Devrimi'ni "İslam'ın fundamentalist versiyonu" olarak tanımlamış, sonraki yıllarda ise bu kavramın yerine "İslami fundamentalistler" kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Roy, 1994: 221-236; Arslan, 2016: 190-193).

Kimi İslami hareketlerin şiddeti meşru, kimilerinin ise gayrı meşru bir araç olarak görmesi (Mozaffari, 2007: 24) günümüz batılı yazarlarının İslami fundamentalizm yerine zaman zaman İslami aşırılık/ekstremizm kavramını kullanmasına sebep olmuştur. Şiddete başvurmeyen İslamcılığın Siyasal İslam olarak görülmesine karşın İslami aşırılık, İslami hedeflere ulaşmak için şiddet eylemlerinin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Baran, 2008: 15). Bu noktada karşımıza başka bir tartışmalı kavram olan "Cihad" çıkmaktadır. Kuran-ı Kerim'de çok kez yer bulan bu kavram özü itibarıyla "ahlaklı ve dürüst bir yaşam sürmek için haksızlık ve zulme

karşı mücadele etmek, İslam'ı yaymak ve savunmak" anlamlarına gelmektedir (Esposito, 2002: 26). Teolojik bağlamda İslami çevrelerde cihadın farz olup olmadığı, nelerin cihad sayılıp nelerin sayılmayacağı veya cihatta şiddetin meşru görülüp görülmeceği gibi konularda süregelen tartışmalar kavramın oryantalist çevrelerce dejenerasyona uğratılarak yeniden inşa edilmesine sebep olmuştur.⁶

Kavramın yeniden inşası batı dillerinde "cihatçılık/cihadist hareket" adıyla, "Varoluşsal olarak Batı'yı tehdit eden İslam kaynaklı militan hareketler" olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra batılı görsel basında "İslami Terörizm" ya da "radikal İslamcı terör" başlığıyla sık sık yer bulan Cihatçılık fikrinin kökeni, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın son çeyreği arasında İslami uyanış iddiasıyla ortaya çıkan ideolojik fikirlere dayandırılmakta, ideolojiden ilk uygulamaya geçiş safhası olan 1979-1989 yılları arasındaki Sovyet-Afgan Savaşı ise çağdaş cihatçılığın doğuşu olarak görülmektedir (Kepel, 2001: 17).

Soğuk Savaş ortamında, ABD'nin "kızıl tehdit" olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali akabinde inşa ettiği "cihat" fikriyle Marksist hükümet karşıtı Afgan güçler üzerinden yürüttüğü vekalet savaşından galip ayrılması Sovyetlerin sonunu getirmiştir. 1991 yılında Sovyetlerin yıkılmasıyla "kızıl tehdit" yerini "yeşil tehlide" yani ABD'nin temellerini kendi attığı din motifli terör örgütlerine bırakmıştır. Detaylarına ilerleyen bölümlerde değinilecek olan kızıl tehdidin yeşil tehlide dönüşüm sürecinde Ortadoğu'da artan ABD etkisinden kaynaklı olarak yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik krizlerin oluşturduğu kaos ve istikrarsızlık ortamı, din motifli terör örgütlerinin güç kazanmasına ve zamanla küresel bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. ABD başta olmak üzere batılı ülkelerin Ortadoğu'da kendi elleriyle yarattıkları istikrarsızlık ortamını yine kendi inşa ettikleri "İslami terörizm" veya "radikal İslamcı terör" gibi kavramlarla gölgeleme ve İslam dinine mâl etme gayretleri dönem içerisinde Anglosakson yazında din motifli terör örgütleri özelinde terörizm konusunun sıkça ele alındığı bir süreci başlatmıştır.

⁶ İslam dininde "cihad" kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz.:

Abdulaziz Hatip, (1991), "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Ahmet Halıcı, (1993), "Kur'an-ı Kerim'e Göre Cihad", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

İslam dininin şiddet ve teröre bakış açısı hakkında detaylı bilgi için bkz.:

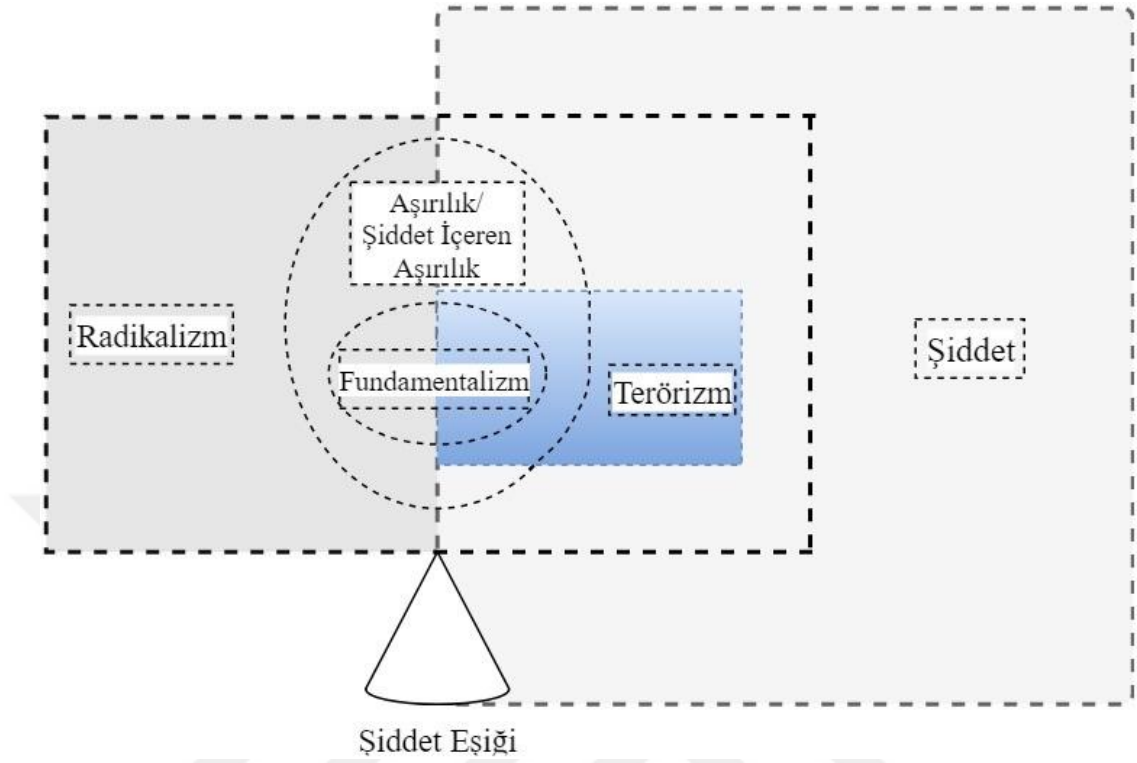
Mehmet Fatih İldeş, (2008), "Kur'an-ı Kerim'in Cihad ve Teröre Bakışı", YL Tezi Ankara Üniversitesi.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında din motifli terörizmin küresel bir nitelik kazanarak Ortadoğu'nun yanı sıra Batı'yı da tehdit eder hale gelmesi terörizmle mücadelenin en önemli unsurlarından birisi olan radikalleşme süreçlerinin bilimsel bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Batı merkezli çalışmalarla şekillenmesinden dolayı radikalleşme denildiği zaman ilk anda zihinlerde din istismarına dayanan radikalleşme ve daha özeldede İslami radikalleşme belirse de -genel geçer bir sınıflandırma olmamakla birlikte- etnik radikalleşme, sahte-mehdilik temelli radikalleşme veya mezhepçi ve aşırı sol ideolojiye dayanan sol-ideolojik radikalleşmeden de bahsedilebilir. Radikalleşme ise kısaca; bir birey ya da grubun politik amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla şiddete başvurmayı (şiddet içeren aşırılık) kabul etme ve bu kabul sonrasında harekete geçme süreci olarak ifade edilebilir.⁷ Radikalleşme son kertede terörizm ile sonuçlanmaktadır. Mevcut akademik literatürün büyük çoğunluğunda şiddet içeren aşırılık kapsamındaki radikalleşmeye odaklanılmakla birlikte radikalleşmenin şiddetten önce geldiğine ilişkin genel bir kabul olduğunun da unutulmaması gerekir (Çakır vd., 2017: 5, 34).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere radikalleşme bir süreç, radikalizm ise bu süreç sonunda kişi ya da grubun geldiği nihai noktayı anlatan bir olgudur. Terörizm ise belirli hedefleri elde etmek, korkutmak veya itaat ettirmek amacıyla dini, ideolojik veya etnik motifle terör yöntemlerinin sürekli bir şekilde kullanılmasıdır. Aşağıda yer alan şekil, radikalizm, fundamentalizm, şiddet ve terörizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda her teröristin radikal olduğu kabul edilirken her radikalın terörist olmayabileceği bilinmelidir. Radikalizm zamanla politik şiddete ve terörizme evrilebilirken terörizm şiddetin var olduğu son noktadır. Aşırılık, şiddet eşiğini aşınca yani şiddet içeren aşırılığa dönüşünce belirli bir siyasi amaç da güderse terörizm kapsamına dahil edilebilir; siyasi bir amacı ya da hedefi olmayan şiddet içeren aşırılık terörizm kapsamına dahil edilemez. Aşırılık içerisinde yer alan fundamentalizmde şiddet belirleyici bir faktördür ve yalnızca şiddeti sistematik ve meşru bir araç olarak benimseyen köktencilerin terörizm faaliyeti içerisinde oldukları anlaşılmalıdır (Kurum ve Avcı, 2018: 48-49).

⁷ Radikalleşme hakkında detaylı bilgi için bkz.: Alex P. Schmit&Eric Price, "Selected literature on radicalization and deradicalization of terrorists: monographs, edited volumes, grey literature and prime articles published since the 1960s", 2011, Crime, Law and Social Change, 55(4), ss. 337-348.

Şekil 1.2: Radikalizm-Fundamentalizm-Şiddet-Terörizm İlişkisi

Kaynak: (Kurum ve Avcı, 2018: 48)'den uyarlanmıştır.

Diğer taraftan, mevcut ana akım yazında radikalizm kavramının özellikle İslam dini ile bağdaştırılması, dini radikalizm kavramının tüm yönleriyle ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda dini radikalizm; bir inanç sistemini politik argümanlarla sistem eleştirisi haline getiren ve mevcut sistemde inanç temelli bir değişime gitmeyi planlayan, -inanç sistemi önersin ya da önermesin- yöntem olarak son aşamada şiddeti dini argümanlarla meşrulaştıran radikalizm biçimi olarak tanımlanabilir (Arpacı, 2017: 18). Tanımdan da anlaşılacağı üzere dini radikalizm İslam motifli olabileceği gibi pekâlâ Hristiyanlık veya Musevilik kaynaklı da olabilmektedir. Benzer şekilde Sünni mezhebi öğretilerinden kaynaklı bir radikalleşmeden bahsedilebileceği gibi Şia kaynaklı bir radikalleşmeden de bahsedilebilir. Bu noktada çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde dini radikalizm denildiği zaman İslam motifli dini radikalizmin kastedileceğinin vurgulanması yerinde olacaktır.

Farklı sınıflandırma ve modellemeler yapılsa da dini radikalizme genellikle göreceli yoksunluk, Batılı ülkelerin gerçekleştirdiği işgaller ve Batı'nın desteklediği

baskıcı rejim ve yönetimler, kimlik problemleri, zayıf politik ve sosyo-ekonomik entegrasyon, aşağılanma duygusu ve diğer psikolojik etkenlerin sebep olabileceği (Veldhuis ve Staun, 2009: 3), dini radikalleşme sürecinin ise sırasıyla toplumsal ayrışma, siyasal radikalleşme, ideolojik-itikadi radikalleşme ve son kerte eylemde radikalleşme olarak gerçekleşebileceği ifade edilmektedir (Demir, 2017: 13).

Çalışma boyunca ABD'nin Ortadoğu politikasının İslam motifli dini radikalizme etkisinin ele alınacak olması, Anglosakson yazında kullanılan İslamofobik oryantalist kavramlardan kaçınılmasını ve kullanılacak kavramların seçiminde hassas davranılmasını elzem hale getirmektedir. Zira Suriye'de 2011 yılında patlak veren iç savaşta cihatçı Selefi ideoloji ile ortaya çıkan IŞİD'in "cihat" iddiasıyla gerçekleştirdiği kanlı eylemler Batı medyasında İslam'a ve Sünniliğe mal edilmiş ve "İslamcı terörist, Sünni terörist vb." yeni kavramlar inşa edilmiştir. Bu bağlamda Demir, "kendi dünyamızı inşa etmek için öncelikle kendi kavramlarımızı bulmamızın gerektiğini" belirterek Batı'dan tercüme edilen "cihatçı-cihadist" kavramını kullanmak yerine "radikal selefi savaşçı", "cihatçı selefi terörist" veya "selefi tekfirci" kavramlarının kullanılabileceğini ifade etmektedir (Demir, 2019).

1.2.2. Selefi-Vahhabi Düşüncenin Doğuşu, Gelişimi ve Şia ile Mücadelesi

İslamiyet'in ve İslam uygarlığının doğup geliştiği Ortadoğu'nun geçmişinde asırlar içerisinde birikmiş zengin bir entelektüel birikim, dini tecrübe ve yönetsel çeşitlilik bulunmaktadır. İslam medeniyeti bu birikim, çeşitlilik ve tecrübe üzerine inşa edilmiş ve şekillenmiştir (Cleveland, 2008: 3-4). Bununla birlikte söz konusu siyasi, etnik ve dinsel farklılıklar bölgedeki çatışma ve karışıklıkların da en önemli sebepleri olagelmıştır. Bölgeye semavi dinler açısından bakıldığında, genel kabule göre M.Ö. 1250'li yıllarda yaşayan, İbranilerin atası sayılan ve Hz. İbrahim'in torunu olan Hz. Musa (Sarıkcıoğlu, 2002: 252)'nin dini olan Yahudilik, bugünkü Filistin topraklarında doğmuş ve en parlak dönemini Hz. Davut ve oğlu Hz. Süleyman ile yaşamıştır (Usta, 2003: 142-145). Musevilikten sonra Hristiyanlık da Filistinli bir Yahudi olan Hz. İsa'ya indirilmiştir (Küçük ve Tümer, 2002: 260).

İslamiyet öncesi dönemde kabile topluluğu şeklindeki Arap yarımadasında doğan Hz. Muhammed'e 610 yılında Allah tarafından peygamber olduğunun bildirilmesiyle bu bölge Müslümanlar açısından önem kazanmıştır. Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatından sonraki dört halife döneminde ortaya çıkan

hilafet tartışmaları Müslümanlar arasındaki ilk ihtilafların doğmasına sebep olmuştur. Hz. Osman'ın ölümünden sonra halifelğe getirilen Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve kızının eşi Hz. Ali'nin taraftarları (başlangıçta “Şiatü'l-Ali”⁸ olarak adlandırılan bu topluluk daha sonra Şiiler olarak isimlendirilmiştir) ile Hz. Osman'ın ölümünü bahane ederek isyana kalkışan Müslüman Suriye'nin güçlü valisi Emevi ailesinden Muaviye arasında 657 yılında çıkan Sıffin Savaşı'nda Muaviye'nin hakem tayini teklifini kabul eden Hz. Ali'nin taraftarlarının bir kısmı onu terk etmiş ve bu gruba daha sonra “Hariciler” ismi verilmiştir. İslam tarihindeki ilk siyasi ayrışmaya neden olan Sıffin Savaşı'ndan sonra Hariciler, Hz. Ali'nin, Muaviye'nin teklifini kabul ederek Allah'a karşı suç işlediğini ve yoldan çıktığını öne sürmüş ve Müslümanlar arasında katı bir saf İslam iddiası ile İslam'ın radikal boyutunun savunucusu olmuşlardır (Arı, 2012: 40).

Hz. Ali'nin vefatından sonra İslam devletinin hakimiyeti Emevilere geçmiş, Muaviye kendisini halife ilan etmiştir. 750 yılına kadar sürecek olan Emevi idaresinde halifelik babadan oğula geçmiş ve başkent Mekke'den Şam'a taşınmıştır (Lewis, 1964: 73). Emevilerin iktidarında, yönetimi elinde tutmak amacıyla her türlü yola başvurmadan çekinmeyen Ümeyye oğulları ile peygamber soyundan gelen Haşimoğulları arasında kanlı bir iktidar mücadelesi başlamış, Muaviye'nin oğlu ve ikinci Emevi halifesi Yezid'in kuvvetleri Kufe'ye gitmek isteyen Hz. Ali'nin oğlu ve Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ve beraberindekileri 680 yılında Kerbela'da şehit etmiştir. Sünniler açısından da elem verici olan bu olay sonrasında siyasi bir oluşum olan Şia'nın dini bir mezhebe dönüşmesi süreci başlamış (Lewis, 1964: 76), Müslümanlar arasında önemli bir ayrılık oluşmuş, “Şiilik” mezhebinin mensupları Kerbela'ya ayrı bir değer ve önem atfetmiştir (Turan, 2003: 54).

Bu noktada Sünniler ile Şiiler arasında yaşanan ayrılığın sebebinin halifelik hakkı olduğunu vurgulamak gerekir. Her iki mezhepte de ümmeti imamların yönettiği inancı hakimdir ancak Şiilerde imamlık kurumunun daha özel bir manası vardır. Zira Şiilere göre Hz. Ali ve soyundan gelenlerin halifelik hakkı daimdir ve halifelik Hz. Ali ve onun soyunu takip etmelidir. “Kuran ve sünnet taraftarları (Ehl-i Sünnet⁹)” olarak ifade edilen ve İslam toplumunun çoğunluğunu oluşturan Sünniler

⁸ Ali'nin Partisi, Ali'nin Taraftarları

⁹ Dini anlama ve yaşamada Hz. Muhammed'in sünneti ile sahabe ve onların yolunu izleyenler (Kurt, 2013: 23).

için halifenin Ehl-i Beyt'ten olması bir zorunluluk değilken Şii imam peygamberlik misyonunun mirasçısı olması nedeniyle ruhani bir lider konumundadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Şiilik kavramı “Ali'nin taraftarları” anlamına gelmektedir ve kavramın Türkçe karşılığı olan “Alevi” de aynı anlamdadır. Diğer taraftan Sünniler ile Şiiler'in Hz. Ali sevgisinde zamanla bir değişim yaşanmış ve Şiilik veya Alevilik Hz. Ali'nin bağlı olduğu İslam'ı ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'i sevmek yerine büyük ölçüde Hz. Ali'nin maddi kişiliğini sevmeye şekline dönüşmüştür. Şiiler kendi içerisinde birkaç kola ayrılmakla birlikte ana gövdelerini “Oniki İmamcılar” oluşturmuştur. Halifeliğin onikinci imama kadar Hz. Ali'nin torunları arasında devrettiği, bu sürecin 9. yüzyılda kesintiye uğradığı, onikinci imamın ölmediği ve kayıp olarak yaşadığı, dolayısıyla Hz. Ali'nin soyundan gelen birisinin (Mehdi) adaleti sağlamak amacıyla zuhur edeceği düşüncesini benimseyen Oniki İmamcılar günümüzde İran'da çoğunluğu teşkil etmektedir (Arı, 2012: 41-43).

Emevi iktidarının ikinci yarısında toplumun birliğinin sağlanması amacıyla bir taraftan devletin güçlendirilmesi diğer taraftan da İslamiyet'in inanç esaslarından ödün veren uygulamalara gidilmesi Ortadoğu'da sert ve sürekli bir direnişe yol açmıştır. Devletin gücünü artırmasıyla birlikte aynı zamanda İslami devlet idealinden uzaklaşıp milliyetçi ve ayrımcı politikalarla merkezi bir otokrasiye evrilmeye başlanması ilk dönem (selef dönemi) İslam inancına geri dönmeyi hedefleyen bir takım dini yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Selef döneminin manevi bir çağ olarak değerlendirildiği, bu bağlamda ilk iki veya üç nesildeki seleflere “fonksiyon karizması” rolünün biçildiği bu süreçte Kuran'ı tefsir ve te'vil¹⁰ çalışmaları dinin asli içeriğine uymayan bazı hususların dine ithali olarak algılanmış, bundan dolayı dini sonradan yapılan ilave ve tahriflerden temizleme, onu saf ve asli şekline döndürme amaçlanmıştır. Selef fikrinin dini bir otorite olarak gelişmeye başladığı 8. Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz döneminde dinde değişik yaklaşımların ortaya çıktığının görülmesi üzerine, halife Abdülaziz, Müslümanların yolunun tespit edilmesinin gerekli olduğu düşüncesiyle “selef döneminde ortaya konmuş sünnetlere uyanların kurtulacağını, bidatlerin¹¹ terk edilmesi gerektiğini”

¹⁰ Naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak asli mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birine nakletmek.

¹¹ Hz. Muhammed dönemi sonrasında dinde ortaya çıkan gelişmeler.

deklare ederek sünneti (eski yaşam biçimini) canlandırmanın ve yenilikleri ortadan kaldırmanın gerekliliğini vurgulamıştır (İşcan, 2015: 2-3).

Selefilğin metodolojik bir ilke ve dini aslına döndürme yaklaşımıyla ortaya çıkışı ise 7. yüzyılın sonlarında nasların (Kuran-ı Kerim, sünnet ve öncekilerin uygulamaları) yorumlanması ile şer'i hükümlerin ortaya konulmasında re'y (kıyas) ve içtihadattan yararlanılıp yararlanılamayacağı tartışması bağlamında Ehl-i Hadis/Ehl-i Eser¹² ve Ehl-i Rey olarak ortaya çıkan ayrışmaya dayanmaktadır. Ehl-i Hadis bilginleri daha sonra Ehl-i Sünnet-i Hassa ismiyle Maliki, Şafi, Hanbeli ve Zahiri mezhebi şeklinde, Ehl-i Sünnet-i Amme ismiyle ise Eş'ari ve Maturidi mezhebi şeklinde ibadet biçimleri ve fıkıh konularında küçük farklılıkları içeren çeşitli ekollere ayrılmışlardır (Goldziher'den akt. Koca, 2015: 17). Ehl-i Rey'den olan Hanefi mezhebi ve Maliki, Şafi, Hanbeli mezhebinden oluşan fıkhi-ameli mezhepler ile Harici, Şii, Mutezile, Eş'ari ve Maturidi mezheplerinden oluşan itikadi-kelami mezheplerin teşekkül süreci 11. yüzyıla kadar devam etmiş (Demir, 2014: 6), sonraki süreçte Mutezile Hanefi mezhebinin, Eş'arilik ise büyük ölçüde Şii mezhebinin bünyesine dahil olarak varlığını sürdürmüştür (İğde, 2015: 101).

Diğer taraftan Emevi devletinde yaşanan aşiret kavgaları, etkisi iyice artan Ehl-i Sünnet dışı (Ehl-i Bidat¹³) Şii ve Harici mezhepçiliği ve Horasan'da başlayan güçlü muhalefet sonucunda halifelik makamının tartışmalı hale gelmesi (Lewis, 2006: 82-83) Hz. Muhammed'in soyundan gelen Abbasilerin hilafet üzerindeki iddialarını güçlendirmiştir. Sonuçta 750 yılında azad edilmiş Pers bir köle olan Ebu El Abbas ve beraberindekiler Emevi iktidarını devirerek Abbasi hanedanlığını kurmuş ve hilafet makamı ile başkent Şam'dan Bağdat'a taşınmıştır. Emeviler ise Endülüs Emevi Devleti adıyla İspanya'da bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Abbasiler iktidara gelmelerini müteakip iktidara gelmelerini sağlayan grupların talepleri ile devletin ihtiyaçları arasında bir seçim yapmış ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Bu seçim Ebu El Abbas ve beraberindekilerin

¹²Hadis/Eser Taraftarlığı: Akaid, tefsir, fıkıh gibi alanlarda nasların anlaşılması ve yorumlanması sırasında Kuran'dan ve sünnetten sonra Hz. Muhammed'in beraberindekiler (sahabe) ve onlardan sonra gelenlerin görüş ve uygulamalarını esas alan ve bunlar haricindeki çeşitli re'y ve akıl yürütme yöntemlerini reddeden gruptur (Koca, 2015: 17).

¹³ Dinle ilgili yeni görüş ve davranışları benimseyenler anlamına gelmekte olup akaid (inanç) sahasında Hz. Muhammed ve ashabının sünnetine aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyen mezhep veya gruplar anlamına gelmektedir (Kurt, 2013: 32).

öldürülmesine ve aşırılık yanlıları ile radikal grupların yönetimden uzaklaşmasına sebep olsa da neticede devletin uzun süre ayakta kalmasını sağlamıştır.

Halife Memun döneminde uygulamaya konulan ve sonraki halifelerce de sürdürülmeye çalışılan “Mutezile¹⁴ mezhebinin devletin resmi mezhebi olarak dayatılma çalışmaları (Mihne politikası)” Ehl-i Hadis’in tepkisine sebep olmuştur. Abbasiler döneminde Ehl-i Hadis’i olgunluğa ulaştıran kişi ise, 9. yüzyılda diğer Sünni akımlara karşı çıkarak “gerçek” Ehl-i Sünnet’i kendilerinin temsil ettiğini iddia eden Ahmed bin Hanbel ve ekolü olmuştur. İmam Şafii’nin öğrencisi olan Ahmed bin Hanbel, Kuran-ı Kerim’in yaratılmış olduğu fikri üzerine temellendirilen Mihne uygulamaları karşısındaki tavrı nedeniyle ünlenmiş, Ehl-i Hadis’in temsilcisi ve Ashabu’l Hadis’in¹⁵ ilk imamı olarak gösterilmiştir. Mihne’nin Ehl-i Hadis’in zaferiyle sonuçlanmasıyla Abbasi halifesi bu yarışa kaybederek ulemaya bağlı hale gelmiş, din ile ilgili söz söyleme ve karar verme yetkisi halifenin elinden alınmıştır. Mihne’de elde edilen başarı ve devletle olan ilişkileri Hanbeli ekolünün reaksiyoner ve siyasi-itikadi bir mezhep olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (İğde, 2015: 92-95).

Selefi düşüncenin ilk imamı sayılan Ahmed bin Hanbel, Ehl-i Sünnet’in temelini sahabenin üzerinde bulunduğu şeye tutunmak ve onlara uyararak bid’atleri terk etmek olduğunu, her bidatin dalalet olduğunu, sünnetin, Kuran’ın anlaşılmasında yol gösterici olduğunu ve Kuran’ı tefsir ettiğini, sünnette kıyasa yer olmadığını, sünnete denk bir şey gösterilemeyeceğini, Kuran’ın hikmetinin akıl ve heva ile anlaşılamayacağını, bilakis esas olanın sünnete uymak ve hevayı terk etmek olduğunu belirtmiştir (Çakın, 2006: 18). Kuran’ın ve hadislerin bu şekilde literal¹⁶ okunması ise “doğrudan kutsal kaynaklardan alınmadıkça hiçbir hukuki hükmün geçerli olmayacağı” çıkarımının yapılmasına yol açmıştır. Diğer taraftan Hanbeli ekolünün ortaya koyduğu bu yaklaşımla hadisler Kuran kadar değerli hale gelmiş, selefın görüşlerinin fakihlerin şahsi düşüncelerinden üstün sayılma mantığı dinleşmiştir. Hadisin fıkha galip gelmesi ise, geçmiş yaşam biçiminin sosyal süreçlere müdahalesini meşru hale getirmiştir (İşcan, 2015: 4-5).

¹⁴ 8. yüzyılda Basra’da ortaya çıkan bu mezhep akla verdiği önem (ayet/hadis ile aklın çeliştiği noktada ayetin/hadisın akla uygun şekilde yorumlanması, akli nakilden üstün tutması) ve felsefe ile yakın ilişkisi nedeniyle Ehl-i Sünnet içerisinde hoş karşılanmamış ve çoğu zaman tekfir edilmiştir.

¹⁵ Hadis ilimleri ve rivayetiyle meşgul olan alimlerdir.

¹⁶ Tüm yan anlamlardan ve çağrışımlardan arındırma.

Hanbeli mezhebi varlığını devam ettirmek amacıyla ilerleyen dönemde fıkhi bir boyut da kazanmış, hem hukuk sistemi hem de teolojik yönü (itikadi-fıkhi) olması sebebiyle Bağdat siyasetinde etkili olmuştur. Bu ikili yapısının yanı sıra Hanbelilerin Berbehari öncülüğünde Emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkeri¹⁷ sağlama amacıyla gerçekleştirdikleri eylemler, Şii Büveyhi yönetimine ve yerel halka karşı oluşturdıkları muhalefet ve bu doğrultuda yaşanan Hanbeli-Şii çatışmaları nedeniyle Hanbeli mezhebi çağdaş selefi akımların temelini oluşturmuştur (Makdisi'den akt. İğde, 2015: 101-103). 9. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar yani Hanbeli mezhebinde yeni bir uyanışı sağlayan İbn Teymiyye'ye kadar geçen altı asırlık süre zarfında selefilik akaid, kelam, tefsir, hadis ve fıkıh gibi çeşitli alanlarda muhafazakâr ve gelenekselci bir düşünce tarzı olarak varlığını devam ettirmiştir (Koca, 2015: 19).

Moğolların 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirmesi ve Halife ile hanedan üyelerini öldürmesiyle 508 yıllık Abbasi dönemi kapanmış, saldırılar esnasında Mısır'a kaçan Halife Zahir'in oğlu Ahmed 1261 yılında bir başka Türk devleti olan Memlûkler tarafından halife ilan edilmiştir. Her ne kadar sembolik yetkilere sahip olsa da halifelik makamı bu tarihten 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin Memlûklerin hakimiyetine son vermesine kadar eski İslam-Arap kültürünü bölgede yaşatmaya katkıda bulunmuştur (Sander, 2003: 51). Moğol istilaları Ortadoğu'nun mevcut İslami düzenini yıkmayı başaramasa da bölgede şok etkisi yaratmıştır. Doğuda Altınorda Devleti, batıda ise İlhanlılarla varlığını sürdüren Moğolların İslam toplumlarına verdiği rahatsızlık uzun süre devam etmiştir. Moğolların Ortadoğu'daki kolu olan İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Gazan Han'ın 1295 yılında Moğol kabileleriyle birlikte sûfi geleneğin etkisiyle İslam dinini kabul etmesi Müslümanları kısmen rahatlatırsa da Moğollar ideallerinden vazgeçmemiş ve Suriye ve diğer İslam topraklarına sayısız akın düzenlemiştir (Şahin, 2016: 110).

İlhanlıların, gerçekleştirdiği istilalar kapsamında Mardin'e kadar gelmesi, istilalar nedeniyle doğduğu yeri terk ederek Memlûkler idaresindeki Şam'a göç etmek zorunda kalan ve Hanbeli mezhebinin güçlü alimlerini bünyesinde barındıran bir aileye mensup olan Harran doğumlu din alimi İbn Teymiyye'de güçlü bir tasavvuf ve Moğol karşıtlığı oluşturmuştur. İbn Teymiyye, Müslüman olduklarını söylemekle birlikte halifeye biat etmeyerek isyan etmiş de sayılmayan İlhanlı

¹⁷ İyiliği (imanı ve Allah'a itaati) emretme, kötülükten alıkoyma/vazgeçirme.

ordusunu Hz. Ali ve Muaviye'ye karşı çıkan Haricilere benzetmiş ve yayınladığı fetvalarla İlhanlılarla yapılacak savaşı meşru ve kutsal hale getirmiştir (Sağlam, 2016: 50-51). Memlûklü saflarında İlhanlılara karşı kılıcı ve kalemi ile mücadele eden İbn Teymiyye, Mısır ordusuyla birlikte Moğollara karşı saldırıya geçen Memlûk sultanının dini gevşeklikleri ortadan kaldırması gerektiğini vurgulayarak aynı zamanda yönetimin dinselliğini de ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Ayubi, 1992: 44-45). Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası'nda şehirde kalanların az ve güçsüz, işgalcilerin ise çok ve güçlü olmaları sebebiyle halkın dini gereklerini yerine getirebiliyorsa işgalcilerle savaşmaması gerektiğini, yapamıyorlarsa göç etmeleri gerektiğini tavsiye etmesi ve bu şartlarda düşmanla işbirliği yapan kişinin tekfir edilemeyeceğini ifade etmesi (Michot, 2011: 168) kendisinin düşmanın niteliği karşısında sergilediği ikircikli yaklaşımı ortaya koyma adına önemlidir.

13. yüzyılın ortalarında Moğolların Abbasi hilafet topraklarını işgal etmesi sonrasında Selçuklular da dağılmış, bu dönemde Moğol hükümdarına danışmanlık yapan Şii alimler sayesinde Şiilere avantajlar sağlayan politikalar izlenmiştir. Bu süreçte Şiilik İran bölgesinde güçlenmiş, 1501 yılında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla Şiilik devlet mezhebi haline gelmiştir. Günümüze kadar devam edecek olan Şii İran bu şekilde oluşmaya başlamıştır (Hakyemez, 2015: 133). Tüm bu gelişmeler Şiilerin Moğollarla anlaşarak Sünnileri ortada bıraktığı şeklinde bir algı oluşmasına yol açmış, İbn Teymiyye döneminde Sünni-Şii ilişkileri oldukça gerilmiştir. İbn Teymiyye Şia'yı tekfir eden eserler kaleme almış, selefi düşüncedeki Şii düşmanlığı tarihsel süreçte buradan beslenmiştir (Evkuran, 2015: 74). Diğer taraftan Şiilerin ilk döneme ve bilhassa sahabeye ilişkin oluşturdukları olumsuz algı Selefiler ile Şiiler arasındaki gerilimin önemli bir sebebi olmuş, Ehl-i Sünnet ve Selefiler, sahabeyi koruma altına alan bir tutum sergilemiştir. Selefiler, Şia ismini kullanmak yerine Rafizi¹⁸ ismini kullanmayı tercih etmiş, Şiilerin imametini delili olan ayetlerin çıkarılarak Kur'an'ın tahrif edildiğini iddia etmeleri, Fatıma Mushafı'nın varlığına inanmaları (mevcut Kur'an'ın üç katı olduğu ileri sürülen nüsha), imamlara nispet ettikleri nitelikler, onlardan medet ummaları, muta nikâhı ve benzeri konulardaki fikirleri dolayısıyla bidat ehli ve sapkın olduklarını ileri sürmüşlerdir. Şii gelenekte önemli bir dini ritüeli oluşturan kabir ve türbe kültürü de

¹⁸ "Terk eden, bırakan, ayrılan" anlamına gelmekte olup Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyen, Şiiliğin 21 kolundan birisidir.

İbn Teymiye ve takipçilerinin tepkisini çekmiş, selefiler, bidatlerle mücadele çerçevesinde en fazla üzerinde durdukları husus olan kabir ve türbelerin ziyaret mekânına dönüştürülmüş olmasına şiddetle karşı çıkmışlardır (Bozan, 2016: 26).

Bu görüşleri ile İbn Teymiye, günümüzdeki selefilerin İslam şariatının hakim olduğu bir düzen ve siyasi sistemin varlığına vurgu yapmalarının esin kaynağı olmuş, Moğollara yaklaşımı ise İslam dünyasını kontrol altına aldığı iddia edilen yabancı güçlerin ve bu yabancı güçlerin yönetim biçimlerinin reddini ve bu güçlere karşı ayaklanma fikrini pekiştirmiştir. İbn Teymiye, inanç sistemi bağlamında tevhidî, kitap ve sünnete bağlılıkla da bağdaştırmış, insanların görüş ve re'yelerine göre hareket etmeyi “şirk” yani “Allah’a ortak koşma” olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre re'y görüş, naslara beşeri mantıkla müdahalede bulunmak ve Allah’a ortak koşmaktır. Selefî düşüncede esas amaç ve niyet İslam düşüncesine karışan yabancı unsurlardan dini temizlemek ve ilk İslam toplumunun saflığına dönmektir. Bu anlamda selefîyyede Kur'an ve sünnetin zahirine tutunmak, sahabe ve tabiinin yolunu takip etmek, sahabe ve tabiinin sarılmadığı te'vilden uzak durmak esastır. Neticede bu esasların oluşturduğu düşünce kalıplarıyla selef kutsallaştırılarak dinin bir parçası haline gelmiş, selefîlik ise Asr-ı Saadet devrini yeniden canlandıracağını düşünen radikal tasfiyeci bir harekete dönüşmüştür. Selefîyye kavramına İbn Teymiye'nin eserlerinde sıkça rastlanmasından dolayı kavramın ilk kullanımının onunla başladığı ve kavramsal içeriğe ilk olarak İbn Teymiye ile kavuştuğu, ayrıca selefî düşüncenin yine İbn Teymiye ile birlikte metodolojik bir ilke ve muhafazakar bir yaklaşım tarzı olmaktan çıkıp İslam düşüncesinde sistematik ve tutarlı bir bütünlüğe sahip bir kuram haline geldiği ve İslam dışı sosyal-siyasal hareketlerin ve batının fikri altyapısının reddi bağlamında “Siyasal İslamcılar”ın esin kaynağı olduğu söylenebilir (İşcan, 2015: 5-7). Selefîliğin sistematik bir kuram olarak görüldüğü bu dönem Hanbelî mezhebi tarihinde ve selefî düşüncede yeni bir devrin açılmasına sebep olan Muhammed bin Abdulvahhab'a kadar devam etmiştir (Koca, 2015: 19-20). Bu bağlamda, Hilafetin Osmanlı'ya geçtiği 1517 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadarki sürede Ortadoğu Osmanlılar tarafından yönetilmiş ve “Arabizm” derin bir uyku dönemine girmiştir (Sander, 2003: 51).

Anadolu'da başlayan ve devletin bütünlüğünü tehdit eden Sünnî-Şii çatışmasının sürdüğü Yavuz Sultan Selim döneminde, İran'da Şah İsmail

yönetimindeki Safevi İmparatorluğu ve Mısır ve Suriye’de hüküm sürmekle birlikte ülke topraklarını tehdit eden Memlûkler ile güç mücadelesine girilmiştir (Lewis, 2006: 129; Cleveland, 2008: 46). 1514 yılında Çaldıran Savaşı’nda Safevilerin yenilgiye uğratılmasıyla Şiiliğin Osmanlı topraklarından yayılmasının büyük oranda önünde geçilmiş, Tebriz’e kadar olan bütün topraklar Osmanlı’nın eline geçmiştir. Ayrıca Memlûkler ile 1516 yılında yapılan Mercidabık Savaşı’yla Suriye ve Filistin, 1517 yılında yapılan Ridaniye Savaşı ile de Mısır, Mekke ve Medine Osmanlı’nın denetimine girmiştir. Memlûklülerin yıkıldığı ve Ortadoğu’da Osmanlı Devleti’nin egemenliğinin başladığı bu savaşlarla birlikte Doğu Akdeniz ve Baharat Yolu’nun kontrolü ile birlikte hilafet makamı da Osmanlılara geçmiştir (Arı, 2012: 57-58).

18. yüzyılın buhranlı sosyo-politik ortamında Osmanlı’nın kontrolündeki Mekke, Medine, Basra ve Şam gibi İslam medeniyetinin en önemli merkezlerinde dini eğitim alan Muhammed bin Abdulvahhab, bu bölgelerdeki tasavvufi İslam inanç ve yaşayış biçiminin gerçek İslam’dan saptığı ve bu yaşam biçimini benimseyen Müslümanların şirke düştüğü iddiasıyla tevhid konusunda fikirler geliştirmiş, “dinin bütüncül bir yaşam tarzını emrettiği” şeklinde özetlenebilecek bu fikirlerini bedevi hayatı süren Necid bölgesinde yaymaya başlamıştır (Büyükkara, 2013: 22). Özellikle Hanbeli ekolünün öğretilerinden ve İbn Teymiyye’nin eserlerinden fikri temelde etkilenen Abdulvahhab, dine sonradan girmiş her şeyi bid’at olarak kabul ederek ilk dönem İslam yaşantısına dönüş çağrısı yapmış, bu çağrı kendisinden olmayanlara ve özellikle yerleşik yüksek kültürü temsil eden Osmanlı’ya karşı tepkili olan Necid toplumunda karşılık bulmuştur (Bodur, 2003: 10).

Söyleminde geniş bir Müslüman topluluğundan ayrı ve soyut bir grup kimliğini öne çıkaran, kabile yapısında hakim olan “kendisinden olmayanı öteki olarak görme ve dışlama” duygusuyla bir aidiyet ve üstünlük duygusu inşa etmeye çalışan Abdulvahhab, Uyeyne’de maruz kaldığı baskılar karşısında 1744 yılında Diriyeye yerleşmiş ve Diriyeye emiri Muhammed bin Suud’un himayesine girmiştir. Osmanlı idaresindeki yerel Arap emirlerinin gücü ele geçirmek için arayış içinde oldukları bu dönemde Abdulvahhab ile Suud bir ittifak anlaşması yapmıştır. Abdulvahhab düşüncelerinin yayılması için gerekli olan gücü elde ederken Suud ailesi de krallıklarının toplumsal meşruiyetini Vahhabilik ile sağlamış ve

Osmanlı'nın yaşantısını tekfir ederek başlattığı ayrılıkçı faaliyetlerle bugünkü Suudi Arabistan devlet yapısının temellerini atmıştır (Ochsenwald, 1981: 273).

Vahhabilik, itikadî olarak selefi, amelî olarak Hanbeli, karakter olarak ise harici bir çizgide olması nedeniyle tarihsel süreçte Şia ile çatışma halinde olmuştur. İslam'ın ilk döneminde Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan kavgayı yeniden diriltten Vahhabiler, Şiiliğin İslam dışı bir mezhep olduğunu iddia ederek 1802'de Kerbela'yı basmıştır. Vahhabiler beş bine yakın Şii hacıyı kılıçtan geçirmiş ve kadın ve çocukları esir etmiştir. Suudi-Vahhabi ittifakı *“Osmanlı'nın Arapların hakkı olan Hilafet'i gasp ettiği, İslam'dan uzaklaştığı ve Şeriat hükümlerini uygulamadığı, tasavvuf ve kelam uygulamaları ile şirki yaygın hale getirdiği, bundan dolayı 'Müşrik Osmanlı'ya itaat edilmemesi aksine savaşılmaması gerektiği, zira Allah'ın Ehl-i Kitap'la anlaşma yapılmasına müsaade ettiği, bu kapsamda Batılıların dost edinilebileceği ama müşriklerle anlaşılmayıp savaşılmaması gerektiği”* yönündeki teolojik karşı deliller ve Selefi düşüncenin *“Mezheplerin İslam'a birçok bid'at ve hurafe soktuğu ve İslam'ın tüm yabancı unsurlardan temizlenerek yeniden asli köklerine dönmesi gerektiği”* şeklindeki yaklaşımıyla Osmanlı'ya karşı isyanının altyapısını oluşturmuştur. Suudi-Vahhabi ittifakının 19. yüzyılda Osmanlı'ya karşı yürüttüğü bu ayrılıkçı faaliyetler Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılmıştır. Ancak daha sonra Necd ve Hicaz bölgelerini ele geçiren Suudlar, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin kışkırtma ve desteğiyle Osmanlı'dan tamamen ayrılmış ve resmî ideolojisi Vahhabilik olan Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşunu 1932 yılında ilan etmiştir (Lewis, 2003: 109).

Vahhabiler, kendilerinin Peygamber sonrasındaki üç neslin (Peygamber'i görenler yani Sahabe; Sahabe'yi görenler yani Tabiun; Tabiun'u görenler yani Tebe-i Tabiun) takipçisi olduklarını iddia etmişler ve kendilerini Selefi olarak tanımlamışlardır. İslam'ın ilk üç altın nesline karşılık geldiği için kendilerini *“İslam'ın altın neslinin takipçisi”* olarak gören Vahhabiler, kendi zamanlarına kadar yaşanan ve ortaya çıkan tüm mezhep ve geleneği İslam'dan uzaklaşma olarak ilan etmişler ve Kur'an ve Sünnet'e dönerek İslam'ın ilk asrındaki gibi anlaşılması ve yaşanması gerektiğini savunmuşlardır. Diğer taraftan Oryantalizmin İslam dünyasında çıkış tarihi ile Vahhabiliğin ortaya çıkış tarihi arasındaki örtüşme de dikkat çekicidir. Vahhabiler, İngiliz etkisi nedeniyle Ortayantalizm'in *“vahşi, barbar,*

medeni olmayan” şeklindeki ötekileştirici kavramsallaştırmasını “müşrik, kafır ve bid’at” gibi kavramlarla eşleştirerek önce Osmanlı’ya sonra da kendileri dışındaki tüm Sünni ve Şii dünyaya karşı kullanmıştır. Ehl-i kitapla yani Hristiyanlarla işbirliği yapmışlar ama Osmanlı’yı müşrik olarak tanımlamışlardır. Özetle Selefilik, Arap milliyetçiliği için Osmanlı’dan kurtuluş ideolojisi olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda birçok Arap düşünürü için Selefilik ile Arap milliyetçiliği el ele giden iki ideoloji olmuştur. Suud krallığının kurulmasıyla modern bir akım olan Selefilik’in ilk sürümü olan Tasfiyeci Selefilik (Selefilik 1.0) tarih sahnesine çıkmıştır.¹⁹

Kral Abdulaziz’in ABD ile yaptığı petrol anlaşmasından gelen zenginlik ve Mısır’da yükselen Nasır milliyetçiliği ve sosyalizm karşısında baskı altına giren pek çok Müslüman Kardeşler üyesinin Suudi Arabistan’a sığınması sonrasında Vahhabi öğretisinden etkilenecek Mısır’a ve diğer Müslüman ülkelere yayması sayesinde Vahhabilik güçlenmiştir. Ayrıca 1979 yılında ABD ve Suud monarşisinin maddi desteğiyle Sovyetlere karşı başlatılan “Afgan cihadı”nın Suudi kökenli iki önemli figürü Usame Bin Ladin ve fikir babası Abdullah Azzam, selefilik’in dini ve siyasi olarak yeniden üretilmiş hali olan Vahhabiliğin Afgan savaşçıları arasında yayılmasında etkili olmuşlardır (Roy, 2003: 170-171).

1.2.3. Ortadoğu’da İslami Hareketlerin Ortaya Çıkış ve Yükselişinin Sebepleri

Her bir kriz ve çöküş süreci belirli bir radikal tepkinin oluşmasına sebep olur. Ortadoğu’da İslami hareketlerin ortaya çıkışı da 19. yüzyılın başından itibaren Vahhabilik temelli Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi, İslam coğrafyasının ekonomik, politik ve toplumsal açıdan sömürgeci Batı karşısındaki üstünlüğünün sona ermesi ve Batılı emperyalist güçlerin kültürel istilası karşısında dezavantajlı geri kalmış bir konuma düşmesi sonrasında coğrafyanın ortak kimliği olan İslam üzerinden fikri bir çıkış yolu arayışı başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu arayıştaki en önemli etkiyi ise 19. yüzyılda Sünnilik içinde ilk defa siyasi ve itikadi bir bölünmeye sebep olarak ana akım Sünniliğin tasfiyesine yol açan ve bunun yerine çağdaş İslami bir akım olan Selefilik’in ikame edilmesine sebep olan Vahhabi isyanı olmuştur.

¹⁹ Selefilik’in tarihsel süreçteki dönüşümüne ilişkin detaylı bilgi için bkz.: Hilmi Demir, “Selefi Network ve El Kaide”, 28 Ocak 2014, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/selefi-network-ve-el-kaide>, (E.T. 20 Kasım 2019).

19. yüzyılın başından itibaren pek çok alanda Batı dünyası karşısında geri kaldığını kabul etmek zorunda kalan İslam coğrafyasındaki kimi fikir adamlarının siyasi iktidarlarını ve kurumlarını eski görkemli günlerine geri döndürmek ve olumsuz gidişatı durdurmak amacıyla giriştikleri bu politik ve entelektüel faaliyetler ihya yani dirilişi, tecdid yani yenilemeyi ve ıslah yani düzeltme ve iyileştirmeyi esas almıştır. Esaslar benzer olmakla birlikte farklı fikir adamları farklı dönemlerde - geleneksel mirasın öncelenmesi ve yenileşmeye sıcak bakılmaması veya tam tersine geleneksel mirasın sorgulanması ve modern bir reformculuğun benimsenmesi gibi- farklı usul ve yöntemler tercih etmiştir. İşte yalnızca dini bir hareket olmayan Vahhabilik, Osmanlı'ya karşı yeni İslami devlet yapılanması önerdiğinden İslami hareketleri de tetiklemiştir. Zayıflamış da olsa Osmanlı hilafetinin devam ettiği bu süreçte İranlı Cemaleddin Afgani, Mısırlı Muhammed Abduh ve Suriyeli Reşid Rıza, Mısır merkezli olarak Modernist Selefilik (Selefilik 2.0) İslahçı sesi olmuşlardır.²⁰

İslam'ın geleneksel kurumlarının yetersiz kaldığı yönünde yaklaşıma sahip olan Abduh-Afgani-Rıza ekolü geleneksel kurumların tasfiyesine yol açan süreci başlatmıştır. Arapların İslam'ın en şanlı dönemini temsil ettiğine ve Arapların Osmanlı ve Türkler nedeniyle bu şanlı dönemden uzaklaştığına, dolayısıyla Arapların zaferinin İslam'ın zaferi olacağına inanan bu ekol, Vahhabi hareketten övgüyle bahsetmiş ve çözümün İslam'ı sonradan sokulan tüm bidatlerden arındırarak Arapların temsil ettiği İslam'ın saf ve öz haline geri döndürmede olduğunu iddia etmişlerdir. Bu şekilde Arap milliyetçiliği ile Selefilik, Osmanlı'yı yıkmak ve Osmanlı'nın kültürel hafızasını tüm coğrafyadan silmek için kol kola yürümüş, "İslam'ın zaferi" için ortak bir yolda birleşmiştir. Vahhabiliğin, entelektüel selefiliğe dönüştüğü bu düzlemde Afgani, anti-emperyalist söylemin egemen olduğu ıslahat programında İslam birliğine ve hilafet makamının önemine vurgu yapmış, mutlakiyetçi yönetimlere ve Batı'nın körü körüne taklit edilmesine karşı çıkmıştır. Afgani'nin talebesi Abduh ise, İslam dünyasının kısa vadeli siyasi hamlelerle kurtarılmayacağı kanaatinden hareketle itikadi olarak Asr-ı Saadet'in saflığının akıl ve ilimle güçlendirilmesi gerektiğini, Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmakla birlikte Batı medeniyetinin İslam'a uymayan taraflarından uzak durulması gerektiğini öne sürmüştür (Demir, 2014: 9-10).

²⁰ Demir, op.cit.

Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgaliyle başlayan ve Hint alt kıtası ile Kuzey Afrika'daki toprakların ve ekonomik imtiyazların Batılı sömürgeci güçlerin eline geçmesiyle başlayan buhran süreci, Fransız ihtilalinin etkisiyle milliyetçiliğin yayılması sonrasında Osmanlı'nın kontrolündeki Müslüman toprakların büyük çoğunluğunu kaybetmesiyle büyük bir yıkıma dönüşmüştür. Batının işgali altındaki İslam coğrafyasına ve Müslümanlara yönelik inşa ettiği Oryantalist düşünce ve yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri Müslümanların özgüvenini tehdit ederek onların kendi kültür, medeniyet ve değerlerinden utanır hale gelmesine yol açmıştır. 20. yüzyılın başına gelindiğinde her ne kadar II. Abdülhamit idaresindeki halifelik makamı Arap olmayan Müslüman coğrafyada yeniden itibar kazansa da Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin kışkırtma ve desteğiyle büyük bir Arap imparatorluğu kurma hayaline kapılarak Osmanlı'ya karşı savaşan Arap dünyası ile Arap olmayan Müslümanlar arasındaki bağın kopuk olması Ümmetçilik (Panislamizm) fikrine sekte vurmuştur (Roy, 1994: 53-54).

Dahası Vahhabiliğin tekfirci anlayışına karşı Selefilik'in daha ılımlı İslami ihya ve tecdid anlayışı, Osmanlı entelektüelleri arasında da taraftar bulmuştur. İslam alimlerinin büyük kısmının bu süreci sahiplenmesi üzerine mevcut bütün geleneksel kurumlar yıkılmaya başlamış, yerine ise yenisi inşa edilmiştir. 20. yüzyıldan itibaren İslami amel, pratik ve inanç alanlarını mezhepler değil, modern İslamcı gruplar, cemaatler, tarikatlar ve büyük oranda da Selefi düşünce doldurmaya başlamıştır. Çünkü fıkhi ve itikadi mezheplerin sosyal hayattan tasfiye edilmesi sonrasında sosyal hayat boşluk kabul etmemiştir. Fıkhi ve itikadi mezheplerin boşluğunu büyük oranda Selefilik doldurmuştur. Daha önce Ehl-i Sünnet'in içinde yer alan tarikatlar bu sefer Selefilik'e tutunmaya başlamıştır. Bu da geleneksel mezheplerin yerini İslamcı grupların/hareketlerin almasına yol açmıştır. 20. yüzyıldan itibaren Selefilik, Eşarilik ve Maturidilik fırkalarıyla birlikte Ehl-i Sünnet'in inanç alanındaki mezheplerinden biri haline gelmiştir. Bu durum ise Müslüman toplumlarında Selefilik'e meşruiyet sağlamıştır. Neticede Selefilik kendisini Vahhabilik üzerinden yeniden tanımlamış ve kendisine hizmet eden sözde otantik bir dindarlık olan daha genel ve ulus ötesi bir İslam anlayışı geliştirmiştir (Demir, 2014: 11).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslam topraklarında oluşan manzara ilk İslami hareketlerin ortaya çıkışında önemli bir etken olmuştur. Savaş sonrasında

Avrupalı hegemon güçler mandacılık fikri temelinde işgal ettikleri Müslüman topraklarda sömürgecilik faaliyetlerini en üst noktaya çıkarmıştır. Diğer taraftan savaş sonunda Osmanlı Devleti yıkılmış, Anadolu topraklarında yürütülen bağımsızlık mücadelesi neticesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Laik ve Türk milliyetçisi bu yeni cumhuriyetin kurulması sonrasında dünya üzerindeki tüm Müslümanların birliğini temsil eden halifelik makamının da 1924 yılında kaldırılması İslam dünyasının Hristiyan güçler tarafından parçalanmasının yanı sıra kendi içinde de altüst olmasına yol açmıştır. İşte İslam dünyasının böylesi yoğun bir karışıklık içerisinde bulunduğu bir dönemde, Osmanlı'nın marjinal olarak gördüğü Vahhabilik ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Abduh-Rıza-Afgani ekolünün İslahçı Selefiligi Anadolu'dan sonra Mısır'da da etkisini göstermiştir. Yaşanan karışıklığa çözüm olmak ve İslam'ın siyasi boyutunu üstlenerek hilafet makamının boşluğunu doldurmak amacıyla, İslam coğrafyasının en katı ve en azınlık ekolü Hanbelilerden olan ve Abduh'un Mısır'da kurduğu Selefi yapı içerisinde yetişen imam Hasan el Benna tarafından 1928 yılında ilk modern İslami hareket olan ve İslahçı Selefilik'in devamı niteliğindeki (Selefilik 3.0) Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimîn) kurulmuştur (Kepel, 2001: 30).

Kuruluşundan itibaren Mısır'daki İngiliz sömürgeciliğine karşı tam bağımsızlığı savunan, bundan dolayı da aynı zamanda İngiliz kontrolündeki Mısır monarşisiyle mücadele etmek zorunda kalan Müslüman Kardeşler hareketinin bir diğer uğraş alanı da Filistin meselesi olmuştur. Hareket, Filistin'deki Siyonist işgalin en büyük destekçisinin de İngiltere olmasından dolayı Mısır'daki İngiliz sömürüsü ile Filistin meselesini birlikte değerlendirmiştir. İngiltere'nin Mısır'a benzer şekilde Hindistan'da da yoğun sömürgecilik faaliyetleri yürütmesi burada da İslami bir hareketin doğmasına yol açmıştır. Hindistan'da Müslüman uyanışı başlatmak isteyen Ebu'l Ala Mevdudî öncülüğünde 1941 yılında Lahor'da Cemaat-i İslamî kurulmuştur. Bu hareket sömürge sonrası bağımsızlıkta birleşik ümmet idealiyle bölünmemiş bir Hindistan'ı savunmuş ancak 1947 yılında Müslümanların çoğunlukta olduğu, Lahor'u da içine alan Pakistan devleti kurulması üzerine hareketin bundan sonraki hedefi yeni kurulan Pakistan'da İslam coğrafyasına ve tüm dünyaya örnek olacak bir İslam devleti kurmak olmuştur (Büyükkara, 2016: 163, 185).

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1917 yılında İngiltere'nin kontrolüne geçen Filistin topraklarında Museviler için ulusal bir yurt kurulmasını olumlu karşıladığını deklare etmesiyle başlayan işgal ve çatışma süreci İslami hareketlerin yükselişi ve Müslümanların konsolidasyonu sürecinde önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan iktisaden ve siyaseten zayıflayarak çıkan İngiltere'nin Filistin'den çekilmesinden sonra ABD'nin bölgede etkinlik kazanmaya başlaması ve Filistin topraklarında 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla başlayan I. Arap-İsrail Savaşı'nda Hasan el Benna, Müslüman Kardeşler üyesi pek çok genci Filistinli Müslümanların yanında savaşmaları amacıyla cepheye göndermiş, ayrıca yine Hasan el Benna tarafından tebliğ yapmaları amacıyla Filistin'e gönderilen gençler Filistin'de ortaya çıkan İslami hareketin tohumlarını atmışlardır. Beş Müslüman devletin bu savaşta İsrail'e mağlup olması da bu ülkelerin halklarında yöneticilere karşı ciddi bir hesaplaşma ve sorgulamaya yol açmıştır.

Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanma ve topraklarındaki yabancı varlığına son verme süreçleri de İslami hareketlerin yükselişinde önemli bir dönüm noktasıdır. Tarihsel olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran ve Afganistan; iki savaş arası dönemde ise Mısır, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen bağımsızlığını ilan etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sürerken 1943 yılında Lübnan, savaştan hemen sonra 1946 yılında Suriye Fransa'dan bağımsızlığını kazanmıştır. 1946 yılında Ürdün'ün bağımsızlığını kazanması akabinde 1950'li yılların başında Ortadoğu ülkeleri tam bağımsızlık süreçlerini tamamlamıştır. Tüm bu süreçlerde İslami hareketler ulusal kurtuluş hareketleri içerisinde veya onlarla ittifak halinde emperyalist güçlere karşı mücadele etmişlerdir. Sonraki yirmi yıl içerisinde ise Libya, Sudan, Tunus, Fas ve Cezayir gibi diğer Arap ülkeleri bağımsızlığını elde etmiştir (Lewis, 2006: 415-416).

İşte 1960'lı yılların sonuna kadar süren bu bağımsızlık döneminde Müslüman ülkelerin çoğunda, Batılı sömürgeci güçlere karşı başarılı bir mücadele yürüten ve geçmişten koparak aktörü olacakları yeni bir tarih kurmak isteyen yerli seçkinler tarafından geliştirilen milliyetçilik düşüncesi hakimdir. Bu süreçte yerli seçkinleri Cahiliye dönemindeki İslam'dan habersiz Arap putperestlere benzeten İhvan üyesi Seyyid Kutup ve Mevdudi, yazdıkları eserlerle dinden bağımsız milliyetçiliğin yanı sıra siyasi mücadeleyi mutlak bir öncelik olarak görmeyen geleneksel İslam

anlayışına karşı çıkmışlardır. Düşünceleri temas halinde olan Kutup ve Mevdudi Sünni coğrafyayı etkilerken, benzer bir etkiyi Şii dünyasında Ayetullah Humeyni yaratmıştır. 1966 yılında Seyyid Kutup'un Mısır'da idam edilmesi ise o dönemde Arap dünyasında var olan ve sosyalist versiyonuyla da Nasır'la vücut bulan milliyetçilikle Kutup'un öne sürdüğü İslamcılık arasındaki kopmayı radikalleştirmiştir. İslamcılık, Kutup'un idamını izleyen on yıl sonunda, Müslüman dünyanın ıslahını gerçekleştirme iddiasıyla mütevekkil kitleleri harekete geçiren eylemci ve radikal bir ütopya olmuş (Kepel, 2001: 25-28), ilerleyen yıllarda şiddet eylemlerinde bulunan İslami hareketlerin kökeni de öne sürdüğü düşünceler nedeniyle Seyyid Kutup'a atfedilmiştir (Fuller, 2004: 110-111).

Müslüman dünyada yaşanan bir diğer kırılma noktası da 1967 yılında İsrail'le yapılan Altı Gün Savaşı'dır (Roy, 1994: 43). Heterojen toplumsal sınıfları bir araya getirme amacı güden Arap milliyetçiliği ve İslamcılık bu savaş öncesinde İsrail'e karşı geçici bir ittifak kursa da savaşta İsrail karşısında yaşanan hezimet hem ittifakın hem de Nasır'la vücut bulan ve ulusal birlik kurmada başarısız olan Arap milliyetçiliğinin sonunu getirmiştir. İktisadi, siyasi ve dini yönden toplumlarının bir zafiyet ve çöküş içerisinde olduğu yönünde çözümleme yapan İslami çevreler İsrail ve Batı'ya karşı yaşanan mağlubiyetin sebeplerini İslam'ın özünden kopuşta aramış, çözüm olarak da İslam'ın Hz. Muhammed dönemindeki saf haline ve uygulamalarına geri dönüş ortaya atılmıştır (Esposito, 2002: 105).

Yaser Arafat'ın 1969 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün başına geçmesiyle Filistin davasının özerklik kazanması, bir yıl sonra da Nasır'ın ölmesi İslami hareketler açısından yeni bir kırılma noktasıdır. Nasır'ın yerine gelen Enver Sedat, selefının aksine devletin ideoloji üzerindeki tekeline vazgeçerek İslami hareketlerin önünü açmış, benzer gelişmeler eşanlı olarak Tunus, Cezayir ve Fas'ta da yaşanmıştır. Diğer taraftan 1973 yılında Yom Kippur Savaşı sonunda Suudi Arabistan'ın başı çektiği Arap devletlerinin OAPEC üzerinden ABD ve savaşta İsrail'den yana tavır sergileyen ülkelere ambargo uygulama kararı alması sonucu yaşadığı zenginleşme İslam dünyasında hakim konuma gelmelerini sağlamıştır. Bu zenginlik İslam ülkelerince ideoloji ihracında kullanılmıştır. Örneğin Suudi Arabistan sahip olduğu petro-dolarlarla ekonomik zorluk yaşayan ülkelere özellikle Rabıta Örgütü aracılığıyla ve yardım kisvesi altında Vahhabi ideolojiyi ihraç etmiştir.

Vahhabizm, özellikle İbn Teymiyye'nin radikal öğretileriyle Ortadoğu'nun yanı sıra Afrika ve Orta Asya'da da yayılma imkanı bulmuştur. Ayrıca Körfez petrodollarlarının getirdiği zenginleşme sayesinde kentleşmenin artmasıyla İslami hareketlerin halk tabanında yayılmasının önü açılmıştır (Kepel, 2001: 77-83).

Görüldüğü üzere Mevdudi, Kutup ve Humeyni tarafından kuramlaştırılan İslami hareketlerin yükseliş süreci 1973'teki Arap-İsrail çatışması sonrasında yaşanan bu gelişmelerle başlamıştır. 1970'lerin sonundan itibaren başat aktörleri Müslüman ülkelerin çoğunda siyaset arenasına yerleşen İslami hareketler 1980'lerin başında bütün İslam dünyasına yayılmış ve Müslüman halkların geleceğine ilişkin yürütülen tartışmalardaki en önemli aktörler olmuşlardır. İslami hareketlerin Sünni ayağını Suudi Arabistan, Şii ayağını ise Humeyni'nin devrimci ve radikal düşünceleriyle toplumu adaletsiz Şahlık düzenine karşı çıkan İran teşkil etmiştir.

İslami hareketlerin 1970'lerin sonundan itibaren Suudi Arabistan ve İran üzerinden iki ana kola bölünerek mezhep görünümlü çıkar çatışmasına girmesine karşın radikal ve savaşçı bir yapı olarak cihatçı selefiliğin esas başladığı alan Afganistan olmuştur. 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'yle ABD Ortadoğu'daki en önemli Müslüman müttefikini kaybetmiştir. Bu noktada ABD'nin 1979 yılına kadarki Ortadoğu politikalarıyla tepkisel olarak radikalizmi besleyecek enerji birikiminin oluşmasına sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda İslam dininin kendisinin değil inananların radikalizmi ürettiği de bir gerçektir.

Netice olarak Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Yeşil Kuşak projesini hayata geçiren ABD, Müslüman dünyada İran Devrimi'nin etkisiyle en üst düzeye çıkan ABD karşıtlığını Kızıl Tehdit'e yönlendirerek Sovyetlerin sonunu getirmek amacıyla dünyanın çeşitli yerlerindeki ılımlı-radikal bütün grupların özdeşleşebildiği bir "cihad" hareketi başlatmış ve kendisine karşı oluşan tepkiyi bir süre Afganistan topraklarında sınırlandırmıştır. İşte ABD'nin bölgedeki vekilleri Suudi Arabistan ve Pakistan eliyle kurguladığı Afgan cihadının gerçekleştiği 1980'li yıllar Cihatçı Selefiliğin (Selefilik 4.0) doğduğu dönem olmuştur.²¹

²¹ Demir, "Selefi Network ve El Kaide".

İKİNCİ BÖLÜM

KIZIL TEHDİDE KARŞI YEŞİL KUŞAK PROJESİ

EL KAİDE’NİN DOĞUŞU: 1977-1989

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında “ateizmi” savunan Sovyetler Birliği ile “özgür dünya”nın öncüsü olma iddiasını taşıyan ABD arasında süren ideolojik mücadele aynı zamanda vekalet savaşlarına da sahne olmuştur. ABD’nin Sovyetlere karşı yürüttüğü vekalet savaşında İslam ve Müslümanlar önemli bir yer tutmuştur.

1979 yılında İslam coğrafyasında yaşanan gelişmeler bölge jeopolitiğinde önemli değişikliklerin yaşanmasına yol açtığı gibi ABD’nin İslam dünyasıyla olan ilişkilerini de derinden etkilemiştir. İslam coğrafyası, sahip olduğu doğal kaynakların yanı sıra ABD’nin Sovyetlerle mücadelesinde de stratejik bir önem kazanmıştır.

Sovyetlerin 1979 yılında Afganistan’ı işgal etmesi üzerine tüm Müslüman ülkelerin işgale yoğun tepki verdiğini gören ABD, Sovyetleri çevrelemek ve güneye inmesini engellemek amacıyla Yeşil Kuşak Projesi’ni hayata geçirmiştir. Bu projeye ABD, İslam ve Müslümanlardan faydalanmayı tercih etmiş, ılımlı ya da radikal olduğuna bakılmaksızın her İslami harekete, anti-komünist olması koşuluyla sınırsız destek vermiştir.

ABD, parçalanmış durumdaki Müslüman coğrafyasındaki İslami hassasiyetleri “cihad” motifiyle besleyip, büyütüp Sovyetlere karşı kışkırtmıştır. Kendi politik çıkarları doğrultusunda İslamcıları silahlandırarak bir Soğuk Savaş gücü ve iç savaş örgütlemesi haline getiren ABD, bu gücü aynı zamanda Sovyet yanlısı ve ABD/Batı karşıtı yerel milliyetçi gruplara karşı da kullanmıştır.

Yeşil Kuşak Projesi’nin beklenen bir sonucu olarak Sovyetleri bölgede mağlup eden bu silahlı ama “kutsal” radikal İslamcı savaşçılar, Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasından sonra bölgede yalnız ve kontrolsüz bırakılmıştır.

1980’lerde dünyada yaşanan iletişim devrimi neticesinde etkisini daha fazla hissettiren küreselleşme sayesinde, 1990’larda daha mobilize ve örgütlü olmayı başaran bu savaşçılar özellikle 11 Eylül 2001’den itibaren dünyayı tehdit eden “radikal dinci teröristler” olarak ve El Kaide ismiyle ABD ve Batı’nın yeni düşmanı haline gelmişlerdir (Şahin, 2008: 48).

2.1. JIMMY CARTER DÖNEMİ (1977-1981):

DOKTRİN VE UYGULAMALARI

Demokrat Parti'nin adayı olarak Gerald Ford'a karşı 1977 yılında Başkan seçilen Jimmy Carter dönemi, ABD'nin Ortadoğu politikası açısından istikrarlı bir dönem olmamış, bu anlamda hem kazanımlara hem de hayal kırıklıklarına sahne olmuştur.

Petrol krizinin ve yüksek enflasyonun devam ettiği bir dönemde yönetime gelen Carter, 1977-1979 yılları arasında Helsinki Nihai Senedi'ni kullanarak insan hakları ihlallerine dayalı bir dış politika izlediğini iddia ettiği Sovyetleri köşeye sıkıştırmaya çalışmış, Ortadoğu'da ise diplomasi ve arabuluculuk çabalarıyla ön plana çıkmıştır. Carter, 1978 Camp David Sözleşmeleri sonucunda Mısır ve İsrail arasında 1979 yılında imzalanan barış antlaşmasında yaptığı arabuluculuk nedeniyle kendi açısından diplomatik bir zafer elde etmiştir.

Ancak aynı yıl hem Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiş hem de İran'da Humeyni öncülüğünde gerçekleşen İslam devrimi ile ABD Ortadoğu'daki en önemli iki müttefikinden birini kaybetmiştir. Patlak veren bu krizler Carter'ın bölgeye ilişkin politikasında değişikliğe gitmesine yol açmıştır. 1979-1981 arası dönemde insan hakları politikası terk edilmiş, Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin Kızıl Tehdit'e karşı kurguladığı Yeşil Kuşak projesi ve Carter Doktrini ile ABD Ortadoğu'da yeni bir dönemi başlatmıştır.

Brzezinski ile müzakere yanlısı Dışişleri Bakanı Cyrus Vance arasında yaşanan fikir ayrılıkları Carter yönetiminin dış politik karar alma süreçlerini olumsuz yönde etkilemiş, bu fikir ayrılığının yol açtığı karmaşa nedeniyle İran devriminden hemen sonra ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nde gerçekleşen rehine krizinin yönetiminde yaşanan başarısızlık ise Carter yönetiminin sonunu hazırlamıştır.

2.1.1. Bölgesel Gelişmeler ve ABD Politikası

1970'li yıllar, solcu Arap milliyetçiliğinin düşüş trendine girmesiyle Müslüman coğrafyalarda İslami hareketlerin yükselişe geçtiği ve çoğu ülkede Batı yanlısı siyasal iktidarları zor durumda bıraktığı toplumsal gelişmelere sahne olmuştur. 1970'lerin sonunda Müslüman Kardeşler gibi uluslararası İslami yapılar, Cemaat-i İslami gibi eski dini partileri desteklemeye başlamıştır. Özellikle Kahire'den Amman'a ve Kuala Lumpur'a kadar tüm üniversitelerde radikal İslami öğreti ve öğrenciler etkili olmaya başlamıştır. Buna ilaveten 1979 yılı başında Ayetullah

Humeyni'nin İran'a dönmesi, cesur çıkışlarda bulunması, ABD destekli Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi ülkeden kovarak İslam devrimi gerçekleştirmesi Müslümanlara ilham ve motivasyon kaynağı olmuş; İslami parti, grup ve öğrenciler daha da ateşlenmiştir (Coll, 2004: 36).

ABD'lilerin İslami hareketler hakkında fikir sahibi olmaya başlaması ise esasen İran'da devrimden hemen sonra patlak veren rehine krizi ile olmuştur. Bu dönemde dahi ABD'li karar alıcılar Komünizm tehdidini öncelemeye devam etmiş ve yükselişe geçen İslami hareketlerin ABD'nin bölgesel çıkarlarına uzun vadeli etkileri üzerine detaylı bir analiz gerçekleştirmek yerine pragmatik şekilde bu gücü Sovyetlere karşı kullanmayı tercih etmiştir. İslami hareketlerin ABD ve bölgedeki müttefiklerinin çıkarlarına etkisi hususundaki akıl yürütmeler Sovyet tehdidinin sona erdiği Soğuk Savaş sonrası 1990'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.1.1.1. ABD Mekik Diplomasisi: Camp David Sözleşmesi

Nasır yönetiminde 1950 ve 1960'lı yıllara damgasını vuran Arap milliyetçiliği, Nasır'ın ölümünden sonra 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın da etkisiyle etkisini yitirmeye ve yerini İslami hareketlere bırakmaya başlamıştır. Nasır'dan sonra 1970 yılında iktidara gelen Enver Sedat'ın karizmatik bir kişiliğe sahip olmaması ve toplumsal karşılığının olmaması onu, muhalifleri tasfiyesi sonrasında, yönetiminin ve Batı çıkarları doğrultusundaki dış politikasının meşruiyetini İslam'a dayandırmaya itmiştir.

Henry Kissinger'ın Mısır ve İsrail arasında 1973 savaşı sonrasında başlattığı mekik diplomasisi neticesi İsrail'in Sina'nın batısından çekilmesiyle yalnızca İsrail değil, Mısır da Kissinger'ın izinden yürümenin ödülünü almıştır. 1975 yılında tekrar açılan Süveyş Kanalı'nın imarına katkıda bulunan ABD, Kahire'ye yaptığı ekonomik yardımı da 1974 yılında 8.5 milyon dolardan 1976 yılında 750 milyon dolara çıkarmıştır (Cleveland, 2008: 419).

İslami hareketlerin Mısır'da tekrar yükselişe geçmesine sebep olan bu politikadan kaynaklı olarak oluşan serbest ortam İslami hareketlerin uzlaşmacı/radikal şeklinde bölünmesine sebep olmuştur. Uzlaşmacı kanadın lideri Hasan el Hudeybi yönetimindeki Müslüman Kardeşler Nasır dönemine kıyasla daha ılımlı bir siyaset izleyerek mücadelesini parlamenter sistem içerisinde sürdürmeye yönelmiştir. Hudeybi'nin 1973 yılında ölümünden sonra Sedat'ın "ılımlı" Müslüman

Kardeşler'e verdiği destek, bu hareketin petrol monarşilerinden getirdiği sermaye ve ilişkiler nedeniyle daha da artmıştır. Müslüman Kardeşler'in ılımlı tavrına karşılık Cemaat-i İslamiyye, Müslümanlar Cemiyeti (El Tekfir ve'l Hicre) ve El Cihad ise iktidara ve uygulamalarına karşı radikal bir tutum sergilemiştir (Kepel, 2001: 89).

Enver Sedat'ın, ılımlıları da dahil olmak üzere İslami hareketlerle sürdürdüğü uzlaşma süreci 1977 yılında yaşanan gelişmelerle sona ermiştir. Sedat'ın *infitah* yani açılma siyaseti kapsamında uyguladığı liberal ekonomi politikasının halkın gerçek ihtiyaçlarına yanıt olmadığı yönünde gelen yoğun tepkiler ve sonrasında ortaya çıkan yüksek enflasyon şiddetli ayaklanmalara yol açmıştır (Mansfield, 2012: 420). Bilahare Müslümanlar Cemiyeti, bir ulemayı rehin alıp öldürerek Enver Sedat yönetimine kafa tutmuştur. Uzlaşma sürecini sonlandıran ve İslami hareketler arasındaki ılımlı-radikal ayrımını anlamsızlaştıran esas olay ise Sedat'ın 19-21 Kasım 1977 tarihlerinde Kudüs'ü ziyaret ederek İsrail parlamentosunda Mısır'ın İsrail'le barışı kabul ettiğini ilan eden bir konuşma yapmasıdır. Arap dünyasına bomba gibi düşen ve Ortadoğu görüşmelerinde bir dönüm noktası olan bu gelişme Mısır'da İslamcı muhalefetin radikalleşmesine ve Enver Sedat'ın İslami hareketlerle bağının kopmasına sebep olmuştur (Kepel, 2001: 92).

İsrail parlamentosunda konuşan ilk Arap lider olan Enver Sedat, İslami çevrelerde büyük tepki toplayan ve “Yahudilerle utanç verici barış” olarak nitelendirilen Kudüs ziyaretiyle İsrail'i *de facto* (fiilen) tanımış olmuştur (Arı, 2012: 329). Sedat'ın Kudüs ziyareti sonrasında Mısır ve İsrail arasında başlayan barış görüşmelerinin Filistin sorunu nedeniyle kopma noktasına gelmesi üzerine ise ABD Başkanı Carter, Enver Sedat ve İsrail Başbakanı Menahem Begin'i Camp David'e karşılıklı görüşmeleri için davet etmiştir. Carter'ın arabuluculuğu ve dolaylı görüşmeleriyle 5-17 Eylül 1978 tarihlerinde Camp David'de gerçekleşen müzakereler neticesinde üç lider Camp David sözleşmesini imzalamıştır. “Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve” ve “Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve” şeklinde iki ana metinden oluşan bu sözleşme nihai bir barış antlaşmasından ziyade taraflar arasında yapılacak barış antlaşmalarının esaslarını belirlemiştir. Mısır-İsrail ilişkilerinde normalleşmeyi öngören bu sözleşme sonrasında 26 Mart 1979 tarihinde Beyaz Saray'da Mısır-İsrail Barış Antlaşması imzalanmıştır (Cleveland, 2008: 422).

Arap dünyasının Filistin sorunu karşısında bölünmesine neden olan bu antlaşma sonrasında Mısır'ın ABD ile başta askeri olmak üzere her alanda ilişkileri artmıştır. Mısır'ın ABD'nin Ortadoğu siyasetinde önemli bir müttefiki olduğunu Batı yanlısı Arap ülkelere göstermenin yanı sıra Sovyet desteğinden mahrum kalan Mısır ordusunu güçlendirmeyi amaçlayan Sedat'ın bu yaklaşımına karşın ABD'nin esas önceliği yine İsrail'den yana olmuştur. ABD, yaptığı askeri yardımlarla Mısır'ı memnun etmeyi amaçlasa da bu yardımları İsrail'in bölgesel güvenliğini Mısır lehinde riske etmeyecek düzeyde tutmaya gayret göstermiştir (Eilts, 1988: 143). Mısır'a yaptığı yardımlar ABD'nin bölgesel çıkarlarına önemli faydalar sağlamıştır. 1979 yılı sonunda Sovyetlerin Afganistan'ı işgali akabinde ABD, başlattığı Yeşil Kuşak Projesi kapsamında Pakistan ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra Mısır'dan da destek almıştır. Mısır ordusu, 1980'li yıllarda devam eden Afgan cihadında savaşan silahlı mücahit gruplara lojistik destek sunmuştur (Quandt, 1990: 33). İran devrimi sonrasında rehin alınan ABD'nin Tahran Büyükelçiliği çalışanlarının kurtarılması amacıyla ABD'nin başlattığı operasyon kapsamında Mısır, askeri tesislerini ABD'ye tahsis etmiştir (Aly, 1988: 65).

ABD'nin Mısır özelinde silahlı kuvvetler üzerinden ilişki tesis etmesinin esas sebebi ise ordunun ülke yönetimindeki etki ve ağırlığıdır. Politika ve savunmanın yanı sıra iktisadi alanda dahi söz sahibi olan Mısır ordusu, İsrail'le yapılan barış antlaşması sonrasında iç politikada ağırlığını daha fazla hissettirmeye başlamıştır. ABD, ilerleyen yıllarda da Ortadoğu siyasetinde ihtiyaç duyduğu dönemlerde uyumlu bir şekilde çalışabileceği bir müttefik ordu inşa etmek amacıyla Mısır siyasetinde orduya özel önem atfetmeye ve Mısır'la askeri alanda yürüttüğü işbirliğini sürdürmeye devam etmiştir.

İsrail'le yapılan barış antlaşmasının yanı sıra ABD ile artan ilişkiler sebebiyle İslami hareketlerin sert tepkisiyle karşılaşan Sedat, yükselen muhalefeti bastırma yoluna gitmiş; bir yandan Müslüman Kardeşler dışındaki tüm radikal İslami hareketleri yasadışı ilan ederken diğer yandan da toplum nezdinde yeniden itibar kazanmak amacıyla Mısır'ın resmi dininin İslam olduğu ve hukuk sisteminin şeriata dayalı olduğu hükümlerini anayasal hale getirmiştir. İsrail'in ise, antlaşma hükümlerince 1982 yılı itibarıyla aşamalı bir şekilde Sina'dan tamamen çekilmesine karşın 1980 yılında Doğu Kudüs'ü, 1981 yılında Golan Tepeleri'ni ilhak etmesi,

1982 yılında ise Filistinlilerin direnişini FKÖ'ye bağlayarak Güney Lübnan'ı işgal etmesi Ortadoğu barışına yönelik tutumunda bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur (Arı, 2012: 337).

İsrail ile yaptığı antlaşma Mısır'ın Arap dünyasındaki itibarını önemli ölçüde zedelemesine ve Arap Birliği'nden çıkarılmasına sebep olmuştur. Ayrıca petrol üreten ülkeler de sübvansiyon uygulamasını sonlandırarak Mısır'ı iktisadi olarak başta ABD olmak üzere batıya bağımlı hale getirmiş ve Arap dünyasının dışında bırakmışlardır. Diğer taraftan İsrail ve ABD ile tesis ettiği işbirliği Enver Sedat'ın da sonunu hazırlamıştır. Sedat, rejimini dinsiz ilan eden radikal İslami hareketlere yönelik 1981 yılının Eylül ayında bir tasfiye süreci başlatmış ve binlerce insanı tutuklatmıştır. Bu gelişmelerden tam bir ay sonra Sedat, Kahire'de düzenlenen bir askeri geçit töreni esnasında, ordu içerisindeki El Cihad grubuyla bağlantılı şahıslarca düzenlenen suikastta hayatını kaybetmiştir. Gerçekleşen saldırı Mısır'daki din motifli terörizmin rejimin teminatı olarak görülen orduya dahi sızdığını ortaya çıkarmıştır (Cleveland, 2008: 424-425).

El Cihad grubunun Seyyid Kutup çizgisindeki radikal selefi militanları yargılanma ve tahliye süreçleri sonrasında 1985 yılından itibaren Afgan mücahitlerin eğitildiği Peşaver'deki kamplara katılmışlardır. Mısır kökenli ve yoksul mahallelerden gelen bu militanlar Abdullah Azzam'ın eserleri ve Mısırlı doktor Eymen El Zevahiri'nin öncülüğünde cihatçı selefilik başta bir kolunu teşkil etmişlerdir. Neticede Mısır'daki sol muhalefeti baskıladığı sürece rejim tarafından memnuniyetle kabul edilen İslami hareketlerin söylemi, muhalefeti birleştirerek radikalleştirdiği noktada yine rejim tarafından bir istikrarsızlık faktörü olarak algılanmıştır (Kepel, 2001: 94, 259-260).

Saldırıdan hafif yaralı olarak kurtulan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hüsnü Mübarek, ölümünden sonra Sedat'ın yerine geçmiştir. Mübarek de selefiyle benzer şekilde radikal İslami hareketleri dışlayıp daha ılımlı olan Müslüman Kardeşler'i siyaset mekanizması içerisinde muhalif pozisyonda tutmayı sürdürmüştür. Müslüman Kardeşler'in sergilediği bu tutum Mübarek döneminde de rejimi tehdit eden radikal İslami hareketlere karşı izlenen sert siyaseti meşru hale getirmiştir. Ayrıca Mübarek döneminde ABD-Mısır yakınlaşması artarak devam etmiş ve 2011 yılında

gerçekleşen Arap Baharı'na kadar sürecek olan Mübarek yönetimindeki Mısır, askeri alanda ABD'ye giderek daha bağımlı hale gelmiştir.

2.1.1.2. Şii Radikalizmin Kurumsallaşması: İran İslam Devrimi ve Rehine Krizi

İran'da Ayetullah Humeyni önderliğinde 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi, özelde Ortadoğu ve İslam coğrafyasına genelde ise dünya siyasetine etkileri bakımından her yönüyle mercek altına alınması gereken bir vakadır. Birbiriyle bağlantılı iktisadi, siyasi, toplumsal, kültürel ve dini pek çok etmenin bir araya gelmesiyle gerçekleşen bu devrim kendine özgü pek çok niteliği de bünyesinde barındırır.

Gerek baba Rıza Şah'ın gerekse de 1953 yılında CIA destekli darbe ile iktidara gelen oğul Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidarlarının meşruiyeti, iktidara geliş biçimleri ve iktidarlarının arkasındaki bariz yabancı desteği nedeniyle toplum nazarında sürekli tartışılan bir konu olagelmıştır. İlave olarak halkın yönetime katılımını engelleyen iktidar baskısının yarattığı siyasi memnuniyetsizlik her ne kadar askerin ve SAVAK'ın sindirme politikası nedeniyle dile getirilemese de bu memnuniyetsizlik İran'da gerçekleşen devrimin en önemli sebeplerinden birisi olmuştur.

Şah Muhammed Rıza'nın iktidara geldiği 1953 yılından itibaren yürüttüğü laik ve ılımlı siyaset ile ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmesi Müslüman bir ülkenin bağımsızlığına ve gereklerine aykırı olduğu düşüncesiyle çeşitli toplumsal kesimlerde tepki çekmiştir. ABD Başkanı Carter'ın "Dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında bir istikrar adası" olarak ifade ettiği İran'ın en önemli ticari partnerlerinden birisi de İsrail olmuştur. Şah'ın ABD ve İsrail lehine yaptığı dış politika tercihi özellikle komünist ve dindar çevrelerce Şahlık yönetimine duyulan öfkenin en önemli sebeplerindendir (Caşın, 1999: 292).

Şah iktidarının ve İran'ın en önemli güç kaynağı olan petrolün ihracından elde edilen yüksek gelir, özellikle 1973 yılındaki petrol krizinden sonra İran ekonomisinde gözle görülür bir canlanma yaşanmasını sağlamıştır. Her ne kadar toplumun genelinde bir refah artışı yaşansa da petrol ihracından elde edilen gelirin adaletli bir şekilde dağıtılmaması zengin kesimler ile düşük gelir düzeyli gruplar arasında uçurum oluşturmuş, bu ise halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Ayrıca işsizlik oranının yüksek düzeyde olduğu İran'da petrol gelirlerinin büyük oranda

ABD menşeli savunma ve silahlanma harcamalarında kullanılması ve bu harcamalardan kaynaklı olarak ülkeye çok sayıda yabancı yetkilinin gelmesi Şah'a duyulan tepkinin artmasına sebep olmuştur (Arı, 1998: 128-129).

Şah'ın artan petrol gelirleri ve ABD'nin desteğiyle 1960'ların başında "Beyaz Devrim" adıyla sosyo-ekonomik temelli bir modernleşme hareketi başlatması ülkede bir dönüşüm ve gelişim sağlasa da Batılı tarzdaki bu dönüşüm Humeyni'nin başını çektiği toplumsal muhalefetin konsolide olmasına yol açan en önemli olaylardan olmuştur (Ramazani, 1980: 445). Bunun yanı sıra Şahlık yönetiminin toplumdan ve toplumun gerçekliğinden kopuk ve lüks yaşantısı ile artan nepotizm ve kokuşmuşluk özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren düşük ve orta gelirli sınıf ile Şah arasındaki bağı kopma noktasına getirmiştir (Khosrokhavar ve Roy, 2000: 21).

İran'da halkın büyük çoğunluğunun Şiiliğin Caferi mezhebine bağlı olması, "imamet" ve lider beklentisi nedeniyle zaman içerisinde toplumda din adamlarını önemli hale getirmiştir. Caferilerin "Ayetullah" ismi verilen öncü din adamlarından olan Humeyni, "Velayet-i Fakih" yani "imamın bulunmadığı toplumlarda siyasi liderliği din adamlarının yürütmesi gerektiği" teziyle Şah'a karşı başlatılan mücadelenin öncüsü olmuştur. Bunun yanı sıra İranlı sosyolog ve aktivist Ali Şeriatî (1933-1977)'nin fikir ve eserleri de devrimin düşünsel altyapısını oluşturmada önemli bir faktör olmuştur. Şeriatî, Marksizm'in sınıfsız toplum idealini Şah yönetimindeki İran'da yaşanan toplumsal ve sınıfsal sorunlara uyarlayarak İslam düşünce sistemini yeniden inşa etmiştir. Fikirleri, Şah rejiminin otokratik ve kapitalist Batı ülkeleri yanlısı işbirlikçi tutumunu aksiyoner bir yaklaşımla eleştirmesi nedeniyle rejim, Şii ulema ve seküler aydınların tepkisini çekmiştir. Sonraki yıllarda rejime karşı silahlı mücadeleye girişecek olan ve militanlarının çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu Halkın Mücahitleri Örgütü'nü ciddi biçimde etkileyen Şeriatî'nin fikirleri devrim sonrasında Humeyni tarafından da sahiplenilmiştir (Kepel, 2001: 42-45).

İran'da yaşanan çalkantıları devrime dönüştüren olaylar ise 1978 yılı başında Tahran'daki bir gazetede o sırada Necef'te sürgünde olan Humeyni'ye ilişkin hakaretlerin yer aldığı bir makalenin yayımlanması sonrasında patlak vermiştir. Makale, "Velayet-i Fakih" doktrinine karşı çıkan laik orta sınıf ve Şah'a muhalif tüm din adamlarının Humeyni'nin yanında saf tutmasına yol açmış, ülke çapında ABD

karşıtı ve Humeyni lehine protesto gösterileri düzenlenmiştir. Humeyni'nin son sürgün yeri Paris'ten yönlendirdiği, çok sayıda protestocunun da hayatını kaybettiği bu eylemler neticesinde yönetim uzlaşma teklif etmiş, teklifin kabul edilmemesi üzerine köşeye sıkışan Şah ve eşi 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeden ayrılmıştır. Humeyni ise 1 Şubat 1979 tarihinde sürgünde olduğu Fransa'dan İran'a gelerek Mehdi Bezirgan'ı başbakanlığa getirmiştir. İran ordusunun tarafsızlığını ilan etmesi akabinde gerçekleştirilen halk oylaması sonrasında 1 Nisan 1979 tarihinde İran'da İslam Cumhuriyeti kurulduğu ilan edilmiştir. Humeyni bu devrimi "Amerikan müdahalesinin ve son elli yıldır İslam'a yapılan baskının doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmiş bir infilak" şeklinde tanımlamıştır (Juergensmeyer, 2001: 86).

ABD'de Başkan Carter 1977 yılında iktidara geldiğinde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan insan hakları ihlallerini eleştirip yaptırımlar uygularken, dışişlerinin tüm uyarılarına rağmen "muhalefetin rejimi değiştirecek bir güce sahip olmadığını" düşünmesi sebebiyle İran'da Şah'ın uyguladığı ihlalleri görmezden gelerek silah desteğini sürdürmüştür (Chubin, 1982: 16). ABD, bir taraftan kendi güdümündeki Şah'ı ve iktidarını korumaya çalışırken diğer taraftan da Şah'ın devrilmesine kayıtsız kalmıştır. Zira o anda ABD'deki genel kanı gelinen noktada hiçbir müdahalenin Şah'ın devrilmesini önlemeye yetmeyeceği şeklindedir. Carter yönetiminin gelişmeler karşısında pasif ve kararsız bir tutum sergilemesi sonrasında İran'ın yönetiminin İslami radikal bir grubun eline geçmesi ise ABD'de şok etkisi yaratmıştır (Bill, 1988: 31-32). Carter yönetiminin devrim öncesi ve sonrasındaki pasif ve kararsız tutumu, karar alma merkezlerinden gelen tutarsız görüşler ve fikir çatışmalarının yanı sıra devrimin gerçekleştiği dönemde arabuluculuğu üstlenilen Mısır ile İsrail arasındaki Camp David görüşmeleri ile Sovyetlerin Afganistan'ı işgali konularına odaklanılmış olmasından kaynaklanmıştır (Peterson, 1994: 223).

İran'da gerçekleşen devrim sonrasında ABD, Basra Körfezi'ndeki en önemli iki jandarmasından birisini kaybetmesi nedeniyle Nixon döneminin çifte sütun politikasını sonlandırmış ve tek sütun politikasını uygulamaya sokmuştur. Bu politika ABD açısından bölgede Suudi Arabistan'ı vazgeçilmez hale getirmiştir. Pakistan'ın yanı sıra İran'ın da CENTO'dan ayrılmasıyla pakt dağılmış, İran'ın bölge ülkelerine devrim ihracının önü açılmıştır. İran'da yaşanan gelişmeleri fırsata çeviren Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu işgal karşısında Carter "Yeşil

Kuşak” projesini başlatarak hem Sovyetlere karşı İslam kalkını oluşturmaya hem de İran’ı çevrelemeyi planlamıştır. Bölgede yükselişe geçen radikal İslam’ı ilk etapta “ılımlılaştırma”, dönüştürülemez ise “bastırma ve tecrit etme” şeklinde bir politika inşa eden ABD’nin en büyük düşmanı ise kendisini “Büyük Şeytan” olarak betimleyen İran olmuştur. Netice olarak Şah’ın düşüşü ABD açısından büyük bir stratejik felaket olduğu kadar siyasi olarak da Carter’ın kendisi için bir felaket olmuştur (Brzezinski, 1983: 354).

İran’da gerçekleşen devrim, ABD’ye İslamcılığın devrimci ve seçkinci yüzleri arasında ayırım yapmayı öğretmiştir. Bu ayırım bağlamında, bir İslam devletinin tesisi için İslamcı sosyal hareketlerin örgütlenmesini ve kitle katılımını zaruri gören devrimci tarafın karşısında halkın katılımına güvenmeyen ve halkı daha çok tecrit eden seçkinci kesim yer almaktaydı. Devrim sonrasında ABD, Siyasal İslam’ın devrimci yüzünü İran ve İslam’daki Şii mezhebiyle, seçkinci yüzünü ise Suudi Arabistan ve Pakistan gibi çoğunluğu Sünni ABD yanlısı rejimlerle özdeşleştirmiştir (Mamdani, 2004: 132-133). İran ise devrim sonrasında dini söylemi ön planda tutan bir dış politika izlemeye başlamış, hem ABD’ye hem de Sovyetler Birliği’ne karşı uzlaşmaz bir tutum sergilemiştir. İktidarı ele geçiren dini rejim, kendisinin tüm Müslüman dünyasının savunucusu ve koruyucusu olduğunu ilan ederek “rejim ihracı” politikasını inşa etmiştir. İslam dinini pragmatik bir şekilde dış politikada meşruiyet, güvenlik ve yayılmada bir araç olarak kullanan İran; İsrail, ABD ve ABD yanlısı seküler/otoriter Arap rejimleri karşısı eylem ve söylemleriyle Şii radikalizmin kurumsal kaynağı haline gelmiştir (Şahin, 2007: 17-18).

Carter yönetiminin sonunu hazırlayan olay ise İran’dan kaçan Muhammed Rıza’nın tedavi amacıyla ABD’ye kabul edilmesi neticesinde Humeyni yanlısı İranlı öğrencilerin 5 Kasım 1979 tarihinde ABD’nin Tahran Büyükelçiliği’ni basarak 52 çalışanı rehin alması olmuştur. Muhammed Rıza’nın İran’a iade edilmesini ve devrim sonrasında İran’ın ABD tarafından dondurulan mal varlıklarının serbest bırakılmasını isteyen öğrenciler istekleri yerine gelene kadar rehineleri serbest bırakmayacaklarını ifade etmişlerdir. Rehinelerin bırakılması için uygulamaya konulan diplomatik ve ekonomik baskıların sonuç vermemesi üzerine ABD, 24 Nisan 1980 tarihinde rehineleri kurtarmak amacıyla Kartal Pençesi Operasyonu’nu başlatmış ve Tebes Çölü’ne askeri çıkarma yapmıştır. Operasyonun beklenenin

aksine fiyasko ile sonuçlanması ABD ordusunun imajını alt üst etmiştir. Krizin sonlandırılmaması çok daha büyük bir kutuplaşmaya evrilerek ABD ve İslam arasındaki soruna dönüşmüş, ABD’de İslam ve Müslüman karşıtı duygular keskinleşmiştir. Enver Sedat’ın çağrısı üzerine Mısır’a giden Şah’ın Kahire’de ölmesi, İran-Irak Savaşı’nın başlaması ve ABD’nin İran’ın dondurduğu mal varlığını serbest bırakacağını açıklaması üzerine 444. günün sonunda rehine krizi sona ermiş, 52 rehine İran’ı terk etmiştir. İran’da aldığı hezimet Carter’ın başkanlık seçimlerini kaybetmesine sebep olmuş, rehinelere serbest bırakıldığı gün Reagan başkanlık koltuğuna oturmuştur (Gerges, 1999: 118-124).

2.1.1.3. Aşırılığın Başladığı Gün: Kâbe Baskını

Abdulaziz İbn Suud öncülüğünde 20. yüzyılın başında “Allah yolunda cihat” söylemiyle Osmanlı’ya karşı yürütülen ayrılıkçı Suudi-Vahhabi yayılmacılığının bir aracı olarak 1912 yılında teşkil edilen İhvan teşkilatı bu cihat hareketinin ana gövdesini oluşturmuştur. İbn Suud’un destek ve yönlendirmesiyle yerleşik hayata geçirilen Necd kökenli bedeviler, Vahhabi alimlerin inşasıyla meşru imam kabul ettikleri İbn Suud’un öncülüğünde yürüttükleri askeri harekât ile Suudi Arabistan’ı bugünkü sınırlarına ulaştırmış, sınırlar İngiltere mandasındaki Filistin, Irak, Ürdün ve Kuveyt’e dayandığı noktada ise İbn Suud’un talimatıyla askeri hareket sonlandırılmıştır. İbn Suud’un İngilizler ve İngilizlerin kontrolündeki manda yönetimlerindeki “müşrik yönetimler” ile sürdürdüğü ilişkiyi din dışı bulan İhvan yöneticilerinin manda yönetimlerine cihat hareketini sürdürmek istemesi ve İngilizlerin sert tepki göstermesi üzerine İbn Suud, 1929-1930 yıllarındaki hareketlerle İhvan teşkilatını ortadan kaldırmıştır (Büyükkara, 2013: 39-132).

Bundan sonraki dönemde Suudi Arabistan’da Vahhabiliğin askeri niteliğini yitirmesine karşın kurumsallaştığı, petrolün çıkarılması sonrasında başta ABD olmak üzere batılı ülkelerle ilişkilerin geliştirildiği ve eğitim sisteminin modernize edildiği bir süreç başlamıştır. Mart 1938’de Dahrân bölgesinde ABD’li bir şirketin açtığı kuyudan fışkıran petrol Suudi Arabistan’ı ABD için önemli bir müttefik haline getirmiştir. Şubat 1945’te Yalta Konferansı’ndan dönen ABD Başkanı Roosevelt, Kızıldeniz’deki Quincy Zırhlısı’nda İbn Suud ile önemli bir görüşme gerçekleştirmiştir. Günümüze kadar sürecek olan stratejik işbirliğinin temellerinin atıldığı bu görüşmede Suudi Arabistan petrol üretim politikasını ABD lehine

koordine ve kontrol etmeyi kabul ederken ABD ise Suud ailesini ve iktidarını güvenlik şemsiyesi altına almıştır. Petrol ve güvenlik üzerine kurulu bu dostluğa dini çevrelerden eleştiriler gelse de devletin resmi Vahhabi ulemasının fetvalarıyla yaşanan süreç meşrulaştırılmıştır. 1964 yılında başlayan Kral Faysal dönemi ise modernleşme hamlelerinin en üst düzeye çıkmakla birlikte dönemin baskın ideolojisi Baas tipi Arap sosyalizmiyle mücadele kapsamında Vahhabi söylemin yanı sıra çağdaş İslamcı söylemin iç ve dış politikada yoğun şekilde kullanıldığı bir dönem olmuştur (Büyükkara, 2004: 209).

İnşa edilen söylemin sonucunda, Cemal Abdülnasır yönetimindeki Mısır'ın El-Ezher Üniversitesi'ne alternatif bir eğitim kurumu olarak Medine İslam Üniversitesi Suudi Arabistan'da kurulmuştur. Sol tandanslı Baas rejimlerinin baskısından kurtulmak için Suudi Arabistan'a sığınan çoğu Selefi eğilimli İslam aliminin kurulan bu üniversitede görev alması, Selefilikle İslamcılığın sentezine dayalı yeni bir düşünce ortamının oluşmasına ve İslamcı yükselişin Suudi Arabistan'da hissedilmesine yol açmıştır. Yine bu dönemde İslam dünyasını komünizm tehdidinden korumak amacıyla Suudi Arabistan'da kurulan ve Rabıta olarak da bilinen İslam Alemi Cemiyeti'nin yönetiminde Mısır'daki İhvan hareketi ve Pakistan'daki Cemaat-i İslami'nin liderlerinin yer alması bu örgütün selefi niteliğinin çağdaş İslamcı ideoloji ile birleşmesini sağlamıştır (Büyükkara, 2009: 27).

İşte böyle bir ortamda Medine İslam Üniversitesi'ndeki selefi veya İslamcı alimlerin yönlendirmesi ve bazı öğrencilerin inisiyatifleriyle İslam'a davet amacıyla 1965 yılında Medine'de Muhtesib Cemaati kurulmuştur. Kurucularının Mısır'daki İhvan ve Hint Alt Kıtası'ndaki Cemaat-i Tebliğ hareketi ile bağlantılı olması nedeniyle radikal siyasi bir kimlik ile tasavvufi bir yaklaşımı bünyesinde toplayan bu selefi cemaat, resmi makamlardan aldığı destekle zamanla Mısır, Pakistan ve Hindistan'daki diğer selefi organizasyon ve şahıslarla da bağlantı kurmuştur. 1970'lerin ortalarında Suudi Arabistan'da etki alanını daha da genişleten ve mensuplarının çoğunluğu bedevi kökenli ve düşük gelir seviyeli bekar erkeklerden oluşan cemaatin tebliğ ve davet amacıyla açtığı şubelerden birisinin sorumlusu Cuheyman El-Uteybi idi (Hegghammer ve Lacroix, 2007: 107-108).

Babası, İbn Suud'a isyan eden eski bir İhvan üyesi olan Cuheyman, Riyad-Mekke bölgesinde mukim Uteybe kabilesinin bir ferdi olarak 1936 yılında doğmuş,

küçük yaşlarda Suudi Milli Muhafızları'na katılarak sekiz yıl asker olarak hizmet etmiştir. Sonraki yıllarda İhvan'a ihanetinden dolayı İbn Suud'u sert bir biçimde suçlayan Cuheyman, dinen meşru görmediği Suudi Arabistan'ın bir kurumunda daha fazla çalışmak istemeyerek görevden ayrılmış ve Medine'deki Dar'ül Hadis medresesine kaydolmuştur. Burada Muhtesib Cemaati ile tanışan ve görevler üstlenen Cuheyman, cemaatin kuruluşundan gelen sert tutum ve tartışmacı üslubunu kendisiyle özdeşleştirerek çevresindekilerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Bazı cemaat üyelerinin 1975 yılından sonra devleti ve Suud hanedanını hedef alan eylemlere karışması nedeniyle Ulema devreye girmek zorunda kalmıştır. Neticede cemaat ikiye bölünürken gençlerden oluşan çoğunluk grup "İhvan" ismiyle Cuheyman'ın etrafında toplanmıştır (Hegghammer ve Lacroix, 2007: 108-109).

Bölünme sonrasında İhvan üyelerinin silahlandıklarına dair ortaya atılan iddialar gruba yönelik operasyon düzenlenme kararını doğurmuştur. Operasyon bilgisini önceden alan Cuheyman ve iki adamı Medine'den ayrılarak çöle kaçsa da çok sayıda İhvan üyesi tutuklanmıştır. Suud güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği bu operasyonlar Cuheyman grubunda radikalleşmeye ve grubun daha fazla şiddet yöntemlerine başvurmasına sebep olmuştur. Çöldeki silah kaçakçılığı sayesinde silahlanan Cuheyman'ın gözlerden uzak oluşu cemaat içerisinde bir yandan liderliğini güçlendirirken diğer yandan da karizmasını artırmıştır. Cuheyman'ın kaleme aldığı risalelerdeki rüya metaforu ve Mehdilik konusu bu süreçte daha fazla gündem olmuş; Cuheyman'ın genç kayınbiraderi ve cemaatin Riyad sorumlusu Muhammed bin Abdullah el-Kahtani, nesebi ve fiziksel özellikleri nedeniyle beklenen mehdi olarak lanse edilmeye başlanmıştır (Trofimov, 2007: 51-52).

Neticede Cuheyman ve beraberindeki yaklaşık 250 kişilik silahlı grup, 15. Hicri yüzyılın ilk gününe tekabül eden 20 Kasım 1979 tarihinde Harem-i Şerif'i işgal ederek kayınbiraderi Kahtani'yi beklenen mehdi olarak ilan etmiştir. Müslümanlardan Kahtani'ye biat etmesini isteyen Cuheyman, toplumda yaşanan ahlaki ve dini bozulmanın önüne geçilmesi, Suudi devletinin yeniden İslami köklerine dönmesini ve yönetimin başta ABD olmak üzere Batı ülkeleriyle halkın aleyhine sürdürdüğü askeri ve iktisadi ilişkiyi gözden geçirmesini talep etmiştir. Kâbe imamının mehdiyi reddetmesi üzerine Cuheyman ve beraberindekiler cami cemaatine ateş açmış ve çok sayıda hacı adayını öldürmüştür. Kâbe işgalinin ikinci

gününde Pakistan'daki radyolardan baskının arkasında ABD ve İsrail'in olduğu yönünde söylentiler duyulmuş, bu söylentilere Tahran'daki rehine krizi kapsamında Başkan Jimmy Carter'ın güç gösterisi amacıyla ABD donanma gemilerini Hint Okyanusu'na gönderme talimatı verdiği duyumu eklenince, aynı gün, ABD'nin İslamabad Büyükelçiliği Kaid-i Azam Üniversitesi öğrencilerinin öncülüğünde işgal edilmiştir (Coll, 2004: 38).

İşgalden önce Kabe'ye gizlediği cephane ve erzak sayesinde Suudi emniyet güçlerine uzun süre dayanan Cuheyman'ın işgal girişimi, son aşamada verilen fetva üzerine Fransa'dan talep edilen terörle mücadele birimi tarafından 5 Aralık 1979 tarihinde bastırılmıştır. 117 işgalcinin hayatını kaybettiği operasyon sonrasında çıkarılan fetvalarla Cuheyman ve 62 arkadaşı idam edilmiş, kalanlar ise hapis cezasına çarptırılmıştır (Büyükkara, 2009: 39-40). Operasyonlar sırasında Kabe'nin altındaki tünellere saklanan ve sağ ele geçirilen şahısların yakalanması ise, camiye Suud hanedanı adına inşa etmiş olan ve ülkenin en sadık ve zengin şirketlerinden biri olan Saudi Binladin Group'un cami planlarını güvenlik güçlerine vermesiyle sağlanmıştır (Coll, 2004: 44).

Operasyonlardan hemen sonra Suudi Arabistan'a giden ABD Hazine Bakanı William Miller, ABD bankalarında yaklaşık 30 milyar doları bulunan Suudi yatırımcılara, ABD'nin sadık bir müttefik olarak kalacağı hususunda teminat vermiş, Suudi kraliyet ailesinden de petrol fiyatlarının kontrol altında tutulması noktasında OPEC üzerinde etki kullanmasını istemiştir. Zira yükselen petrol fiyatları enflasyonu körüklemiş ve ABD vatandaşlarını her geçen daha fazla olumsuz etkilemeye başlamıştır. Kâbe baskını son yıllarda izin verilen batılılaşma eğilimlerine aracılık eden şeyhlere, hükümete ve genel olarak halka karşı bir tepki olarak değerlendirilen Suud yönetimi ise tepkiyi azaltmak adına kadın kuaförlerini kapatma, devlet televizyonlarındaki kadın spikerlerin işine son verme, kızların yurtdışında eğitim görmesini yasaklama gibi uygulamaları hayata geçirmiştir (Coll, 2004: 45).

Kabe'nin İşgali olayı, Anglosakson yazında "Cihadi Selefilik" olarak ifade edilen radikal selefililiğin miladı olarak kabul edilir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrasında ABD tarafından inşa edilen "Afgan cihadı" ve bilahare dünyaya yayılan küresel cihad hareketi radikal selefililiğin sürekli olarak büyümesine ve genişlemesine

yol açmıştır. Bu anlamda El Kaide ve Usame Bin Ladin radikal selefilüğün devamı olarak görülmelidir.

2.1.2. Bir Brejnev Doktrini Uygulaması: Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali

Lenin sonrası Stalin yönetiminin inşa ettiği totaliter devlet yapısı ve Komünist Parti içerisinde pasifize edilen ve önemli görevlerden uzaklaştırılan muhalif kesimler, ölümü sonrasında Stalin döneminde uygulanan politikaları “Stalinizm” olarak tanımlayarak yeni bir dönem başlatmışlardır. Stalin'den sonra 1953'te Genel Sekreter seçilen Kruşçev de Stalin karşıtı bir politika izleyerek ülkede “Destalinizasyon” sürecini hayata geçirmiştir. ABD ise, 1950'li yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin “kendi çocukları tarafından” yıkılacağı düşüncesinden hareketle Sovyet bloğu içerisinde yaşanan anlaşmazlıklardan her fırsatta yararlanmaya çalışmıştır (Njolstad, 1994: 338-343).

Dışa dönük, barışçıl ve esnek bir politika izleyen Kruşçev'in ülkedeki binlerce siyasi tutukluyu serbest bırakması sonrasında sosyalist Polonya ve Macaristan'da ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar, Kruşçev'e karşı Leonid Brejnev'in başını çektiği iç muhalefetin güçlenmesine yol açmıştır. Sovyetlerin kapitalist ülkelerle barış eksenli politikalarını sert bir şekilde eleştiren Çin Komünist Partisi de Sovyetlerle “sosyalist dünyanın liderliği” konusunda ideolojik bir rekabet içerisine girmiştir. İki komünist ülke arasında yaşanan ayrılığı fırsat bilen ABD sonraki yıllarda bir yandan Yumuşama adı altında Sovyetler ile ilişki geliştirirken diğer taraftan da Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyarak Sovyetlere karşı bu ülke ile iş birliği tesis etmiştir. Bu iş birliği ilerleyen yıllarda Sovyetlerin yıkılma sürecinde etkili olmuştur (Tellal, 2007: 365)

Neticede ülkede artan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle istifaya zorlanan Kruşçev baskılara dayanamayarak 1964 yılında parti genel sekreterliğini Brejnev'e bırakmıştır. İktidarı ele geçirmesi sonrasında Stalin'e benzer şekilde oligarşik, merkeziyetçi ve agresif bir yönetim anlayışı tesis etmeye başlayan Brejnev, Doğu Avrupa'da çatlak seslerin devam ettiği 1968 yılında “sınırlı egemenlik” tezi kapsamındaki doktrinini ilan etmiştir. Brejnev Doktrini'ne göre; “sosyalizm karşıtı iç ve dış güçlerin belirli bir sosyalist ülkenin gelişmelerini kapitalist sistemin tesisi yönünde dönüştürmeye çalışması veya bir ülkede sosyalizme yönelik bir tehlike oluşması halinde bu durum bir bütün olarak sosyalist milletler topluluğunun

güvenliğine yönelik bir tehlike olacak ve sadece o ülkenin değil, bütün sosyalist ülkeleri ilgilendiren ortak bir sorun haline gelecektir” (Armaoğlu, 1983: 688).

İlan edilen doktrin, Sovyetler Birliği’ne herhangi bir sosyalist ülkede rejime karşı bir tehdit ya da tehlike oluşması halinde askeri müdahaleyi de kapsayacak biçimde hareket etmesine olanak tanımıştır. Nitekim Çekoslovakya’da 1968 yılı başında başlayan Prag Baharı kapsamındaki liberalleşme politikalarına, bu yöndeki hayata geçirilen reformlara ve ülkenin Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ayrılması yönündeki planlamaya son verilmesini isteyen Sovyetler Birliği, Varşova Paktı ülkeleri ile birlikte Çekoslovakya’yı işgal etmiştir. İşte Sovyetler Birliği bu doktrin kapsamında 1979 yılında da Afganistan’ı işgal edecektir (Balcı, 2016: 112).

2.1.2.1. İşgal Öncesi Bölgesel Konjonktür

Arabistan ve Arapça’nın İslam dinindeki önemi nedeniyle çoğu zaman İslam dünyası Arap dünyasına indirgense de Araplar, dünyada yaşayan Müslümanların sadece bir kısmını teşkil etmektedir. Benzer indirgemeci yaklaşım İslamcılığın Arap dünyası ve Ortadoğu ile sınırlı tutulmasında da görülmektedir. İslamcılığın derin köklere sahip olduğu ülkelerden birisi de Hint Alt Kıtası ülkelerinden Pakistan’dır.

İngiliz sömürgesi iken 1947 yılında Hindistan’la birlikte bağımsızlığını ilan eden Pakistan’da ilk dönem devlet ideolojisi “Müslüman milliyetçilik”tir. Sonraki yıllarda İngiliz işgaline ses çıkarmayan ulemaya ve bağımsızlık sonrası Batı yanlısı milliyetçi seçkinlerin kontrolündeki yönetim anlayışına karşı çıkan, Hindistan topraklarını da içerisine alan bir İslam devletini savunan Mevdudi ve Deobandi Medreseleri’nin oluşturduğu etki ile bu ülke İslamcı düşüncenin en önemli merkezlerinden birisi olmuştur (Kepel, 2001: 36-38).

Coğrafi konumu itibarıyla Körfez bölgesi ile Sovyetler arasında Afganistan ve İran’la birlikte tampon ülke konumunda olan Pakistan, bağımsızlık sonrasında Sovyet tehdidi ve komünizm tehlikesine karşı Batı bloğunda yer almış ve ABD öncülüğünde kurulan Bağdat Paktı ve SEATO’ya üye olmuştur. Hindistan’ın desteğiyle 1971 yılında Bangladeş’in Pakistan’dan ayrılması sonrasında Yahya Han’ın yerine iktidara gelen Zülfikar Ali Butto’nun ülkeyi Sovyetlere yakınlaştırması da İslamcılığın Pakistan’da yükselişe geçmesinin başka bir sebebi olmuştur.

1977 yılında gerçekleştirdiği askeri darbeyle sosyalist Başbakan Zülfikar Ali Butto’yu idam ettirip iktidarı ele geçiren General Ziya ül Hak, seçimleri de iptal

etmiş ve muhalefeti bastırmaya çalışmıştır. Bu dönemde iç ve dış siyasette yalnız kalan Ziya ül Hak, Cemaat-i İslami'yi destekleyerek dindar halkı kendine çekmeye çalışmıştır. 21 Ekim 1979 tarihinde Pakistan'da gerçek bir İslam düzeni kurmak istediğini açıklaması sonrasında Cemaat-i İslami liderleri Ziya'yı savunmaya başlamıştır (Coll, 2004: 36).

Pakistan'da Vahhabilerin en büyük destekçisi ve müttefiki olan Mevdudi'nin Cemaat-i İslami Partisi her ne kadar seçimlerde istediği sonucu alamasa da Basra Körfezi ve başka bölgelerdeki gayri resmi İslam gruplarıyla ilişki içinde olduğundan 1973 petrol krizi sonrasında özellikle Suudi Arabistan'da ortaya çıkan petrol zenginliğinin desteğini almış ve sonraki yıllarda Pakistan'ın Afganistan ve Keşmir'deki ileri kolu haline gelmiştir (Coll, 2004: 37).

Pakistan, farklı şehir ve bölgelerinde farklı yaşam tarzlarının hâkim olduğu, bu anlamda görece demokrat bir dokuya sahip olmasına karşın 1979 yılı sonuna gelindiğinde Cemaat-i İslami'nin öğrenci kanadı Kaid-i Azam Üniversitesi'nin öğrenci birliğini ele geçirmiştir. Parti lideri Mevdudi gibi cemaat öğrencileri de Pakistan'da İslami bir hükümet kurma arzusuyla Ziya ül Hak'ı desteklemiştir. Mevdudi'nin Eylül 1979 ayında ölmesi taraftarlarını daha da ateşlemiş, Tahran'da yaşanan gelişmelerin etkisiyle artan ABD karşıtlığı sonrasında ABD'nin İslamabad Büyükelçiliği 21 Kasım 1979 tarihinde Kaid-i Azam Üniversitesi öğrencilerinin öncülüğünde işgal edilmiştir (Coll, 2004: 31-32).

Ziya ül Hak, bir ABD'li yetkilinin öldüğü baskın esnasında Amerikalıları kurtaramayacağı kanaatiyle olaylara müdahale etmemiş ve ayaklanmanın kendiliğinden sona ermesini beklemiştir. Ziya, Cemaat-i İslami ve partinin öğrenci kanadının ABD büyükelçiliğine saldırmakla çok ileri gittiğini düşünse de ortağını tamamen reddedememiş ve eylemcileri nazikçe uyarmıştır. ABD ise nükleer silahlara sahip olması muhtemel, fakir ve kriz içerisindeki bir İslam ülkesi olan Pakistan'la yaşanan gerilimi bu ülkenin Sovyetlerle mücadelesindeki stratejik konumu nedeniyle büyütmemiştir (Coll, 2004: 45).

Sonraki yıllarda Ziya ül Hak'ın, İslamlaştırma politikasını Mevdudi'nin programının aksine yumuşatmaya başlatması ve seçimleri yenileme vaadini yerine getirmemesi Cemaat-i İslami ile olan iş birliğinin bozulmasına sebep olmuştur. Cemaat-i İslami'nin yönetime karşı muhalefetini sertleştirmesiyle 1984'te parti

faaliyetleri yasaklanmıştır. Yönetimdeki meşruiyetini sağlamlaştırma adına o ana kadar iş birliği yaptığı Cemaat-i İslami'yi tasfiye eden Ziya ül Hak, bundan sonraki yıllarda halk nezdindeki meşruiyetini Sovyetlere karşı yürütülen Afgan cihadındaki stratejik öneminden kaynaklı olarak ABD ile geliştirdiği ilişki ve ABD'den aldığı destek sayesinde sağlamıştır. Zira 1979 yılı sonunda Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi, Pakistan'ı ABD için vazgeçilmez bir müttefik haline getirmiştir. Bölgede büyüyen Sovyet tehdidine karşı Carter döneminde temelleri atılan bu stratejik iş birliği Reagan döneminde güçlenerek devam etmiş ve Ziya'nın 1988 yılında öldürülmesine kadar devam etmiştir.²²

Pakistan'a benzer şekilde, dünyanın en önemli kesişim noktalarından birinde bulunan Afganistan da stratejik önem ve konumundan dolayı tarihin her döneminde emperyalist devletlerin işgallerine ve vekalet savaşlarına sahne olmuştur. Yedinci yüzyıldan itibaren aşamalı olarak İslam'ı benimseyen Afganistan; Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlular ve Safevilere ev sahipliği yapmış olması nedeniyle Türk-İslam kültürünün en önemli merkezlerinden birisi olmuştur.

İlk kez 18. yüzyılın sonlarında bünyesindeki Peştun, Özbek ve Tacikleri idaresi altında toplayarak siyasi bir birlik teşkil etmesine karşın iç karışıklıkları sonlandıramayan Afganistan, 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında yaşanan güç mücadelesine maruz kalmıştır.²³ Rus İmparatorluğu'nun etki alanını genişletmek amacıyla Afganistan'a göz dikeceğini düşünen İngilizler 1839-1842 ve 1878-1879 yıllarında Afganistan'a müdahale etmiştir. 1879'da sona eren savaşla Afganistan'ı kendi kontrolünde yarı bağımsız bir emirlik haline getiren İngiltere, sömürge Hindistan'ın savunmasında stratejik öneme sahip olan Hayber Geçidi, Kuvetta ve Kurram Vadisi'ni kontrol altına alması akabinde yönetimi Abdurrahman Han'a devretmiş ve ülkeyi terk etmiştir. İngiltere desteğiyle ülkede katı bir yönetim anlayışı izleyen Emir Abdurrahman'dan sonra 1901 yılında yönetime gelen Habibullah Han, İngiltere ve Rusya'ya karşı nispeten mesafeli bir tutum izleyerek modernleşme

²² İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD-Pakistan ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Dennis Kux, *The United States and Pakistan, 1947-2000: Disenchanted Allies*, Woodrow Wilson Center Press, 2001.

²³ Afganistan'daki etnik gruplar ve anlaşmazlıklar hakkında CIA tarafından hazırlanan rapor için bkz.: CIA National Foreign Assessment Center, "Afghanistan: Ethnic Diversity and Dissidence", A Research Paper, 1 Mart 1980.

alışmalarına imza atmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız bir tutum izleyerek İngilizlerden tam bağımsızlık talebinde bulunan Habibullah Han'ın talebi İngilizlerce reddedilmiştir (Bal, 2002: 245-247).

Habibullah Han'ın 1919 yılında bir suikast sonucunda hayatını kaybetmesi sonrasında yenilikçi bir yapıya sahip olan oğlu Emanullah Han yönetime gelmiştir. İktidara geldiği sene Afganistan'ın bağımsızlığını tesis etme yönündeki girişimi sonrasında üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı başlamış, savaş sonunda Ağustos 1919'da iki taraf arasında yapılan Ravalpindi Anlaşması ile Afganistan İngiltere'den bağımsız bir devlet olmuş, 1926'da Afganistan Krallığı ilan edilmiştir. Emanullah Han döneminde Türkiye ile yakın ilişki içerisinde modern yapıda bir devlet teşkilatına kavuşan Afganistan, bağımsızlık sonrası dönemde de güneyde İngiltere ve kuzeyde Rusya'nın etki alanı oluşturma mücadelesinin ortasında bir tampon devlet olarak kalmıştır. Batılılaşma yönünde attığı bazı adımların Afganistan'da yoğun tepkilere sebep olması sonrasında ülkeyi terk eden Emanullah Han'ın yerine isyancıların başındaki Habibullah Kalakani Kabil'de yönetimi ele geçirmiştir. Ülkede tam bir çöküşün yaşandığı Kalakani dönemi dokuz ay sürmüş, Emanullah Han'ın önemli adamlarından Nadir Şah, sürgünde bulunduğu Fransa'dan Afganistan'a dönerek ülkede yönetimi ele geçirmiştir. Yönetiminde çeşitli ayaklanmaları bastırmak ve modernleşme çalışmalarını sürdürmekle uğraşan Nadir Şah 1933 yılında bir suikast sonucu öldürülmüş, yerine oğlu Muhammed Zahir Şah geçmiştir (Saray, 1997: 45).

Yaklaşık 40 yıl süren iktidarında Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını sağlayan, Mihver ülkeleri ile iyi ilişki kurmasına karşın İkinci Dünya Savaşı'nda ülkesinin tarafsızlığını korumayı başaran, savaş sonrasında ABD ve özellikle de Sovyetler'den maddi destek alan ve Sovyetlere yakın bir siyaset izleyerek yeni bir anayasa ile ülkeyi meşruti monarşiye geçiren Zahir Şah, 1970'lerde ülkede başlayan kıtlık ve kuraklık nedeniyle siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır (Atayi, 1965: 378).

Yeni anayasanın kabulü ve sol görüşlü partilerin kurulması sonrasındaki süreçte özellikle eğitim alanında materyalist fikirlerin aşılarmaya başlaması muhafazakâr Afgan halkında rahatsızlığa yol açmıştır. Yayılan materyalist fikirlere karşı Afganlar çocuklarını okul yerine medreseye göndermeye başlamış; bu ise yoksul halk arasında İslam'ın ağırlık kazanmasına, daha iyi koşullarda eğitim alan ve

İslami hassasiyeti görece az olan varlıklı bürokrat ve yönetici çocukları arasında ise Marksist düşüncenin yayılmasına sebep olmuştur (Osmanoğlu, 1990: 75).

Eğitim kurumlarının halktan koptuğu bu süreçte radikal İslami hareketin doğuş noktası ise Marksizm etkisindeki Kabil Üniversitesi olmuştur. Mısır'daki El Ezher Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Kabil Üniversitesi'nde ilahiyatçı olarak çalışmaya başlayan Gulam Muhammed Niyazi ve beraberindeki grup Müslüman Kardeşler'den etkilenerek Afgan İslami hareketinin ilk nüvesini oluşturmuştur. 1968'de Müslüman Gençlik Örgütü'nü kuran bu grubun bilahare Kabil Üniversitesi'nde öğrenci temsilciliğini kazanması komünist rejimin tepkisini çekmiştir.

Rejime karşı başlatılan isyanın 1975 yılında bastırılması sonrasında sağ kalan İslamcılar Peşaver'e sığınarak askeri eğitim almaya başlamış, etnik ve siyasi ilk bölünmeyi de burada yaşamışlardır. Bölünmenin bir tarafında Gulam Muhammed Niyazi gibi El Ezher'de eğitim aldıktan sonra Kabil Üniversitesi'ne dönen, aşiret dünyası ve İslamcı olmayan antikomünist çevrelerle anlaşma zemini arayışıyla ılımlı bir İslamcı siyaset izleyen ve Afgan direnişinde Batılıların sempatisini kazanan Burhaneddin Rabbani'nin kurduğu Cemiyet-i İslami yer almaktadır. Bölünmenin diğer tarafında ise siyasi tavizlere karşı sert bir tutum sergilemesi ve radikal bir İslamcı siyaset izlemesi nedeniyle Müslüman Kardeşlerin, Cemiyet-i İslami'nin ve Suudi şebekelerinin ayrıcalıklı muhatabı olan Kabil Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nin eski eylemcisi Gulbeddin Hikmetyar'ın kurduğu, çoğunluğu Peştunlardan oluşan Hizb-i İslami yer almıştır (Kepel, 2001: 160).

ABD'nin, özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda Ortadoğu ve Güney Asya'daki Sovyet yayılmacılığını önlemek amacıyla Irak, İran ve Pakistan gibi bölge ülkelerine yüksek meblağlarda askeri ve ekonomik desteklerde bulunmasına karşın Afganistan'ın taleplerine yeterli ilgiyi göstermemesi, Afgan yöneticilerin ABD'den uzaklaşarak Sovyet etkisine girmelerine sebep olmuştur. Sovyetler ise Stalin sonrası sızma ve etki altına alma siyaseti kapsamında bölgede yayılma için en uygun ülkenin Afganistan olduğunu görerek Pakistan ile yaşadığı tarihi Peştunistan sorunu²⁴ Afganistan'ın yanında yer almış ve yüksek meblağlarda kredi sağlayarak ülkenin

²⁴ Pakistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını kazanması sonrasında Peştunların bir kısmının Pakistan bir kısmının ise Afganistan topraklarında kalması nedeniyle iki ülke arasında yaşanan hakimiyet sorunundan kaynaklı çatışmalardır.

imarında etkin rol oynamıştır.²⁵ Bu ise ülkede Sovyet etkisinin artmasına yol açmıştır (Broxup, 1985: 1-2).

Pakistan'ın Afganistan'la yaşadığı sorun nedeniyle ticaret kanallarını kapatmasını fırsat bilen Sovyetler Birliği, Afganistan'a tanıdığı gümrük muafiyeti ile de bu ülkenin dış dünyaya açılan tek kapısı olmuştur (Saray, 1997: 180). İki ülke arasındaki iş birliği eğitim, askeri vb. alanlarda da devam etmiş, Sovyetlerin dikkatli bir şekilde yürüttüğü Marksist propaganda Afganistan'da komünizm etkisinin daha da artmasına yol açmıştır. Öyle ki, eğitim amacıyla Sovyetler Birliği'ne gönderilen Afgan subayların hemen tamamı Komünist propaganda ile doktrinize olmuş halde ve Afganistan'daki mevcut düzeni değiştirme amacıyla ülkeye dönmüşlerdir. İşte halk tabanında İslami hareketin, bürokraside ise Marksizmin yükselişte olduğu 1973 yılında, ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık ortamında tedavi amacıyla İtalya'ya gerçekleştirdiği seyahat esnasında, Kral Zahir Şah, yeğeni eski Başbakan General Davut Han tarafından, orduda etkinlik kazanan Rus uzmanların, kral karşıtı Marksist subayların ve Nur Muhammed Terakki ve Babrak Karmal gibi komünist siyasetçilerin desteğiyle gerçekleştirilen kansız bir askeri darbe ile devrilmiş ve ülkede krallık kaldırılıp Cumhuriyet ilan edilmiştir (Oğuz, 1997: 63-64).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık makamlarını üzerine alan Davut Han, darbe öncesinde izlediği Sovyet yanlısı politikayı terk ederek tarafsız bir siyaset izlemeye ve izlediği bağımsız siyaseti eleştiren Terakki ve Karmal gibi darbe destekçisi komünistleri tasfiye etmeye başlamıştır. Bir taraftan da ülkedeki İslami hareketleri ortadan kaldırmak için sert tedbirlere başvuran Davut Han bu hamlesiyle yönetiminin halktan tamamen kopmasına sebep olmuş, İslami hareketler ise 1975 yılında Peşaver'e kaçarak önce Başbakan Butto'nun sonra da darbe yaparak Butto'nun yerine geçen Ziya ül Hak'ın desteğiyle faaliyetlerini sürdürmüştür. Tüm bu gelişmeler Afganistan'da muhafazakâr halkın ve devrik kraliyet ailesinin desteğini alan şehirli orta sınıfın, yurtdışında eğitim alan aydınlar ile subayların ve gerçekleştirdiği darbede Davut Han'a destek veren güç odaklarının birleşimiyle iktidara karşı yeni bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Davut Han'ın oluşan bu muhalefeti daha otoriter ve antidemokratik yöntemlerle bastırmaya çalışması ise muhalefetini Pakistan'da

²⁵ Sovyetlerin Güneybatı Asya ülkeleriyle tesis ettiği ilişki hakkında CIA tarafından hazırlanan rapor için bkz.: CIA, "The Soviets and the Tribes of Southwest Asia", Memorandum, 23 Eylül 1980.

sürdüren ve Afganistan'da İran İslam Devrimi'ne benzer bir devrim gerçekleştirmeyi amaçlayan İslami hareketlerin başını çektiği çatışmaların artmasına sebep olmuştur (Broxup, 1985: 4).

Davut Han'ın yeni dönem siyaseti doğrultusunda Batılı ülkeler ve komşularıyla bozuk olan ilişkilerini düzeltme hamlesi ise Sovyet yönetiminin tepkisini çekmiş ve Sovyetleri Afganistan'da kendisine tamamen tabi olacak yeni bir yönetim arayışına itmiştir. Terakki ve Karmal'ın da tutuklandığı anarşi ortamında harekete geçen Sovyet yanlısı Marksist subaylar Nisan 1978'de başkanlık sarayını kuşatarak Davut Han ve ailesini öldürmüşler, ilan edilen Demokratik Afganistan Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığına Terakkiyi getirmişlerdir (Baskakov, 1985: 309).

2.1.2.2. ABD'nin İşgale Tepkisi: Yeşil Kuşak Projesi ve Carter Doktrini

Davut Han yönetimine gerçekleştirilen darbe sonrasında tamamen Sovyetler Birliği kontrolüne geçen Afganistan'da Terakki'nin kurduğu büyük çoğunluğu Sovyet yanlısı komünistlerden oluşan yeni hükümet ülke çapında bir reform çalışması başlatsa da devletin kırılgan yapısı ve halkın geniş kesiminin darbeye ve Sovyet kontrolündeki yeni yönetime sert tepki göstermesi nedeniyle reform girişimi başarısız olmuştur. Halkın tepkilerinin tutuklama ve idam gibi şiddet yöntemleriyle bastırılmaya çalışılması ise Terakki yönetimine olan tepkinin daha da artmasına sebep olmuştur (Beg, 2001: 19).

Terakki döneminde de İslam karşıtı uygulamaların artarak devam etmesi, bu dönemde de rejim karşıtı muhalefetin en önemli ayağının, Pakistan destekli Gulbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami ve Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami gibi Sünni gruplar olmasına sebep olmuştur. Bu gruplar rejimle mücadelesini eşgüdüksüz ve birbirinden bağımsız olarak yürüttüğü için Sovyet destekli yönetim karşısında bu dönemde başarıyı yakalayamamış ve ülkenin yalnızca kırsal kesimlerinde varlık gösterebilmişlerdir. Afganistan'da artan Sovyet etkisine ABD, İran ve Çin Halk Cumhuriyeti de tepki göstermiştir. ABD, Afganistan'da insan haklarına saygı vurgusu yaparak ülkenin içişlerine müdahale edilmesine karşı çıkarken, Afganistan'a muhtemel bir Sovyet müdahalesinin kendisini de olumsuz etkileyeceğini düşünen İran Afganistan'daki sorunun İslami usullerle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Çin ise esas itibarıyla Sovyetlerin etki

alanını Afganistan-Pakistan bölgesine doğru genişletmesinden rahatsız olmuştur (Sander, 1996: 504).

Afganistan'da yaşanan bu gelişmeler karşısında CIA, Mart 1979'da Başkan Jimmy Carter'a antikomünist Afgan gruplara gizli destek verilmesi noktasında teklif götürmüştür. O sırada İran'da yaşanan ayaklanmalar ise ABD için Ortadoğu'da yeni hassasiyetler yaratmıştır. Her ne kadar bu plan Humeyni'nin ABD karşıtı söylemini Sovyetler Birliği'ne yöneltmek ve Sovyetlerin Ortadoğu petrollerine erişimini engellemek için iyi bir fırsat olsa da isyanlarda ABD desteğinin ortaya çıkması halinde Sovyetlerin karşılık verme ihtimalini göze alamadığından Carter bu teklife uzun süre yanıt vermemiştir. Bu süreçte CIA, Afganistan'da neler yapılabileceği hususunda arka bahçesi olarak kullandığı Pakistan istihbarat teşkilatı ISI ve Suudi istihbarat teşkilatı GID ile görüşmeler başlatmıştır. ABD ile ilişkilerinin bozulduğu bu dönemde Ziya ül Hak, bölgesel gücünü artırmak adına ABD'nin desteğini yeniden kazanmak amacıyla ve muhtemel Sovyet saldırısı halinde kendilerine destek verilmesi şartıyla, ISI eliyle Afgan direnişçilerine yaptığı yardımı artırma teklifinde bulunmuş ancak net bir cevap alamamıştır. 24 Mayıs'ta ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nden gelen bir raporda Sovyetler Birliği'nin direnişçilere karşı büyük bir harekât başlatmayacağı değerlendirilmiştir. KGB ise 28 Haziran'da Brejnev'e sunduğu raporda ekonomik çöküntü, komünist partisinin zayıflığı ve Afgan liderlerinin bencilliği nedeniyle Afgan devriminin bocalama içerisinde olduğunu vurgulamıştır (Coll, 2004: 54-55).

Tam da bu günlerde Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, Başkan Carter'a, "Üçüncü dünya ülkelerinde Sovyetleri köşeye sıkıştırmanın kolay olmadığını, bu fırsatın şimdi Afganistan'da karşılarına çıktığını" söyleyerek Afgan direnişçilere gizli destek verilmesi teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine Carter, 3 Temmuz 1979'da imzaladığı kararla CIA'e propaganda ve psikolojik operasyonlarla telsiz ekipmanı, sağlık malzemesi ve Afgan direnişçilerine destek amacıyla yaklaşık 500.000 dolar para harcama yetkisi vermiştir. Küba ve Latin Amerika'daki yönetimlere yönelik illegal müdahaleleri ile Watergate Skandalı'ndaki rolünün açığa çıkması nedeniyle Kongre nezdinde zor durumda kalan CIA, direnişçilere verilecek destekteki rollerini gizlemek amacıyla yardımları ISI aracılığıyla dolaylı yoldan Afgan direnişçilere ulaştırmaya başlamışlardır (Gates, 1996: 146).

Moskova'nın sağduyu çağrılarına rağmen sonraki aylar Cumhurbaşkanı Terakki ile komünist arkadaşları arasında başlayan iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Terakki'ye karşı iç muhalefetin başını ise Başbakan Hafızullah Emin ve yandaşları çekmiştir. Emin'in başlattığı bu muhalefet Sovyetleri de rahatsız etmiştir. Sovyetlerin kışkırtmasıyla harekete geçen Terakki, Emin'e bir suikast düzenlemişse de suikasttan sağ kurtulan Emin, sarayı kuşatarak Terakki ve yandaşlarını öldürmüştür. Sovyetlerin muhalefetine rağmen Eylül 1979'da Afganistan'daki Marksist rejimin başına geçen Emin'in politik geçmişinden ve ABD ve Pakistan ile yürüttüğü gizli görüşmelerden rahatsız olan Sovyetler ise Afganistan'da bir kukla yönetim kurmak amacıyla harekete geçmiştir (Mitrokhin, 2002: 50). Cemaat-i İslami öğrencilerinin ABD'nin İslamabad Büyükelçiliği'ni basmalarından beş gün ve ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin işgalinden üç hafta sonra, 26 Kasım 1979 tarihinde, Politbüro, Afganistan'ı işgal kararı almıştır (Coll, 2004: 58).

Yapılan hazırlıklar sonrasında 25 Aralık 1979 tarihinde Kabil yakınlarına yaklaşık dört bin kişilik bir paraşütçü birliği indiren Sovyetler Birliği, sarayında bulunan Emin ve yandaşlarını öldürmüş ve o sırada Prag'da sürgünde bulunan eski başbakan yardımcılarında Babrak Karmal'ı Kabil'e getirerek devrim konseyi başkanlığına oturtmuştur. Karmal'ın, İslam dinine saygı gösterileceğine ve temel hak ve hürriyetlere yönelik reformlara gidileceğine dair açıklama yaptığı sırada Sovyet birliklerinin ülkenin önemli noktalarını işgal etmesi ise silahlı İslami grupların da karşı harekete geçmesine sebep olmuştur. Halkın yoğun tepkisinin yanı sıra İslami grupların yoğun saldırısıyla zor durumda kalan Afgan hükümetinin daveti üzerine 27 Aralık'ta Sovyetler Birliği Afganistan'ı fiilen işgal etmiştir (Kepel, 2001: 157-158).

İlk paraşütçü birliğin Afganistan'a indiği günün ertesinde, 26 Aralık 1979 tarihinde, Brzezinski, ABD Başkanı Carter'a yazdığı "Sovyetlerin Afganistan'a Müdahalesinin Yansımaları" başlıklı raporda "Sovyetlere Afganistan'da Vietnam'ı yaşatmak" amacıyla yeni ve gizli bir Afgan politikasına geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başkan Carter'a hitaben kaleme aldığı raporda Brzezinski "Afganistan'da direnişin devam etmesi gerektiğini, bunun için de Afgan direnişçilere para ve silah desteğinin yanı sıra teknik danışmanlık da yapılmasının, bu noktada Pakistan'ın kendilerine yardım etmesi noktasında ikna edilmesinin, Pakistan'la ilgili politikalarının tekrar gözden geçirilerek bu ülkeye daha fazla yardım ve garanti

verilmesinin, direnişçilere yardım etmesi için Çin'in ikna edilmesinin ve Müslüman ülkelerle temasa geçilerek propaganda ve örtülü operasyon konularında bu ülkelerden faydalanılmasının elzem olduğunu" vurgulamıştır²⁶.

Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin, Sovyetler'in çevrelenmesine ve güneye inmesinin engellenmesine yönelik Carter'a sunduğu raporda atıfta bulunduğu Müslüman ülkeler, "Yeşil Kuşak" olarak adlandırılan projenin en önemli aktörleri olmuşlardır. Yeşil Kuşak projesiyle İslam ve Müslümanlardan faydalanmayı tercih eden ABD, İslam'ın radikal/cihatçı söylemini desteklemiş ve Müslüman bir ülke olan Afganistan'ın "ateist" Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine karşılık inşa ettiği "cihad" söylemiyle Sovyetlere karşı bir vekalet savaşı başlatmıştır. Sovyetlere karşı yürüttüğü savaşa kendisi doğrudan müdahil olmayan ABD, Müslüman ülkelerin yanı sıra Batı dünyasından da gelen ve kendisini "mücahid" olarak tanımlayan "Müslüman savaşçıları" Afganistan ve Pakistan'da askeri, dini ve ideolojik eğitim almalarını sağlayarak Sovyetlere karşı savaştırmaya başlatmıştır (Şahin, 2008: 45).

İran'da gerçekleşen İslam devrimi sonrası Tahran'daki rehine krizinin devam ettiği günlerde Sovyetler Birliği'nin de Afganistan'ı işgal etmesi ABD'nin o dönemki Ortadoğu politikasında önemli bir kırılma yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan gelişmelerin Basra Körfezi'ndeki petrol kaynaklarının güvenliğini riske attığını gören Carter, 23 Ocak 1980 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada Brzezinski'nin kaleme aldığı ve kendi adıyla anılacak olan doktrini ilan etmiştir. Afganistan'daki Sovyet askeri varlığının dünyadaki ihraç edilebilir petrolün üçte ikisini bünyesinde barındıran bu bölgedeki petrol ticareti için ciddi tehdit oluşturduğunu belirten Carter, Basra Körfezi'nde kontrolü ele geçirmek için dışarıdan gelecek herhangi bir müdahalenin ABD'nin hayati çıkarlarına karşı bir tehdit olarak görüleceğini ve bunu engellemek için askeri güç kullanmak da dahil her türlü tedbiri alacaklarını ifade etmiştir.²⁷

1977 yılında yönetime geldiğinde Nixon Doktrini kapsamındaki Çifte Sütun politikasıyla İran ve Suudi Arabistan'a desteği devam ettiren Carter, 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonrasında Nixon Doktrini yerine (Truman Doktrini ile de

²⁶ Raporun tamamı için bkz.: Zbigniew Brzezinski, "Reflections on Soviet Intervention in Afghanistan", Memorandum for the President, December 26, 1979, The White House: Washington, Unclassified.

²⁷ Carter Doktrini'nin tam metni için bkz.: Jimmy Carter, "State of the Union Address 1980", www.jimmycarterlibrary.gov/assets/documents/speeches/su80jec.phtml (E.T. 30 Ağustos 2019).

büyük benzerlikler gösteren ve) kendi adıyla anılan doktrin ile askeri güvenlik şemsiyesini Körfez bölgesini de kapsayacak şekilde genişletmiş ve ilk olarak Acil Müdahale Ortak Görev Güçleri (RDJTF)²⁸'ni Körfez bölgesine yerleştirmiştir.²⁹ Bilahare Sovyetlere karşı çeşitli ekonomik yaptırımları hayata geçiren ABD, Yumuşama (Detente) döneminde başlatılan Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT) kapsamında Sovyetlerle imzalanan SALT-II Antlaşması'nı da Kongre'de onaylanmadan geri çekmiş, 1980'de Moskova'da düzenlenecek olimpiyatlara da katılmama kararı almıştır (Brzezinski, 1983: 430-437).

Carter, her ne kadar Tahran'daki rehine krizinde yaşadığı fiyaskodan dolayı seçimlerde hezimete uğrasa da doktrininin uygulamaları ve Yeşil Kuşak projesi sekteye uğramamış ve 1981 yılı başındaki seçimleri kazanan Ronald Reagan tarafından devam ettirilerek daha da ileri taşınmıştır.

2.2. RONALD REAGAN DÖNEMİ (1981-1989):

DOKTRİN VE UYGULAMALARI

Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak seçim çalışmalarını yürüttüğü dönemde Carter'ın insan haklarına dayalı yumuşama politikasını eleştiren ve bu politika nedeniyle Amerikan gücünün Sovyetlerin gerisinde kaldığını vurgulayan Reagan, seçimleri kazanması sonrasında Sovyet tehdidini merkeze alan agresif bir siyaset izlemiştir. Amerikan gücündeki gerilemeyi ve gerileme algısını durdurmak ve uluslararası saygınlığı yeniden kazanmak iddiasıyla seçimleri kazanan Reagan'ın Sovyetlere karşı izlediği sert politikanın arkasında ise 1920'li yıllardan beri ABD'yi dünyanın en büyük sistem kurucu gücü olarak gören ve ilk defa Reagan döneminde yönetimde söz sahibi olan Yeni Muhafazakârlar yer almaktadır.³⁰ Diktatörlük ile yönetilen ülkelere zorla dahi olsa demokrasinin dayatılması ve bu ülkelerde ABD'nin değerlerinin yüceltilmesi fikrine sahip olan Yeni Muhafazakâr düşüncenin bir

²⁸ Acil Müdahale Ortak Görev Güçleri (RDJTF), 1983 yılında yapılan düzenleme ile ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) ismini almış, 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı'nda, 1998 yılındaki Çöl Tilkisi Harekati'nda ve 2003 yılında Irak'ın işgalinde önemli ölçüde kullanılmıştır.

²⁹ Eylül 1980'de patlak veren İran-Irak Savaşı'nın bölgede yaratabileceği risklere karşı atılacak adımlara ilişkin Brzezinski tarafından hazırlanan ve 15 Ocak 1981 tarihinde Carter tarafından onaylanan 63. Başkanlık Direktifi'nin tam metni için bkz.: Jimmy Carter, "Persian Gulf Security Framework", Presidential Directive/NSC-63, January 15, 1981, The White House: Washington.

³⁰ ABD dış politik karar alma süreçlerinde Yeni Muhafazakârların rolü hakkında detaylı bilgi için bkz.: Gökhan Telatar, (2012), "Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 67, Sayı: 3, ss. 159-187.

yansıması olarak Reagan, Sovyetler Birliği'ni “Şer İmparatorluğu” olarak nitelendirmiştir (Fitzgerald, 2000: 80-82).

Afganistan'ın işgali sonrasında Carter tarafından temelleri atılan savunma politikalarını yoğunlaştırmayı, Afganistan stratejisini daha kapsamlı bir anti-Sovyet stratejisine dönüştürmeyi ve bu kapsamda Sovyet yayılmacılığına karşı üçüncü dünya ülkelerindeki direnişleri ABD çıkarları lehine desteklemeyi ve kullanmayı amaçlayan Reagan ilk iş olarak CIA'i yeniden güçlendirme yoluna gitmiştir (Friedman, 2014: 28-29). Tüm siyasi hayatını anti-komünist söylemin inşasına adanmış Reagan'ın Sovyetler Birliği'ni geri püskürtme stratejisinin deklarasyonu ise ikinci kez ABD Başkanı seçildiği 1985 yılında 6 Şubat'ta Kongre'de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında ilan ettiği doktrin ile gerçekleşmiştir. Reagan Doktrini'ne göre ABD'nin görevi; özgürlük ve demokrasiyi desteklemek, savunmak ve bu idealleri ulaştırabileceği her yere ulaştırmaktır. ABD bu çerçevede Sovyet destekli saldırganlığı bertaraf etmek ve doğuştan gelen haklarını korumak için Afganistan'dan Nikaragua'ya kadar her kıtadaki demokratik müttefiklerini ve özgürlük savaşçıları destekleyecektir.³¹

Reagan, ilan ettiği doktrin çerçevesinde Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki Sovyet destekli sosyalist yönetimlere karşı direnen antikomünist hareketlere gizli ve açıktan destek vermiştir. Bu kapsamda CIA öncülüğünde Nikaragua'da komünist Sandinista hükümetine karşı oluşturulan Kontralar, Angola'daki iç savaşta ise Ulusal Birlik örgütü (UNITA) desteklenmiş, Marksist hükümeti devirmek amacıyla Grenada işgal edilmiş, El Salvador'da sağcılara üç milyar dolar yardım gönderilmiş, Afganistan'da ise mücahitler desteklenmiştir (Sarı, 2016: 149-150).

2.2.1. Reagan Doktrini ve Yeşil Kuşak Projesi Uygulamaları

ABD siyasetinde yaşanan bu dönüşüm ABD'nin Ortadoğu politikasında da merkezinde Sovyet tehdidi olan daha müdahaleci hamleler benimsemesine yol açmıştır. Sovyetlerin, işgal ettiği Afganistan üzerinden Ortadoğu'ya yayılma eğilimi karşısında Reagan, temelleri Carter döneminde atılan bölgedeki askeri varlığın kapasite ve niteliğini daha da artırmış, ayrıca Pakistan, Türkiye, Mısır, Suudi

³¹ Reagan Doktrini'nin tam metni için bkz.: Ronald Reagan, “Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union 1985”, www.reaganlibrary.gov/research/speeches/20685e.html (E.T. 26 Eylül 2019).

Arabistan gibi Batı yanlısı ılımlı İslam ülkelerinin öncülüğünde ve İsrail'in de dahil olduğu bir güvenlik kuşağı tesis etmeye çalışmıştır (Halliday, 1988: 133).

Sovyetleri çevreleme amacıyla oluşturmaya çalıştığı güvenlik kuşağı için öncelikli olarak İsrail ile Müslüman ülkeler arasında bir iş birliğinin geliştirilmesi gerektiğine inanan ABD, iki tarafı Sovyet tehdidi ortak paydasında buluşturabileceğine inanmıştır.³² Her ne kadar ismi geçen Müslüman ülkeler bölgeye esas tehdidin Sovyetler'den değil İsrail'den geldiğini düşünse de Eylül 1980'de patlak veren İran-Irak Savaşı, ABD'nin benimsediği strateji doğrultusunda bölge ülkelerini ikna etmesini ve bu ülkelerde kurduğu askeri üs ve limanlarla Ortadoğu'da askeri varlığını artırmasını kolaylaştırmıştır (Stork, 1982: 8).

ABD'nin, Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline karşılık Carter döneminde başlattığı "cihad" hareketi Reagan doktrini ile "kutsal bir savaş" olarak idealize edilmiş, antikomünist mücahitler yalnızca İslam dünyasının değil Batı dünyasının da kutsal savaşçıları olarak lanse edilmiştir (Karlsson, 2005: 102). Bu kapsamda cihad devam ederken çok kez mücahit komutanları Beyaz Saray'da ağırlayan ve medya aracılığıyla dünyaya tanıtan Reagan, misafirleri için "bu savaşçılar ABD'nin kurucu babalarıyla aynı ahlak ve anlayışa sahipler." ifadesini kullanmıştır (Şahin, 2008: 47).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanların Sovyetler Birliği'ne karşı Afganistan topraklarında bir kutsal savaşta birleştirmesinin diğer amaçları ise İslam dünyasındaki Sünni çoğunluk ile Şii azınlık arasındaki doktrinel ayrımı siyasi bir bölünmeye dönüştürerek İran Devrimi'nin etkisini sıradan bir Şii olayı olarak sınırlamak, Nasır ve Baas benzeri antibatıcı/antiemperyalist seküler Arap milliyetçiliğine karşı denge oluşturmak ve bu sayede ABD'nin bölgesel çıkarlarına olumsuz etkileri minimum düzeyde tutmak olmuştur. Nitekim, Afgan cihadının gerçekte bir Amerikan cihadı olduğu Reagan'ın ikinci kez Başkan olarak seçildiği dönemdeki söylem ve pratikleriyle net bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Mamdani, 2004: 138).

³² Reagan'ın tesis etmeye çalıştığı güvenlik kuşağı ve uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Halil İbrahim Başaran, "Reagan'ın Ortadoğu'da Çevreleme Politikası ve İslami Hareketlerin Bu Politikadaki Rolü", Yüksek Lisans Tezi, 2010, ss. 99-108.

Şekil 2.1: İslam Dünyası

Kaynak: (Best vd., 2015: 507)

2.2.1.1. ABD-Pakistan-Suudi Arabistan İşbirliğinde Afgan Cihadı

Carter sonrasında seçimleri kazanan Ronald Reagan, selefinin 1979 yılında CIA’i “mücahitlere gizli silah ve malzeme desteği vermesi” konusunda yetkilendirdiği belgeyi 1981 yılında tekrar onaylayarak Siklon Operasyonu’nu³³ devam ettirmiştir. Belgede yazdığı üzere Afganistan’daki Sovyet kuvvetlerine karşı taciz görevi de üstlenen CIA’in esas görevi Afganistan’ı işgalinin Sovyetlere maliyetini artırmaktır. Yine belgeye göre CIA’in Afgan programı Pakistan istihbaratı ISI eliyle ve ISI ile irtibatlı olarak yürütülecektir (Coll, 2004: 70).

Bu kapsamda CIA ilk olarak Yunanistan, Hindistan ve diğer bazı ülkelerden yüzbinlerce İngiliz piyade tüfeğini, Mısır ve Çin’den de binlerce roket atarı gizlice satın almış ve Afgan mücahitlere verilmek üzere Karaçi Limanı’na göndermiştir. CIA’in Kabil istasyonundan gelen ilk raporlar cihadın büyük bir potansiyele sahip olduğunu ve yerel halkta karşılık bulduğunu ifade etmektedir. Sovyet askerlerinin sokak eylemlerini bastırmak için yüzlerce sivil Afgani öldürmesi sonrasında Afgan entelektüelleri, devlet memurları ve sporcular da mücahitlere katılmaya başlamış, 1981 yılı sonunda mücahitler Afganistan’ın bütün eyaletlerinde Sovyet birliklerine karşı tuzak, saldırı ve baskın şeklinde gerilla saldırıları gerçekleştirecek potansiyele ulaşmıştır (Evans, 2002: 158).

Diğer taraftan Çin istihbaratı da Pekin’deki CIA istasyonuna sattığı silahlar sayesinde 1960’ların başında arasının açıldığı Sovyetlere karşı CIA ile gizli bir ittifak kurmuştur. Mısır ve Türkiye gibi ülkeler de envanterlerinde bulunan silahları CIA’e satarak Afgan cihadına katkıda bulunmuştur. Pakistan destekli Sünni grupların yanı sıra Şubat 1979’da İran’a dönen Humeyni’nin zaferinden esinlenen radikal Şii gruplar da çölü geçerek İran’dan Şii nüfusun yoğun olduğu Herat’a gelmişler ve işgale karşı direnişe destek vermeye başlamışlardır (Coll, 2004: 49-50).

Devam eden aylarda mücahitlerin eski silahlar ve gevşek gerilla taktikleriyle Sovyetlere ağır hasar verdiğine dair CIA’in İslamabad istasyonundan gelen raporlar üzerine 1982 yılı başında CIA bölgeye daha kaliteli ve daha çok silah göndermeye başlamıştır (Gates, 1996: 251). Mücahitlerin saldırılarının artmaya başladığı 1982

³³ ABD’nin Afganistan’daki Sovyet karşıtı direnişe verdiği gizli destek projesine verilen “Siklon Operasyonu” ismi dönemin (1981-1987) CIA Direktörü William Casey’in lakabının “Cyclone” olmasından kaynaklanmaktadır (Yousaf ve Adkin, 2001: 79).

yılında CIA'in, gönderdiği para ve silahın kimlere gittiği, hangi mücahit grubun daha güçlü olduğu, direnişçileri kimin yöneteceği vb. konularda pasif kalması, ABD'nin Pakistan diktatörü Ziya ül Hak ve ISI'ya askeri siyasi ve ekonomik olarak daha fazla destek vermesine sebep olmuştur.³⁴ Pakistan'ı bir İslam devleti olarak tanımlamasına karşın Humeyni gibi radikal bir yapıya sahip olmayan Ziya, Kabil'deki komünist yönetimin Pakistan'daki Peştunların bağımsızlık hareketini desteklemesinden ve Hindistan'ın da Butto ailesini kışkırtmasından duyduğu endişe ile Afgan cihadını desteklemiştir. Bu sayede ABD ve Suudi Arabistan'dan gelen milyar dolar ile zenginleşen Ziya ve ISI, İslam prensiplerine göre ve kendi kontrolünde yürütülen savaşa verdiği destekle de iç siyasette elini güçlendirmiştir (Kux, 2001: 256-257).

Ziya ül Hak'ın hassasiyeti ve ABD'de kendilerine yönelik devam eden baskı nedeniyle Afgan cihadının ilk dört yılında Afganlarla olan temasını en alt düzeyde tutan CIA, bu dönemde ISI direktörü Akhtar Abdurrahman üzerinden bölgedeki gelişmeleri takip etmiştir. ABD'de Kongre, CIA'in Afgan programına ait yıllık bütçeyi her yıl Ekim ayında onaylamış; bu kapsamda programın yıllık bütçesi 1981 yılında 30 milyon dolarken, 1984 yılında 200 milyon dolara çıkmıştır. 1983 yılında bazı ISI görevlilerinin bir grup Afgan direnişçi ile birlikte CIA tarafından verilen silahları satmaya çalışırken yakalanması üzerine yöntem değişikliğine gidilmiştir.³⁵

Alınan karar ile yeni dönemde CIA'den gelen silahlar ISI destekli Afgan siyasi partileri üzerinden mücahitlere dağıtmaya başlanmış, bu sayede ISI, Gülbeddin Hikmetyar gibi Afgan parti başkanlarını da kontrol altında tutmaya ve hangi gerilla liderinin daha çok silah aldığını ve güçlendiğini belirlemeye çalışmıştır. ISI, cihad amacıyla Pakistan'a geçen yüzbinlerce Afgan genci önce Hikmetyar veya diğer Afgan liderlerin grubuna dahil etmiş, daha sonra ise bu gençlerin mülteci kamplarındaki Deobandi medreselerinde yaygın dini eğitim almalarını sağlamıştır.³⁶

³⁴ Sovyet birliklerine karşı mücadele eden Afgan direniş gruplarının mühimmat ve ekipman ihtiyacı hakkında ABD Savunma İstihbaratı Teşkilatı (DIA) tarafından hazırlanan analiz için bkz.: DIA Directorate for Research, "Afghan Resistance", Analysis, 5 Kasım 1982.

³⁵ Sovyet işgalinin Afganistan ekonomisine etkisi hakkında ABD Savunma İstihbaratı Teşkilatı (DIA) tarafından hazırlanan analiz için bkz.: DIA Directorate for Research, "The Economic Impact of Soviet Involvement in Afghanistan", Analysis, Mayıs 1983.

³⁶ Deobandi medreseleri (Daru'l Ulûm), 1857 yılında İngiltere'ye karşı başlayan Hint Ayaklanması'nın başarısızlığa uğraması sonrasında Müslümanlara dini şuur kazandırmak ve milli birliği tesis etmek amacıyla 1867 yılında Hindistan'da kurulmuştur. Ehl-i Sünnet fırkasından ve Hanefi mezhebinden olan Sufi meşrepli Deoband ekolü hakkında detaylı bilgi için bkz.: Durmuş Bulgur, (1999), "1850-1900 Yılları Arası Hint Yarımadası'ndaki İslami Fikir Akımları", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

ABD, USAID (Uluslararası Kalkınma Teşkilatı) aracılığıyla bu medreselere maddi destekte bulunmuştur. O yılın sonunda Reagan, Afgan mücahitlerine yardım ettiğini açıkça ima etmiş, çok sayıda yabancı gazeteci mücahitlerin korumasında Afganistan içlerine gelerek cihadı dünyaya duyurmaya başlamışlardır (Coll, 2004: 78-82).

Diğer taraftan CIA'in komünizmi önlemek amacıyla Temmuz 1980'de yaptığı anlaşma kapsamında, Suudi Arabistan da direktörlüğünü Prens Turki el Faysal'ın yaptığı istihbarat birimi GID ve fonları GID tarafından yönlendirilen Suudi yardım kuruluşları aracılığıyla ISI üzerinden Afgan cihadına yüklü miktarlarda maddi destekte bulunmuştur. Çoğu zaman CIA'in maddi desteğinden daha fazla olan bu yardımların sebebi ise Sovyet komünizmini dinsel inançlara aykırı bir düşünce türü olarak gören petrol zengini Suudi kraliyet ailesinin Sovyetlerin Basra Körfezi'ne doğru yayılma olasılığından duyduğu endişe ve Şii İran'dan gelmesi muhtemel tehditlere karşı yönetiminin meşruiyetini güçlendirme gayretidir. Güvenlik ve istihbarat birimleri zayıf ve İslam kimliğine önem veren Suudi Arabistan ve Pakistan, Pakistan'ın 1971 yılında Hindistan'la yaptığı savaşta ve 1979'da Suudi Arabistan'da yaşanan ayaklanmalarda birbirine karşılıklı destekte bulunmuştur. Yaptığı büyük meblağlardaki maddi yardımlarla cihadın ilerleyen yıllarında daha önemli bir aktör haline gelen GID, Afgan komutanlar arasında daha radikal olanları desteklemiş, bu desteği Ortadoğu'daki diğer ülkelere de sunarak radikal İslami hareketler arasında ittifaklar kurulmasını sağlamıştır. Suudlar, İslami köktencilik tarafından tehdit edildiği her dönemde, kontrol edebilme umuduyla ona kucak açmış ve destek vermiştir (Coll, 2004: 88).

GID direktörü Prens Turki, Afgan cihadıyla yakından ilgilenmiş ve ISI'daki meslektaşları ile Afganistan sınırında çok kez bir araya gelmiştir. Afganistan'da savaştan mücahitlerin kafir olarak gördüğü CIA ile doğrudan temas etmekten kaçınması nedeniyle GID, cihadın başından itibaren para ve yardım malzemelerini ISI ve CIA yerine kendi uluslararası yardım kuruluşları aracılığıyla ve güvenilir buldukları Afgan komutanlara vermeye gayret etmiştir. Suudilerin Afgan mücahit liderler arasındaki en önemli müşterisi ise Suud sermayesiyle 1982 yılında Pakistan'da İttihad-ı İslami'yi kuran Abdulresul Sayyaf olmuştur. Sayyaf, Afgan mücahitler arasında Vahhabi doktrini yaymaya başlamış ve GID'in savaşa ISI kontrolü olmadan müdahale etmesini sağlamıştır. GID'in desteklediği Sayyaf aynı

zamanda, Suud ulemasının başı olan Şeyh Abdülaziz bin Baz'ın para ve yüzlerce gönüllü Arap mücahitlerle desteklediği Şamil el-Rahman isimli Afgan liderine ve diğer rakip Vahhabi gruplara karşı GID tarafından alternatif olarak görülmüştür. Ziya'nın desteğiyle Afganistan sınırında yüzlerce medrese açan Suudi yardım kuruluşları bu okullarda yetişen Afgan mücahitlere Vahhabi ideolojiyi aşılamıştır. İşte GID ile Suud uleması arasında yaşanan Vahhabiliği yayma rekabeti ilerleyen yıllarda mücahidlerin radikalleşmesinin ve Afgan cihadının ulusal bir mücadele olmaktan çıkıp Selefi-Vahhabi nitelik kazanmasının en önemli sebebi olmuştur (Coll, 2004: 100-101).

ABD Başkanı Ronald Reagan'a 1984 yılı başında Afgan cihadının seyrine ilişkin CIA tarafından sunulan raporda; mücahitlerin o güne kadar yaklaşık 17.000 Sovyet askerini öldürdüğü, 400'e yakın Sovyet uçağı ile binlerce Sovyet zırhlısını kullanılamaz hale getirdiği, kırsal kesimin yüzde 62'sini ele geçirdiği, bu gelişmeler karşısında Sovyetlerin Afganistan'daki güçlerinin sayısını yaklaşık dört kat artırmak zorunda kaldığı ve toplamda yaklaşık 12 milyar dolarlık maddi kaybının olduğuna yer verilmiştir.³⁷ Cihadın ABD'ye maliyetinin ise 200 milyon dolar olduğunu belirten bu raporun cihadın Sovyetlerde yarattığı tahribatı net bir şekilde ortaya koyması ABD'li karar alıcıların cihada daha fazla destek verme kararı almasına ve 1985 bütçesinin 250 milyon dolara çıkarılmasına yol açmıştır (Gates, 2002: 23-33).

Reagan'ın ikinci kez ABD Başkanı seçildiği 1985 yılında 6 Şubat'ta Kongre'de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında ilan ettiği doktrinden yaklaşık iki ay sonra onayladığı 166 sayılı "ABD'nin Afganistan'daki Politika, Program ve Stratejisi" başlıklı Ulusal Güvenlik Karar Direktifi ile Afgan cihadı yeniden tanımlanmıştır.³⁸ Örtülü askeri yardımın artırılmasını onaylayan ve "gizli Afganistan Savaşı'nın yeni hedefinin Afganistan'daki Sovyetler Birliği'ni örtülü operasyonla yenip Sovyetlerin geri çekilmesini sağlamak" olduğunu belirten bu direktif doğrultusunda ilk defa mücahitlere ABD'li askeri danışman ve ABD yapımı ısı güdümlü Stinger füzeleri tedarik edilmiştir. Füzeler sayesinde mücahitler 1989 yılına kadar yüzlerce Sovyet helikopter ve uçağını düşürmüştür (Mamdani, 2004: 139).

³⁷ Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin ilk beş yılına ilişkin CIA İstihbarat Direktörlüğü tarafından hazırlanan değerlendirme raporu için bkz.: CIA Directorate for Intelligence, "The Soviet Invasion of Afghanistan: Five Years After", An Intelligence Assessment, Mayıs 1985.

³⁸ 27 Mart 1985 tarihinde Reagan tarafından onaylanan 166. Ulusal Güvenlik Karar Direktifi'nin tam metni için bkz.: Ronald Reagan, "U.S. Policy, Programs and Strategy in Afghanistan", National Security Decision Directive 166/NSDD-166, March 27, 1985, The White House: Washington.

Direktif doğrultusunda bir başka yeni adım olarak Afgan cihadını Sovyet kontrolündeki Orta Asya topraklarına yayma kararı alınmıştır. Nitekim CIA Direktörü William Casey, 1984 yılı sonunda gerçekleştirdiği Pakistan seyahatinde ilk defa eğitim kamplarını ve gerilla eğitimi alan mücahitleri görmüş, direktif sonrasında ise Ravalpindi'deki ISI karargahında muhataplarının da hoşuna gidecek olan “Afgan cihadını Sovyetler Asyası'na yayma” teklifini sunmuştur. Zira CIA'in geçmiş yıllarda yürüttüğü çalışmalar “Sovyetlerin Orta Asya bölgesinde yaşayan Müslümanlara yönelik siyasetinin Özbek, Türkmen, Tacik ve Kazak halklarında rahatsızlığa yol açtığını, bölgeye kaçak yollardan giren Kuranlar, vaaz kasetleri ve Müslüman Kardeşler gibi İslami hareketlerin gönderdiği propaganda malzemeleri sayesinde İslam'a karşı ilginin artmaya başladığını” ortaya koymuştur. ISI ile yapılan anlaşma sonrasında Yeşil Kuşak projesinin Sovyet kontrolündeki Orta Asya ayağına yönelik ilk adımlar atılmıştır. Tacik kökenli komutan Ahmed Şah Mesud³⁹'a bağlı Afgan mücahit timleri, CIA tarafından Özbek dilinde bastırılan ve Pakistan'a gönderilen yaklaşık 5000 Kur'an-ı Kerim ile havan toplarını alıp teknelerle Amu Derya Nehri'ni geçmeye ve Orta Asya Sovyet topraklarında propaganda ve sabotaj operasyonlarıyla karışıklık çıkarmaya başlamıştır (Yousaf ve Adkin, 1992: 189-195).

Onaylanan gizli direktif sonrasında ABD'nin Afganistan'da devam eden savaştaki başat rolü daha da güçlenmiş, bu kapsamda CIA Afganistan'da savaşan mücahitlere desteğini yoğunlaştırmış ve kurduğu gizli operasyonlar birimi ile Pakistan üzerinden yaptığı desteği de artırmıştır. CIA ve GID'in ISI'ya yaptığı silah ve malzeme desteğini artırdığı 1985 yılı ilkbaharında Afgan mücahit liderler arasında Gulbeddin Hikmetyar ön plana çıkmaya başlamıştır. Soğukkanlı, radikal ve acımasız bir yapıya sahip olan Hikmetyar diğer Afgan liderlerle güç mücadelesine girmiş, Peşaver ve mülteci kamplarında sıkı bir askeri yönetim kurarak gücünü artırmıştır. Rabbani ve Sayyaf gibi Müslüman Kardeşler etkisindeki liderlerin fazla cüretkâr bulduğu Hikmetyar, Seyyid Kutub'un görüşleri doğrultusunda bir İslam devleti kurabilmek için yozlaşmış Müslüman liderlerin ortadan kaldırılmasını savunmuş, komünistler ve Sovyet işgal kuvvetlerinin yanı sıra rakip mücahid güçlerini de düşman olarak görmüştür. Bu şekilde Afgan kurtuluş savaşı içerisinde bir de iç savaş başlamıştır. En büyük rakibi olarak gördüğü Ahmed Şah Mesud'a Afgan cihadının

³⁹ Ahmed Şah Mesud ve Afgan cihadındaki rolü hakkında detaylı bilgi için bkz.: Steve Coll, Hayalet Savaşları, 2004, ss. 126-141.

şiddetli bir şekilde devam ettiği bu süreçte saldırmaya başlayan Hikmetyar'ın tutumundan rahatsız olan CIA yine de Peştun lideri Sovyet güçlerini yok etme konusunda en güvenilir ve en etkin müttefik olarak görmüştür.⁴⁰

Bu noktada ABD'nin Afgan cihadındaki İslami gruplara ve partilere yaklaşım tarzının arkasındaki rasyonellerin analiz edilmesi önemlidir. ABD, organizasyon yapılarının zayıf olması ve liderlerinin kendi grupları üzerinde yeterli otoriteye sahip olmaması nedeniyle görece ılımlı grupları Afganistan'daki çıkarlarını gerçekleştirme noktasında yetersiz görmüş ve bilerek isteyerek radikal gruplarla iş birliği geliştirmiştir (Emadi, 1990: 99). Kendisinin Vietnam'da yaşadığı hezimetini Afganistan'da Sovyetlere yaşatmak isteyen ABD, Sovyetlere olabildiğince fazla askeri kayıp verdirmeyi ve işgalin bu ülkeye iktisadi maliyetinin azami düzeyde olmasını amaçlamıştır. Dolayısıyla yaptığı yardımın kime gittiğinden ziyade yardımı alanların Sovyet ve Komünizm karşıtı olmasına odaklanmış, Hikmetyar ve diğer radikal grupların Sovyet karşıtı olduğu kadar ABD karşıtı da olduğu görmezden gelinmiştir (Hartman, 2002: 480).

ABD'nin görece daha radikal grupları desteklemesinin başka bir sebebi de Afganistan'daki İslami direniş hareketinin savaşta en az ekonomik kaynak kadar savaşacak insan gücüne de gereksinim duymasıdır. Bu bakımdan CIA ve ISI vasıtasıyla Afganistan'a savaşmak için gelen savaşçıların büyük çoğunluğunun diğer ülkelerdeki radikal unsurlar olduğunu belirtmek gerekir. ABD ve bölgedeki eli CIA, diğer ülkelerden gelen radikal unsurları Peşaver'deki radikal grupları destekleyerek Afgan cihadına kanalize etmeyi başarmıştır (Hartman, 2002: 181).

Radikal gruplarla pragmatik bir ittifak kuran ABD'nin yanı sıra Pakistan'ın da Hikmetyar grubunu desteklemesinde ISI direktörü Akhtar Abdurrahman'ın da Hikmetyar gibi Peştun kökenli olması ve Peştunistan sorununda Sovyet işgali sonrasında avantajlı konuma gelme isteği etkili olmuştur. Suudi Arabistan ise Farsça konuşan Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani'nin İran'la sürdürdüğü ilişki nedeniyle ideolojik ve mezhepsel bir yaklaşım benimsemiş ve Hikmetyar'ı desteklemiştir. Ayrıca Afgan cihadında Vahhabiliği yayma projesi de Suudları geleneksel Sufi partiler yerine radikal grupları desteklemeye yönlendirmiştir (Roy, 1995: 79-85).

⁴⁰ CIA'in Afgan mücahit gruplar arasında yaşanan gelişmelere ve savaşın seyrine ilişkin raporu için bkz.: CIA İstihbarat Direktörlüğü, "The Soviet Invasion of Afghanistan: Five Years After", Mayıs 1985.

İslam ülkelerinde büyük bir karşılık bulan Afgan cihadına destek veren ülkelerden birisi de 1979'daki devrim sonrasında İslami bir rejime geçen İran olmuştur. ABD Savunma İstihbaratı Teşkilatı (DIA), 1985 yılı ortasında konuya ilişkin hazırladığı raporda;

- İran'ın 1980'in başından 1982'nin ortasına kadar Pakistan'daki Gulbeddin Hikmetyar başta olmak üzere Sünni mücahit gruplara silah, mühimmat ve ekipman desteği verdiği,
- Bunun yanı sıra İran'ın Hareket-i İslami gibi Şii mücahit partilere verdiği desteğin gruplar arası çatışmaya sebep olduğu ve direnişe zarar verdiği,
- 1983'ün ortasından itibaren Hazara Şiileri üzerindeki İran etkisinin net bir şekilde ortaya çıkmasından sonra da İran'ın Şii Afgan mücahit gruplar ve ABD ve Körfez monarşilerinin desteklediği direniş gruplarıyla ilişkisini sürdürdüğü,
- Ayrıca İran Devrim Muhafızları'nın Şii Hazara bölgesindeki Afgan mücahitlere danışmanlık yaptığı,
- İran'daki yaklaşık iki milyon Afgan mülteci, işçi ve direnişçinin varlığının, İranlı yetkilileri, rejimlerinin güvenliğini garantiye alma noktasında, Afgan direnişine destek verme noktasında harekete geçirdiği,
- İran'ın Körfez bölgesi ve Lübnan dışındaki temel dış politika hedeflerinin Sovyetlerin Afganistan'daki amaçları ile yüksek bir çatışma riski taşıdığı,
- Humeyni rejiminin Afgan mücahitlere desteğinin Sovyetlerin Kabil'de Marksist bir kukla rejim kurma hedefine aykırı düştüğü, İran devriminin “dinsiz ve yozlaşmış yönetimlerin tahakkümü altında ezilen insanlara yardım etme” retoriğinin, Tahran rejimine Afganistan'daki Şii direniş unsurlarına desteğini sürdürmeyi emrettiği,
- Diğer taraftan azınlık olmalarına karşın Hazaraların, İran'a, Kabil rejiminin geleceğine ilişkin alınacak kararlarda pazarlık kozu sağladığı

şeklindeki hususlara yer vermiştir.⁴¹

Çatışmaların şiddetinin arttığı 1985 yılı sonuna gelindiğinde Sovyet yönetimi direnişin bastırılmamasından ve kötü gidişattan kendi iktidara getirdiği Babrak Karmal'ı sorumlu tutmuş ve 1986 ilkbaharında Karmal yerine Afgan istihbaratının

⁴¹ Raporun tamamı için bkz.: United States, Defense Intelligence Agency, “Iranian Support to the Afghan Resistance”, Briefing Paper, 11 Temmuz 1985, National Security Archive No: AF01634.

başındaki Dr. Muhammed Necibullah'ı Cumhurbaşkanlığı'na getirmiştir. Necibullah, iktidara geldikten sonra ülkede barış ve güvenliği tesis etmek amacıyla ilan ettiği ulusal uzlaşma kapsamında ulusal bir hükümet kurma girişiminde bulunmuştur. Bu girişim çerçevesinde sürgündeki Kral Zahir Şah ile ilişki kuran ve Şah'tan olumlu bir karşılık alan Necibullah, mücahit gruplar arasında küçük çaplı bölünmelere yol açmıştır. Yine Necibullah tarafından kamplara sızdırılan Afgan istihbaratı mücahit gruplara nüfuz etmeye ve karmaşa oluşturmaya başlamıştır (Coll, 2004: 151-152).

Bu dönemde NSDD/166 ile birlikte ISI, Afgan sınırı boyunca gizli ve büyük bir gerilla eğitim altyapısı kurmuş, bu kamplarda her yıl on altı ile on sekiz bin arasında gence gerilla eğitimi verilmeye başlanmıştır. ISI, kendi kontrolü dışında Afgan mücahit liderlerinin de eğitim vermesine izin vermiş, böylelikle eğitim alanların sayısı daha da artmıştır. Bu kurslarda ilk başta üç haftalık taktik ve silah eğitimleri verilmiş, kurslarda daha çok başarı gösterenler ise patlayıcılar, uçaksavar silahları, keskin nişancı tüfeği, şehir savaşı ve bombalı araç kullanma gibi ileri düzey kurslara alınmıştır. İleri düzeydeki bu kurslara alınanlar arasında Afganların yanı sıra Cezayir, Filistin, Tunus, Suudi Arabistan ve Mısır'dan gelen gönüllüler de yer almıştır. Mücahitlere arazi işgal edip elde tutma ve sivil halk üzerinde egemenlik kurma gibi avantajlar sağlayan bu eğitimler ilk başta Afganistan'ı Sovyet işgalinden kurtarma gibi şeffaf bir ulusal amaca yöneliktir. Fakat 1986 yılından itibaren Afgan hedefi, uluslararası İslam örgütlerinin "İslam dünyasındaki yozlaşmış ve İslam karşıtı yönetimleri devirme" amacıyla birleşmeye başlamıştır. Bu dönemde ABD Tahran'da karmaşanın devam etmesinden ve Cezayir, Malezya, Endonezya, Fas gibi ülkelerde dini radikalizmin iktidarlara meydan okumaya başlamasından endişe etse de Müslüman Kardeşler'den esinlenen örgütlere çok fazla önem vermemiştir (Coll, 2004: 162-163).

1986 yılı sonunda Peşaver, NSDD/166 sayesinde artan ABD yardımının yanı sıra Birleşmiş Milletler yardım kuruluşları, Avrupa'dan OXFAM ve Hristiyan misyonerlerinin katkılarıyla bir yardım deposu halini almıştır. İsmi sayılan kuruluşların yanı sıra Suudi Arabistan Kızılayı, Dünya Müslüman Ligi, Kuveyt Kızılayı ve Uluslararası Yardım Kuruluşu gibi büyük organizasyonlar Peşaver'de kendi bürolarını açıp hastane, klinik, okul vb. yapılar inşa etmiştir. Sınır Tanımayan Doktorlar gibi Avrupa menşeli yapıların yanı sıra İslami yardım kuruluşları da Mısır,

Ürdün, Tunus ve Cezayir'den doktorlar getirerek yaralı mücahitlerin tedavisi ile ilgilenmiştir. Müslüman Kardeşlerin Arap profesyonel gruplar ve özellikle de Mısırlı doktorlar ve avukatlar üzerindeki etkisi büyük olduğundan, insani yardımlar ağıyla Hikmetyar ve Sayyaf gibi radikal Afgan mücahit liderlere yapılan politik ve dini yardım ağı iç içe geçmiştir (Coll, 2004: 173-174).

Afganistan'da devam eden savaşın Sovyetlere maliyetinin her geçen gün daha da artması, iktidara geldiğinden beri zaten bu savaşı sorgulayan Mihail Gorbaçov ve Sovyet Politbürosu'nun Kremlin'de yeni bir strateji belirlemesine yol açmıştır.⁴² Zira ülke ekonomisi çökme noktasına gelmiş, halk ise daha normal ve açık politikalar talep etmeye başlamıştır. Kamuoyu önünde Afganistan'daki savaş için “kanayan yara” ifadesini kullanan Gorbaçov bilahare mesai arkadaşlarına “Stratejik hedef savaşı bir, en fazla iki yıl içinde bitirmek ve askerleri geri çekmektir. Açık bir hedef belirlememiz gerekiyor: Bu süreci hızlandırarak dost bir tarafsız ülke kazanmalı ve oradan çekilmeliyiz.” diyerek çekilme talimatını vermiştir. Bu kapsamda 1986 yılı sonunda Moskova'ya çağırılan Necibullah'a Gorbaçov tarafından “Sovyet kuvvetlerinin bir buçuk iki yıl içinde Afganistan'dan tamamen çekilecek olması nedeniyle ülkedeki politik pozisyonunu güçlendirmesi” talimatı verilmiştir (Gates, 1996: 430).

Gorbaçov'un Afganistan'dan çekilme yönündeki kararını bir yıl sonra bizzat Gorbaçov'dan öğrenen Reagan yönetimi ise Gorbaçov'un samimi bir reformcu olmadığı düşüncesiyle bu bilgiyi dikkate almamıştır. Gorbaçov geri çekilmeye zemin hazırlamak için ABD ile gizli bir diplomatik kanal oluşturmaya çalışsa da ABD'den karşılık bulamamıştır. 1987 yılına gelindiğinde ABD Kongresi'nin Afgan cihadına yaptığı yardım 470 milyon dolardan 630 milyon dolara çıkarılmış, Suudi Arabistan da benzer miktarda bir yardımı vermeye devam etmiştir. Bu dönemde CIA karargahına çatışma bölgesinden gelen raporlara Stinger'ların etkisi, silah sevkiyatı ve propaganda kampanyalarının yanı sıra Afgan mücahitlerin Arap gönüllülerle ilgili şikayetleri de yansımıştır. Raporlarda, “kamyonlar dolusu Arap savaşçıların süslenmeyi ve türbe ziyaretlerini bile yasaklayan aşırı dinci Vahhabi mezhebinden oldukları, çatışmalarda hayatını kaybeden Afgan mücahitler için Sufi geleneklere

⁴² Afganistan'ı işgalinin Sovyetler Birliği'ne maliyeti hakkında CIA İstihbarat Direktörlüğü tarafından hazırlanan değerlendirme raporu için bkz.: CIA Directorate for Intelligence, “The Costs of Soviet Involvement in Afghanistan”, An Intelligence Assessment, Şubat 1987.

göre yapılan mezar taşlarını tahrip ettikleri, ayrıca Afgan mücahitleri Kur'an bilmemekle ve cehaletle suçladıkları, bundan dolayı iki grup arasında ciddi sorunların yaşandığı, dolayısıyla Arap gönüllülerin faydadan çok zararının dokunacağı" şeklinde bilgilere yer verilmiştir (Coll, 2004: 170-172).

İran-Irak Savaşı'nın devam ettiği 1986 yılında Reagan yönetiminin İsrail aracılığıyla İran'a silah satması ve satılan silahlardan elde edilen paraların ise Nikaragua'daki komünist Sandinista hükümetine karşı oluşturulan Kontralara verildiğinin ortaya çıkması şeklinde patlak veren İrangate Skandalı sonrasında ilk defa CIA ve ISI tarafından radikal İslam görüşlü Afgan mücahit liderlere yapılan yardımlar Washington'da sorgulanmaya başlanmıştır. Pakistanlı yetkililerin tutumlarında da değişimler gözlenmeye başlamış, ISI'nın üst düzey yönetimine Hikmetyar'a yakın radikal İslami söyleme sahip görevlilerin gelmesiyle savaş Pakistan açısından dini motiflerin ağır bastığı ve Afgan halkından ziyade Pakistan çıkarlarının öncelendiği bir noktaya evrilmiştir. Afgan halkı Necibullah'tan nefret etmekle birlikte Hikmetyar ve radikal yaklaşımından endişe duymuştur. Kabil'de dost bir rejimi iktidara getirmek isteyen ISI, Pakistan'ın etki alanını kuzeye ve batıya, Sovyetlerin Orta Asya topraklarına yaymayı planlamıştır (Coll, 2004: 185).

Reagan'ın ulusal güvenlik danışmanı Colin Powell, Merkezi İstihbarat Direktör (DCI) yardımcısı Robert Gates'ten Sovyetlerin Afganistan'dan muhtemel çekilmesi sonrasında Necibullah yönetiminin iktidarda kalıp kalamayacağı ve Afgan ordusunun gücünün kapasitesi hakkında bir çalışma başlatmasını istemiş, bu kapsamda "SSCB: Afganistan'dan Çekilme" başlıklı Özel Ulusal İstihbarat Tahmini raporu Mart 1988'de tamamlanarak Ulusal Güvenlik Konseyi'ne sunulmuştur. Raporda "Sovyet yardımı devam etse bile Necibullah rejiminin Sovyet askerlerinin tamamı çekilene kadar iktidarda kalamayacağı ve hükümetin devrileceği, Necibullah sonrası yeni hükümetin İslamcı olacağı ancak İran'daki kadar aşırı dinci olmayacağı, yeni hükümetin Batı'ya bakış açısı konusunda emin olunamayacağı, en iyimser tahminle kararsız en iyi olasılıkla ise düşman ve özellikle ABD'ye düşman olacağı" şeklindeki değerlendirmelere yer verilmiştir.⁴³

Raporda ifade edildiği şekliyle Necibullah sonrası yeni Afgan hükümetinin ABD karşıtı olma ihtimali hususunda ABD'li karar alıcılarda görüş ayrılığı oluşmuş,

⁴³ Raporun tamamı için bkz.: United States, Director of Central Intelligence, "USSR: Withdrawal From Afghanistan", Special National Intelligence Estimate, 24 Mart 1988, Washington, D.C.

CIA ve Dışişleri Bakanlığı Afganistan ve Orta Asya'nın geleceğinden ziyade Gorbaçov ve Sovyetler Birliği üzerinde durmuştur. Bu nedenle CIA, ISI'nın Hikmetyar'ı Kabil yönetiminin başına getirme seçeneğine kendi ulusal güvenliğine doğrudan bir zararı olmayacağı düşüncesiyle karşı çıkmamış ve ISI'nın benimsediği stratejiyi zımnen onaylamıştır. 14 Nisan 1988 tarihinde Birleşmiş Milletler'in Cenevre'deki merkezinde Afganistan ile Pakistan arasında ABD ile SSCB'nin garantörlüğünde imzalanan Cenevre Anlaşması ile Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesine karşılık ABD ve Pakistan'ın Afgan mücahitlere verdiği desteği sonlandırması kararlaştırılmıştır.⁴⁴ Afgan mücahit liderlerinin dahil edilmediği bu anlaşma sonrasında Reagan, Sovyetlerin müttefiki Kabil hükümetine destek verdiği sürece CIA'in mücahitlere desteğini sürdürmesi kararını almıştır (Ewans, 2002: 170).

Tablo 2.1: ABD Destekli Afgan Direniş Grupları ve Liderleri (1988)

Grup	Lider	Etnisite-İdeoloji	Etkin Olduğu Alan
İttihad-ı İslami	Abdul Resul Sayyaf	Peştun İslami Fundamentalist	Afganistan'ın Doğusu (Ağırlıklı Kabil)
Hizb-i İslami	Gulbeddin Hikmetyar	Peştun İslami Fundamentalist	Afganistan'ın Doğusu
Cemiyet-i İslami	Burhaneddin Rabbani	Tacik İslami Fundamentalist	Afganistan'ın Kuzeyi ve Batısı
Hizb-i İslami	M. Yunus Halis	Peştun İslami Fundamentalist	Nangarhar ve Paktia Eyaletleri
Cephe-i Necat-i Milli	Sibgatullah Müceddidi	Peştun İslami Fundamentalist	Afganistan'ın Doğusu
Hareket-i İnkılab	Muhammed Nebi	Peştun-Gelenekçi	Afganistan'ın Doğusu
Mehaz-ı Milli	Seyyid Ahmed Geylani	Peştun-İhlımlı İslamcı	Afganistan'ın Doğusu

Kaynak: DCI, “USSR: Withdrawal From Afghanistan”, Special National Intelligence Estimate, 24 Mart 1988, Washington, D.C. ss. 6-7.

Anlaşma kapsamında ilk olarak yaklaşık on iki bin kişilik Sovyet askeri ekipmanlarıyla birlikte Ağustos 1988'de Celalabad'dan ayrılmış, CIA ve ISI görevlileri ile görüşen Afgan mücahit liderleri Sovyet birliklerine saldırmamış ve

⁴⁴ Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında yaşanması muhtemel gelişmelere ilişkin ABD Savunma İstihbaratı Teşkilatı (DIA) tarafından hazırlanan değerlendirme için bkz.: DIA, “Afghanistan: Soviet Withdrawal Scenario”, Appraisal, 9 Mayıs 1988.

geçişlerine izin vermiştir. İlk çekilmeden günler sonra 17 Ağustos 1988’de Pakistan Cumhurbaşkanı Ziya ül Hak, eski ISI Direktörü ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Akhtar Abdurrahman ile ABD’nin İslamabad Büyükelçisi Arnold Raphel seyahat ettikleri uçağın düşmesi sonucu ölmüşlerdir. ABD yönetimi, kazayı ülkelerine yapılacak saldırıların başlangıcı olarak gören Pakistanlı yetkililere ülkelerine yönelik desteklerinin devam edeceğini bildirmişlerdir. Ziya’nın ölmeden önce sivil bir hükümet kurulması amacıyla başlattığı demokratik seçim hazırlığı kendisinin yerine geçen General Mirza Aslam Bey tarafından devam ettirilmiş, ABD ise Ziya sonrası yeni dönemde Pakistan ile ilişkilerini güçlendirme kararı almıştır (Kux, 2001: 292).

Pakistan’da yaşanan gelişmeler Sovyetlerin Afganistan’dan çekilme planlamasında bir değişikliğe yol açmamışsa da çekilme sürecinde Afgan mücahit liderleri arasındaki güç mücadelesinin ayyuka çıkması ABD’li yetkililerde rahatsızlığa yol açmıştır. ISI Afgan Bürosu, Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami üyeleri ile Suudi İstihbaratı GID ve çok sayıda Arap gönüllünün desteğini alan Gulbeddin Hikmetyar, direniş hareketindeki alternatifi olabilecek güçlü rakiplerini tasfiye etmeye başlamıştır. Bölgedeki CIA görevlileri ile görüşen çok sayıda Afgan komutan “ISI’nın -sadece radikal İslami grupların imanla ve kararlı bir şekilde savaştığı- söylemiyle ABD’yi kandırdığını, ABD’nin yıllardır kendi katillerine para verdiğini” vurgulamıştır (Coll, 2004: 201-204).

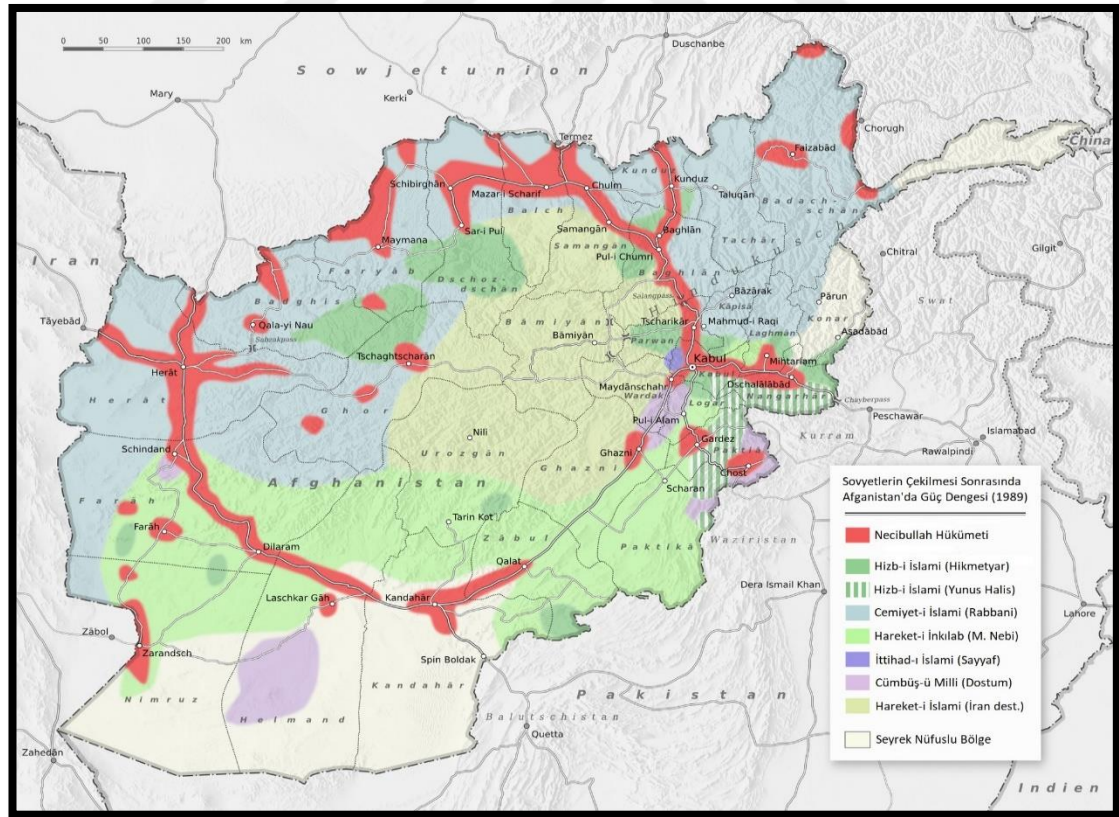
ABD Dışişleri Bakanlığı Afgan Direnişi Özel Temsilcisi Edmund McWilliams, bölgede yaptığı inceleme ve görüşmelerden sonra, Kasım 1988’de, Dışişleri Bakanlığı, CIA ve Ulusal Güvenlik Konseyi’ne hitaben “ISI, Gulbeddin ve Afgan Hür İradesi” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. ABD’nin Afgan direnişinin aktörlerine yaptığı yardımlara eleştiri getiren McWilliams kaleme aldığı raporda ayrıca şu tespitlere yer vermiştir:

- Pakistan hükümetine ve ABD’ye karşı ideolojik olarak farklı düşünen Afganlar arasında ve geniş bir toplulukta gittikçe artan ve düşmanlığa yaklaşan bir öfke mevcuttur.
- Artan bu öfke daha önce tespit edilemeyen bir duygudur ve gittikçe yoğunlaşmaktadır.

- Gözlemcilerin çoğuna göre Hikmetyar ve ISI'nın gayretlerinin arkasında radikal Pakistan siyasi partisi Cemaat-i İslami ve radikal Araplar bulunmaktadır (Coll, 2004: 204).

Cenevre Anlaşması kapsamında Sovyet ordusunun Afganistan'daki son birliklerinin 15 Şubat 1989'da Amu Derya nehrini geçerek ülkeyi terk etmesi sonrasında Afgan cihadı sona ermiştir. SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze ve KGB Direktörü Vladimir Lryuçkov aynı gece Kabil'e uçmuş ve Necibullah'a Kabil'i terk etmek isterlerse kendisi ve eşine Moskova'da yeni bir yaşam kurabileceklerini ifade etmişlerdir. Necibullah ise ordusu ile direnmeye devam edeceğini söyleyerek muhataplarının teklifini reddetmiştir (Saray, 1997: 198-199). Sovyetlerin çekilmesiyle ABD'nin Afganistan'a olan ilgisi azalma sürecine girse de Cenevre Anlaşmasını tanımadıklarını ilan eden mücahit gruplar Sovyet destekli Necibullah hükümeti düşene kadar mücadeleyi sürdürme kararı almışlardır.

Şekil 2.2: Sovyetlerin Çekilmesi Sonrasında Afganistan'da Güç Dengesi (1989)

Kaynak: (Dorronsoro, 2005: 186)'dan üretilmiştir.

2.2.1.2. Usame Bin Ladin ve El Kaide Özelinde Afgan Cihadi

Afgan mücahitlere katılmak üzere çatışma bölgesine giden Arapların kontrolü cihada aktarılan paranın kontrolünden daha zor olmuştur. İşte Afgan mücahitlere destek vermek için bölgeye giden gençlerden birisi de Usame bin Ladin'dir. Usame'nin babası Muhammed bin Ladin, 1931 yılında kurduğu Saudi Binladin Group isimli inşaat şirketiyle Cidde, Riyad ve Medine'de yaptığı evler, yollar, iş yerleri ve otellerden kazandığı paralarla Suudi kraliyet ailesine yüklü mali yardımlarda bulunmuştur. İki taraf arasında oluşan dostluk ve ortaklık, Binladin Group'un zamanla ülkenin en büyük inşaat şirketi olmasını sağlamıştır. Kral Faysal'ın talebiyle Kamu İşleri Bakanlığı da yapan Muhammed bin Ladin ve ailesi daha da zenginleşmiştir. Muhammed bin Ladin'in 1967 yılında bir uçak kazasında ölmesi sonrasında onun çocukları Suudi kraliyet ailesinin vesayetinde yaşamış, sahip oldukları servet sayesinde İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde eğitim görmüşlerdir. Usame ise üvey kardeşlerinin aksine Batılı ülkeler yerine Cidde'deki en prestijli okul olan Kral Abdülaziz Üniversitesi'ne gitmiştir. 1979'daki ilk ayaklanmalar esnasında ikinci sınıfta olan Usame'de cihad fikrinin oluşmasında İbn Teymiyye, o dönem üniversitede görevli olan Filistinli din alimi Abdullah Azzam ve Mısırlı radikal İslamcı Seyyid Kutub'un kardeşi Muhammed Kutub etkilidir (Bergen, 2001: 47-48).

Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinden iki hafta sonra Pakistan'a giden Usame, burada daha önce Hac vazifesi esnasında tanıştığı Afgan liderler Burhaneddin Rabbani ve Abdulresul Sayyaf ile görüşmüş ve beraberinde getirdiği yardım paralarını Cemaat-i İslami'nin Lahor'daki ofisine teslim etmiştir. Temasları sonrasında Suudi Arabistan'a dönen Usame mücahitlere maddi destek sağlamak amacıyla aile ve iş çevresinde lobi faaliyeti yürütmüş, bilahare topladığı paraları teslim etmek amacıyla Pakistan'a kısa süreli ziyaretler gerçekleştirmiştir (Bergen, 2001: 50). Coll'un CIA ve GID yetkilileri ile yaptığı görüşmelerden aktarımına göre, CIA, Usame'nin Pakistan ve Afganistan'daki mücahitlerle temaslarını 1980'lerin ortasında öğrenmiş ancak onunla görüşmemiştir. Ayrıca Usame 1980'lerin başından ortalarına kadar GID, ISI, Cemaat-i İslami, Suudi uluslararası yardım kuruluşları ve Sayyaf gibi Suudi destekli Afgan komutanlar arasında yarı resmi irtibat görevlisi olarak çalışmıştır. Bu dönemde Afgan mücahitlerce iyi, cömert, parası ve Suudi

hükümeti ile iyi ilişkileri olan bir adam olarak görülen Usame mücahitlere silah nakliyatı için Afganistan’da yollar yapmaya başlamıştır (Coll, 2004: 101-102).

1985 yılında CIA karargahına Pakistan’dan gelen raporlarda “Peşaver’deki ISI destekli Afgan mücahit grupları dışında yeni kurulan İslam Kurtuluş Vakfı isimli bir kuruluşun Afgan cihadı için Arap gönüllüleri topladığı, bu kuruluşun Afgan sınırı boyunca büroları ve misafirhaneleri bulunduğu, Usame Bin Ladin isimli genç bir Suudi zengin de bu amaç doğrultusunda büyük paralar harcadığı, ayrıca yeni gelen Arap mücahit adayları için ISI eğitim kamplarından da destek aradığı” şeklindeki hususlara yer verilmiştir. Raporlarda Bin Ladin’in savaşçı olmadığı ifade edilmesine karşın bu uğurda harcadığı paralar dikkat çekici görülmüştür. Bin Ladin, 1986 yılı ortasında evli ve bir çocuk babası olarak Suudi Arabistan’dan gelerek Peşaver’e yerleşmiş, burada Afgan cihadına katkıları sayesinde radikal Arap çevrelerinin aranan bir yüzü olmuştur (Coll, 2004: 164).

1986 yılında Müslüman Kardeşlerin yaralı mücahitlerin tedavisi için Peşaver’e getirdiği genç doktorlardan birisi de Mısırlı zengin bir ailenin çocuğu olan Eymen El Zevahiri’dir. 14 yaşında Müslüman Kardeşler’e katılan Zevahiri, Kahire’de tıp eğitimini tamamladıktan sonra 1970’lerin sonunda Mısır’da yükselişe geçen İslami Cihad Hareketi (HUJI) kurucu lideri olmuş, Enver Sedat’ın 1981’de öldürülmesi sonrasında suikast planında adının geçtiği gerekçesiyle tutuklanarak üç yıl hapis yatmıştır. Serbest kalması sonrasında 1985 yılında Mısır’ı terk eden Zevahiri, 1986 yılında Müslüman Kardeşler’in Peşaver’deki İslam Sağlık Örgütü’ne katılmış ve Afgan sınırında Kuveyt destekli El Hilal Hastanesi’nde gönüllü doktor olarak çalışmaya başlamıştır. Mısır’ı İslam dünyasının merkezi olarak gören ve esas İslam savaşının da Mısır’da verildiğini düşünen Zevahiri, “*Bir cihad hareketinin kuluçka makinesi görevi yapacak bir alana ihtiyacı vardır. Hareketin tohumları orada kök salar, yeşerir ve savaş, politika ve organizasyon konularında orada tecrübe kazanılır.*” diyerek Peşaver’e yerleşmiştir (Zawahiri, 2008: 49-50).

Scheuer’e göre genel anlatının aksine Ladin’in Zevahiri’nin zihin dünyasının dönüşümünde önemli etkileri olmuştur. Ladin’le tanıştıktan sonra Mısır hükümetini devirme önceliğinden vazgeçen Zevahiri “yakın” düşmandan ziyade “uzak” düşmana odaklanmaya başlamış, sahip olduğu güçlü tekfirizmden uzak durmaya çalışmış, Ladin’le çok uluslu koşul ve ortamlarda çalışmaya başlaması sonrasında “Mısırlıların

diğer Araplardan üstün olduğu” şeklindeki düşünceden de uzaklaşmıştır. Ladin’le ilk kez 1987 yılındaki medya kampanyası esnasında karşılaşan Zevahiri “Ladin çalıştığım Kuveyt hastanesine geldi ve bizimle konuştu. Sadece Sovyetlere değil, Ortadoğu’daki çürümüş hükümetlere, ABD’ye ve İsrail’e karşı açılacak bir cihattan söz ediyordu” demiştir (Scheuer, 2016: 29-30).

Bu dönemde Peşaver’deki en ünlü Müslüman Arap ise Peşaver’deki Arap yardımlarını yöneten Filistinli İslam alimi Abdullah Azzam’dır. 1970’lerin sonunda Cidde’de Kral Abdulaziz Üniversitesi’nde öğretmenlik yaptıktan sonra İslamabad’da Uluslararası İslam Üniversitesi’nde ders veren Azzam, Seyyid Kutub’un radikal cihat doktrinini benimsemiştir. Afgan cihadına destek vermek için 1984 yılında Peşaver’e gelen Azzam, çağdaş uluslararası cihadi harekete teolojik zemini hazırlayan bir dizi yazı kaleme almıştır. Çeşitli Afgan direniş gruplarına gelen yardımların dağıtımında bozulmaların arttığı 1984 yılı Haccında Cidde’de Ladin’in de katıldığı toplantılar neticesinde aynı yılın Ekim ayında Peşaver’de Azzam öncülüğünde ve Ladin’in finansman desteğiyle Mektebü’l Hidemat (Afgan Hizmetler Bürosu-AHB) isimli organizasyon kurulmuştur. Çok amaçlı STK tipi bir örgütlenmeye sahip bu büro başlangıçta Afganistan ve Pakistan’da faaliyet göstermiş, daha sonra faaliyetlerini Müslüman dünya ve Avrupa’nın içlerine kadar genişletmiştir. Örneğin Azzam 1986 yılında ABD’nin Arizona eyaletinde büyük bir Arap topluluğunun bulunduğu Tucson şehrinde AHB’nin ilk bürosunu açmıştır. Bu dönemde ABD yönetimi Arap gönüllü toplama çalışmalarına olumlu bakmış, Arap gönüllüler düşman ya da rakip olarak görülmemiştir (Bergen, 2001: 51-54).

Afgan cihadı için adam, silah ve bağış toplama ve bunları Afgan savaş cephelerine göndermek için bağlantı kanalı oluşturma amacıyla kurulan bu yapının Pakistan’daki ofisleri Müslüman gönüllüleri karşılamış ve onların bir yerde görevlendirilene kadar barınma, yeme-içme ve giyinme ihtiyaçlarını gidermiştir. Savaş görevi verilen gönüllüler nihai birliklerine katılmadan önce askeri eğitim almak üzere özellikle Hikmetyar ve Sayyaf’ın birliklerine gönderilmiştir. Diğer gönüllüler ise klinik personeli, inşaatçı vb. AHB’nin diğer insani yardım birimlerinde görev almışlardır. AHB’nin liderlik kısmında ise Azzam ilim, ahlak ve davet yoğunluklu çalışmalar yürüterek Arap Afgan gönüllüleri cihada hazırlarken Ladin özellikle parasal konulara ve askeri eğitime odaklanmıştır. Azzam’ın bu tercihi

Afgan cihad oluşumlarından bağımsız bir askeri yapılanmayı yanlış bulmasından kaynaklanmıştır. Azzam, zaman içerisinde çeşitli yardım kuruluşlarının desteğiyle AHB bünyesinde diğer klinik vb. hizmetleri de sunmaya başlayarak faaliyetlerin ölçeğini sürekli olarak genişletmiştir. Bunun sebebi Azzam'ın Afgan gruplar arasındaki birliği geliştirme ve bu birlik sayesinde Sovyetleri kovarak Afganistan'da bir İslam devleti kurma idealidir (Scheuer, 2016: 92-93).

İlerleyen dönemde Azzam ABD'ye de sert eleştiriler yöneltmeye başlamış ve çok geçmeden Filistin İslami Direniş Hareketi HAMAS'ın kuruluşuna yardım etmiştir. HAMAS'ın kuruluşu sürecinde Suudi istihbaratı GID'in de yardımını alan Azzam ile Ladin arasında 1986 yazında fikir ayrılıkları baş göstermeye başlamıştır. Yeni bir yöne doğru döndüğü görülen Ladin ile Azzam arasındaki fikir ayrılığının birden fazla sebebi vardır. İlk sebep Ladin'in yabancı Müslüman gönüllüleri bir araya toplayıp silahlı örgüt kurma ve icraata geçme hevesine kapılmasıdır. Azzam, bu gönüllülerin Afganlar arasında dağıtılmasının ve mücahitlerin askeri gruplar kurma aceleciliğine düşmeden işgal altındaki Müslümanların direnişine destek vermelerinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Fikir ayrılığının bir başka sebebi ise Azzam'ın özellikle Tacik komutan Ahmed Şah Mesud taraftarı olması nedeniyle bölgeye gelen Arap yardımlarının büyük kısmının Mesud'a aktarılması yönündeki düşüncesine Peştun liderlerle yakın ilişki halindeki Ladin'in karşı çıkmasıdır (Scheuer, 2016: 100-101).

Azzam'ın yukarıda ifade edilen ideale karşılık Ladin ise AHB'nin Afgan mücahitlerin fonlanması ve desteklenmesinin yanı sıra yürüttüğü geniş yelpazedeki hizmetlerin dağınkılığa ve verimsizliğe sebep olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı Ladin, 1986 yılının ortasından itibaren AHB'nin üzerinde daha fazla kontrol sağlamak amacıyla kendi üssünü Peşaver'e taşımıştır. Aynı dönemde ve aynı amaçla İslamabad'dan Peşaver'e yerleşen Azzam'la Ladin arasındaki AHB'nin amaç ve fonksiyonu ile Afgan cihadı konusundaki anlaşmazlık Ladin'in Arapları bağımsız bir güç olarak cihada eklemek istemesiyle ayyuka çıkmıştır. Ladin, Afgan direnişi içerisinde bu durumun bir ayrılık oluşturup oluşturmayacağını önemsememiştir (Hamid ve Farrall, 2015: 84).

Yaşanan fikir ayrılığı Ladin'i kendi bağımsız eğitim kamplarını kurma kararı almasına ve bu kapsamda kamplar için yer aramaya itmiştir. Arayış sonucunda

Ladin, Ekim 1986'da Afganistan'ın Paktia eyaletinde Sayyaf'ın kontrolündeki Zazi bölgesinde, beraberindeki çoğunluğu Suudi gönüllülerden oluşan grupla ilk eğitim kampını açmış, kendi liderliğindeki bu kampta Arap gönüllülere cihadın amacının yanı sıra silah ve patlayıcı eğitimleri verilmeye başlanmıştır. Sonradan el-Masada (Aslan Yuvası) olarak da anılan Zazi askeri eğitim kampı 1987 yılının başından itibaren El Kaide'nin doğduğu yer olmuştur. 1986 yılı sonuna kadar AHB ile bağlantısını tamamen koparmamış olan Ladin, bundan sonraki süreçte Sayyaf ile yakın işbirliği içerisinde olmaya başlamıştır (Farrall, 2017: 20).

Ladin'in Zazi'de özellikle yabancı gönüllüler için bir askeri eğitim üssü inşa etmesi ve bu durumun da Afganları yabancılaştırma potansiyeline sahip olması, çok sayıda Afgan mücahit liderinin Ladin'i çalışmalarını durdurmaya ve Zazi'den çekilmesi için ikna etmeye çalışmasına yol açmıştır. İkna çalışmalarının fayda etmediği Ladin ise Afganları dahil etmediği üsse daha çok askeri eğitimi sınırlı Suudi Arabistan'dan devşirdiği gönüllüleri almıştır. Bu kapsamda Celaledin Hakkani'ye bağlı olarak Host cephesinde savaşan ve çoğunluğu Mısırlılardan oluşan Arap Afgan mücahit grubundan da askeri eğitim için destek alan Ladin'le birlikte çalışanların bir kısmı Mısır İslami Cihad örgütü üyesidir (Hamid ve Farrall, 2015: 99).

Zazi'ye gidenler arasında yer alan ve sonraki süreçte El Kaide'nin ilk askeri komutanı olacak olan Mısırlı Ebu Ubeyde el-Benşiri ve beraberindeki Ebu Hafız el Masri, Ladin liderliğindeki Zazi'de yönetim ve eğitimde söz sahibi olmuşlardır. Eğitim alan gönüllülerin silahlı cihad arzusunun ise önemli etkileri olmuş, gönüllülerin savaşma arzusu Ladin'in düşünce yapısını yoğun şekilde etkilemiştir. Gönüllülerin cephede savaşmamaları şikayetiyle Suudi Arabistan'a tekrar dönme ihtimalleri Ladin'in kamptaki gençlere yakınlardaki Sovyet birliklerine küçük saldırılar gerçekleştirmelerine izin vermesine yol açmıştır. Zazi'de askeri eğitim alan Suudi gençlerin Nisan ve Mayıs 1987'de Sovyetlere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar, bölgedeki Sovyet birliklerinin Mayıs ayı sonunda Zazi'ye karşı saldırı gerçekleştirmesine sebep olmuştur. Sovyet hava kuvvetlerinin bombardımanına ve Spetsnaz birliklerinin saldırısına uğrayan bu eğitim kampında bir hafta boyunca Sovyet birlikleriyle savaşan Ladin ve elli kadar Arap gönüllü kampı daha fazla savunamayacaklarını anlayınca bölgeden çekilmiştir. Zazi'de yaşanan çatışmadan sonra medya kampanyası başlatan Ladin, bir hafta boyunca sürdürdükleri direniş

hakkında Peşaver ve Suudi Arabistan'daki medya kuruluşlarına verdiği röportajlar sonrasında hem askeri bir lider olarak ortaya çıkmış hem örgütüne katılımı artırmış hem de grubunun cihadın askeri yönüne odaklanmasını pekiştirmiştir. Afganistan'a daha fazla Arap gönüllü çekebilmek için başlatılan bu medya stratejisi 1970'lerde Filistinli direniş örgütleri tarafından da kullanılmıştır (Coll, 2004: 177-182).

Ladin'in, küreselleşmenin bir getirisi olan medya stratejisinden de rahatsız olan Azzam, bu rahatsızlığını "Usame genç insanları toplayıp eğitiyor. Bizim planımız bu değildi. Biz bu insanlara hizmet vermek için geldik buraya, kendimize bu nedenle Hizmetler Ofisi dedik. Usame ise Afgan halkıyla kaynaşmak istemeyen gençleri toplayıp eğitiyor. Peşaver'de oturmuş şu lidere, bu hükümete karşı fetvalar yayınlıyor, siyaset yapıyor." cümleleriyle dile getirmiştir. Ladin ise 1986'dan itibaren Azzam'dan fiziksel olarak uzaklaşmaya başlasa da 1988'e kadar AHB'ye fon sağlamayı sürdürmüştür. Diğer taraftan Sayyaf ve Hikmetyar da her ne kadar Zazi'deki direnişe destek mücahit birliği gönderse de gönderilen mücahitlerin düşük performansı da tartışma konusu olmuştur. Özellikle Sayyaf'la bozulan ilişkisi sonrasında Ladin Zazi'deki üssünü 1988 yılında Celaleddin Hakkani'nin Host ve Celalabad'daki kamplarına taşımıştır (Farrall, 2017: 24).

Zazi'deki direnişin oluşturduğu atmosfer Ladin'in grubunu kısa zamanda Arap Afgan topluluklar arasındaki en büyük örgüt haline getirmiştir. Ladin'in grubu 1987'nin sonu ile 1989'un başı arasındaki dönemde 400 çekirdek üyeye ulaşmıştır. Bu sayı 11 Eylül 2001 öncesi örgütün ulaştığı en yüksek katılım miktarı olması hasebiyle önemlidir. Bu dönemde Azzam kontrolündeki AHB'ye bağlı Sadda Kampı'nda da Afgan cihadına yönelik askeri eğitimin devam etmesi Ladin ile Azzam arasında devam eden yöntemsel görüş ayrılığını daha da şiddetlendirmiştir. Anlaşmazlığa çözüm getirmek amacıyla Zazi Savaşı'ndan sonra Peşaver Danışma Konseyi oluşturulmuştur. Mayıs 1989'da Arap Afganların da dahil olduğu Celalabad Savaşı'nın başlangıcına kadar aktif olan bu konsey Peşaver'deki sürekli büyüyen Arap Afgan nüfusunun denetim ve koordinesinden sorumlu kılınmıştır. Ladin'in "Arapların Emiri", Azzam'ın "Sadda Emiri", Rabita Trust Genel Sekreteri Wael Hamza Julaidan'ın ise "Peşaver Faaliyetleri Emiri" olarak seçildiği konseyde ayrıca Sayyaf ve Ebu İbrahim el Irakî gibi birkaç yarı bağımsız figür yer almıştır. Azzam ve

Julaidan için sürpriz olmayan bu titrler, grubu dışında hiçbir yetkisi olmayan Ladin'in daha fazla tanınır olmasını sağlamıştır (Hamid ve Farrall, 2015: 115-123).

1988 yılı başında çeşitli Arap Afgan gruplar arasındaki işbirliğinin koordine edilmesi amacıyla konsey tarafından oluşturulan askeri komitenin başına Ladin'in komutanlarından Ebu Ubeyde el-Benşiri'nin getirilmesi Ladin'in grubunun genişletilmesi noktasında konsey üzerinde baskı oluşturmalarını kolaylaştırmıştır. Bu durum ise önce Azzam'ın konseyden uzaklaşmasına ve toplantılara yardımcısı Tamim el Adnanî'yi göndermesine daha sonra da Ladin'in AHB'den maddi desteğini çekerek organizasyondan tamamen ayrılmasına sebep olmuştur. Nisan 1988'de imzalanan Cenevre Anlaşması sonrasında Sovyetlerin Afganistan'dan çekilme süreci başlamıştır. 11 Ağustos 1988 tarihinde Azzam'ın çağrısı ve Ladin, Ebu Ubeyde el-Benşiri, Ebu Hafız el-Masri, Wael Hamza Julaidan gibi çok sayıda komutanın katılımıyla cihadın geleceğine ilişkin gerçekleştirilen toplantıda, Sovyetlerin çekilmesi sonrasında Afgan mücahit grupların birbiriyle çatışma ihtimali göz önünde bulundurularak Araplardan oluşan ayrı bir grup kurma ve cihada devam etme kararı alınmıştır. Azzam'ın yönetmesine karşın, Şeyh olarak anılmaya başlanan Ladin'in finansal gücü sayesinde baskın olduğu bu toplantıda "El Kaide" ifadesi ilk defa kullanılmıştır (Bergen, 2006: 75-81).

Aynı katılımcılarla 20 Ağustos'ta gerçekleştirilen toplantıda ise katılımcıların "Askeri Üs" olarak ifade ettikleri "El Kaide El Askeriye"nin kuruluşu gerçekleşmiştir. "Bahsi geçen El Kaide esas olarak organize bir İslami gruptur. Amacı; Allah'ın ismini yüceltmek ve dinini muzaffer kılmaktır." şeklinde tanımlanan örgütün askeri faaliyetleri kurucuları tarafından "sınırlı süreli" ve "açık süreli" olarak ikiye ayrılmıştır. Sınırlı süreli faaliyetlerde Araplardan savaş boyunca Afgan mücahitlerle birlikte eğilecek ve savaşıcak olanlar; açık süreli faaliyetlerde ise girecekleri deneme kampı sonrasında aralarındaki en iyilerin seçileceği Araplar kastedilmiştir. İşte bu deneme kampında başarılı olanlar El Kaide isimli yeni oluşumun üyesi olmuştur (Wright, 2006: 131-133). Son Sovyet birliğinin 15 Şubat 1989'da Afganistan'dan çekilmesi sonrasında Ladin, grubuna destek arama amacıyla Suudi Arabistan'a dönmüştür.

2.2.1.3. Yeşil Kuşak Projesinin Dünya Siyasetine Etkisi

Yeşil Kuşak projesinin dünya siyasetine en önemli etkisi Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun çöküşünü hızlandırmasıdır. Yaklaşık bir milyon Afgan'ın, on dört bin Sovyet askerinin hayatını kaybettiği savaşın Sovyetler Birliği'nde oluşturduğu askeri, ekonomik ve psikolojik yıkım ülke içinde yaşanan krizlerle birleşince komünizmin sonu gelmiştir. Afgan savaşı tam da Brzezinski'nin ifade ettiği üzere Sovyetlerin Vietnam'ı olmuştur. Yeşil Kuşak projesinin başarıya ulaşması Soğuk Savaşın sonunu hazırladığı gibi uluslararası sistemin ABD lehine kökten değişmesine sebep olmuştur (Gözen, 2014: 22-23).

Yeşil Kuşak projesi ile ortaya çıkan Müslüman savaşçılardan Afgan savaşı sonrasında hayatta kalanların bir kısmı evlerine dönmüş kalan kısmı ise dünyanın çeşitli Müslüman bölgelerine dağılmıştır. Bosna, Kosova, Çeçenistan, Cezayir, Keşmir ve Yemen gibi çeşitli çatışma bölgelerine giden bu cihatçı gruplar yerel direnişlere silahlı destek vermişlerdir. ABD'nin İran devriminin yayılmacı Şii etkisini ve ABD karşıtı seküler/sol ulusalcı hareketleri tecrit etmek ve etkisiz kılmak amacıyla Sünni Suudi Arabistan'daki Vahhabi doktrinini ve Sünni Pakistan'daki Deobandi hareketini desteklemesi sırasıyla önce El Kaide'nin daha sonra ise Taliban'ın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Mamdani, 2004: 164).

Afgan cihadının etkilediği bir diğer bölge ise Orta Asya olmuştur. Yeşil Kuşak projesinin bir sonucu olarak Orta Asya'daki dinsel uyanış bölgedeki Rus düşmanlığının da etkisiyle daha da gözle görülür hale gelmiştir. Sovyetlerin bölgede "Rus tipi insan yaratma" gayretleri başarısızlıkla sonuçlanmış, Afgan cihadı esnasında bölgeye giden mücahit grupların propaganda faaliyetleri bölge insanındaki milliyetçiliğin ve İslami kimliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bağımsızlıktan sonra Orta Asya'da yayılma alanı ve imkânı bulan mücahit gruplar, bu bölgede radikal İslami hareketlerin ortaya çıkışında etkili olmuş ve ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı önemli bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Benningesen ve Lemercier, 1986: 107).

ABD'ye karşı Müslüman coğrafyasında oluşan tepkisel enerji birikiminin Yeşil Kuşak projesiyle Sovyetlere yönlendirilmesi ABD'nin yanı sıra ABD destekli Suudi Arabistan gibi Arap rejimleri de rahatlatmıştır. Petrolü ve petrol gelirlerini paylaşması karşılığında ABD vasıtasıyla rejim güvenliğini sağlama alan bu Arap

yönetimler, Soğuk Savaş sonrasında başta El Kaide olmak üzere radikal selefi grupların baskı ve saldırılarına maruz kalmaya başlamışlardır. Bu ise ilgili ülkeleri ABD ile daha fazla işbirliğine itmıştır. ABD'nin inşa ettiği bu kısır döngü, Soğuk Savaş sonrası küresel sistemde yaşanan değişimin “cihad” kavramının anlam ve içeriğinde yol açtığı dönüşümden kaynaklıdır.

Özetle, Sovyetlerin yıkılmasından sonra oluşan ve dönemin ABD Başkanı George H. W. Bush tarafından “Yeni Dünya Düzeni” olarak adlandırılan uluslararası sistemde Komünizm yerine “Siyasal İslam” en önemli tehdit olarak ABD tarafından inşa edilmiştir. Bu tehdidin aktörleri ise yine ABD tarafından kurgulanan Yeşil Kuşak projesi ile ortaya çıkan İslam'ın radikal/cihatçı yorumuyla yetişmiş ve savaş eğitimi almış Müslüman gruplardan başkası değildir. Müslüman ülkelerin yozlaşmış iktidarlarını tehdit etmeye başlayan bu gruplar daha sonra Müslüman dünyasının içerisinde bulunduğu menfi durumun müsebbibi olarak gördükleri ABD ve İsrail'i düşman olarak görerek bu ülkelerle mücadeleye başlamışlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin bölgesel çıkarlarının önündeki en önemli engel olarak gördüğü bu radikal selefi gruplar dünyanın çeşitli bölgelerindeki ABD unsurlarına yönelik terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Afgan cihadının “iyi Müslümanları” Soğuk Savaş sonrasında “kötü Müslümanlar” olmuştur (Şahin, 2008: 48).

2.2.2. Diğer Önemli Bölgesel Gelişmeler ve ABD Politikası

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi ve devrimin ABD karşıtı niteliği ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. Şii İran'ın yayılmacı devrim ihracı siyasetinin bölgedeki diğer ülkelerdeki Şii nüfus yoğunluğuyla kaynaşma ihtimali, ABD'nin bölgedeki en önemli jandarması konumundaki Suudi Arabistan rejiminin ve petrol kaynaklarının güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum ise Şii İran'ın ABD'nin çıkarları açısından Sovyet tehdidinden sonra en önemli ikinci tehdit olarak inşa edilmesine yol açmıştır.

İran'ın devrim ihracına dayalı dış politikasının bir sonucu olarak 1980 yılında patlak veren İran-İrak Savaşı ve İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgal etmesi sonrasında Hizbullah'ın İran İslam devrimi doktrini doğrultusunda Lübnan'da kurulup örgütlenmesi ABD'ye beklediği fırsatı vermiştir. Bu iki bölgesel gelişme Reagan yönetimine bölgedeki askeri varlık ve etkinliğini artırma ve Körfez ülkelerini de Sovyet tehdidi söylemiyle inşa ettiği “güvenlik kuşağında” kontrol altına alma fırsatı

vermiştir. Keza Reagan yönetiminin Savunma Bakan Yardımcısı Francis West de ABD'nin Ortadoğu'daki amaçlarını;

- İsrail'in güvenliğinin ve bölgesel barışın kalıcı olarak sağlanması,
- Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Umman gibi ılımlı Arap ülkelerinin radikal devletlerin saldırılarına karşı desteklenmesi,
- ılımlı Arap devletlerine iç ayaklanma ve yıkıcı faaliyetlere karşı destek verilmesi,
- Bölgedeki Sovyet etkisinin sınırlandırılması ve Sovyetlerin Körfez bölgesine muhtemel bir müdahalesinin caydırıcı hale getirilmesi

şeklinde sıralamıştır (Arı, 1992: 214).

2.2.2.1. İran-Irak Savaşı ve ABD Müdahalesi

Irak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1958 yılındaki darbeye kadar geçen sürede, Sovyetleri çevrelemek ve Ortadoğu'ya inmesini engellemek amacıyla ABD tarafından kurulan Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesi olmuştur. Bölgede İran ve Suudi Arabistan gibi ABD yanlısı rejimlerle yakın ilişki geliştiren Irak, Mısır ve Suriye gibi Amerikan karşıtı Arap yönetimleriyle mücadele halinde olmuştur. Irak'ta 1958 yılında General Abdülkerim Kasım tarafından gerçekleştirilen darbe ile monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin ilan edilmesi sonrasında yeni yönetim Bağdat Paktı'ndan çıkmış ve Sovyetler ile yakın ilişki tesis etmeye başlamıştır. Irak'ın, İran ve İsrail ile ilişkilerinin kötüleşmesinin yanı sıra Basra Körfezi'ndeki Arap ülkeleriyle de arasının bozulması ve petrol sanayisini millileştirmek istemesi sonrasında ABD, Irak politikasını değiştirmiştir. İlk birkaç girişim başarısız olsa da Kasım, 1963 yılında Baas partisinin CIA'in desteğiyle gerçekleştirdiği darbe ile devrilmiştir (Cockburn ve Cockburn, 2000: 72-74).

Darbe sonrası dönemde beklenenin aksine Baas'ın ABD'ye mesafeli radikal kanadı iktidara gelmiş ve Irak milliyetçisi kimliğini koruyarak Nasırcı çizgiye kaymıştır. Nasır'ın ölümünden sonra ise Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını Irak üstlenmeye çalışınca İran ve İsrail bu durumu tehdit olarak algılamıştır. Irak'ın, Filistin sorununda radikal bir tutum izlemesinin yanı sıra Suudi Arabistan ve Basra Körfezi'ndeki diğer emirlikleri de tehdit etmeye başlaması, körfezi kontrol altına almaya çalışan İran ile arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. 1970'lerin başından

itibaren İngiltere'nin Basra Körfezi'ni boşaltmasıyla oluşan güç boşluğunda bölgede başat güç olmak isteyen ABD destekli İran, ilk olarak Irak'ı zayıflatmak istemiş, bunun için de Irak'taki muhalif Kürt hareketini desteklemiştir. Bu ise Irak hükümetini Sovyetler Birliği ile işbirliğine itmiştir. Irak'ın zamanla Sovyet etkisine girmesi ABD'nin Irak hükümetini zayıflatmak amacıyla İran ve İsrail üzerinden Kürt hareketini kapalı bir şekilde desteklemesine yol açmıştır (Erkmen, 2008: 77-78).

ABD, İran ve İsrail'in 1972 yılından itibaren yaptığı yardımlarla Irak'ın kuzeyinde peşmergelerden oluşan güçlü bir birlik oluşturan Mustafa Barzani'ye karşı Irak ordusunun büyük bir hareket başlatması, Irak'ın Körfez ülkelerine ve İsrail'e saldırgan bir tavır takınmasını engellediği düşüncesiyle ABD tarafından ilk başta yararlı görülmüştür. Bu bakımdan Kürtlere yönelik yardımları sürdürmekte bir sakınca görmeyen ABD, çatışmanın uzamasına karşın sonuç vermemesi üzerine İran ile Irak arasındaki sorunların çözülmesinden yana bir tavır almaya başlamıştır. Çatışmaların devam ettiği 1975 yılında Irak Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan el-Bekir'in yardımcısı Saddam Hüseyin ile İran Şahı Pehlevi arasında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayla İran, Kürtlere yaptığı yardımı sonlandırmayı garanti ederken Irak da sınırların belirlenmesinde Tahran'ın savunduğu formülü kabul etmiştir. Anlaşma sonrasında ABD de Kürtlere desteğini sonlandırmıştır.⁴⁵

1975 Cezayir Anlaşması sonrasında Irak'ta Baas Partisi ile Komünist Parti arasındaki sorunların artması Irak'ın Sovyetlerle ilişkisinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu durum ise Irak'ın ABD ile ilişkilerinde önemli ölçüde düzelme sağlamıştır. 1979'da Ebu Nidal'in Bağdat'ta üstlenmesini gerekçe göstererek Irak'ı terörü destekleyen ülkeler listesine alsa da aynı yıl İran'da gerçekleşen İslam devrimi ile Şah'ın devrilmesi sonrasında, İran ve ABD'nin birbirini düşman ilan etmesi ABD-Irak ilişkilerini üst düzeye çıkarmıştır. Saddam Hüseyin'in Temmuz 1979'da Ahmed Hasan el-Bekir'i devirerek iktidarı ele geçirmesi ise Irak ve Ortadoğu tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İran'da gerçekleşen devrimden kaynaklı oluşan iç istikrarsızlığı fırsat bilen Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980 tarihli parlamento oturumunda 1975 Cezayir Anlaşması'nın ülkesine o dönemde zorla kabul ettirilmesi nedeniyle uygulanmayacağını, ayrıca İran'ın da

⁴⁵ İran-Irak Anlaşması'nın taraflara ve bölgesel aktörlere etkilerine ilişkin CIA tarafından hazırlanan değerlendirme raporu için bkz.: CIA Directorate for Intelligence, "The Implications of the Iran-Iraq Agreement", 1 Mayıs 1975.

yoğun sınır ihlalleri gerçekleştirdiğini öne sürmüştür. Neticede Irak ordusu 22 Eylül 1980 tarihinde İran topraklarına girmeye başlamıştır. Bu saldırıyla başlayan süreçte ABD ile Suudi Arabistan dahil Arap ülkelerinin çoğu Şii İran'ın artan askeri, siyasi ve dini gücünü zayıflatmak için Irak'ı desteklemiştir (Semiz ve Akgün, 2005: 164).

Irak'ın hava saldırısıyla başlayan savaşın görünürdeki sebebi iki ülke arasında tarihi bir anlaşmazlık konusu olan Şatt-ül Arap Suyolu'nun kontrolünün Cezayir Anlaşması ile İran'a geçmesi ve Baas rejiminin İran'da gerçekleşen devrimden sonra bu anlaşmayı feshetmesi olsa da savaşın başka iki önemli sebebi vardır. İlk ve en önemli sorun radikal Şii İran'ın Irak'a devrim ihracı siyasetidir. Nüfusunun çoğunluğu Şii olmasına rağmen iktidarda Sünni ve laik Baas rejiminin bulunduğu Irak'ın sahip olduğu bu hassasiyet Ayetullah Humeyni tarafından kullanılmıştır. Devrimden hemen sonra Humeyni'nin Irak'taki Şiilere kafir olarak nitelediği Saddam rejimine karşı ayaklanma çağrısında bulunması, bu kapsamda Irak'taki Şii din alimlerinin Şii tabanı Baas partisine katılmamaları yönünde fetva vermesi büyük bir halk ayaklanmasına dönüşmüştür. Halk ayaklanması ile karşılaşan Saddam ise güçsüzlüğünden de istifade ederek Şii İran'ın inşa etmeye çalıştığı meşruiyet sorununu tamamen ortadan kaldırmak ve ulusal bütünlüğü sağlamak amacıyla İran'a saldırmıştır. Irak ile İran arasında Körfez bölgesinin hakimiyetinin elde edilmesi konusunda yaşanan rekabet ve ABD'nin, İran'ı yenmesi halinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesine itiraz etmeyeceğini beyan etmesi de savaşın diğer önemli sebepleridir (Dağı, 2002: 119).

Savaşta Irak ordusu, Saddam Hüseyin'in beklentisinin aksine İran'ın “insan yoğun” ve din motifli “kutsal savaş” stratejisi nedeniyle büyük bir dirençle karşılaşmıştır. ABD'nin savaşa ilişkin stratejisinde ise her zaman olduğu gibi bölgesel çıkarları etkili olmuştur. ABD savaş süresince iki taraftan birinin ve bilhassa İran'ın savaştan kesin olarak galip olmasını önleyecek bir hareket tarzı izlemiştir. Ayrıca Sovyetlerin savaş ortamından istifade ederek bölgede etkinliğini artırma girişimini ve Körfez bölgesinden dünyanın çeşitli yerlerine petrol taşıyan gemilerin güvenliğine yönelik tehditleri minimum düzeyde tutmaya çalışmıştır. Son olarak ABD, Arap-İsrail savaşlarında sergilediği İsrail yanlısı tutum nedeniyle ilişkilerinin bozulduğu Körfez ülkeleri nezdinde güvenilirliğini artırmaya çalışmıştır. ABD, savaş

boyunca yakaladığı her fırsatta çıkarları doğrultusunda yaptığı müdahalelerle bölgedeki askeri varlığına da meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır (Rubin, 1987: 128).

Özellikle savaşın İran lehine dönmesiyle açık bir şekilde Irak'tan yana bir pozisyon alan Reagan yönetimi bu ülkeye yapacağı yardımların önünü açmak amacıyla 1982 yılında Irak'ı terörü destekleyen ülkeler arasından çıkarmıştır. Irak'ı parasal yardımın yanı sıra askeri ve istihbari olarak da destekleyen ABD, bir taraftan da Önleme Operasyonu adı altında müttefiklerinin İran'a yardım yapmasının önüne geçmeye çalışmıştır. 1986 yılında Lübnan'da bir gazetede Reagan yönetiminin İsrail aracılığıyla İran'a silah sattığının ve satılan silahlardan elde edilen paraların ise Nikaragua'daki komünist Sandinista hükümetine karşı oluşturulan Kontralara verildiğinin yazılmasıyla ortaya çıkan İrangate skandalı ise Reagan yönetimini iç ve dış siyasette zor durumda bırakmıştır. Reagan yönetimi her ne kadar bu yardımın Lübnan'da rehin tutulan Amerikalıları kurtarmak için bir pazarlık aracı olarak yapıldığını söylese de geri planda farklı sebepler mevcuttur (Rubin, 1988: 253-269).

Reagan yönetiminin İran'a yaptığı silah satışındaki en önemli beklentisi İran yönetimi ve ordusu içerisindeki ılımlı yetkililerle bağlantıya geçebileceği bir kanal açabilme umududur. Zira İslam devrimi gerçekleşse dahi İran ABD için jeopolitik olarak önemini kaybetmemiştir. Bu yaklaşımda devrimci İran'ın Sovyet karşıtı tutumu etkili olmuştur. Zor durumda kalan İran'ın ABD karşısında muhtemel Sovyetlere yönelimi ABD'nin en son isteyeceği şeydir. İran'ın "büyük şeytan" olarak tanımladığı ABD'den silah satın almasının sebebi ise hayatta kalma mücadelesi verdiği bu savaşta Irak karşısında cephane olarak zor durumda kalmasıdır. Neticede skandalın patlak vermesiyle Körfez ülkeleri nezdinde güven kaybı yaşayan ABD, bölgede güven tazelemek amacıyla Irak'a daha fazla destek vermeye başlamış, bu ise çatışmanın bir yıpratma savaşı halini almasına sebep olmuştur (Chomsky, 1987: 33).

Çatışmanın yıpratma savaşına dönüşmesi ise esasen iki ülkenin de savaşın sürdürülebilirliğini sağlayan petrol trafiğine yönelik saldırılar gerçekleştirmesiyle başlamıştır. 1984 yılında Irak tarafından başlatılıp 1987 yılına kadar karşılıklı devam eden ve Tanker Savaşları adı verilen bu mücadele neticesinde petrol ihracı üzerinden ekonomik çıkarları tehlikeye giren ABD 1986 yılında 35 savaş gemisini Körfez bölgesine göndererek savaşa doğrudan müdahil olmuştur (Ramazani, 1988: 62). Kimyasal silahların kullanıldığı ve yaklaşık bir milyon insanın hayatını kaybettiği bu

savaş 1988 yılı Ağustos ayında BM kararı ile net kazananı olmadan sona ermiştir. Savaşın tarafları açısından en önemli kazanım ise yönetimlerinin halkları nezdindeki meşruiyetini sağlamlaştırmak olmuştur. ABD ise savaş başında amaçladığı şekilde hem bölgedeki askeri varlığını güçlendirmiş hem de her iki ülkenin de yıpranmasını sağlayarak bölgedeki dengeleri kendi lehine korumuştur.

ABD, bu savaşta İran'a karşı bölgedeki en önemli müttefiki Suudi Arabistan'ı destekleyip rejiminin güvenliğini sağlamlaştırmak aynı zamanda Vahhabiliği de güçlendirdiğini fark etmemiştir. Bu ise sonraki süreçte Amerikan çıkarları için Şii İran'dan daha tehlikeli bir hal alacaktır. Zira savaşta İran'dan daha az yıpranan Saddam, kendini toparladıktan sonra savaşın sebep olduğu ekonomik zararı telafi etmek amacıyla Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir (Friedman, 2014: 34-36). Birinci Körfez Savaşı'nın başlamasına sebep olan işgal girişiminde bu kez Irak'ın karşısında pozisyon alan yeni ABD yönetimi ilk iş olarak Suudi Arabistan'ın güvenliği için bu ülkeye askeri birlikler göndermiştir. Kral Faysal'ın kutsal toprakların ABD askerleri tarafından korunmasına verdiği izne karşı çıkması nedeniyle sürgün edilen Suudi mücahit Usame Bin Ladin, Afgan cihadının sonunda kurduğu El Kaide örgütü ile, yozlaştığını iddia ettiği Suudi Krallığı'na karşı harekete geçecektir.

2.2.2.2. ABD Desteğinde İsrail'in Güney Lübnan'ı İşgali ve Hizbullah'ın Kuruluşu

İran'ın devrim ihracı siyasetinin bir diğer hedef ülkesi ise Lübnan olmuştur. 16. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı hakimiyetinde bulunan Lübnan, bu süre zarfında üç farklı Semavi din ile bu dinlerin çeşitli mezheplerinin yaşandığı özerk bir yapıya sahip olmuştur. Özellikle Hristiyan-Katolik Maruniler ile Müslüman-Şia'nın İsmailiyye kolundan Dürzilerin ön plana çıktığı Lübnan toprakları farklı dönemlerde bu iki inanç arasında -zaman zaman dış güçlerin de müdahalesiyle- yaşanan çatışmalara sahne olmuştur. Avrupa devletleriyle geliştirdikleri ticari, kültürel ve dini ilişkiler neticesinde 20. yüzyılın başında ülke içi hakimiyet Dürzilerden Marunilere geçmiştir. Dürzilerin etkinliğinin azaldığı bu süreçte Müslüman topluluk içerisinde Sünniler güçlü duruma gelmişlerdir. Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonunda 1920 yılında San Remo Konferansı'yla manda altına aldığı Büyük Suriye'den ayırarak Lübnan devletini kurmuştur (Arı, 2012: 94).

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesi sonrasında 1943 yılında Lübnan Ulusal Pakt'ı ilan etmiş, ilk Cumhurbaşkanı Maruni Bişhar Huri, ilk Başbakan Sünni Riyad El Sulh'a hükümeti kurma görevi vermiştir. Her ne kadar Fransa, Ulusal Pakt'a karşı çıkıp manda yönetimini yeniden tesis etmek için baskı kurmaya çalışsa da bunda başarısız olmuş ve 1946 yılında Lübnan'dan çekilmiştir. Hristiyanların Lübnan'ın Araplığını, Müslümanların da Lübnan'da Hristiyanların da yaşadığını kabul etmesiyle oluşan bu uzlaş ve normalleşme ortamı 1975 yılında patlak veren iç savaşa kadar sürmüştür. Bu süreçte Batı yanlısı liberal politikalar takip eden Hristiyan Lübnan yönetimi, 1957 seçimleri sonrasında başlayan dış destekli silahlı ayaklanmaların bastırılması amacıyla Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek ABD'den yardım talep etmiştir. Talep üzerine ABD Temmuz 1958'de 15.000 asker ile Lübnan'a çıkarma yapmıştır. ABD'nin müdahalesi sonucunda iç savaş tam olarak sona ermesine de müdahale ile oluşan uzlaş ortamı krizin Eylül 1958'de sonlanmasını sağlamıştır (Hudson, 1968: 108-116).

Lübnan'ın sahip olduğu çok kimlikli kırılğan iç yapı, ülkedeki Şii nüfusun 1956-1975 yılları arasında göçlerden kaynaklı olarak üç kat artması ve 1948 yılındaki savaştan sonra İsrail'in baskısıyla Filistinlilerin Lübnan'a iltica etmek zorunda kalmasıyla daha da hassas bir hal almıştır. 1964 yılında kurulan Sosyalist eğilimli FKÖ'nün başına 1969 yılında El Fetih lideri Yaser Arafat'ın geçmesiyle Filistin davasının özerklik kazanması sonrasında bu silahlı örgüt Lübnan siyasetinin etkili bir aktörü olmuştur. Zira 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra büyük yara alan Panarabizm'in yerini Filistin milliyetçiliği ve silahlı eylemleriyle FKÖ almıştır. Suriye'nin yanı sıra Lübnan'a gelen Filistinli gerillalar ile mültecilerin bir kısmı FKÖ'ye destek vermiştir. Müslümanlar tarafından sempati ile karşılanan FKÖ'nün özellikle Beyrut ve güney Lübnan'daki faaliyetleri ile buradan İsrail'e gerçekleştirdiği saldırılar İsrail'in yanı sıra Lübnanlı Hristiyanları da rahatsız etmiş, Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında kutuplaşmaya yol açmıştır (Khalidi, 1984: 40).

FKÖ'nün Lübnan'dan gerçekleştirdiği saldırılara İsrail'in misilleme yapması Lübnan halkında korkuya yol açsa da Lübnan ordusu FKÖ'nün saldırılarını durdurmakta başarılı olamamıştır. Ülke halkını ve topraklarını koruyabilecek otoriteden yoksun olan Lübnan hükümeti ise son çare olarak 1969 yılında FKÖ ile Kahire Anlaşması'nı imzalamıştır. Filistinlilerin ve FKÖ'nün Lübnan içerisindeki

varlığının resmen kabul edildiği bu anlaşma ile Lübnan, İsrail ile yaşadığı çatışmada Filistin'den yana olduğunu ortaya koymuştur. Kahire Anlaşması'ndan rahatsız olan Hristiyan Pierre Cemayel'in Falanjist Partisi ile Camille Chamoun'un Milliyetçi Liberal Partisi ise silahlanmaya başlamıştır. Bu süreçte ABD çıkarları gereği bölgede barış ve istikrarın sağlanmasından yana olmuş ve Amerikan hegemonyasının varlığı için istikrarın sağlanması önündeki en büyük engel olarak ise FKÖ'yü görmüştür. ABD, FKÖ'ye darbe vurmak amacıyla hem Lübnan'daki sağ kesimi hem de İsrail'i araçsallaştırmıştır. Bu hamle ile ABD aynı zamanda Lübnan'ın ulusal kimliğini savunan ve Filistinlilerle ittifak yapması muhtemel görülen sol tandanslı Lübnan Ulusal Hareketi (LUH)'ni de etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır (Odeh, 1985: 12).

1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgal etmesi sonrasında FKÖ yönetiminin taşındığı Ürdün'de Filistinli grupların etkinliği zamanla artmıştır. Ürdün topraklarındaki FKÖ güçlerinin ülkede ikinci bir rejim gibi güçlenmesi neticesinde, İsrail'in kışkırttığı Ürdün güçleri ile FKÖ arasında 1970'te başlayan ve 1971'de sona eren çatışmalar sonucunda FKÖ merkezini ve silahlı güçlerini Ürdün'den Lübnan'a taşımıştır. Bu durum daha sonra İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırılarını artırmasına yol açmış ve Lübnan'ı iç savaşa götüren en önemli etken olmuştur. 1973 yılında İsrail'in Sayda ve Sur'daki Filistin kamplarını bombalamasına sessiz kalan Lübnan ordusu ile Filistinli gerillalar arasında başlayan çatışmalar Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki kutuplaşmayı daha da artırmıştır. Çatışmanın tüm Lübnan'a yayılması üzerine taraflar arasında 17 Mayıs 1973'te İkinci Kahire Anlaşması imzalanarak çatışmalar sonlandırılrsa da FKÖ ile İsrail'in karşılıklı saldırıları devam etmiştir (Arı, 2012: 107-108).

Falanjistlerin lideri Pierre Cemayel'in 13 Nisan 1975 tarihinde Beyrut yakınlarındaki Ayn el-Rumana'da kilise açılış yaptığı esnada bir arabadan açılan ateş sonucu Cemayel'in koruması ile iki Falanjist ölmüştür. Saldırıyı bahane eden Falanjist milisler aynı gün aynı yerde Filistinli mültecileri taşıyan bir otobüsü durdurarak otobüs içerisindeki 27 kişiyi kurşuna dizmiştir. İç savaşı başlatan bu olay sonrasında çatışmalar tüm ülkeye yayılmıştır. Taraflar etnik, siyasi ve özellikle dini karakterlerine göre Lübnan Ulusal Hareketi (LUH) ve Lübnan Cephesi (LC) olarak ikiye ayrılmıştır. Sünni, Şii, Dürzi ve solcu Hristiyanlarla birlikte FKÖ'nün de dahil olduğu LUH karşısında Maruni ve diğer Hristiyanlardan oluşan LC yer almıştır.

Soğuk Savaş döneminde patlak veren bu iç savaşın başında LUH, Suriye, Mısır, Libya ve dolaylı olarak da Sovyetlerden para, silah ve eğitim yardımı alırken, LC aynı yardımı İsrail ve bazı Batılı ülkelerden almıştır. Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad, LUH'un savaşı kazanması halinde İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinden ve daha büyük bir Arap-İsrail Savaşı'nın patlak vermesinden endişe ederek 1976 yılında LC'ye destek vermesi için Suriye ordusunu Lübnan'a göndermiştir. Kısa ömürlü olan bu destek sonrasında Suriye ordusu Hristiyanlar ile çatışmıştır (Acar, 1989: 70).

Lübnan İç Savaşı'nın başladığı bu süreçte, ülkenin asli unsuru olan Müslüman topluluk içerisinde çoğunluğu oluşturmakla birlikte tarihsel olarak “Şii İran tarafından Arap oldukları, Sünni Türkler ve Araplar tarafından da Şii oldukları gerekçesiyle” her alanda dışlanan Lübnan Şiileri, sol-protest ideolojiyi mezhepsel mağduriyetlerini duyurmak için kullanmaya başlamıştır. 1960'ların sonundan itibaren sol fikirlerden beslenen Şii gençlerin Lübnan'da FKÖ'ye yoğun katılım göstermesi Şii militanlığın yükselişinde etkili olmuştur. İç savaş öncesi Falanjistlerin başlattığı silahlanma hamlesine Şiiler de dahil olmuş ve FKÖ kamplarında askeri eğitim almaya başlamışlardır. Dönem içerisinde ülke ekonomisinde söz sahibi olmaya başlayan Şii burjuvazisi ve proleteriyasının desteğini alan Şii imam Musa Es-Sadr, sahip olduğu modernist/reformist çizgisi ve karizmatik liderliği ile Lübnanlı Şiilerin eşitlik ve adalet talebini açıkça dile getirmeye başlamıştır. Lübnan'ın bağımsızlığına ve Filistin davasına özel önem atfeden Sadr, Nasırcı Panarabist fikirlerden endişe eden bazı Hristiyan siyasetçilerinden ve Hafız Esad'dan da destek görmüş ve tüm dinsel/mezhepsel gruplara açık olan ve eşitlik talep eden Mahrumlar Hareketi'ni kurmuştur (Erdem, 2018: 31-45).

Ülkedeki tüm grupların milis yapılanması şeklinde silahlandığı bu sürece Şii topluluk da ayak uydurmuş ve Sadr tarafından 1975 yılında Lübnan Direniş Tugayı (EMEL) kurulmuştur. EMEL'in kuruluş ve örgütlenmesinde uzun süredir Lübnan'da faaliyet gösteren Şah karşıtı Humeyni'nin yakın çevresi de yer almıştır. Sadr, yaptığı çağrıyla Şii gençleri EMEL hareketine katılıma davet etmiş, çağrı neticesinde FKÖ de dahil olmak üzere çeşitli örgütlenmelerde yer alan binlerce Şii EMEL'e katılmıştır. Lübnan ordusunun Güney Lübnan'daki Şiileri İsrail saldırılarından korumakta başarısız olduğu gerekçesiyle kurulan EMEL, ittifak yaptığı FKÖ ve Suriye rejiminden aldığı destekle kısa sürede önemli bir askeri güç olmuştur. İç

savaşın ilerleyen yıllarında çatışmanın en önemli aktörlerinden biri haline gelen EMEL, Şii mezhebi kimliğini ön plana çıkarmaya başlamış ve 1980'lerin başında Lübnan Şiiliğini bünyesinde toplamıştır (Shanahan, 2005: 108).

Ortadoğu'da kırılmaların yaşandığı 1979 yılında patlak veren iki ayrı olay Şii radikalizmin yükselişe geçmesinde önemli olmuştur. Lübnan'da iç savaşın devam ettiği süreçte Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi sonrasında Carter Doktrini ilan edilmiştir. Doktrinin bir uygulaması olan Yeşil Kuşak Projesi ile Komünizme karşı İslamcı akımlar desteklenmiştir. Bu ise Ortadoğu'da ve Şiilik üzerinden Lübnan'da dini radikalizmin yükselişe geçmesine yol açmıştır. Diğer taraftan 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam devrimi ile başlatılan devrim ihracı siyasetinin kendisini gösterdiği ilk yerlerden birisi de Lübnan olmuştur (Erdem, 2018: 47-48).

Sadr'ın çizgisini benimsememesine karşın EMEL içinde aktif rol alan Humeyni'nin ekibi devrim sonrasında EMEL içinde güç kazanmış ve hareketin radikalleşmesine etki etmiştir. Sadr'ın 1978 yılındaki Libya seyahati esnasında ortadan kaybolması sonrasında hareket içerisinde yaşanan travma ve Sadr'dan sonra 1980 yılında hareketin başına geçen Nebih Berri'nin sergilediği seküler tutum yeni bir dönüm noktası olmuştur. İslami söylemin azaldığı Berri yönetiminde Sadr'ın Şiilik ve sol arasındaki bağdaştırıcı niteliğinin de ortadan kaybolması İslamcı kanadın EMEL'den uzaklaşmasına sebep olmuştur. İslamcı kanadın EMEL'den uzaklaşmasında yeni yönetimin Filistin meselesini ikincil bir mesele olarak değerlendirmesinden hareketle FKÖ ile çatışma içerisine girmesi ve Berri'nin 1982 yılında İsrail'le işbirliği halindeki Marunilerin kurduğu hükümete katılması da etkili olmuştur (Saad-Ghorayeb, 2003: 298).

Bu süreçte İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron ile ABD'li yetkililer arasında gerçekleşen görüşmelerden Sovyetlerle ilişkili FKÖ ve Suriye'nin zayıflatılması kararı çıkması ile Lübnan'a askeri müdahalenin yolu açılmıştır. ABD, Lübnan'a askeri müdahalenin uluslararası meşruiyeti olması gerektiğine vurgu yapmıştır. İsrail'in Londra Büyükelçisi'nin Ebu Nidal mensupları tarafından suikasta uğraması ile işgalin haklı gerekçesi de bulunmuştur. ABD, saldırının FKÖ ile alakasız olmasını görmezden gelmiş ve İsrail'in Lübnan'ı işgalinin bu saldırı nedeniyle meşru olduğunu savunmuştur. Bir İsrail-Suriye savaşının çıkmasından da endişe eden

Reagan, İsrail Başbakanı Menahem Begin'i Suriye ordusuna saldırmaması hususunda uyarmıştır (Peck, 1984: 50-51).

Haziran 1982'de İsrail'in ABD desteğiyle Güney Lübnan'ı işgal etmesinin yanı sıra ABD öncülüğünde kurulan Çok Uluslu Güçler (MNF)'in Lübnan'a girişine ve Falanjistlerin İsrail'le işbirliği yaparak Müslümanlara saldırmasına karşı Berri'nin sergilediği ılımlı tutum İslamcı kesimin hareketten kopmasına ve daha da radikalleşmesine yol açmıştır. Sadr'dan sonra Şii ulemanın en muteber kişiliği olan Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın fikirlerini benimseyen Mir Hüseyin Musavi liderliğindeki İslamcı grubun başlattığı ayrışma süreci, Tahran yönetimince desteklenmiştir. Neticede "İslami EMEL" adıyla yeni bir örgüt kurulmuş, bu örgüt işgal sırasında Bekaa Vadisi'nde İran devrim muhafızlarının desteğiyle daha da güçlenmiş ve 1985 yılında Hizbullah adını almıştır (Dağı, 2002: 132).

MNF'nin Lübnan'dan çekilmesini sağlamak amacıyla, 18 Nisan 1983 tarihinde ABD'nin Beyrut Büyükelçiliği'ne yönelik bomba yüklü bir kamyonla gerçekleştirilen intihar saldırısında 17'si Amerikalı 60 kişi hayatını kaybetmiştir. Birkaç ay sonra yine Lübnan'da ABD Deniz Piyadesi Kolordu Kışlası'na gerçekleştirilen bombalı saldırı sonucunda 241 ABD askeri ölmüştür. Bu saldırı 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana yurtdışında ABD'lilere yönelik gerçekleştirilen en önemli saldırı olarak tarihe geçmiştir. Saldırıları EMEL'den ayrılan diğer bir Şii grup olan İslami Cihad örgütü üstlenmiştir. Lübnan'a askeri birliklerini gönderen ABD'nin yurtdışındaki vatandaşlarına ve askerlerine yönelik 1983 yılından itibaren artan terör saldırılarının ve rehin almaların yarattığı korku, Amerikan yönetiminin tepkisini çekmiş, 1984 yılında ABD Lübnan'daki kuvvetlerini çekmiştir (Arı, 2012: 124).

Reagan'ın 1985 yılı sonunda CIA'e yeni ve gizli bir terörle mücadele stratejisi belirlemesi talimatı vermesi sonrasında yürütülen çalışmalar neticesinde 1 Şubat 1986 tarihinde CIA bünyesinde Kontrterörizm Merkezi (CTC) kurulmuştur. CTC'nin başına getirilen Duane Clarridge tarafından kaleme alınan ve 20 Ocak 1986 tarihinde Reagan tarafından onaylanan 207 sayılı "Terörizmle Mücadele Ulusal Programı" başlıklı Ulusal Güvenlik Karar Direktifi ile de CIA'e dünyanın her

yerinde terörist gruplara karşı gizli operasyon yapma yetkisi verilmiştir.⁴⁶ İran-Irak Savaşı'nın devam ettiği 1986 yılında patlak veren İrangate Skandalı sonrasında CTC çalışmalarını daha dikkatli bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Yaşanan skandal aynı zamanda Lübnan'daki Amerikan rehinelere kurtarmak için İran'a gizlice gönderilen füzeleri de ortaya çıkarmıştır.

CTC, Filistin, İrlanda, Almanya, İtalya ve İspanya'daki laik ve solcu direniş gruplarının terör eylemlerini artırdığı 1986 yılından itibaren bu gruplara odaklanıp uzmanlaşsa da aynı başarıyı Hizbullah konusunda gösterememiştir. Hizbullah 1984 yılı başında CIA'in Lübnan İstasyon Şefi William Buckley'i kaçırdığında, CTC olayın failinin Hizbullah olduğunu bir yıl sonra öğrenebilmiştir. CIA Ortadoğu Operasyonları Direktörü Vincent Cannistraro yaşadıkları hezimetini "Bu grup hakkında bilgi edinemiyorduk. Laik ve radikal terörizmi anlayabiliyorduk, bu grupları tanıyorduk ama Hizbullah bize yabancıydı." cümleleriyle dile getirmiştir (Coll, 2004: 159-160).

Reagan yönetimi her ne kadar Ortadoğu'da ABD karşıtı radikal Şii İslam tehdidinin yayılmasının önüne geçmeye çalışsa da uyguladığı politika ters tepmiştir. İç Savaş sırasında ve özellikle ABD destekli İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasında İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun vekili olarak ortaya çıkan Şii kökenli radikal bir grup olan Hizbullah içerisindeki Hasan Nasrallah'ın başını çektiği grup, zamanla İran destekli bir terör örgütü haline dönüşmüştür. Bölgedeki Müslüman ülkelerle entegrasyonu ve İran liderliğinde büyük bir İslam devletini savunan Hizbullah, iç savaşın sona ermesine zemin hazırlayan 1989 Taif Anlaşması'ndan sonra silah bırakmayan tek güç olarak Lübnan siyasetinde aktif rol oynamıştır.

2.2.2.3. ABD Patronajında İsrail ve Filistin Meselesinin İslamileşmesi: Birinci İntifada ve HAMAS'ın Kuruluşu

1979 yılında Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ABD'nin İsrail-Filistin çatışmasındaki pozisyonunda da önemli değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve özellikle İran İslam Devrimi ABD açısından bölgede bir güvenlik boşluğu oluşturmuştur. İsrail'in ABD nezdindeki stratejik önemini daha da

⁴⁶ 20 Ocak 1986 tarihinde Reagan tarafından onaylanan 207. Ulusal Güvenlik Karar Direktifi'nin tam metni için bkz.: Ronald Reagan, "The National Program for Combatting Terrorism", National Security Decision Directive 207/NSDD-207, January 20, 1986, The White House: Washington.

artıran bu gelişme sonrasında ABD İsrail ile ilişkilerini daha da geliştirmiştir ve 1979 yılından itibaren İsrail'e özellikle savunma alanında verilen destek artırılmıştır. Reagan'ın 1982'de "kalıcı, adil ve uzun soluklu bir barış" için işgal altındaki Filistin topraklarında Ürdün ile işbirliği içerisinde Filistinlilerin özerk bir yönetim kurmasını, buna karşın İsrail'in de yerleşimleri durdurmasını istediği "Reagan Planı" çatışmanın her iki tarafında da karşılık bulamamıştır (Aruri ve Moughrabi, 1983: 10-11).

Arap-İsrail çatışmasını Sovyetlerin Ortadoğu'ya yayılma girişiminin bir parçası olarak değerlendiren Reagan, İsrail ile bölgedeki ABD yanlısı ılımlı Arap ülkelerini "stratejik konsensüs" yaklaşımı ile işbirliği yapmaya zorlamıştır.⁴⁷ Arap ülkelerinin, saldırgan tutumu nedeniyle bölgedeki istikrarsızlığın kaynağının Sovyetler değil İsrail olduğunu ifade etmesi üzerine Reagan, ikinci başkanlık döneminde İsrail'e "NATO ülkeleri dışındaki en önemli müttefik" statüsü vermiştir (Şahin, 2010: 41). Reagan'ın, İsrail'e yapılan askeri ve ekonomik yardımları kredi yerine hibe şeklinde vermeye başlaması ve Camp David Anlaşması'na rağmen işgal altındaki topraklarda yerleşim yerleri inşa etmenin yasal olduğunu savunması ABD'nin bölgedeki menfaatlerinin Arap-İsrail çatışmasının çözülmesine bağlı olduğu yönündeki varsayımın Reagan yönetimince terk edildiğini ortaya koymuştur (Stork, 1993: 139).

Camp David Anlaşması'yla Arap-İsrail çatışmasının en önemli Müslüman aktörü Mısır'ı devre dışı bırakan İsrail, FKÖ'yü Lübnan topraklarından çıkarmak amacıyla ABD'nin de desteğini alarak Güney Lübnan'ı işgal etmiştir. Sovyetlerle işbirliği halindeki Suriye ve "terör örgütü" ilan ettiği FKÖ'den arındırılmış bir Lübnan'ın Ortadoğu barışı için hayati öneme sahip olduğunu iddia eden Reagan yönetimi, Lübnan'daki çatışmanın İsrail lehine sonuçlanması sonrasında, 1987 yılında gerçekleşen ve HAMAS'ın kurulmasına ortam hazırlayan Birinci İntifada'ya kadar İsrail-Filistin çatışmasına kayıtsız kalmıştır.

Filistin davasını uluslararası platforma taşımak amacıyla Nasır'ın da desteğiyle kurulan FKÖ, sol/seküler Arap milliyetçiliğinden aldığı referansla ve özellikle eski bir Müslüman Kardeşler üyesi olan El Fetih lideri Yaser Arafat'ın

⁴⁷ Lübnan'da ve Körfez bölgesinde çatışmaların devam ettiği süreçte ABD'nin Ortadoğu politikasında İsrail'in öneminin vurgulandığı, 28 Ekim 1983 tarihinde Reagan tarafından onaylanan 111. Ulusal Güvenlik Karar Direktifi'nin tam metni için bkz.: Ronald Reagan, "Next Steps Toward Progress in Lebanon and the Middle East", National Security Decision Directive 111/NSDD-111, October 28, 1983, The White House: Washington.

FKÖ'nün başına geçmesiyle silahlı bir direniş örgütü halini almıştır. El Fetih ve onun kontrolündeki FKÖ'de 1970 ve 1980'lerde sol gruplar en güçlü kanadı oluştursa da Suudi, Baasçı, Müslüman Kardeşler yanlısı, Ürdüncü ve Amerikancı çeşitli fraksiyonlar da yer almıştır (Ayhan, 2009: 104-105). Esasen Müslüman Kardeşlerin Filistin'le olan ilk teması Hasan el Benna'nın kardeşi Abdurrahman Benna'yı örgütün ilk şubesini açması için 1935 yılında Filistin'e göndermesiyle gerçekleşmiştir. İhvan Kudüs'teki ilk şubesini 1945 yılında açmıştır. 1950'li yıllarda Filistinliler üzerinde etkili bir güç olmaya başlayan örgüt, kısa bir süre sonra Nasır'ın Mısır milliyetçiliğine yenilerek halk üzerindeki etkisini kaybetmiştir. 1967 yılında Mısır'ın İsrail karşısında aldığı mağlubiyet hem Nasır'ın hem de Mısır İhvanı'nın Filistinliler üzerindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Mısır'daki İhvan örgütünden uzaklaşan Filistinli Müslüman Kardeşler Batı Şeria, Gazze ve Ürdün'deki yapılarını "Filistin ve Ürdün Müslüman Kardeşler Toplumu" adıyla tek çatı altında toplamış ve örgüt üzerinde söz sahibi olmuşlardır (Abu Amr, 1993: 6-7).

1967 savaşıdan sonraki süreçte Müslüman Kardeşler, diğer Filistinli direniş örgütlerinden farklı olarak silahlı direniş yerine sosyal yardımlarla ve dini eğitimlerle halkı bilinçlendirerek bağımsız bir İslami Filistin devleti kurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla içerisinde sağlık kliniği, spor salonu, kadın çalışma merkezi vb. tesisleri de barındıran Gazze İslam Merkezi 1973 yılında kurulmuştur. Merkez 1978 yılında İsrail tarafından hayır kurumu olarak tanındıktan sonra daha da büyüyerek Gazze İslam Üniversitesi'ni kurmuştur. 1980-1987 arasında hem Filistin'de toplanan hem de dışarıdan Filistin'e gelen İslami fonların önemli bir kısmını yönetmesi Müslüman Kardeşlerin işgal altındaki topraklarda etkisinin artmasını sağlamıştır (Roy, 2000: 26).

Bununla birlikte Müslüman Kardeşlerin Filistinli liderleri, 1980'lerin başında İran devriminin yarattığı atmosferden de kaynaklı olarak, FKÖ ve eski Müslüman Kardeşler üyelerinin içerisinde bulunduğu İslami Cihad örgütünün "direnişte pasif tutum sergiledikleri ve İsrail'in desteğiyle faaliyet gösterdikleri" şeklindeki suçlamalarına maruz kalmıştır. Müslüman Kardeşlerin siyasi liderliği ise özellikle toplumsal dönüşüm sağlanmadan askeri direnişin başlaması gerektiğini savunan İslami Cihad örgütünün suçlamalarına karşı silahlı direniş için henüz erken olduğu yaklaşımını savunmuştur. Ancak ülkede gerilimin hat safhada olduğu bir dönemde, 8

Aralık 1987 tarihinde Gazze’de İsraili bir yerleşimcinin kamyonuyla Filistinlileri taşıyan araca çarpması sonucu dört Filistinli hayatını kaybetmiştir. Saldırı sonrasında Gazze İslam Üniversitesi öğrencileri hayatını kaybeden ve yaralanan kişilerle ilgilenmek üzere tüm Filistinlileri yaralıların götürüldüğü hastanenin etrafında toplanmaya davet etmiştir. Başlayan protesto gösterilerine İsrail askerlerinin ateş açarak karşılık vermesi sonrasında olaylar kısa sürede tüm Filistin’e yayılmıştır (Aras, 1997: 52).

Birinci İntifada (Başkaldırı) olarak tarihe geçen bu ayaklanmayı ilk sahiplenen Arap dünyasında yeniden güç kazanmak isteyen FKÖ lideri Yaser Arafat olmuştur. Müslüman Kardeşlerin Filistinli liderlerinden, Gazze İslam Merkezi Başkanı Şeyh Ahmed Yasin liderliğinde yapılan toplantılar neticesinde askeri direnişe geçme aşamasının geldiği ilan edilmiştir. İlk siyasal bildirisini Ocak 1988’de İslami Direniş Hareketi (HAMAS) adı altında yayınlayan hareket, Ağustos 1988’de Şeyh Ahmed Yasin liderliğinde örgütlenme sürecini başlatarak resmen kurulmuştur. Müslüman Kardeşlerin Filistin’deki uzantısı olarak kurulan ve Filistin sorununun çözümünün ancak cihad yoluyla sağlanabileceğini savunan HAMAS, yayınladığı sözleşmede İsrail’in yok edilmesini ve Filistin topraklarında bir Filistin İslam Devleti kurulmasını savunmuştur (Ayhan, 2009: 112).

Tüm dünyada “Filistin İslamcılığı” olarak tanınan HAMAS, ABD ile de irtibatlı FKÖ’yü “Yahudi ikiyüzlülüğüne” aldanan bir örgüt şeklinde tanımlayarak diplomatik yollara muhalefeti kendisine sermaye yapmıştır. Sonraki süreçte İsrail’le girilen her çatışma HAMAS’ın stratejisine yardım etmiştir. İsrail’in Şeyh Ahmed Yasin de dahil olmak üzere yüzlerce HAMAS üyesini tutuklaması ve Arafat’ın İsrail’e barış teklifinin cevapsız kalması her kesimden HAMAS’a katılımı artırmış, ayrıca Filistinlilerin dini motifle radikalleşmesine ve İslamcı siyasetin ülkede daha etkin olmasına yol açmıştır (Kepel, 2001: 185-188).

HAMAS’ın kuruluşunda İsrail’in işgalci siyasetinin yanı sıra ABD’nin bölgesel politikası da etkili olmuştur. HAMAS, ABD’nin Filistin siyasetinin Siyonizmin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Kasım 1988’de gerçekleşen Cezayir Kongresi’nde FKÖ ve Filistin Ulusal Konseyi’nin 1948 yılındaki bölünmeyi esas alan bağımsız bir Filistin devletini ilan etmesine ve Arafat’ın BM’nin 242 ve 338 sayılı kararlarını kabul etmesine karşın Reagan yönetimi FKÖ’yü meşru bir taraf

olarak görmemiş ve İntifada'nın kınanması gerektiğini ifade ederek sorunu daha da çözümsüz hale getirmiştir. Sonraki süreçte İntifada'nın ve İslami hareketin uluslararası arenada etkisini artırması ise ABD ve İsrail'i FKÖ'yü Filistin'in resmi temsilcisi olarak tanımaya zorlamıştır (Başaran, 2010: 152).

2.3. CARTER VE REAGAN DÖNEMİNDE İSLAMİ HAREKETLER VE DİNİ RADİKALİZM: EL KAİDE ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

1979 yılında Ortadoğu'da patlak veren gelişmelerin bölgedeki ABD çıkarlarını tehdit eder boyutta olması Carter yönetiminden başlamak üzere ABD'nin bölgeye yönelik daha agresif adımlar atmasına sebep olmuştur. Yeni Muhafazakâr görüşün etkin olduğu Reagan yönetiminin Sovyet tehdidini odak alan bir yaklaşım benimsemesi Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini daha da önemli hale getirmiştir. Sovyetlere Afganistan'da Vietnam'ı yaşatmak amacıyla başlatılan Yeşil Kuşak projesinin başarıya ulaşması İslam'ın ve Müslümanların dünya siyasetindeki çarpan etkisini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu noktada ABD'nin Sovyetlerle mücadelede kullandığı Müslümanların sahip olduğu potansiyelin 1970'lerin başından itibaren yükselişe geçen İslami hareketlerden kaynaklı olduğunu ve bölgede bunun bir altyapısının ve zeminin olduğunu vurgulamak önemlidir.

Yeşil Kuşak projesinin mimarı Brzezinski'nin, 1998 yılında Le Nouvel Observateur isimli dergiye verdiği röportajda Afgan cihadının başlangıcı ile hedef ve vizyonuna ilişkin beyanları dikkat çekicidir. Brzezinski, Sovyetleri Afganistan bataklığına çekme ve yok etme amacıyla radikal İslami gruplara verdikleri desteğin sonraki yıllarda dünyada yaratacağı yıkıcı etkiyi görmezden gelmiş ve tipik pragmatik Amerikan yaklaşımını şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Resmi kaynaklar CIA'in mücahitlere yardımının Sovyetlerin Afganistan'ı 24 Aralık 1979 tarihinde işgalinden sonra, 1980 yılında başladığını söylüyor. Ancak gerçekte Başkan Carter, Kabil'deki Sovyet yanlısı rejim karşıtlarına yönelik gizli yardıma ilişkin ilk talimatı 3 Temmuz 1979 tarihinde imzaladı. O gün Başkan'a yazdığım notta bu yardımın Sovyetleri Afganistan'a askeri bir müdahaleye sevk edeceğini ifade ettim. ... Biz Rusları müdahaleye itmedik ama biz kasten onların müdahale ihtimalini artırdık. ... Bu gizli operasyon mükemmel bir fikirdi. Operasyon Rusların Afgan tuzağına düşmesini sağladı ve siz bana pişman olup olmadığını soruyorsunuz. Sovyetlerin resmen sınırı geçtiği gün Başkan Carter'a “Şimdi Sovyetler Birliği'ne kendi Vietnam Savaşı'na yaşatma fırsatına sahibiz.” diye yazdım. Gerçekten de yaklaşık 10 yıl boyunca Moskova, rejimi için sürdürülebilir olmayan bir savaş ve sonunda Sovyet rejiminin çökmesine yol açan bir çatışma yürüttü. ... (Geleceğin teröristleri olan İslami köktencilere silah vb.

destek vermelerinden pişmanlık duyup duymadığının sorulması üzerine) Dünya tarihinde ne daha önemli? Taliban mı yoksa Sovyet imparatorluğunun çökmesi mi? Birkaç endişeli/sinirli Müslüman mı yoksa Orta Avrupa'nın özgürlüğü ve Soğuk Savaş'ın sonu mu? ("İslami köktencilğin bugünün dünyasına bir tehdit olduğunun" söylendiğinin hatırlatılması üzerine) Saçmalık! Batı'nın İslam'a ilişkin küresel bir politikasının olduğu söyleniyor. Bu aptalca: Çünkü küresel bir İslam yok. Demagoji yapmadan rasyonel bir şekilde İslam'a bakın. İslam, bir buçuk milyar müntesibiyle dünyanın en önemli dini. Ama köktenci Suudi Arabistan, ılımlı Fas, militarist Pakistan, Batı yanlısı Mısır veya seküler Orta Asya arasında ortak olan ne var? ..."⁴⁸

Brzezinski'nin beyanlarını doğrular nitelikte, 1982-1992 yılları arasında dünyanın 40 ülkesinden yaklaşık 35 bin Müslümanın Pakistan'a ulaştırılarak katılımının sağlandığı (Rashid, 1999: 31) Afgan cihadının şiddetinin arttığı 1985 yılından itibaren CIA destekli Pakistan istihbaratı Sovyet ikmal hatlarına sabotaj operasyonları da gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu süreçte en radikal Afgan mücahitler bile İslam dinine aykırı olduğu gerekçesiyle intihar saldırısı gerçekleştirmeye yanaşmamıştır. Bundan dolayı Afgan mücahitler yerine Suudi Arabistan, Ürdün, Cezayir ve diğer bazı Arap ülkelerinden gelen ve İslam'ın Vahhabi yorumunu benimseyen Araplar Sovyetlere karşı intihar saldırılarında kullanılmıştır. Özü itibarıyla Afgan cihadı başlangıçta ve yoğun olarak Deoband ekolünden etkilenmiştir. Zamanla Arap Afganların cihada katılması sonrasında Abdullah Azzam gibi İslam alimlerinin Kur'an-ı Kerim'deki yaşantıya yönelik değil cihada yönelik aksiyoner ayetleri ön plana çıkarması Deoband eğitimin içeriğinin değişmesine ve Vahhabi ekolün etkisinin hissedilmesine sebep olmuştur. Buna karşın, yaygın kanının aksine, Usame Bin Ladin ve Abdullah Azzam gibi Afgan olmayan Müslüman gönüllülerin Sovyetlerin mağlup edilmesindeki payı Afgan mücahitlerle kıyaslandığında çok azdır (Coll, 2004: 152-153).

Böyle olmakla birlikte Sovyetlerin Afganistan'da mağlup edilmesi, tüm Müslümanlar için birkaç yüzyıldır kazanılan ilk zafer olması nedeniyle önemlidir. Zira bu zafer, Müslüman dünya üzerinde hâkim olan kalıcı yenilmişlik duygusunun sarsılmasını sağlamıştır. Dahası elde edilen bu başarı Müslümanların silahlanarak İslam düşmanlarını yenebileceğini savunanlara güçlü bir destek vermiştir. Sovyetlerin Afganistan'dan kovulması, Müslüman dünyaya gayrimüslimlerin

⁴⁸ Röportajın tamamı için bkz.: Vincent Jauvert, "Les Révélations d'un Ancien Conseiller de Carter: Oui, la CIA est entrée en Afghanistan avant les Russes", Le Nouvel Observateur, Paris, January 15-21, 1998: 76.

müdahalesinin bir savunma cihadı gerekçesi olacağı ve böyle bir cihadın başarılı olabileceği düşüncesine inandırıcılık vermiştir. Ladin de hem Afgan cihadı sonrasında hem de ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali sonrasında savunma cihadı söylemini sıklıkla kullanmıştır (Scheuer, 2016: 84-85).

Savaş esnasında ABD yardımlarını görmezden gelen Arap Afgan savaş gazilerinin bir kısmı Afgan cihadının sonunda evlerine dönerken beraberlerinde cihad esnasında ortaya çıkan yeni bir ideolojiyi de götürmüşlerdir. Bu yeni ideoloji Vahhabilerin sıkı Selefi reformculuğundan, Azzam'ın zulme karşı Panislamist uluslararası cihatta şehit olma davetinden, modern savaşın acımasız şiddetine ilişkin gerçek bir deneyimden ve “dinsiz” Sovyetleri tek başına İslam'ın yendiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Radikal ve şiddet yanlısı bir ütopya şeklinde filizlenen bu ideoloji sonraki yıllarda Filistin, Mısır, Cezayir, Sudan ve başka yerlerde şiddet yanlısı radikal örgütlerin doğuş ve yükselişindeki temel motivasyon olmuştur. Diğer taraftan Sovyetlerin çekilmesinden sonra dahi gönüllülerin Pakistan ve Afganistan'a akışı durmamış hatta artarak devam etmiştir (Burke, 2003: 101-102).

Ladin'in Afgan cihad oluşumlarından bağımsız bir güç olarak Araplardan oluşan bir askeri yapılanmaya gitmesi Afgan mücahit liderleri tarafından onaylanmasa da sonraki süreçte Ladin'in kendi maddi gücü ve Suudi parasını Afganistan'a aktarma kabiliyeti, maddi güçlüklerin yaşandığı bir ortamda onu lider konumuna taşımıştır. İlk etapta Suud'a yakın Sayyaf grubuyla işbirliğine giden Ladin ilerleyen dönemde kendi başına hareket etmeye başlamıştır. Afgan gruplarına güvenmeyen Ladin, Arap parasının Afganlar tarafından boşa harcandığını düşünmüştür. Bu kapsamda El Kaide'nin Zazi, Celalabad ve Host'taki ilk kamplarına gelen gönüllülerin büyük çoğunluğunu Suudi gençler oluşturmuştur. Kampın yönetiminin Mısır Cemaat-i İslamisi'nden tecrübeli gönüllülere bırakılması ise örgütün çekirdek ideolojisinin tamamen Selefi-Vahhabi çizgide olmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca İslami STK'lar, özellikle Suudi rejiminin desteklediği STK'lar dünyaya yeni yerel İslamcı hareketlerin tohumunu ekmiş ve diğerlerinin radikalleşmesine yardım etmiştir (Scheuer, 2016: 100).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ladin'in Zazi'de inşa ettiği askeri eğitim kampında sırasıyla Suudiler, Yemenliler, Mısırlılar ve Cezayirliiler çoğunlukta iken Kuzey Afrikalı, Irak Kürtleri, Sudanlılar, Çeçenler ve Bosnalı Müslümanlar da yer

almıştır. Bu gönüllülerin eğitim seviyeleri arasında da farklılıklar söz konusudur. Ayrıca gönüllülerin arasında iş adamları, askerler, polisler ve işçilerin yanı sıra zengin şahısların maceraperest çocukları da yer almıştır. Hepsinin de adanmışlık ve cihada olan bağlılıkları farklı düzeydedir (Burke, 2003: 92-94). Bununla birlikte özellikle Zazi Savaşı'ndaki direnişin medya kampanyası vasıtasıyla yarattığı mücadele ve zafer duygusu ile “kafire karşı savaşa” erişim kolaylığı kuruluş döneminde El Kaide'ye katılımın artmasında etkili olmuştur (Farrall, 2017: 28).

Sonraki süreçte Sayyaf'ın yanı sıra Afgan cihadının önde gelen diğer liderlerinden Hikmetyar, Hakkani ve Yunus Halis'le de yakın ilişki geliştirerek mücahitler arasındaki bağlantılarını da güçlendiren Ladin'in bu süreçte siyasi düşüncesi de olgunlaşmaya başlamıştır. Her ne kadar Azzam ve Zevahiri'nin önceliklerini paylaşırsa da Filistin trajedisi Ladin'in konuşmalarında değişmez bir tema olagelmıştır. Ladin 1987 yılında Peşaver'deki Araplara o yıl başlayan ilk Filistin intifadasının desteklenmesi için Amerikan mallarının boykot edilmesi gerektiğine dair nutuklar atmıştır. Azzam gibi Ladin de seküler çizgideki Yaser Arafat'a mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir (Burke, 2003: 97; Wright, 2006: 131).

Scheuer, Ladin ve çekirdek grubunun 1988 yılında El Kaide'yi kurma amacının “Afgan cihadı dönemi sonrasında yeni doğmakta olan dünya çapında bir İslamcı hareket için mevcut ivmeyi sürdürmeye çalışmak” olduğunu vurgulamaktadır. Zira Afgan cihadının çok uluslu doğası ancak Sovyetlere karşı savaşın son yıllarında başlamış ve Sovyet işgalinin sağladığı odaklanma kaybedildikten sonra El Kaide'nin cihad projesine Müslümanların dikkatini sürdürmesi gerekmiştir. El Kaide kendi basın faaliyetleri, askeri operasyonları ve aynı düşüncedeki Müslümanlara yardım etme yoluyla cihada öncü olma niyeti gütmüştür. El Kaide, ümmet çapında İslamcı hareket ve potansiyel bağlılarını örgütleme, eğitme, masraflarını karşılama ve genel olarak ilham vermenin merkez üssü olmuştur. Bu noktada Ladin'in, “El Kaide'nin, cihada ibadet statüsü vermek için kurulduğu ve sadece Araplara değil tüm Müslümanlara açık bir örgüt olduğu, El Kaide'de ırk veya renk temelinde bir ayrımcılık olmadığı, dindarlık ve doğruluk temelinde insanlarla işbirliği yapıldığı, zira tek bir Ümmet ve tek bir kıbleye sahip oldukları” şeklindeki açıklaması önemlidir (Scheuer, 2016: 122-123).

Scheuer, Ladin'in El Kaide'yi kurarken Hikmetyar ve Sayyaf gibi radikal mücahit liderlerin gruplarından esinlendiğini, bununla birlikte Ladin ve kurmaylarının hiçbir zaman bir terör örgütü kurma niyetinde olmadığını, her zaman daha uzak ve daha güçlü düşmanlardan gelebilecek tehditlere karşılık verebilecek direniş temelli bir örgütü kurmayı amaçladığını aktarmaktadır. Bu anlamda Ladin direnişe yeni bir ölçü getirmiştir. Direniş örgütlerinin büyük çoğunluğu tarihi olarak ulus devletlere özgü iken El Kaide sağlam bir uluslararası varlığa sahip ilk örgütü olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Scheuer, 2016: 124).

Hikmetyar ve Sayyaf gibi Afgan cihadının önemli bir başka aktörü olan Ahmet Şah Mesut ise Usame Bin Ladin'in aşırı ve katı selefi tutumundan rahatsız olarak Ladin'in Afganistan için zararlı olduğunu düşünmüştür. Mesut, Bin Ladin grubunun Pakistan ve Arap istihbarat birimleri ile işbirliği sayesinde Pakistan'daki din eğitimi verilen okullardan alınan fakir öğrencilerin gönüllü savaşçılar olarak ölüme gönderilmesine aracılık etmesi, yine sürgün Orta Asyalı radikal selefi Müslümanların Körfez sermayesiyle Afganistan'da üstlenmelerini sağlaması nedeniyle bu grubu ülkesi adına tehdit olarak görmüştür (Coll, 2004: 22).

Kuruluş sürecinde dört temel üzerine oturtulan El Kaide'nin ilk ve en önemli bileşeni askeri unsurdur. Yerel direniş gruplarına saldırı amaçlı eğitim ve danışma desteği sunan askeri bileşen, Afgan cihadındaki Afgan olmayan Müslümanlara eğitim vermiş olan deneyimli kadrolardan oluşmaktadır. El Kaide'nin askeri bileşeni Müslüman dünyadaki ayaklanmaları kışkırtmak amaçlı değil onları desteklemek amacıyla kurulmuş ve ilk desteğini de Keşmir, Filipinler ve Tacikistan'daki yerel direniş gruplarına vermiştir. Bu bakımdan ana görevi Müslümanları dünya çapında cihada teşvik etmek olan El Kaide'nin 1989 yılı itibarıyla Arap rejimler, ABD veya İsrail gibi bir hedefe yönelik bir saldırı veya savaş arayışı bulunmamaktadır. Örgütün bir diğer bileşeni bütçe, silah tedariki, lojistik gibi fonksiyonları havi yönetim unsurudur. Fetva yayınlamak ve örgütü mensuplarının dini eğitimleri için kurslar ve kamplar açmak gibi görevleri üstlenen bileşen örgütün ideolojik altyapısını tesis etmektedir. Son bileşen ise örgütün medya ve propaganda kanadını oluşturmaktadır. Örgütü içi kurumsallaşmayla birlikte bu bileşenlerin hepsi Ladin'in başkanlığını yaptığı bir Şura Konseyi tarafından denetlenmiştir (Scheuer, 2016: 124-125).

Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline denk gelen günlerde Suudi Arabistan'da patlak veren Kabe'nin işgali olayı da Sünni kaynaklı dini radikalizmin kazandığı yeni boyut açısından önemlidir. İşgal girişimini fitne, faillerini ise sapkın ve bozguncu olarak niteleyen ulemanın yanı sıra Selefi alimler de Cuheyman ve cemaatini Selefi düşünceyle ilgisi olmayan, çağdaş Hariciliğin bir uzantısı olarak nitelemişlerdir. Kabe baskınından sonraki yıllarda Cuheyman grubunun eski üyeleriyle irtibata geçen ve El Kaide'nin baş ideologlarından olan Ebu Muhammed el-Makdisi, Cuheyman'ın fikirlerinde etkilenmiştir. Makdisi, Suud hükümetini tekfir ettiği eserlerinde Cuheyman'ın reddiyeci fikirlerinden övgüyle bahsetse de mehdilik iddiası, işgal yeri olarak Kabe'yi seçmesi ve fasık-zalim olarak nitelendirmesine karşın Suudi yöneticilerini tekfir etmemesi sebebiyle Cuheyman'ı tenkit etmiştir. Batı yanlısı Suud yönetimini tekfir etme noktasında Cuheyman'dan daha katı bir tutuma sahip olan Makdisi, Suud El Kaidesi'nin düşünsel inşa sürecinde ve terörizmi benimsemesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir (Brachman, 2008: 137-160).

Günümüz cihadi selefiliğinde hayranlık uyandıran önemli bir fenomen olan Kabe baskınına ilişkin sonraki yıllarda El Kaide lideri Usame Bin Ladin, “olayın Suud hanedanının gerçek yüzünü gösteren üzücü bir hadise olduğunu, Kral Fahd'ın anlamsız bir inatla Harem-i Şerif'in mahremiyetini ihlal ettiğini, Cuheyman ve beraberindekilerin samimi Müslümanlar olarak doğru yolda gittiklerini, bununla birlikte suçsuz yere ve acımasız bir şekilde katledildiklerini” ifade etmiştir (Burke, 2004: 58).

Bu noktada, her ne kadar mezhepsel kimlikleri nedeniyle Şiilerle bir ayrışma ve çatışma içerisinde olsalar da 1970'lerin sonunda İran İslam Devrimi'nin Selefilerin İslamcı hareketle kaynaşmasında ve siyasetle iştigal etmesinde önemli bir motivasyon faktörü olduğunu belirtmek gerekir. Aynı dönemde patlak veren Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrasında başlayan Afgan cihadı ise içselleştirilen siyasi bilincin uygulamaya dökülmesi için fiili ve lojistik imkanlar hazırlamıştır. Neticede Arap mücahitler cihat ortamında bir radikalleşme süreci geçirmişlerdir. 1980'ler boyunca süren bu yeni süreçteki dini söylemde klasik Vahhabiliğin yerini çağdaş İslamcı söylem almıştır (Büyükkara, 2004: 210).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA ABD KARŞITLIĞI VE YEŞİL TEHDİDİN DOĞUŞU

EL KAİDE'NİN ÖRGÜTLENME DÖNEMİ: 1989-2000

1980'lerin başından itibaren küreselleşmenin yoğun etkisiyle yeni bir döneme giren güçler dengesine dayalı iki kutuplu uluslararası sistem, 1990'ların başında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarihe karışmış ve yerini ABD liderliğindeki tek kutuplu uluslararası sisteme bırakmıştır. Her ne kadar Soğuk Savaş barışçıl bir şekilde sona erse de 1990'lı yıllar dünyanın farklı bölgelerinde etnik milliyetçilik ve dini radikalizme dayalı çatışma ve direnişlere sahne olan sancılı bir süreç izlemiştir. Ortaya çıkan bu belirsizlikler ABD'nin dış politikasının yeni dönemdeki öncelik, hedef ve stratejisinde de boşluklar ve belirsizlikler yaratmıştır. Bu belirsizlikler Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması gibi ABD'nin karar alma mekanizmalarına etki eden çeşitli tezlerin ABD karar alma mekanizmasınca doktrinize edilmesiyle doldurulmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Washington açısından Sovyetler Birliği ya da sosyalist Arap milliyetçiliği gibi geleneksel tehditlerin de ortadan kalkmasıyla serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi gibi Batı değerlerinin en önemli temsilcisi haline gelen ABD, Tarihin Sonu tezi üzerinden “Yeni Dünya Düzeni” yaklaşımını ortaya atmıştır. 1991 yılındaki Körfez Savaşı ile Ortadoğu'ya kalıcı olarak yerleşen ve aynı dönemde Arap-İsrail barış sürecinde İsrail yanlısı bir tutum sergileyen ABD'ye karşı Müslüman dünyada yoğun bir nefret oluşmaya başlamıştır. Bu nefretten ABD'nin bölgedeki laik-yozlaşmış-otoriter müttelikleri de nasibini almıştır. Özellikle Sünni İslam dünyasında ortaya çıkan bu kabarmada, Afgan cihadında “dinsiz” Sovyetler Birliği ve onun kukla yönetimini deviren mücahitlerin, cihad sonrasında ülkelerine dönerek ülkelerindeki yozlaşmış rejimleri yıkmaya ve İslami bir yönetim kurma girişimi karşısında gördükleri baskı etkili olmuştur.

Müslüman dünyasında patlak veren bu gelişmeler Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin yeni dünya düzenindeki “ötekilerini” bulmasına yardımcı olmuştur. Medeniyetler Çatışması tezinin de öngördüğü üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerikan hegemonyası karşısındaki en önemli tehdit İslam medeniyeti olarak

görülmüş ve Ortadoğu’da Amerikan çıkarlarını tehdit eden bütün İslamcı gruplar ABD politikalarıyla terörize edilmiştir. Terörize edilen gruplardan en önemlisi ise 1990’lar boyunca Usame Bin Ladin liderliğinde örgütlenme süreci geçiren El Kaide olmuştur.

3.1. ORTADOĞU’DA ABD KARŞITLIĞININ İNŞASI

ABD, 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı’ndan sonra İslam dünyasında yaşanan hayal kırıklığının oluşturduğu nefretle yükselişe geçen çağdaş İslami hareketlere ve bu hareketlerin çıkarlarına vereceği zarara karşı sürekli olarak bölgede kendisine müttefikler edinmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet ve Baas tehdidine karşı 1979’a kadar İran ve Suudi Arabistan’ı, 1979’da gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında Şii İran’a karşı Sünni Mısır, Irak, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini destekleyerek güç dengesi oluşturmaya çalışmıştır. 1991 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrasında bölgedeki petrolün ve müttefiklerinin güvenliğini sağlama almak amacıyla bu sefer de Irak ve Şii İran’a karşı Mısır, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerine destek vermiştir. Washington yönetimleri, güce dayalı pragmatik dış politikası ile bölgedeki Müslüman ülkeleri birbirine düşürürken bir taraftan da bu politikalar ile bölgede ABD karşıtlığının tohumlarını ekmıştır.

1990’ların başından itibaren, ABD’nin Ortadoğu’daki en önemli iki önceliği olan Arap-İsrail barış süreciyle İsrail’in meşru bir aktör olarak bölgede kabul görmesi yönündeki çabalarına ve Körfez bölgesindeki çıkarlarına yönelik esas tehdit Arap milliyetçiliğinden değil radikal İslami hareketlerden gelmeye başlamıştır. Zira bu dönemde radikal İslami grupların hemen tamamı ABD’nin İsrail-Filistin barış sürecindeki İsrail yanlısı tutumundan ve Basra Körfezi’ndeki petrol üreten devletlerin içişlerini dahi kontrol ediyor olmasından rahatsızlık duymuş ve bu emperyal siyasete meydan okumuşlardır. Özellikle ABD askerlerinin Körfez Savaşı’yla Müslümanların kutsal toprakları olan Suudi Arabistan’a, Suud rejiminin davetiyle ilk defa ayak basması İslam dünyasında büyük bir infiale yol açmıştır. Yine bu dönemde ABD tarafından teröre destek verdikleri gerekçesiyle Irak ve İran’a yönelik uygulanan baskıcı çevreleme stratejisi Ortadoğu’da ABD karşıtlığının adım adım yükselişe geçmesine yol açmıştır (Gerges, 1999: 183).

3.1.1. George H. W. Bush Dönemi (1989-1992): Yeni Dünya Düzeni

Sovyetler Birliği'nin parçalanacağını sinyalleri Reagan'ın başkanlığının ikinci döneminde ortaya çıkmaya başlamış ve Reagan'ın başkanlığının sonunda geri dönülmez bir aşamaya girmiştir. Bu gelişmeden dolayı Reagan'dan sonra 1989 yılında ABD Başkanı seçilen yardımcısı George H. W. Bush'un dünya görüşü de Soğuk Savaş koşullarına göre şekillenmiştir. Buna karşın seçim propagandası esnasında selefi Reagan'dan daha ılımlı ve temkinli bir politika izleyeceğini söyleyen Bush, iktidara gelmesi akabinde agresif bir yaklaşımdan ziyade yapıcı ve sorun çözücü bir yaklaşım sergilemeyi tercih etmiştir. İlk iki yılında tek kutuplu dünya düzeninden aldığı güçle Kamboçya, Nikaragua, Panama, Angola, Etiyopya ve en önemlisi Afganistan'daki Sovyet kazanımlarını Amerikan çıkarları doğrultusunda tersine çeviren Bush, Gorbaçov'a yönelik yürüttüğü sosyal mühendislik sayesinde de Soğuk Savaş ustalıkla sona erdirmeyi başarmıştır (Kissinger, 2000: 196, 853, 864, 913).

Soğuk Savaş'ın sona erme sürecinde böylesi bir hareket serbestisine sahip olduğu ortamda ABD'nin çıkarlarına yönelik en önemli tehdit Ortadoğu'dan gelmiştir. 1980'ler boyunca ABD tarafından Şii İran'a karşı desteklenen Irak lideri Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali, Washington'ın Körfez'deki çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. Bölgedeki petrolün ve müttefik rejimlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla geniş bir askeri koalisyon kuran ve ABD müdahaleciliğinin ilk işaretlerini veren Bush yönetimi, Irak'ı Kuveyt'ten çıkararak Ortadoğu'da kalıcı bir askeri varlık tesis etmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgalinden beş hafta sonra savaşa giden günlerde inisiyatifi yavaş yavaş eline almaya başlayan Bush, 11 Eylül 1990 tarihinde Kongre'de yaptığı "Yeni Bir Dünya Düzenine Doğru" başlıklı konuşmayla Soğuk Savaş sonrasında öngördüğü uluslararası düzeni ana başlıklarıyla ele almıştır. Bush yaptığı konuşmada Rusya ile işbirliğine, çok taraflılığa (Multilateralism), uluslararası hukuk ve kurumlara vurgu yapsa da esasen ABD'nin tek süper güç olacağı tek kutuplu bir dünyanın ve Ortadoğu'daki emperyal niyetlerinin sinyallerini vermiştir.⁴⁹

⁴⁹ Bush'un Yeni Dünya Düzeni'ne ilişkin konuşmasının tamamı için bkz.: George H. W. Bush, "Address Before a Joint Session of the Congress", September 11, 1990, www.millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-11-1990-address-joint-session-congress (E.T. 13 Haziran 2020).

ABD Dışışleri Bakanı James Baker'ın Yakın Doğu İlişkilerinden Sorumlu Yardımcısı Edward Djerejian'ın 2 Haziran 1992 tarihinde Washington'da Meridian House'ta yaptığı “Değişen Dünyada ABD, İslam ve Ortadoğu” başlıklı konuşma ise, Bush yönetiminin Ortadoğu ve İslami hareketlere yönelik bakış açısını tüm yönleriyle ortaya koyan en önemli metindir. Djerejian, 1990'ların başında Cezayir örneğiyle Müslüman ülkelerde seçimle iktidara gelmek isteyen İslami hareketlere yönelik ön yargılı Amerikan bakış açısını “Bizler demokratik süreci kullanarak iktidara gelmeyi amaçlayan ve iktidarı elde etmek için aynı süreci yıkmaktan çekinmeyecek olanlara şüpheyile yaklaşıyoruz.” cümlesiyle ortaya koymaktadır. Arap-İsrail çatışması ve Körfez petrolünün ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli iki başlığı olduğunu ifade eden Bakan Yardımcısı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında yeni dönemde bu iki maddeye “insan hakları, çoğulculuk ve halkın yönetime geniş katılımının desteklenmesi, buna karşılık olarak da köktencilğin, terörün ve baskının reddedilmesi” başlığının eklendiğini ilan etmiştir. Djerejian her ne kadar “Siyasal İslam'ın yeni düşman olduğu” yönündeki çatışma taraftarlarının⁵⁰ görüşünü reddetse de Amerikan yaşam biçimi ve değerlerini diğer toplumlara dayatma hedeflerini ve bu değerleri benimseyen ülkelerle ilişkilerini güçlendirme planlarını saklama ihtiyacı hissetmemiştir.⁵¹

Bush yönetiminin İslami akımlara ve Müslüman ülkelerde demokrasinin yerleşmesine yönelik sahip olduğu bu çelişkili yaklaşım, 1979'da İran'da gerçekleşen İslam devrimin ABD'de yarattığı şoktan kaynaklanmaktadır. Amerikalı yöneticilerde çalkantı ve kargaşayı çağrıştıran bu tarihi korku nedeniyle Washington'daki yöneticiler 1990'ların başından itibaren Ortadoğu'da kurduğu bölgesel hegemonyanın istikrarına yönelik her türlü tehdide anında reaksiyon vermiştir. Diğer taraftan aynı yöneticiler insan hakları, demokrasi, muhalefetle karşılıklı uzlaş ve çoğulculuk gibi konularda Ortadoğu'daki Mısır ve Suudi

⁵⁰ Fawaz Gerges, siyasi mücadele veren İslamcılarının tümünü “İslami köktenciler” katı kavrasallaştırması altında toplayan, İslamcılarının doğal olarak Batı düşmanı ve demokrasi karşıtı olduğunu iddia eden ve İslam'ı yeni düşman olarak gören görüşü “çatışma taraftarları”, bunun karşısında hükümet ve iletişim araçlarının çoğunlukla azgın ve köktenci küçük bir topluluğun eylemlerine yoğunlaşarak -siyasi olsun ya da olmasın- ılımlı hareketlerin yaptıklarının önemini gözden kaçırdıklarını öne süren ve İslam'ı yeni rakip olarak gören görüşü ise “uzlaşma taraftarları” olarak tanımlamaktadır (Gerges, 1999).

⁵¹ Konuşma metninin tamamı için bkz.: Edward P. Djerejian, “The United States, Islam, and the Middle East in a Changing World”, Speech at the Meridian House International Centre, June 2, 1992, Washington, D.C.

Arabistan gibi geleneksel Batı yanlısı ve otoriter müttefiklerine baskı yapmak şöyle dursun bu rejimlerin halklarına uyguladığı devlet şiddetini görmezden gelmiştir. ABD, bir yandan bu müttefiklerine devasa miktarlarda silah yardımıyla bulunurken diğer taraftan da İran ve Sudan'a da uluslararası teröre destek verdikleri ve Arap-İsrail barış sürecine muhalefet ettikleri gerekçesiyle yaptırımlar uygulamıştır (Gerges, 1999: 147).

3.1.1.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve ABD Öncülüğünde Birinci Körfez Savaşı

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonrasında bölgedeki en önemli müttefikini kaybeden ABD, bölgede yükselişe geçen devrimci ve aksiyoner Şii İslamcı akımın önünü kesmek amacıyla İran'a karşı Irak'ı askeri, siyasi ve ekonomik olarak karşılıksız şekilde desteklemiştir. Bu destekten aldığı güçle 1980 yılında İran'la yıpratıcı bir savaşa giren Saddam yönetimi, savaşın sona erdiği 1988 yılından sonra ABD'de iktidara gelen Bush yönetimi tarafından da desteklenmeye başlanmıştır. Bush, 2 Ekim 1989 tarihinde imzaladığı "Basra Körfezi'nde ABD Politikası" başlıklı 26. Ulusal Güvenlik Direktifi'nde Basra Körfezi'ndeki petrole erişimin ve bölgedeki müttefik devletlerin güvenliğinin ABD'nin çıkarları için hayati öneme sahip olduğunu, çıkarlarına zarar vermesi durumunda Sovyetler Birliği'ne veya diğer bölgesel güçlere askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini ifade etmiştir. ABD'nin gerek Körfez'de gerekse de Ortadoğu'daki çıkarları kapsamında Irak'ı iktisadi ve siyasi olarak desteklemeye devam edeceği, bununla birlikte Irak'ın kimyasal ve biyolojik silah kullanması halinde ABD'nin yaptırımlarına maruz kalacağı hususlarına yer veren direktif Irak'ın insan hakları, dış ilişkiler ve Ortadoğu Barış süreci konularında da hassasiyet göstermesini istemiştir.⁵²

Direktifin hayata geçirildiği süreçte her ne kadar ABD'de Kongre ve diğer baskı grupları Bush yönetiminin Irak'ı Ortadoğu'da dengeleri bozacak ve uzun vadede Amerikan çıkarlarına zarar verecek düzeyde desteklemesini yüksek sesle eleştirse de bu eleştiriler kulak arkası edilmiş ve Irak'a destek devam etmiştir. Daha önce ABD karşıtı politikalar uygulayan ve diktatörlükle yönetildiği için kuvvete başvurma konusunda tereddüt etmeyen Saddam rejiminin uzun vadede güvenilir bir

⁵² 2 Ekim 1989 tarihinde Bush tarafından onaylanan 26. Ulusal Güvenlik Direktifi'nin tam metni için bkz.: George H. W. Bush, "U.S. Policy Toward the Persian Gulf", National Security Directive 26/NSD-26, October 2, 1989, The White House: Washington.

müttefik olmayacağı Bush yönetimi tarafından öngörülememiştir. Bush ve ekibi Irak'a yönelik bu siyasetiyle kendi eliyle ve kendi çıkarlarına zarar verme potansiyeline sahip bir canavar yaratmıştır. İran'ın kendisini toparlamaya çalıştığı bu süreçte Ortadoğu'da Batılı ülkeler ile onların müttefiki Sünni Arap ülkelerinin çıkarlarını koruduğu için bir ödülü hak ettiğine inanan Saddam, kendi ajandası ve çıkarları doğrultusunda atacağı adımlara ABD'nin karşı çıkmayacağını düşünmüştür (Uslu, 2015: 168-170).

ABD'de 1990 yılının başında Irak rejiminin demokrasi ve insan hakları ihlalleri ile Körfez bölgesinde oluşturduğu tehdit hakkında yüksek sesle dile getirilen eleştiriler de Saddam yönetimini huzursuz etmiştir. Bush yönetiminin yatıştırma politikasını dikkate almayan Saddam, Şubat 1990'da düzenlenen Arap Birliği toplantılarında ABD savaş gemilerinin Körfez'den çıkmasını istemiştir. Ayrıca ABD'nin bölgesel çıkarlarının Arapların çıkarlarıyla uyuşmadığını ve İsrail'in çıkarlarını gözettiğini söyleyen Saddam, Arapların paralarını ABD'den çekmesini talep etmiş, buna rağmen Washington yönetimi Irak'a yönelik iyi niyetini korumaya çalışmıştır. Birinci İntifada'nın İsrail'in işgal ettiği topraklardaki yerleşim politikasını değiştirmede başarısız olmasının ve İsrail'in en önemli müttefiki olan ABD'nin Sovyetlerin dağılması sürecinde tek süper güç olarak hegemonyasını geliştirmesinin Arap dünyasında oluşturduğu hayal kırıklığından faydalanan Saddam Hüseyin, ABD ve İsrail karşıtı söylemleriyle Filistin davasını savunan tek milli lider olma umuduyla prestijini artırmaya yönelik söylemler geliştirmiştir (Cleveland, 2008: 525).

Saddam, İran'la yaptığı sekiz yıllık savaştan başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden aldığı silahlar sayesinde dünyanın beşinci büyük kara ordusuna sahip olarak çıksa da ekonomik olarak zor durumda kalmıştır. Savaş esnasında Kuveyt'i yöneten El Sabah ailesi İran'a beslediği husumetten kaynaklı olarak Irak'a milyarlarca dolar yardımda bulunmuştur. Saddam Hüseyin ise tüm Sünniler adına İran'la savaştığını iddia ederek Kuveyt'in verdiği borcu silmeye zorlamıştır. Ayrıca Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra'nın bir kazası olduğunu gündeme getiren Irak, bu ülkeyi kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmüş ve mevcut konjonktürden hareketle bu ülkeyi ilhak etmeyi planlamıştır. Bunun yanı sıra Irak, Kuveyt'e ait olan Bubiyan ve Varba adalarındaki

limanlar ile bu limanların karasuları ve kıta sahanlığındaki petrol yataklarının kontrolünü ele geçirme arzusuyla 16 Temmuz 1990 tarihinde Arap Birliği'ne gönderdiği mektupta Kuveyt'in ihtilaflı bölgelerde açtığı petrol kuyularıyla Irak'ı ekonomik zarara uğrattığını iddia etmiştir (Arı, 2012: 461-462).

Şekil 3.1: Basra Körfezi

Kaynak: <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/Persian-Gulf-Map.htm>

Her ne kadar Kuveyt bu süreçte fazla petrol üretimi yaptığını kabul edip OPEC kotasına uyacağını belirtse de Saddam yönetimi Kuveyt'in aşırı üretiminin, ihtilaflı bölgelerde petrol kuyusu açmasının ve Irak'ın borçlarını silmeye yanaşmamasının Irak'a karşı ekonomik bir savaş başlattığının kanıt olduğunu iddia etmiş ve uğradığı zarardan dolayı Kuveyt'ten tazminat istemiştir. Kuveyt'i ilhak ederek acil iktisadi sorunlarını çözmeyi ve Basra Körfezi'nin kontrolünü de ele geçirerek bölgenin süper gücü olmayı amaçlayan Saddam Hüseyin, 20 Temmuz'da Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştır. Saddam, 25 Temmuz'da ABD'nin Irak Büyükelçisi April Glaspie ile yaptığı görüşmede Kuveyt'e yönelik askerî harekât konusunda muhatabından olumsuz bir tepki almamasını ABD'nin işgale yeşil ışık

yaktığı şeklinde değerlendirmiş ve 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmeye başlamıştır (Chomsky ve Achcar, 2007: 43-44).

Pek çok kesim tarafından “ABD’nin, Irak’ın Kuveyt’e yönelik askerî harekâtı konusunda net bir tavır sergilemeyerek Saddam Hüseyin’e tuzak kurduğu” yönünde dile getirilen iddiaları doğrularcasına, Kuveyt’in işgali ABD-Irak ittifakını sona erdirmiştir. İşgalin ilk saatlerinde Kuveyt’in yanında safını belli eden Bush, deniz ve hava güçlerini Körfez bölgesine sevk ederken Irak’a yönelik -geçmişte uygulanmasına izin vermediği- ekonomik ambargoları da ivedilikle hayata geçirmiştir. ABD’nin girişimleriyle hızlı bir şekilde harekete geçen BMGK da işgali kınayarak Irak’a yönelik ekonomik ambargo kararı almıştır. Irak güçlerinin hızlı bir şekilde Kuveyt’i ele geçirmesi sonrasında Suudi sınırına ulaşarak petrol kuyularının yoğun olduğu El Ahsa bölgesi yönünde birkaç saldırı düzenlemesi üzerine ABD Savunma Bakanı Dick Cheney ve ABD Merkez Kuvvetler (CENTCOM) Komutanı Norman Schwarzkopf hemen Suudi Arabistan’a giderek Kral Fahd ile ülkenin nasıl korunacağını görüşmüştür. “Kutsal topraklardaki hava sahasının, hava alanlarının, limanların ve askeri üslerin Amerikan birlikleri tarafından kullanılacağı, bununla birlikte birliklerin kalıcı olmayacağı ve Suud yönetimi istemediği anda ülkeyi terk edeceği” şeklinde varılan uzlaşi üzerine 7 Ağustos’ta Amerikan birlikleri kutsal topraklara ayak basmış, Ekim 1990 itibarıyla Suudi Arabistan’daki Amerikan askeri sayısı iki yüz bine ulaşmıştır (Kepel, 2001: 241).

Gelişme üzerine Saddam Hüseyin, 10 Ağustos’ta yaptığı açıklamada “Mekke ve Medine’nin yabancı güçlerin gölgesinde inlediğini belirterek” cihad ilan etmiş, 12 Ağustos tarihinde Bağdat radyosundaki konuşmasında ise İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Suriye’nin Lübnan topraklarını terk etmesi ve Suudi Arabistan’a gelen ABD askerlerinin yerine Arap kuvvetlerinin getirilmesi yönündeki taleplerinin BMGK kararları çerçevesinde yerine getirilmesi halinde Kuveyt konusunu tartışabileceğini ifade etmiştir. Saddam’ın bu açıklamaları üzerine Bush, 20 Ağustos tarihinde “Irak’ın Kuveyt’i İşgaline Karşılık ABD Politikası” başlıklı 45. Ulusal Güvenlik Direktifi’ni hayata geçirmiştir. Petrole erişim ve bölgedeki dost devletlerin güvenlik ve istikrarı konusunun ABD’nin Basra Körfezi’ndeki en önemli iki çıkarı olduğunu vurgulayan Bush, Kuveyt’i işgal eden Irak’ın ABD’nin bölgedeki

çıkartlarını riske attığını ifade etmiş ve kriz kapsamında alacakları askeri, diplomatik ve ekonomik önlemleri sıralamıştır.⁵³

Saddam Hüseyin, Kuveyt'te bir kukla yönetim kurduktan sonra 28 Ağustos tarihinde Kuveyt'i Irak'ın 19. şehri olarak ilhak ettiğini açıklamıştır. Açıklamanın öncesinde ve sonrasında Irak'ın işgali sonlandırmasına yönelik yürütülen tüm müzakerelerin sonuçsuz kalması üzerine başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler sıranın Suudi Arabistan'a gelmesinden endişe etmiştir. BMGK'nın Kasım 1990'da aldığı "Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmemesi halinde kuvvete başvurulmasını" öngören 678 sayılı kararı doğrultusunda, ABD öncülüğünde ve içerisinde Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, BAE ve Katar gibi Arap devletlerinin de olduğu kırka yakın ülkenin birliklerinin katılımıyla Irak karşıtı koalisyon oluşturulmuştur. Bush, 26 ve 45 sayılı Ulusal Güvenlik Direktifleri'nin devamı niteliğinde 15 Ocak'ta yürürlüğe koyduğu ve koalisyonun amaçlarına değindiği "Körfez'deki Irak Saldırganlığına Yanıt" başlıklı 54. Ulusal Güvenlik Direktifi'nde, koalisyonun Arap üyelerinin kızmasını ve Irak safına geçmesini önlemek için *"İsrail'i herhangi bir askeri harekate girişmemesi yönünde uyaracağını, İsrail'e Irak'tan gelecek muhtemel saldırılara karşı gerekli yanıtı İsrail adına ABD'nin vereceğini"* vurgulamıştır.⁵⁴

Bush, direktifi imzaladıktan bir gün sonra 16 Ocak 1991 gecesi koalisyon güçlerinin Irak'a karşı Çöl Fırtınası Operasyonu'nu başlattığını ilan etmiştir. Daha çok Suudi Arabistan'daki üslerden kalkan koalisyon uçaklarının gerçekleştirdiği yoğun ve sürpriz bombardımanlarla Irak'ın önce hava kuvvetleri ve savunma sistemi daha sonra ise altyapı ve iletişim sistemleri etkisiz hale getirilmiştir. Bilahare 24 Şubat'ta Suudi Arabistan'ın kuzeydoğusundan Kuveyt'e ve Irak'ın güneyine doğru başlatılan kara harekâtı yoğun bir direnişle karşılaşmamış ve 28 Şubat'ta Bush'un ilan ettiği ateşkesle sona ermiştir. 3 Mart'ta Irak askeri heyeti ile koalisyon güçlerini temsilen ABD, İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan heyet arasında başlayan ateşkes görüşmeleri neticesinde Irak heyeti; Kuveyt'in toprak bütünlüğünü,

⁵³ 20 Ağustos 1990 tarihinde Bush tarafından onaylanan 45. Ulusal Güvenlik Direktifi'nin tam metni için bkz.: George H. W. Bush, "U.S. Policy in Response to the Iraqi Invasion of Kuwait", National Security Directive 45/NSD-45, August 20, 1990, The White House: Washington.

⁵⁴ 15 Ocak 1991 tarihinde Bush tarafından onaylanan 54. Ulusal Güvenlik Direktifi'nin tam metni için bkz.: George H. W. Bush, "Responding to Iraqi Aggression in the Gulf", National Security Directive 54/NSD-54, January 15, 1991, The White House: Washington.

bağımsızlığını ve sınırlarını tanımayı, savaş tazminatı ödemeyi ve ülke tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arınana ve menzili 150 kilometreyi geçen balistik füzelerin imha edilmesine kadar ambargonun sürmesini kabul etmek zorunda kalmış ve Körfez Savaşı fiilen sona ermiştir (Arı, 2012: 464)

Saddam rejiminin askeri komuta karargahlarının sivil yerleşim bölgelerine yakın olması ve ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin hava hareketlerinde hedef gözetmemesi nedeniyle yüz binden fazla sivilin hayatını kaybettiği bu savaş bölgedeki tüm dengeleri alt üst etmiştir. Soğuk Savaş'tan dünyanın en büyük askeri ve diplomatik gücü olarak ortaya çıkan ABD, Körfez Savaşı'nda da Irak'a karşı kesin bir galibiyet elde ederek "Yeni Dünya Düzeni" söylemi doğrultusunda Ortadoğu'ya kalıcı olarak yerleşmeyi başarmıştır. Savaşın maliyetinin önemli bir kısmını başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerine yükleyen ABD, bu ülkelerin petrollerinden de uzun bir süre bedava faydalanmıştır. Irak'ı zayıflatarak İsrail için bölgesel bir tehdit olmaktan çıkaran Washington yönetimi, Saddam rejimini devirmeyerek de ondan çekinen Körfez ülkelerine ilerleyen süreçte sattığı silahlardan büyük karlar elde etmiştir. Ayrıca ABD, ambargo uygulayarak zayıf tuttuğu Irak'ın petrol ihracatını da baskı altına alarak küresel düzeyde petrol fiyatlarını kontrol altına alma fırsatını yakalamıştır (Uslu, 2015: 180-182).

Koalisyona destek veren ve savaş nedeniyle zarar gören Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, BAE, Bahreyn gibi Arap ülkelerini savaş sonrasında askeri, iktisadi ve siyasi olarak ödüllendiren Washington yönetimi bu hamlesiyle Arap dünyasını ikiye bölerek 1945'ten beri hayata geçirilmek istenen Arap Birliği fikrine de büyük bir darbe vurmuştur. Savaş sonucunda Irak'ın fiilen üçe bölünmesi ve zayıflaması İran'ın bölgede yeniden ağırlığının artmasına yol açarken, savaşta Irak'tan yana tavır alan FKÖ'nün de prestij kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Arapların savaşta farklı saflarda ve kendi devletlerinin yanı sıra Batılı ülkelerin çıkarlarını da korumak için savaşmaları ve savaş sırasında Ortadoğu'ya gelen ABD askeri güçlerinin savaştan sonra bölgeye kalıcı olarak yerleşmesi, -savaşın en önemli ve uzun vadeli sonucu olarak- Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da radikalleşmenin artmasına ve köktenci akımların güçlenmesine sebep olmuştur. ABD'nin Suudi Arabistan ve Mısır başta olmak üzere Bahreyn, Kuveyt, Ürdün gibi Körfez ülkeleri ile bölge sularına yerleştirdiği kara, hava ve deniz güçleri başlangıçta bölge rejimleri

tarafından memnuniyetle karşılanırsa da çok geçmeden Arap dünyasında ABD ile müttefikli yozlaşmış bölge rejimleri arasındaki aşağılayıcı bir sömürü ilişkisi olarak algılanmaya başlamıştır. Suud rejimi kutsal toprakları “kafir” ABD askerlerine açarak yıllardır sabırla inşa ettiği dini meşruiyet ve hakimiyete halel getirmiş ve başını Usame Bin Ladin’in çektiği muhalif, modern ve radikal bir hareket olan El Kaide’nin doğmasına sebep olmuştur (Kepel, 2001: 244).

3.1.1.2. Afganistan İç Savaşı (I): Necibullah İktidarının Sonu

Şubat 1989’da Beyaz Saray’a gelen Bush yönetimi Afganistan’ı hemen hiç dikkate almamıştır. Zira Sovyetler dağılma aşamasına girmiş, Almanya ise yeniden birleşme sürecini başlatmıştır. Sovyetler çekildikten sonra Afganistan konusu Washington’da büyük oranda önemini yitirmiştir. Buna rağmen Bush, CIA’in Afganistan’daki gizli çalışmalarıyla ilgili yasal belgeyi yenilemiştir. Esas hedef olan Sovyetlerin Afganistan’dan çekilmesi amacına ulaşıldığı için CIA’e verilen yeni görev “Afganlara özgür iradelerini ve kendilerini yönetme hakkını kazandırmak” olmuştur.

ABD dışişleri diplomatları ise yeni hedef kapsamında en büyük tehdidin komünizmden ziyade ISI ve ISI’nı desteklediği radikal gruplar olduğunu belirterek CIA’in ISI ile işbirliğini sonlandırması gerektiğini vurgulamıştır. Zira Dışişleri ile fikir ayrılığına düşen CIA’den 1989 yılı başında çoğunluğu Hikmetyar için çalışan yaklaşık kırk komutan maddi yardım almaktaydı. Bu dönemde seçimi ABD desteğiyle kazanarak iktidara gelen Pakistan Başbakanı Benazir Butto ise ISI’nı asker kökenli yeni direktörü Hamid Gül’le güven sorunu yaşamaktaydı. Necibullah hükümetine karşı Mart ayında başlatılan Celalabad Savaşı’nda Sovyetlerin gıda ve mühimmat yardımı nedeniyle mücahitler ağır kayıplar vermiş, ordu Kabil çevresinde kurduğu savunma hattıyla mücahitleri başkente sokmamıştır (Coll, 2004: 213-219).

Bölgedeki CIA görevlilerinin 1989 yazında karargâha gönderdiği raporlarda “gerek Hikmetyar ile Suud destekli Sayyaf ve Hakkani gibi radikal Afgan liderlerin gerekse de çoğunluğu Sayyaf emrinde savaştan dört bin civarındaki Arap gönüllülerin gittikçe güçlendiği ve bu durumun sorun olmaya başladığı” ifade edilmiştir. Zira Vahhabi radikallerce gerçekleştirilen yağma olayları ve Afgan mezarlarının tahrip edilmesi Marksist yönetime karşı savaştan Afgan mücahitlerde moralsizliğe yol açmıştır. Buna rağmen CIA 1989 yılı boyunca radikal gruplara desteği sürdürmüştür. Neticede ABD’nin Sovyet işgali sonrası Afganistan politikası Necibullah

yönetiminin devrilmesinin yanı sıra “Hikmetyar ve Sayyaf gibi anti-Amerikancı aşırı uçların yeni dönemde saf dışı bırakılarak Necibullah yerine ılımlı ve geniş temelli yeni bir hükümet getirilmesi” olarak benimsenmiştir (Coll, 2004: 224-233).

ABD’li karar alıcıların radikal grupları saf dışı bırakma kararı ISI’nın karşı hamle ile Hikmetyar’ı Afganistan’ın yeni yöneticisi olarak Kabil’e sokma girişimlerini başlatmasına sebep olmuştur. Mart 1990’da Necibullah’ın Savunma Bakanı Şahnavaz Tanai ile Hikmetyar, Necibullah’a karşı ISI’nın desteğiyle bir darbe teşebbüsünde bulunmuş ancak girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hikmetyar’ın ateşli bir komünist olan Tanai ile işbirliği yapması ve ISI’nın da buna destek vermesi hem ABD’li yetkilileri hem de Afgan mücahitleri şaşırtmıştır. Bunun üzerine ABD dışişleri yetkilileri Afgan cihadının en önemli gizli eli olan Suudi istihbaratının başı olan Prens Türki el Faysal ile görüşerek ortak çıkarları gereği ISI’nın desteklediği radikal gruplara desteği sonlandırarak bağımsız Afgan direniş komutanlarından alternatif bir şura oluşturmalarını ve bu gruba mali desteklerini sürdürmelerini istemiştir. Türki ise Pakistan ve Afganistan’daki Şia potansiyelini düşünerek geleneksel Suud siyasetini sürdürmüştür. Faysal, hem ABD’li yetkililerin yeni komutanlar girişimini desteklemiş hem de ISI ve radikal gruplara verdiği desteği artırarak devam ettirmiştir (Coll, 2004: 237-241).

ABD’de Kongre Ekim 1989-Ekim 1990 dönemi için CIA’in gizli Afgan programına verdiği mali desteği yüzde altmış oranında azaltarak 280 milyona düşürmüştür. Bu kesinti karşısında Suud yönetimi Kral Fahd’ın Afganistan’ı yeniden yapılandırma planlaması kapsamında Körfez ülkelerinden gelen paraya ilave olarak hazineden daha fazla parayı Afgan cihadına tahsis etmiştir (Rubin, 2002: 182). Bu dönemde Pakistan’ın yürüttüğü nükleer programın önemli bir aşamaya gelmesi ABD ile ilişkilerinin gerildiği başka bir mecra olmuştur. 1989’da ABD, Pakistan’a yaptığı 564 milyon dolarlık yardımı iptal etmiştir (Kux, 2001: 309). Aynı yılın sonunda Keşmir’de Müslümanların başlattığı ayaklanmaya maddi destek veren Pakistan, ISI aracılığıyla da Keşmir Vadisi ve Paktia’da gönüllüleri Arap savaşçılarla birlikte eğitmiş ve Hindistan’a karşı cihat hareketi başlatmıştır (Coll, 2004: 246).

Irak’ın Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgali sonrasında Suud yönetiminin Irak’a karşı ABD ile yaptığı işbirliği, Suudi Arabistan’dan milyonlarca dolar alan Hikmetyar ve Sayyaf’ın da tepkisini çekmiştir. Kutsal topraklara Amerikan

müdahalesine karşı çıkan Sayyaf, Suudi kraliyet ailesini İslam'dan ayrılmakla suçlamıştır. Sayyaf'ın sözleri ABD ve Suud yönetimini sinirlendirse de Afganistan'daki kukla rejime yönelik mücadeleyi etkilememiştir (Coll, 2004: 248).

Mücahidin koalisyon güçlerinin Host şehrine başlattıkları kuşatma Mart 1991'de merkez garnizonun ele geçirilmesiyle sonuçlanmış, bu zafer Sovyetler çekildikten sonraki en önemli harekât olmuştur. Bu süreçte Paktiya vilayetinde gittikçe artan radikal Arap, Özbek, Cezayirli, Kuzey Afrikalı, Malezyalı ve Endonezyalı gönüllülerin varlığı, Körfez Savaşı'na, Almanya'nın birleşmesine ve Sovyetlerin dağılmak üzere olmasına odaklanan Bush yönetiminin dikkatini çekmemiştir. Ağustos 1991'de Sovyet Komünist Partisi'nin çökmesi sonrasında Washington ile uzlaşma yolu aramaya başlayan Gorbaçov, Necibullah hükümetini desteklemekten vazgeçme kararı almıştır. 13 Eylül'de ABD ve Sovyetler Birliği dışişleri bakanları düzenledikleri toplantıyla 1 Ocak 1992'den geçerli olmak üzere Necibullah hükümetine ve mücahit gruplara yardımın kesileceğini açıklamışlardır (Rubin, 2002: 255-267).

Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1991'de dağılmasından sonra, CIA'in Afganistan'da gizli operasyonlar gerçekleştirmesine izin veren yasal düzenleme de 1 Ocak 1992 itibarıyla sona ermiştir. Bu süreçte CIA'in ISI ile işbirliği daha da azalmıştır. Afganistan'ın kuzeyinde Necibullah'ın en önemli müttefiklerinden Özbek komutan Raşid Dostum'un ordusuyla birlikte Şubat 1992'de saf değiştirerek Ahmet Şah Mesut'la ittifak yapması ise Sovyet desteği kesilen Necibullah'ın daha da köşeye sıkışmasına sebep olmuştur. ABD'nin de kenara çekildiği bu süreçte Suudi istihbaratı Hikmetyar ile Mesut arasındaki çatışmanın sonlanmasını sağlayarak Afganistan'da tüm mücahit grupların ittifakıyla yeni bir yönetim tesis etmeyi planlamışsa da arabuluculuk faaliyeti başarısız olmuştur (Maley, 1998: 9).

ISI destekli Hikmetyar'ın kendisiyle uzlaşmayacağını bilen Mesut daha erken davranarak Raşid Dostum ve bir grup Afgan Komünist Partisi mensubunun da desteğiyle 24 Nisan 1992'de Kabil'e girmiş ve şehri ele geçirmiştir. Necibullah'ın BM binasına sığınarak ev hapsine alındığı bu süreçte ordusunun bir kısmıyla da Hikmetyar'ın şehirdeki birliklerini kuşatan ve sıkıştırmaya başlayan Mesut, bir hafta süren çatışmalar sonucu Hikmetyar'ın kuvvetlerini güneye püskürtmüştür. Neticede ABD'nin Sovyet işgali sonrası Afganistan politikasının ilk hedefi olan Necibullah

hükümetinin devrilmesi gerçekleşse de Hikmetyar ve Sayyaf gibi anti-Amerikancı aşırı uçların yerine ılımlı ve geniş temelli yeni bir hükümet getirilmesi hedefi başarısız olmuştur. Komünist rejim yıkılıp yerine 24 Nisan 1992’de imzalanan Peşaver Antlaşması ile Afganistan İslam Devleti kurulsa da bu sefer de ISI destekli Hikmetyar mücahit hükümetine karşı savaşa girişmiştir. ABD ise iç savaşa terk ettiği Afganistan’daki büyükelçiliğini 11 Eylül’e kadar açmamıştır (Coll, 2004: 263-265).

3.1.1.3. ABD Güdümünde İsrail-Filistin Barış Süreci: Madrid Konferansı

Birinci intifadanın başladığı 1987 yılı sonundan itibaren İsrail’in Filistinli sivillere yönelik gerçekleştirdiği kanlı eylemler ve işgal ettiği topraklardaki Filistinlileri sınır dışı etmeleri İsrail’e yönelik uluslararası tepkinin daha da artmasına yol açmıştır. Ürdün’ün Batı Şeria ve Doğu Kudüs’teki tüm haklarından vazgeçtiğini açıkladığı bu süreçte öne çıkan FKÖ lideri Yaser Arafat, intifadanın gücünden ve İsrail’e yönelik tepkilerden destek alarak 15 Kasım 1988 tarihinde Cezayir’de başkenti Kudüs olan bağımsız Filistin devletinin kuruluşunu ilan etmiştir. BMGK’nın 242 sayılı kararını kabul eden bağımsız Filistin’in ilanından sonra da İsrail’in FKÖ’nün barış tekliflerini reddetmeye devam etmesi Filistin halkının daha da radikalleşmesine ve İslamcı HAMAS’ın etkisinin artmasına yol açmıştır. 1990’ların başında Müslüman Kardeşler yanlısı örgütlerin gücünün artışı Yaser Arafat ve FKÖ liderlerini endişelendirmeye başlamış, FKÖ İsrail’le barış görüşmelerine sıcak bakmaya başlamışken HAMAS’ın meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte ABD ile görüşmelere başlayan FKÖ, HAMAS ve diğer radikal İslamcı gruplara karşı mücadelede ABD’den destek istese de FKÖ içerisindeki marjinal bir grubun İsrail’e saldırması üzerine ABD aynı yıl görüşmeleri sonlandırmıştır (Cleveland, 2008: 524).

İntifada’nın üçüncü yılı olan 1990’da o zamana kadar FKÖ taraftarlarının kontrolünde olan çeşitli Filistin meslek sendikalarının seçimlerinde HAMAS önemli bir başarı elde etmiştir. Aynı dönemde Körfez’den Filistin’e gönderilen para yardımının büyük çoğunluğu da HAMAS’a gelmiştir. Nisan ayında FKÖ, etkisini ve gücünü kırmak amacıyla HAMAS’ı Filistin Ulusal Konseyi’ne davet etse de HAMAS’ın konseydeki sandalyelerin yarısını, İsrail’in yok edilmesi isteğinin tekrarlanmasını ve Filistin’in tek kurtuluş yolu olarak cihadı ilan etmesini şart koşması üzerine FKÖ teklifini geri çekmiştir. FKÖ ve HAMAS arasındaki çekişmenin arttığı bir ortamda patlak veren Körfez Savaşı’nda FKÖ’nün Kuveyt ve

Suudi Arabistan'a karşı Irak'ı desteklemesi FKÖ'nün gücüne ve Batı dünyasının FKÖ'ye beslediği sempatiye büyük bir darbe daha indirmiştir. FKÖ'nün güç kaybetmesiyle Filistin'de İslamcıların ulusalcıları baskılaması sonrasında Filistin davası da cihat hüviyetine bürünmüştür (Kepel, 2001: 187-189).

İsrail'in ABD'ye ne denli stratejik bir yük olduğu, İsrail-Filistin sorunu üzerinde çok önemli sonuçları olan 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nda bir kez daha ortaya çıkmıştır. 1990 yılında Saddam'ın işgal ettiği Kuveyt haricinde, politikacıları, toplumu ve söylemleriyle savaştan yana olan ve savaşı koşulsuz destekleyen tek ülke İsrail olmuştur. İsrail'in sergilediği bu hareket tarzı ABD'li müttefiklerinin kendilerini "Irak'a karşı savaşın İsrail için yapılacağı izleniminin oluşacağı gerekçesiyle kullandıkları söylemi törpülemeleri" yönünde uyarmasına neden olmuştur. ABD, savaş esnasında Irak karşıtı kurulan koalisyonun uyumunu bozacağı düşüncesiyle İsrail'deki üslerden de yararlanmamış, ayrıca İsrail'in Saddam karşıtı ittifaka zarar vermesini önlemek amacıyla İsrail'in savaştaki güvenliğini de kendi Patriot füzeleri ile sağlamıştır (Mearsheimer ve Walt, 2006: 4, 30).

1960'ların ortasından sonra İsrail'e en ciddi baskıyı uyguladığı ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle Ortadoğu'daki doğrudan askeri varlığını ve hegemonyasını hiç olmadığı kadar artırma fırsatı yakaladığı bu süreçte Bush yönetimi, İsrail'e Körfez'deki savaşa karışmaması için her türlü baskıyı yapmıştır. İsrail'in savaşa müdahalesinin bölge hükümetleri ve halkları nezdinde kendisini zor durumda bırakacağını düşünen Bush yönetimi, Sovyetler Birliği ya da Arap milliyetçiliği gibi dengeleyici güçlerin de olmadığı bu Yeni Dünya Düzeni'nde bölgedeki tek kutuplu hegemonyasını istikrarlı hale getirmek amacıyla, uluslararası baskılarla da mücadele eden İsrail hükümetini, verdiği güvencelerle Ekim 1991 yılında Madrid'deki Ortadoğu Barış Konferansı'nda Arap ülkeleri ve Filistin tarafı ile masaya oturmaya ikna etmiştir (Chomsky ve Achcar, 2007: 119).

İsrail'in masaya oturmasında başka faktörler de etkili olmuştur. 1980'lerin ortasından itibaren İsrail ekonomisinde yaşanan neo-liberal dönüşümden hareketle yabancı yatırımcı ve sermayenin ülkeye girmeye başlaması İsrail'in Filistin topraklarına yönelik siyasetini de etkilemiştir. Uluslararası finans piyasalarıyla entegrasyonu sağlamak ve komşu Arap ülkelerle ilişkilerini geliştirmek isteyen İsrail, Filistin'le yaşadığı çatışmaya bir çözüm bulmadan Batı'da ortaya çıkmaya başlayan

piyasalarda yatırım yapamayacağını ve Arap ülkelerle de ticaret yapamayacağını farkına varmıştır. Buna mukabil İntifada'nın patlak vermesiyle İsrail'in tecridine maruz kalan Filistin yönetimi ise, Körfez Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinden gelen yardımların kesilmesiyle daha fazla darboğaza girmiş ve İsrail ile masaya oturmaya mecbur kalmıştır. Daha da önemlisi bağımsızlık ilanı sonrasında BMGK'nın 242 sayılı kararını kabul ederek zımnen 1948 sınırlarıyla İsrail devletini tanıyan ve müzakerelerin de 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı öncesi sınırlar özelinde sürdürüleceğini kabullenen FKÖ yönetimi, ilan ettiği devletin uluslararası meşruiyetini İsrail ile barış masasına oturarak sağlamaya çalışmış ve bu şekilde Filistin halkının resmi temsilcisi sıfatını kazanmıştır (Özkoç, 2009: 173-175).

Körfez Savaşı sonrasında İsrail-Filistin meselesinin her iki tarafının da çatışmanın durmasına ihtiyaç duyduğu böyle bir ortamda Bush yönetimi, kendi çıkarına uygun bu barış girişimini 30 Ekim 1991 tarihinde Madrid Konferansı ile başlatmıştır. ABD, İsrail'in bölgede diğer Arap ülkeleri tarafından da meşru bir güç olarak kabul görmesi amacıyla konferansa Rusya'nın yanı sıra İsrail'den Golan Tepeleri'ni alma umudu besleyen Suriye, Lübnan, Ürdün ve FKÖ'nün dolaylı temsilcisi olarak Ürdün heyetine dahil edilen şahsiyetleri davet etmiştir. Zira İsrail tarafı FKÖ ile doğrudan bağlantılı Filistinlilerin müzakereye dahil olmaması şartını koşturmuştur. İki taraflı ve çok taraflı olarak gerçekleşen görüşmelerde İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin heyetleri ile ayrı ayrı barış müzakereleri yapmış, ayrıca bölgesel konular ele alınmıştır. ABD'nin Ortadoğu'daki hegemonyasını Yeni Dünya Düzeni'ne uyarlamak amacıyla organize ettiği bu konferans sayesinde meselenin tarafları ilk defa yüz yüze bir araya gelerek bölgedeki sorunları kendi açılarından açık bir şekilde ortaya koymuş olsa da konferans kalıcı bir çözüm üretememiştir. Zira 1992 yılında gerçekleşecek olan başkanlık seçimleri nedeniyle ABD'nin barış müzakerelerine etkisi bu dönemde azalmıştır. Dahası İsrail de konferansta ABD'nin karşı çıkmasına rağmen işgal ettiği topraklardaki yerleşim sayısını artırmaktan geri durmamış ve süreci sekteye uğratmıştır (Cleveland ve Bunton, 2009: 501).

3.1.1.4. İslami Hareketlerin Meydan Okumaları ve ABD Siyaseti: Cezayir, Mısır ve Sudan Örnekleri

George H. W. Bush'un 1989 yılında ABD başkanlığına seçilmesiyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki son dönemlerin en ciddi İslami uyanışı aynı zamana denk

gelmiştir. 1980’li yılların sonunda, sosyalist rejimlerin çökme arifesinde İslami hareketlerin Arap dünyasının ve Kuzey Afrika’nın çeşitli bölgelerinde yayılmaya başlaması İslami uyanışın Amerikan dış politik gündeminin başına yerleşmesine yol açmıştır. İslam’ın ABD dış politikasının en pragmatik söylemi olan “demokrasi” ile bağdaşıp bağdaşmadığı noktasında ilk soruların sorulmaya başladığı bu dönemde Bush yönetimi, İslamcıların Cezayir, Mısır, Ürdün ve Tunus’taki seçimlerde elde ettikleri kazanımları ve Sudan’da Müslüman Kardeşler üyesi Hasan el-Turabi ve silahlı kuvvetler önderliğinde gerçekleşen askeri darbe iktidarını kaygıyla izlemiştir (Gerges, 1999: 130-131).

Yüzyılı aşkın süre Fransız sömürgesi iken 1962 yılında Fransa’dan bağımsızlığını ilan eden Cezayir, Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) liderleri ve Cezayir ordusunun üst düzey komutanları tarafından yirmi yıla yakın milliyetçi retorik ve Sovyet tarzı tek parti rejimi ile yönetilmiştir. Fransızlara karşı mücadelede elde edilen başarının meşruiyetiyle ülkeye uzun süre hakim olan bu yapı, ekonomik sorunlar, yolsuzluklar ve demokrasi talebi nedeniyle 1980’lerin ortasında çökmeye başlamıştır. 1988 yılında, rejimi bağımsızlıktan bu yana ilk seçimleri gerçekleştirmeye zorlayan hükümet karşıtı gösteriler patlak vermiştir. Cezayir’deki kökenleri çok eskiye dayanan dağınık İslamcı grupları bir araya getirmek üzere 1989’da kurulan İslami Selamet Cephesi (FIS) sokaklardaki protestocuların liderliğini üstlenmiş, 1990’daki yerel seçimlerde başarılı bir örgütlenme modeli ve Suudi Arabistan’dan gelen fon desteğiyle ülkenin yerel yönetimlerinin çoğunda iktidara gelmiştir (Kepel, 2001: 191-200).

Seçimlerde elde edilen başarıdan sonra FIS içerisindeki ılımlı unsurlar, kitlesel eylemlere yönelen radikal unsurların taleplerine direnmekte zorlanmaya başlamış, Afgan cihadının sona ermesi akabinde ülkesine dönen binlerce Cezayirli mücahit ülkenin toplumsal yapısını dönüştürmeye başlamıştır. Bu süreçte ABD, FIS’in Körfez Savaşı’na açık muhalefetinden ve Filistin yanlısı tavrından rahatsız olmuştur. Benzer şekilde Fransa da FIS’in Cezayir’de Fransız dil, kültür ve etkisini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Ocak 1992’deki genel seçimlerde hükümetin seçmen bölgelerini kendi lehine düzenlemesine rağmen seçimlerden FIS galip çıkmıştır. Bunun üzerine hükümet FIS’i sindirmeye çalışmış ve çıkan olaylar sırasında ABD ve Fransa’nın

telkinleriyle ülkede olağanüstü hâl ilan edip üst düzey FIS yöneticilerini tutuklamış ve Mart 1992 başı itibarıyla da FIS tamamen kapatılmıştır. Hareket görünürde etkisiz kalmış olsa da esasen meydan gerçek militanlara kalmıştır. (Burke, 2001: 237).

FIS'in kapatılması ve mensuplarının toplu şekilde tutuklanması sonrasında sivil itaatsizlik eylemleri de rejime karşı açık bir direnişe evrilmiş ve çok sayıda silahlı grup ortaya çıkmıştır. Feshedilmesi akabinde FIS'in askeri kanadı olarak 1992 ortasında ortaya çıkan İslami Kurtuluş Ordusu (AIS), 1994 yılında kuruluşunu ilan etmiş ve halkı hükümete karşı harekete geçirmek amacıyla küçük çaplı eylemler gerçekleştirmiştir. Ülkedeki Arap Afgan gruplar ve Azzam ile Kutub'un cihatçı selefi öğretilerinden etkilenererek kafir hükümete karşı cihat başlatılması gerektiğine inanan radikal İslamcı eylemciler tarafından Ekim 1992'de Silahlı İslami Grup (GIA) isimli yeni bir örgüt kurulmuştur. AIS'in yapılanma sürecindeki boşluktan istifadeyle hızlı bir şekilde teşkilatlanan GIA gerek Cezayir içerisinde gerekse de Fransa'da kanlı eylemler gerçekleştirmiştir. Ordu destekli rejim ile silahlı İslami gruplar arasında 1992'de başlayıp 1998'e kadar süren bu iç savaşta iki yüz bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. GIA ise, Cezayir İç Savaşı'ndan sonra El Kaide'ye katılarak Mağrip El Kaidesi adını almıştır (Kepel, 2001: 296-312).

Dünyanın çeşitli bölgelerinde çoğulculuğu teşvik eden ABD, Cezayir'de susmayı, gelişmelere kayıtsız kalmayı ve askeri cuntayı desteklemeyi tercih etmiştir. Bu yaklaşım birçok Müslüman ülkede "ABD'nin Ortadoğu'ya demokrasinin yerleşmesi noktasında ciddi olmadığı" yönündeki önyargıları pekiştirmiştir. Cezayir'de ABD'yi kaygılandıran esas konular; kurulması muhtemel İslami bir hükümetin Arap-İsrail barış sürecini olumsuz etkileme ihtimali, İslamcılarının başarısının Batı karşıtı izler bırakacak olması ve bu başkaldırının sınırları aşarak diğer Müslüman ülkelere de yayılma ihtimali olmuştur. İslami köktencililiğin bütün Afrika'ya yayılacağından endişe eden Bush yönetimi askeri darbeye göz yummuş ve demokrasi yerine siyaset ve güvenlik konusundaki istikrarı tercih etmiştir. Bush'tan sonra iktidara gelen Clinton'ın da Cezayir konusunda bağımsız bir siyaseti olmamış ve bu dönemde de Cezayir'de Fransa etkisi devam etmiştir (Gerges, 1999: 133-137).

Tarihsel olarak Fransız hegemonyasında bulunan Kuzey Afrika'nın ABD dış politikasının öncelikleri arasında yer almaması ve Cezayir'deki mevcut rejim içindeki nüfuzunun sınırlı düzeyde olması nedeniyle Washington yönetimleri bu

ülkede pratikte Fransız yaklaşımından bağımsız hareket etmemiştir. Müslüman ülkelerdeki Batı yanlısı kukla rejimlerin yarattığı yıkıma önemli bir örnek olan Cezayir'deki ABD Büyükelçisi'nin 7 Şubat 1994 tarihinde News Week isimli dergideki yazısında “Son dönemde Cezayir'deki ABD’li şirketlerin başarısının giderek arttığını, Amerikalı yedi petrol şirketinin Cezayir’de hidrokarbon maddeleri araştırdığını ve Bechtel isimli şirketin doğalgaz boru hattı döşemek için Cezayir hükümeti ile 475 milyon dolarlık anlaşma imzaladığını” ifade etmiştir. Eski CIA görevlisi Graham Fuller de, 28 Aralık 1994’te Los Angeles Times’ta yazdığı makalede “FIS’in Cezayir’de iktidara geleceğinin kesin olduğunu, şiddet olaylarının bastırılması için FIS’in kazanması kesin olan seçimlerin tekrar edilmesi gerektiğini, bu şekilde anayasal düzenin yeniden tesis edilebileceğini” belirtmiştir (Keskin, 1996: 44-45).

Cezayir’de İslamcı gruplar ile rejim arasındaki çatışmaların patlak verdiği 1990’ların başında Mısır’da da Hüsnü Mübarek rejimi ile İslamcı gruplar arasında yıpratıcı bir iç savaş başlamıştır. Arap dünyasının en etkili ve en kalabalık ülkesi olan Mısır, petrol çıkarılan Körfez bölgesine yakın olması ve Arap-İsrail barış sürecinde önemli bir rol üstlenmesi nedeniyle ABD tarafından Ortadoğu’da stratejik bir müttefik ve Arap dünyasına açılan bir kapı olarak görülmüştür. ABD, özellikle 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonrasında bölgedeki en önemli müttefiki olan İran’ı kaybedince Mısır’a verdiği askeri, siyasi ve ekonomik desteği daha da artırmıştır. Bunlara ek olarak 1991 Körfez Savaşı’nda Mısır, ABD’nin liderliğini yaptığı Irak karşıtı ittifaka meşruiyet kazandırması dolayısıyla bu dönemde Washington yönetimi için vazgeçilmez hale gelmiştir (Gerges, 1995: 78).

Mısır’daki radikal İslami grupların -Afgan cihadından dönen mücahitlerin de desteğiyle-, politik meşruiyetini kabul etmediği ABD destekçisi Mısır rejimine karşı başlattığı mücadele ve bu mücadelenin oluşturduğu baskı, ülkedeki sosyo-ekonomik problemlerle birleşince, kendisini her yönden kuşatılmış hisseden Mübarek hükümeti İslamcı gruplara karşı çift yönlü bir hareket tarzı izlemeye başlamıştır. Mübarek bir yandan -şiddete başvursun veya başvurmasın- tüm İslamcı gruplara ve onları desteklediğini iddia ettiği sivil toplum unsurlarına karşı sert ve tavizsiz bir mücadele başlatırken diğer taraftan da selefi Enver Sedat gibi iç politik gerilimi azaltmak amacıyla resmi laik söylemini törpüleyerek İslami bir söylem kullanmaya

başlamıştır. Dış politikada ise Afganistan, Sudan ve İran'daki kimi radikal unsurların Mısır ve komşu ülkelerindeki terör eylemlerine destek verdiğini iddia eden Mübarek, bu söylemle bir yandan ülke içindeki gerilimi ve kendisi hakkındaki politik meşruiyet tartışmalarını başka yöne çekmeye çalışırken diğer yandan da ülke içinde ve dışında İslamcılara karşı yürüttüğü savaşta ABD'nin desteğini almaya çalışmıştır (Gerges, 1999: 270-273).

Mübarek'in bu stratejisine karşı Washington yönetimleri ilk başta, ılımlı bir güç olan Müslüman Kardeşler yöneticileri ile görüşerek İslamcı muhalefet ile iletişim kanallarını açık tutmaya ve muhtemel bir yönetim değişikliğine hazırlıklı olmaya çalışmıştır. Bu süreçte her şeye rağmen ABD'li yöneticilerin bölgedeki kazanımlarını kaybetmeme adına kendisine herhangi bir konuda baskı yapmayacağından emin olan Mübarek, bir yandan İslamcı muhalefete yönelik şiddeti artırırken diğer taraftan da ABD'nin kendisine tuzak kurmaya ve rejimini devirmeye çalıştığına dair söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Söylemin Washington'da tedirginlik yaratması sonrasında ABD'liler İhvan yetkilileri ile irtibatını tamamen sonlandırmış ve Mübarek'e dini köktencilikle mücadelesinde tam destek verdiğini açıklamıştır. Bush yönetiminde olduğu gibi Clinton yönetiminde de Mısır'ın istikrarı diğer tüm faktörlerden önemli görülmüş, bundan dolayı Mübarek rejiminin insan hakları ihlalleri ve anti-demokratik uygulamaları görmezden gelinmiştir. ABD'li yöneticiler, Mısır'da İslamcıların elde edeceği bir zaferin domino etkisi yaratarak Arap dünyasının tümünde devrimci bir harekete sebep olacağı, bunun da ABD çıkarlarına İran devriminden daha fazla zarar vereceği korkusuyla Mübarek'e desteğini sürdürmüştür (Karabell, 1995: 44).

Neticede, Cezayir'de olduğu gibi Mısır'da da rejimin iktidarını başkalarıyla paylaşmaya yanaşmayarak meşru siyasi taleplere ve protestolara yönelik baskıcı bir tutum sergilemesi, ülkede kutuplaşmanın artmasına, dini radikalizmin yükselmesiyle köktenci unsurların daha fazla destek bulmasına, Mübarek rejiminin siyasi meşruiyetinin daha fazla sorgulanmasıyla halk desteğini daha da kaybetmesine yol açmıştır. ABD'nin Mısır'da uyguladığı bu politikanın uzun vadede Ortadoğu'da ters tepeceği ve demokrasi, özgürlük ve insan hakları talepleriyle geniş kapsamlı halk hareketlerine yol açacağı dikkate alınmamıştır.

Sudan'da ise Haziran 1989'da Ömer el-Beşir liderliğindeki Sudan Silahlı Kuvvetleri ile Müslüman Kardeşler üyesi Hasan el-Turabi önderliğindeki İslami hareket Ulusal İslami Cephe (NIF) tarafından gerçekleşen askeri darbe sonucunda seçilmiş hükümet düşürülmüştür. Cunta yönetiminin başına geçen Ömer el-Beşir, Ekim 1993'te kendisini devlet başkanı olarak atamıştır. Darbenin fikir babası Turabi, iktidara geldikten sonra, baskı altındaki Müslüman dünyasına dayanışma çağrısı yaparak ülkesinin El Kaide, HAMAS, Hizbullah, Mısırlı İslami Cihad ve Cezayirli FİS gibi örgütlere açık olduğunu ilan etmiştir. Sudan'ın, Çakal Carlos gibi eylemcilere de kapısını açması sonrasında sürgün radikal gruplar için bir sığınak haline gelen Sudan, terörizme destek verdiği gerekçesiyle yıllar boyunca ABD'nin ekonomik yaptırımlarına maruz kalmıştır (Coll, 2004: 296-297).

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, ABD'nin İslamcılar konusundaki önyargı, şüphe ve korkularının arkasında güvenlik kaygıları ve bölgesel stratejik çıkarlarını koruma güdüsü yatmaktadır. ABD, bu dönemde Siyasal İslam'ı tarihsel olarak tüm Arapları birleştirmeyi savunan ulusalcılıktan kaynaklanan devrimci bir hareket olarak okumuştur. Nasır döneminde olduğu gibi 1990'larda da ABD, Ortadoğu'daki Batı yanlısı müttefiklerine tehdit olarak gördüğü üçüncü dünyacı akımlara ve halkçı devletlere hayat imkânı tanımamıştır. ABD, küçük ya da büyük, bölgesel çıkarlarına yönelik her türlü meydan okumaya karşı geleneksel siyasetini izlemeye devam etmiş ve Ortadoğu'daki hegemonyasını korumaya çalışmıştır (Gerges, 1999: 136-137).

3.1.2. Bill Clinton Dönemi (1993-2000): Seçici Angajman Doktrini

Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker, Clinton'a, Ortadoğu konusunda ABD açısından büyük bir avantaja sahip görüntü sergileyen bir miras bırakmıştır. Bush'un oluşturduğu uluslararası ittifak Kuveyt'i Irak'ın işgalinden kurtararak Saddam Hüseyin'e büyük bir mağlubiyet yaşatmıştır. ABD yönetimlerinin Filistin meselesindeki İsrail yanlısı çifte standardından rahatsızlığını her fırsatta dile getiren Arap dünyasına cevap olarak Bush ve Baker, İsrail'i 1991 yılında Madrid Barış Konferansı'na katılmaya ve işgal altındaki Filistin topraklarında yeni yerleşim birimleri inşasını durdurmaya zorlamıştır. İran ile ilişkilerde de gerginliği azaltmaya yönelik bir söylem geliştiren Bush yönetiminden böyle bir miras devralan Clinton ise Seçici Angajman doktrini kapsamında "küresel liderlik" ölçütünü benimsemiştir. Clinton'ın ileri sürdüğü doktrin, ABD'nin dünya jandarmalığı yerine seçici

angajmanlara girmesini, bununla birlikte çıkarları zorunlu kıldığında tek başına harekete geçmekten de çekinmemesini öngörmüştür. Bu kapsamda Clinton, ilk dönemlerinde nispeten ülke içi sorunlara ağırlık vermiş ve dış politika oluşturma görevini ilgili bakan ve danışmanlarına bırakmıştır (Gerges, 1999: 150-151).

Seçim kampanyasını zayıf Amerikan ekonomisi üzerine kuran Bill Clinton, Demokrat Parti kongresinde yaptığı 4200 kelimelik konuşmada iç siyaseti önceleyerek dış politikaya sadece 141 kelime ayırmıştır. Dağılan Sovyetler yerine kurulan Rusya Federasyonu'nun Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ABD ile yakın ilişki içerisinde olması nedeniyle yeni dönemde ABD karşısındaki en önemli küresel tehditleri -selefi Bush gibi- terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı olarak sıralayan Clinton, başkanlığının ilk birkaç ayında Afganistan'ı çok uluslu terörizmin üssü olarak görmek yerine İran, Irak ve Sudan'daki gibi devlet destekli terörizm ve İslami Cihad gibi örgütlerle ilgilenmiştir. Clinton ve yeni Ulusal Güvenlik kabinesinin CIA ve Pentagon'a karşı mesafeli ve çekingen bir yaklaşım sergilemesi, Bush döneminde başlayan Amerikan savunma ve istihbarat bütçelerindeki kısıtlamanın Clinton döneminde de devam etmesine yol açmıştır (Coll, 2004: 141, 271).

Clinton'ın dış politikayı oluşturan kadroları Ortadoğu konusunda Arap-İsrail barış süreciyle İsrail'in meşru bir aktör olarak bölgede kabul görmesi yönündeki çabaların sürdürülmesi ve Arap yarımadasındaki petrol akışının güvenliğinin sağlanması noktasındaki kararlılığını yinelemiştir. ABD'nin İslamcılar hakkında ilk resmî açıklaması olması ve daha sonraki Washington yönetimlerinin İslamcılara yönelik temel bakış açısının oluşmasındaki etkisi bağlamında Djerejian'ın konuşması Clinton yönetiminde de etkisini hissettirmiştir. Clinton, İslam dünyası ve İslami uyanış konusuna selefi Bush'tan daha fazla eğilip daha yumuşak ve yapıcı bir üslup geliştirmeye çalışsa da pratikte Bush'un düştüğü çelişkilerden kurtulamamıştır. Medeniyetler Çatışması tezini reddeden Clinton, bazı İslami grupların ülkelerinde şiddet ve terör eylemleri gerçekleştirmelerine ağır eleştiriler getirirken kendi halklarına şiddet uygulayan Ortadoğulu müttefiklerinin bu davranışlarını görmezden gelmiştir. Geleneksel Amerikan siyasetinin bir tezahürü şeklinde Clinton döneminde de seçim süreçlerini kullanarak iktidarı ele geçirme kaygısı olmayan/siyasetten elini eteğini çekmiş İslami gruplar “makul ve makbul İslamcılar” olarak görülmüştür (Gerges, 1999: 182).

Clinton döneminde ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden dini ve ulusal nitelikli tüm köktenci hareketleri bastırma, sindirme ve izole etme yoluyla Mısır ve Suudi Arabistan gibi müttefiklerinin rejim güvenliğini sağlama almaya çalışmıştır. Clinton döneminde Ortadoğu'nun demokratikleşmesi konusu da söylem düzeyinde kalmış, ABD, bölgede çoğulculuk, demokrasi ve siyasal süreçler yerine stratejik çıkarlarını korumasına yardımcı olan sözde istikrarı tercih etmiştir.

3.1.2.1. Irak ve İran'a Yönelik Çifte Çevreleme Politikası

ABD, Körfez Savaşı'nda elde ettiği mutlak galibiyetle Vietnam Sendromu'ndan kurtulmanın yanı sıra Ortadoğu'da kurduğu askeri üslerle bölgede yeni bir hegemonik düzen inşa etmeye başlamıştır. Bush yönetiminin Ortadoğu'da kan ve petrol üzerine temellerini attığı yeni düzeni devralan Clinton yönetimi, bir taraftan bölgedeki ABD çıkarları için hayati önem arz eden Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini ABD askeri gücüyle destekleyip güçlendirmeyi diğer yandan da bölgede ABD ve müttefiklerine tehdit oluşturan Irak ve İran'ın güçlenmesini engellemeyi amaçlamıştır. Bush yönetimi Ortadoğu'da güç dengesine önem vererek Saddam Hüseyin'in iktidarda kalmasına göz yumarken, İran'da gerçekleşen devrimden yıllar sonra Saddam Hüseyin'in de Kuveyt'i işgal etmesiyle bu politika uygulanamaz hale gelmiştir. Bu gerçeklikten hareketle Clinton yönetimi -Körfez Savaşı sonrasında her ne kadar Irak'ın askeri gücü kırılmış olsa da- Basra Körfezi'nde tehdit temelli güç politikasını hayata geçirmiştir (Isenberg, 1993: 434).

1979 yılındaki rehine krizinden sonra tamamen kopma noktasına gelen ABD-İran ilişkileri sürekli gergin bir seyir izlemiş, Reagan ve Bush yönetimleri süresince İran'a yönelik sürekli askeri ve ekonomik kısıtlamalar uygulanmıştır. Clinton da Arap-İsrail barış sürecine karşı çıktığını, yerel ve uluslararası teröre destek verdiğini ve nükleer silah elde etmeye çalıştığını iddia ettiği İran'ın yalnızca komşuları için değil aynı zamanda tüm bölge ve hatta dünya için bir tehlike olduğunu ilan etmiştir. İran'ın laik Batı dünyasını ve Ortadoğu'daki Batı yanlısı otoriter rejimlerin meşruiyetini ürettiği İslamcı siyaset nedeniyle tehlikeye soktuğunu düşünen ABD yönetimi bundan dolayı da Siyasal İslam ile İran İslam Cumhuriyeti'ni eş anlamlı görmüştür. Yine Graham Fuller de İran'ın ABD açısından en merkezi öneminin "İran'ın İslam din ve kültürünü ABD'ye karşı kullanarak üçüncü dünyayı kendilerine

zulmeden Batıya karşı harekete geçirmeye ve ayaklandırmaya çalışma gayreti” olduğunu ifade etmiştir (Fuller, 1994: 93).

ABD’nin İran’a yönelik kaygılarının arkasındaki esas faktörler ise Washington yönetiminin Ortadoğu’daki stratejik çıkarları ve enerji kaynaklarına sahip müttefik rejimlerinin güvenliğidir. ABD, İran’ın Arap-İsrail barış sürecini akamete uğratmak amacıyla Filistin ve Lübnan’daki İslami grupları iktisadi ve siyasi olarak desteklemesinden ve petrol üreten Körfez ülkelerinin istikrarını sarsmasından rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığa paralel olarak İsrail ve bazı Arap ülkelerinin de, İran’dan destek gören çeşitli radikal İslamcı grupların Ortadoğu’nun istikrarına ve ABD’nin bölgesel çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturduğuna dair Washington nezdinde yürüttükleri lobi faaliyetlerine Cumhuriyetçilerin de destek vermesi sonrasında Clinton yönetimi, Beyaz Saray’ın en yetkili Ortadoğu danışmanı Martin Indyk’in 1993 Soref Sempozyumu’nda yaptığı konuşmayla çerçevesini çizdiği Irak ve İran’a yönelik Çifte Çevreleme politikasını Mayıs 1993’te hayata geçirmiştir.⁵⁵

İran ve Irak’ı ekonomik ve siyasi baskı, ambargo ve yaptırımlarla bölgesel ve küresel olarak tecrit etmeyi ve sistemin dışına itmeyi amaçlayan Çifte Çevreleme politikası, Clinton yönetiminin tüm baskılarına rağmen Avrupalı müttefiklerinden yeterli desteği görmese de hayata geçirilmiştir. ABD yönetimi bu politika kapsamında, kitle imha silahları üreterek gerek kendi halkına gerekse de bölgedeki diğer ülkelere karşı şiddet kullandığını belirttiği Irak hükümetinin ambargolarla kısa sürede zayıflayacağını ve iç baskılar sonucunda devrileceğini düşünmüştür. Zira Körfez Savaşı’ndan sonra Kürtlerin ve Şii Arapların Saddam’a karşı ayaklanmasıyla ülke zaten üçe bölünmüştür. ABD, bu durumu fırsat bilerek bir yandan Irak’ın kuzeyindeki Kürt grupları uçuşa yasak ve güvenli bölge inşa ederek, bir yandan da Irak dışında muhalefet yürüten Saddam muhalifi yapıları farklı platformlarda bir araya getirerek desteklemiştir. 1992’den itibaren Irak’ta CIA marifetiyle darbe girişimleri yapmaya başlayan ABD, 2003 yılındaki işgale kadar sürdürdüğü ambargo ile Irak ekonomisinin çökmesine ve ülkede sefaletle yol açmıştır (Baram, 2000: 270).

Clinton yönetimi içerisinde İslamcılık konusunda en katı tutuma sahip kişilerden birisi olan Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake de, 21 Eylül 1993

⁵⁵ Konuşma metninin tamamı için bkz.: Martin Indyk, “The Clinton Administration’s Approach to the Middle East”, The Washington Institute for Near East Policy, Soref Symposium 1993, May 18, 1993, Washington, D.C.

tarihinde yaptığı “Kuşatmadan Genişlemeye” başlıklı konuşmasında Ortadoğu’daki savaşın esasen iyi ve kötü güçler arasındaki bir çatışma olduğunu ifade etmekte ve bölgedeki asıl bölünmenin bir tarafta şiddet, kötülük ve izolasyon ile diğer tarafta barış, özgürlük ve diyalog arasında meydana geleceğini iddia etmektedir. Lake’e göre bu iki zıt kanadın bir tarafında teröre destek vererek ABD, İsrail ve diğer demokrasileri tehdit eden İran ve Irak gibi devletler bulunmaktadır ve bu devletlerin kuşatılmaları ve izole edilmeleri gerekmektedir.⁵⁶ Lake, 17 Mayıs 1994 tarihinde yaptığı bir başka konuşmada ise, diğer kanatta, serbest piyasa oluşumu, demokratik alanın genişlemesi ve kitle imha silahlarının yayılmasına belli sınırlar getirilmesi gibi ABD’nin en önemli hedeflerinde ABD ile tamamen aynı düşünen ılımlı Ortadoğu ülkelerinin yer aldığını ifade etmektedir.⁵⁷

Clinton’ın Dışişleri Bakanı Warren Christopher, Ocak 1995’te The Washington Times’a verdiği röportajda İran ve Irak’taki yönetimlerin devrilmesi gerektiğini ifade ederek mevcut yönetimlerinde ve yönetici kadrolarında değişim olana kadar her iki ülkeyi izole etmeye devam etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁸ Aynı dönemde Clinton, Cumhuriyetçilerin de baskısıyla CIA’e İran’daki mevcut rejimin devrilmesine yönelik gizli operasyon düzenleme yetkisi vermiştir. Bu bakış açısıyla Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından 1995 yılında inşa edilen Amerikan stratejisi de İran ve Irak’ın engellenip kontrol altına alınmasını öngörmüştür. Bu stratejide Suudi Arabistan nispeten çekingen davranışa da temel müttefik olarak yer almıştır. ABD dış politikasını oluşturanlar, Suudi Arabistan’la işbirliği yapılmadan İran ve Irak’ın kontrol altına alınmasının mümkün olmadığını öne sürmüştür. Diğer taraftan ABD yönetimi küresel petrol piyasasındaki stratejik önemi nedeniyle Suudi Arabistan’ın radikal İslami gruplara maddi destek vermesine ve ABD karşıtı vaaz veren çevreleri bastırmamasına sessiz kalmıştır (Coll, 2004: 307).

Washington’daki AIPAC ve diğer Yahudi lobi kuruluşları, yoğun şekilde destekledikleri Çifte Çevreleme politikasının devam etmesi için Kongre nezdinde yıllarca baskı kurmuştur. Bu baskı nedeniyle 1995’ten itibaren Clinton, Irak ve İran’a

⁵⁶ Konuşma metninin tamamı için bkz.: Anthony Lake, “From Containment to Enlargement”, Johns Hopkins University School of Advanced International Studies, September 21, 1993, Washington, D.C.

⁵⁷ Konuşma metninin tamamı için bkz.: Anthony Lake, “Building a New Middle East: Challenges for U.S. Policy”, Sorel Symposium of the Washington Institute for Near East Policy, May 17, 1994, Washington, D.C.

⁵⁸ Röportajın tamamı için bkz.: Trude B. Feldman, “Christopher: Mideast Gains Will Hold”, The Washington Times, January 18, 1995.

yönelik ekonomik ambargoyu daha da sertleştirmiştir. Yahudi lobisine paralel olarak, Bush'un başkanlığı öncesi yıllarda dahi Saddam Hüseyin'in devrilmesi gerektiğine inanan ABD'deki Yeni Muhafazakârlar da uygulanan politikanın yetersiz olduğunu ve Irak'ta rejim değişikliğinin “demokrasinin tesisi” için gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Saddam rejiminin devrilmesi çağrısıyla, Yahudi lobisi ile yakın bağları olan John Bolton, Bernard Lewis, Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz gibi isimler tarafından 1998 yılında Clinton'a bir mektup yazılmıştır. Bu grup Clinton'ı Saddam'a yönelik ikinci bir savaşa ikna edemediyse de Clinton'dan sonra iktidara gelen George W. Bush döneminde bu fırsatı ele geçirmişlerdir (Mearsheimer ve Walt, 2006: 31-35).

Irak ve İran'a yönelik uygulanan bu strateji gerek Kongre gerekse de ABD halkının bir kısmı nezdinde genel itibarıyla takdirle karşılsa da ülkedeki çeşitli çevrelerce, faydalı olması ve stratejik başarı getirmesi şöyle dursun, stratejik bir vizyondan yoksun olduğu, ekonomik ve diplomatik olarak pahalıya mal olduğu, İran üzerinde yeterli baskıyı oluşturamadığı ve Irak bağlamındaki esas amacı olan Saddam rejiminin devrilmesinde başarısız olduğu, Irak ve İran'ı birbirine ve Rusya'ya yakınlaştırdığı için Körfez'deki geleneksel güç dengesini alt üst ettiği, ABD'nin Batılı müttefiklerinin destek vermemesi nedeniyle caydırıcılığını kaybettiği ve ABD ile Avrupalı müttefiklerinin arasının açılmasına sebep olduğu gerekçeleriyle eleştirilmiştir (Sick, 1996: 71; Ajami, 1998: 9).

Politika, İran konusunda başından itibaren yeterli etkiyi oluşturamaması, bunun yanı sıra Irak'a yönelik ekonomik ambargonun sivil halk üzerinde yarattığı yıkımın uluslararası kamuoyunda yarattığı tepki sonrasında, Fransa ve Rusya'nın bölgesel çıkarları doğrultusunda ambargonun sonlandırılması yönünde 2000 yılında başlattığı diplomatik baskıya Arap ülkelerinin de destek vermesi üzerine tamamen anlam ve etkisini yitirmiştir. Saddam'ın 1997-1998 döneminde yeniden sesini yükseltmeye başlaması ve kitle imha silahlarının uluslararası denetimi noktasında olumsuz bir yaklaşım sergilemesi üzerine Aralık 1998'de ABD'nin Çöl Tilkisi Harekatı ile Irak'ın askeri hedeflerine yönelik gerçekleştirdiği saldırılar sonrasında denetimler tamamen askıya alınmıştır. Bunun yanı sıra ABD'nin Irak'ta kitle imha silahları olduğuna dair iddialarını kanıtlayamaması sonrasında BMGK'nın denetim

sistemini değiştirmesi üzerine ambargo siyasetinin yanı sıra silah denetimi konusu da kadük kalmıştır (Blix, 2005: 29-35).

Amerikalıların 1979'un sonunda İran'da yaşadığı şoktan kaynaklı olarak bu politikaya verdiği destek, İran ve Irak'ı ekonomik olarak zor durumda bıraksa da uygulanan politika ABD'yi birbirinden nefret eden bu iki ülkenin amansız düşmanı haline getirmiştir. Çifte Çevreleme politikası gerek bu iki ülkenin halkları gerekse de bölgedeki diğer Müslümanlar nezdinde Amerikan karşıtlılığının ve dini radikalizmin daha da artmasına sebep olmuştur. 1991'daki Körfez Savaşı akabinde Irak'taki siyaseten bölünmüş yapıdan ve ekonomik yıkımdan kaynaklı istikrarsızlık ve İran'daki İşlami rejimin ekonomide ve devrim ihracı politikasında yaşadığı başarısızlık aşıkarken, Washington tarafından bu iki ülkeye yönelik pompalanan korku, uygulanan abartılı strateji ve çatışmacı yöntemler ABD'nin pragmatik politik yaklaşımının bir dışavurumu olmuştur.

3.1.2.2. Oslo Anlaşması'ndan Camp David Zirvesine İsrail-Filistin Barış Süreci ve İkinci İntifada

İsrail'de 1992 yılı Haziran ayında yapılan seçimlerde İzak şamir'in yerine nispeten ılımlı bir siyasetçi olan İzak Rabin'in yönetiminde İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi, Filistin meselesinin çözümüne yeni bir ivme kazandırmıştır. Toprak gücünden ziyade ekonomik ve siyasi gücü önceleyen yeni Başbakan İzak Rabin, işgal altındaki topraklara yapılan yerleşimleri kısmi olarak durdurmuş, ayrıca Madrid Konferansı'nın devamı niteliğindeki Washington'daki görüşmelerde FKÖ'nün barış müzakerelerine katılımına ilişkin itirazını kaldırmıştır. Bu kapsamda FKÖ ile ilişki tesis edilmesini yasaklayan kanun da 19 Ocak 1993 tarihinde İsrail'de meclis tarafından kaldırılmıştır. Madrid Konferansı ile başlayan müzakere görüşmeleri, 1993 yılının başında selefi Bush'tan yönetimi devralan ve ABD siyasi tarihinde İsrail'i maddi, manevi ve siyasi olarak en fazla destekleyen başkanlardan birisi olan Clinton döneminde daha da hız kazanmıştır (Gerges, 1999: 185).

Gerek İsrail gerekse de FKÖ içerisinde barış müzakerelerine karşı çıkan güç odakları olsa da küresel barışı sağlama ve koruma misyonunu önceleyen Clinton yönetiminin girişimleriyle Arap ve İsrail heyetleri 1993 başında Washington'da yeniden biraraya gelmiştir. Washington'daki müzakerelerin çıkmaza girmesi akabinde 1993 bahar ve yaz aylarında Norveç Dışışleri Bakanı'nın girişimiyle İsrail

ile FKÖ yetkilileri Oslo'da gizli toplantılar gerçekleştirmişlerdir. FKÖ, gerek HAMAS'ın oluşturduğu baskı gerekse de Clinton'ın, selefi Bush'un aksine İsrail yanlısı bir tutum sergilemesi ve İsrail'i adım atmaya zorlamaması nedeniyle, Filistin'deki hakimiyetini korumanın çözümü olarak İsrail'le anlaşmaya yakın durmuştur. Rabin yönetimi ise İntifada'nın ortaya çıkardığı Filistin milliyetçiliğinin derinliğinden ve HAMAS'ın gün geçtikçe daha da güçlenmesinden kaygılanarak FKÖ ile uzlaşmaya yakın durmuştur. Neticede ABD'nin, İsrail'in istemediği hiçbir kararın alınmayacağı yönünde Rabin yönetimine garanti vermesi üzerine 20 Ağustos 1993 tarihinde Oslo-I Anlaşması imzalanmıştır (Cleveland, 2008: 549-551).

Birinci İntifada'yı sona erdiren Oslo-I anlaşması, 13 Eylül 1993 tarihinde İsrail Başbakanı İzak Rabin ve FKÖ lideri Yaser Arafat tarafından Bill Clinton'ın ev sahipliğinde Beyaz Saray'ın bahçesinde halka açık bir törenle resmen imzalanmıştır. İlk etapta tarafların İsrail ve FKÖ'nün karşılıklı ve resmi olarak birbirlerini tanımasını, FKÖ'nün şiddet eylemlerini terk etmesini ve Gazze ve Eriha'da özerk bir Filistin yönetimini öngören bu anlaşma, tarafları nihai bir barış anlaşmasına götürmeyi öngören ara bir düzenleme olmuş, Doğu Kudüs ve İsrail yerleşimleri, Filistin'in egemenliği ve Filistinli mülteciler gibi pek çok konu ara müzakerelere bırakılmıştır. Her iki taraftaki çeşitli güç odaklarının itirazına rağmen anlaşmanın ikinci aşaması Mayıs 1994'te imzalanmış ve aşamalı bir şekilde Batı Şeria'da özerk bir Filistin yönetimi oluşturulmasını ve beş yıl içinde de bağımsız Filistin devletinin kurulmasını öngörmüştür (Heller, 1995: 30).

Oslo Anlaşması ile Ortadoğu'da barışa sunduğu katkılardan dolayı aynı yıl Nobel Barış Ödülü alan Rabin ve Arafat, önce 24 Eylül 1995 tarihinde Mısır'ın İsrail sınırında yer alan şehri Taba'da, dört gün sonra ise Washington'da Oslo-II anlaşmasını imzalamıştır. İsrail'in Batı Şeria'nın Karbata, Kabatiya ve Yatta kasabalarından çekilmesini öngören bu anlaşma kapsamında İsrail bilahare Kasım 1995'te Cenin'den daha sonra ise Nablus, Ramallah, Tulkarim ve Beytullahim'den çekilmiştir. Oslo Anlaşması'ndan sonra İsrail'de gerçekleşen protesto gösterilerine ve İsrail'e ihanet ettiği yönündeki ithamlara aldırmayan İzak Rabin, 4 Kasım 1995 tarihinde Oslo Anlaşması'na destek amaçlı katıldığı bir gösteri esnasında aşırı sağcı Yigal Amir tarafından gerçekleştirilen suikast neticesinde hayatını kaybetmiştir. Filistin meselesini kilitleyen bu suikasta HAMAS komutanı Yahya

Ayaş'ın Mossad tarafından öldürülmesi sonrasında gerçekleştirilen misilleme eylemleri eklenince 29 Mayıs 1996 tarihinde yapılan seçimlerde sağcı Likud Partisi lideri Binyamin Netanyahu başbakan olmuştur (Kepel, 2001: 373).

Barış sürecini yavaşlatma sözü veren Netanyahu'nun 1997 yılından itibaren ihlal etmeye başladığı Oslo Anlaşması, ABD'nin zorlamasıyla bir süre daha mesafe kat etmiştir. Yine Netanyahu, 23 Kasım 1998 tarihinde Clinton'ın baskısı doğrultusunda Yaser Arafat ile imzaladığı Wye Memorandumu'nu önce yürürlüğe koymamış, yürürlüğe koyması akabinde ise düzenlemeye aykırı uygulamaları hayata geçirerek Filistin'in kazanımlarını yavaş yavaş ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 17 Mayıs 1999 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Netanyahu'yu koltuğundan eden İşçi Partisi lideri Ehud Barak'ın barış süreci konusunda nispeten olumlu bir yaklaşım sergilemesi üzerine İsrail ve Filistin yönetimi arasında 4 Eylül 1999 tarihinde Şarm el Şeyh Memorandumu imzalanmıştır. Bu düzenleme Oslo sürecini devam ettirmeyi ve uygulanamayan Wye Memorandumu'nu hayata geçirmeyi amaçlaması nedeniyle II. Wye Anlaşması olarak da adlandırılmıştır (Arı, 2012: 344-345).

Şarm el Şeyh Memorandumu ile yıllardır hayata geçirilmesi beklenen nihai statü görüşmeleri 13 Eylül 1999 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanı David Levy ile FKÖ Genel Sekreteri Mahmut Abbas tarafından başlatılmış ve Clinton'ın daveti üzerine 11-24 Eylül 2000 tarihleri arasında II. Camp David Zirvesi'ne taşınmıştır. Ehud Barak ve Yaser Arafat'ın katılımıyla gerçekleşen zirve özellikle Kudüs konusunda uzlaşılabilmesi nedeniyle sonuçsuz kalmış, yedi partili koalisyon ise lider Barak'ın Filistin yönetimine özellikle Kudüs konusunda ödün verdiği yönündeki tepkiler üzerine azınlık hükümetine dönüşmüştür. Netanyahu sonrasında muhalefetteki Likud Partisi'nin başına geçen Ariel Şaron'un beraberindeki heyet ve yüzlerce askerle 28 Eylül'de Harem-i Şerif'e gerçekleştirdiği provokatif ziyaret sonrasında başlayan protestonun ilk iki gününde İsrail'in 18 Filistinliyi öldürmesi üzerine İkinci İntifada patlak vermiştir. Gösterilerin Batı Şeria ve Gazze'ye sıçraması ve El Fetih, HAMAS ve İslami Cihad gibi örgütlerin İsrail'in saldırılarına intihar saldırıları ile karşılık vermesi üzerine barış süreci tamamen sona ermiştir (Cleveland, 2008: 564).

Gelinen noktada Oslo mutabakatlarının Birinci İntifada'yı sonlandırmayı, İsrail'i bölgede meşru bir güç hale getirmeyi ve Filistin'in işgalini meşrulaştırmayı hedeflediği açık olmakla birlikte ABD'nin de barış sürecini baltalayan ve İkinci

İntifada sırasında binlerce Filistinliyi öldüren İsrail ordusunun “meşru müdafaa hakkını” kullandığını söylemesi de dikkat çekicidir. Özellikle Clinton yönetimiyle birlikte ABD’nin İsrail’e artan desteği ve İsrail’le yakın müttefiklik ilişkisi bölgedeki ABD karşıtlığının en önemli sebeplerinden biridir ve Washington’ın yürüttüğünü iddia ettiği terörle mücadelesini kazanmasını zorlaştırmaktadır. Başta Ladin olmak üzere El Kaide liderlerinin çoğunun motivasyon kaynağının İsrail’in Kudüs’ü işgali ve Filistin’in içler acısı halinin yanı sıra ABD’nin İsrail’e verdiği koşulsuz destek olduğu bilinen bir gerçektir. Tüm bu sebepler Müslümanların radikalleşmesine ve El Kaide gibi örgütlerin eleman devşirmeyi kolaylaştırmasına sebep olmuştur (Mearsheimer ve Walt, 2006: 4-5).

Bu bağlamda ABD’nin İsrail’e koşulsuz destek vermesinde, Clinton yönetiminin Ortadoğu politikasını inşa eden en önemli isimlerin İsrail ve Yahudi lobisi ile yakın bağlarının bulunması etkili olmuştur. Irak ve İran’a yönelik Çifte Çevreleme politikasının da mimarı olan Clinton’ın en yetkili Ortadoğu danışmanı Martin Indyk, özel Ortadoğu koordinatörü Dennis B. Ross ve Arap-İsrail müzakere danışmanı Aaron David Miller Yahudi kökenlidirler ve Yahudi lobileri ile derin bağları vardır. Temmuz 2000 ayında II. Camp David zirvesinde Clinton’ın en yakın danışmanları arasında yer alan bu isimler, ipuçlarını Ehud Barak’tan alıp müzakere pozisyonlarını İsrail ile önceden koordine ederek görüşmelerin İsrail için kabul edilebilir sınırlar içinde yapılmasına gayret göstermişlerdir (Mearsheimer ve Walt, 2006: 18). Clinton yönetiminin ABD dış politikasının en önemli önceliği olarak tanımladığı İsrail-Filistin barış sürecinde sergilediği İsrail yanlısı bu tutum barış sürecine karşı çıkan İslamcı grupların çoğunun ABD’yi de düşman olarak algılamasına yol açmıştır. Netice olarak İsrail’in meşru bir aktör olarak bölgede kabul görmesinin sağlanması amacıyla yürütülen bu sözde barış sürecinin Müslümanlar nezdinde yarattığı hayal kırıklığı, bu dönemde Ortadoğu’da yükselişe geçen “yeşil tehdit” ve ABD karşıtlığının başka bir katalizörü olmuştur.

3.1.2.3. Afganistan İç Savaşı (II): Mücahit Hükümeti ve Taliban’ın Doğuşu

Sovyet işgalinin sonlanması ve kukla Necibullah yönetiminin devrilmesi sonrasında Afgan cihadına katılan mücahit liderler arasında yaşanan anlaşmazlıklar ayyuka çıkmıştır. Her ne kadar mücahit liderler tarafından 28 Nisan 1992 tarihinde geçici bir hükümet teşkil edilse de etnik ve fikirsel farklılıklar nedeniyle ılımlı güçlerle radikal

gruplar arasında yaşanan iktidar mücadelesi çok geçmeden silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Özellikle Raşid Dostum ve İran'daki Şii milislerin desteğini alan Hikmetyar'ın gerçekleştirdiği saldırılarla başlayan iç savaş zaten yoksulluk içerisindeki Afganistan'ı yeniden kan gölüne çevirmiştir (Sander, 1996: 508).

Afganistan'da devam eden iç savaş, aynı zamanda Afganistan'a komşu ülkelerin de rekabet alanına dönüşmüştür. Afganistan'da etki alanını artırmak isteyen Pakistan Peştun kökenli Hikmetyar'ı, İran Hazaraların Hizb-i Vahdet grubunu, Özbekistan Özbek kökenli General Raşid Dostum'u, Türkmenistan Türkmen grupları, Tacikistan ise Tacikleri desteklemiştir. İç savaşın sona erdirilmesi ve Afganistan'da siyasi istikrarın tesis edilmesi amacıyla başlatılan çeşitli uluslararası girişimlerin de başarısız olması sonrasında gerçekleşen çatışmalarda 1994 yılı başı itibarıyla yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Tüm bu süreçlerde en büyük zararı sivil Afgan halkı görmüştür (Beg, 2001: 101).

Dış müdahalelerin de etkisiyle tırmanan iç savaşın yarattığı istikrarsızlık ve bu istikrarsızlığın müsebbibi olarak Kabil'deki Peştun kökenli olmayan yönetimin görülmesi neticesinde, Afgan halkı eski liderlere olan güvenini yitirmiştir. İç savaşın bir sonucu olarak ülkede yağma ve hırsızlık gibi olayların sürekli hale gelmesi dolayısıyla ülkede mal ve can güvenliğinin de kalmaması, radikal bir Peştun hareketi olan Taliban'ın 1994 yılı sonlarında ülkede kanun ve düzen tesis edebilecek bir kurtarıcı olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır (Mamdani, 2004: 171).

Devam eden çatışmalar esnasında, Peştunların yoğun olarak yaşadığı güney ve doğu bölgelerinde faaliyet gösteren geleneksel Deobandi medreselerinde dini eğitim gören yaklaşık elli talebe, hocaları Molla Muhammed Ömer liderliğinde Eylül 1994'te Afganistan'ın güneyindeki Kandahar'da Taliban hareketini kurmuştur. Afganistan'da İslam'a dayalı bir yönetim tesis etmek amacıyla kurulan örgüt, 14 Ekim 1994 tarihinde başlattığı silahlı hareketle önce Kandahar'ı ele geçirmiş, daha sonra ise Hikmetyar'dan umudunu kesen Pakistan'ın da yoğun desteğiyle ciddi bir direnişle karşılaşmadan Peştun bölgelerini kontrol altına almıştır. Aralık ayında on iki bin kişilik bir birlik haline gelen örgüt diğer mücahit grupları etkisiz hale getirerek Eylül 1996 itibarıyla başkent Kabil'i ele geçirmiştir (Yegin, 2015: 29-30).

Kabil'i ele geçirmesi sonrasında ilk olarak devrik Cumhurbaşkanı Necibullah'ı idam eden örgüt, Pakistan'da Deobandi geleneğinden gelen ve

içerisinde Peştunların ağırlıklı olduğu İslam Uleması Cemiyeti (JUI)'nin de desteğiyle kısa zamanda çok sayıda taraftar toplamıştır. Molla Ömer dahil örgütün yaşça büyük ve liderlik kadrolarında olanların çoğunluğunun Afgan cihadına katılmış olması nedeniyle Taliban, cihatçı selefi anlayışla benzerliklere sahiptir. Taliban, o anki devlet ve toplum yapısı ile geleneksel (Sufi) İslami inancı köktendinci bir yaklaşımla reddederek Afganistan'da şeriatın aşırı bir yorumunu hayata geçirmiştir. Deobandi ekolü her ne kadar dinamik ve akılcı bir İslami ekol olan Hanefiliği benimsemiş olsa da sorunların çözümünde katı kurallar uygulamış ve yeni çözüm önerilerini bid'at olarak nitelendirmiştir. Bundan dolayı Büyükkara, Taliban'ın Deobandi ekolünü "Hanefi selefililiği" olarak tanımlamaktadır. Taliban, "İrani" olarak tanımladığı Şiilere, "Vahhabi" dediği Selefilere ve "İhvanî" dediği İslamcılara karşı soğuk bir yaklaşım sergilemiştir (Büyükkara, 2016: 94).

Kutsal metinlerin harfi harfine uygulanması ve hedefe ulaşmak için cihada başvurulması noktasında ortak bir tavır olmasına karşın, geleneksel medreselerden çıkan Taliban, Hanefi ekolü ve Deobandi akımına bağlı olarak, cihatçı selefi ideolojiden ayrılmaktadır. Devlet işlerinden ve uluslararası siyasetten uzak durmaya çalışan Taliban, Arap Afganlardan farklı olarak cihadı da gayrimüslimlere değil, çok katı bir ahlaki düzeni dayattıkları kendi toplumlarına karşı gerçekleştirmiştir. Afganistan'da iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra Ladin dahil olmak üzere önde gelen cihatçılara kapıları açan Taliban, Kepel tarafından "Afgan cihadının önceden tahmin edilemeyen çocukları ve bu cihadın Deobandi geleneğiyle karışarak melezleşmesinin ürünü" şeklinde tanımlanmaktadır (Kepel, 2001: 261).

Sovyetlerden sonra bağımsızlıklarını yeni kazanan ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle büyük bir pazar olma potansiyeli taşıyan Orta Asya ülkelerine doğru Afganistan üzerinden güvenli bir ticaret yolu açmak isteyen Pakistan, Taliban'ı Afganistan'da istikrarı tesis edebilecek yegane güç olarak görmüş ve bu doğrultuda örgütü sürekli desteklemiştir. Ayrıca Pakistan, Afganistan'la yaşadığı tarihsel sınır sorunlarını ve Peştunistan meselesini kendi lehine neticelendirmek amacıyla da Taliban yönetimine uluslararası tüm baskılara rağmen desteğini sürdürmüştür. Bu kapsamda Taliban'ın, selefi ideolojiye sahip Arap Afganlarla irtibatı da Kabil ve Celalabad'ın ele geçirildiği 1996 yılında Pakistanlı yetkililerin arabuluculuğuyla sağlanmış ve güçlendirilmiştir (Büyükkara, 2016: 93-98).

Afganistan’da ülke yönetimini ele geçiren Taliban’ı siyasi ve maddi olarak destekleyen bir diğer ülke Suudi Arabistan olmuştur. Zira Suudi Arabistan’ın Afgan cihadı sırasında on yıl boyunca desteklediği Pakistan Cemaat-i İslami’si ve Afgan Hizb-i İslami’si Körfez Savaşı sırasında Suud yönetimine karşı Irak’tan yana tavır almıştır. Her ne kadar Körfez Savaşı’ndan sonra radikalleşen Deobandi hareketinin siyasi partisi JUI de “kafir” ABD askerlerinin kutsal topraklardaki varlığına karşı gösteriler düzenlese de Suud yönetimine karşı daha yumuşak bir söylem kullanmıştır. Böylesi bir ortamda Pakistan’daki tüm İslami hareketlerle bağıni koparmak istemeyen ve eski gözdesi Cemaat-i İslami’den tedirgin olmaya başlayan Riyad yönetimi, Şii İran’ı Afganistan üzerinden çevreleme ve Orta Asya’ya Vahhabiliği yayma amaçları doğrultusunda, kötünün iyisi olan JUI’yi desteklemeye başlamıştır. JUI, Müslüman Kardeşlerin uluslararası şebekesinden bağımsız olarak faaliyet göstermesi, Şiilerden, tarikatlardan ve Irak’tan nefret etmesi ve dini Ortodoksluğuyla Vahhabilere yakın olması nedeniyle de Suud’un yoğun desteğini almıştır (Kepel, 2001: 263-264).

Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin resmen tanıdığı Taliban’ın kuzeye doğru ilerlemesinin önüne geçilmesi ve devrilmesi amacıyla Burhaneddin Rabbani ve Ahmed Şah Mesud önderliğinde 1996 yılında Mezar-ı Şerif’te Kuzey İttifakı oluşturulmuştur. Etnik olarak Peştun olmayanlardan oluşan ve çoğunluğunu Tacik ve Özbeklerin teşkil ettiği ittifaka, Taliban’ın ilerlemesini istemeyen Türkiye’nin yanı sıra İslam’ın kendi kontrolündeki Müslümanlara ulaşmasından endişe eden Rusya ile İran, Hindistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri de destek vermiştir (Beg, 2001: 67).

3.1.2.4. Afganistan İç Savaşı (III): Taliban İktidarı-ABD İlişkileri

ABD’de 1992 başkanlık seçim kampanyasında adaylar dış politika programında Afganistan’dan hiç bahsetmemiştir. Başkanlığının ilk yıllarında Bin Ladin hakkında hiçbir şey bilmeyen Clinton yönetimi Afganistan’da kurulan mücahit hükümetini de resmi olarak tanımamıştır. Afganistan’da başlayan iç savaşa da önem atfetmeyen Clinton sadece BM’den barış girişimlerinde bulunulmasını talep etmekle yetinmiştir. Açık veren Amerikan bütçesini denkleştirmek isteyen Clinton yönetimi önce Afganistan’a yapılan insani yardımlarda kısıntıya gitmiş, ikinci yıl bitmeden Afganistan yardımlarını tamamen durdurmuştur (Coll, 2004: 269, 292-293).

Sovyetlerin dağılmasından sonra ABD'nin yeni Orta Asya politikası, bağımsızlığını kazanan ülkeleri destekleyerek Rusya'nın bunlar üzerindeki baskısını azaltmak, bu ülkelerdeki petrol ve doğal gaz rezervlerinden faydalanmak ve batı dünyasının enerji güvenliğini sağlamak olmuştur. Bu kapsamda Clinton yönetimi, özellikle Ortadoğu'daki petrol ülkelerine bağımlı olmaktan kurtulmak amacıyla, Orta Asya'dan çıkacak ama Rusya ve İran'a yarar sağlamayacak boru hatlarını CIA eliyle desteklemiştir. Bir Amerikan enerji şirketi olan Unocal'ın boru hattı planı Clinton'ın arayışına tam olarak cevap vermiştir. Unocal, Türkmenistan'dan Pakistan'a, - Pakistan tarafından da en kolay yol olarak belirlenen- Taliban kontrolündeki bölgelerden geçecek bir petrol ve bir doğal gaz boru hattı teklifini 1995 yılı sonunda Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'a kabul ettirmiştir (Coll, 2004: 341-342).

Üst düzey dışişleri yetkilileri ile Beyaz Saray kadroları Taliban'ın Unocal için yeni ve önemli bir Afgan çözümü getireceğine inanmış, bundan dolayı 1996 yılında Taliban'ın ülkenin kontrolünü ele geçirmesi Afganistan'a ilişkin Unocal haricinde ilave bir gündemi olmayan ABD yönetiminde olumlu karşılanmıştır. Ulusal Güvenlik Konseyi ve CIA de dahil olmak üzere ABD'nin karar alma mekanizması - Pakistan yetkililerinin de yönlendirmeleriyle- Taliban'ı Afganistan'da çatışmalara son verecek ve düzen sağlayacak bir güç olarak görmüştür. Clinton yönetimi, sivil Afgan halkına yönelik tüm katı uygulamalarına rağmen örgütle irtibata geçmiş ve güçlenmesini de hoşgörüyü karşılamıştır. Burke, Körfez Savaşı sonrası doğu Afrika ve Balkanlardaki çatışmalara odaklanan ABD'nin Afganistan siyasetini ilgisizlik ve kayıtsızlık olarak tanımlamaktadır. (Burke, 2003: 153-154; Coll, 2004: 332).

George H. W. Bush döneminden itibaren ABD'nin en önemli Afgan uzmanlarından biri olarak önemli görevler üstlenen Yeni Muhafazakâr diplomat Zalmay Halilzad, 7 Ekim 1996 tarihinde The Washington Post'a yazdığı makalede *“Taliban'ın İran gibi Amerikan karşıtı bir dini söylem/pratik kullanmadığını, Taliban'ın dini söyleminin Suud modeline daha yakın olduğunu, Ladin'in Afganistan'dan ayrılmasının ABD ve Taliban'ın ortak çıkarlarının göstergesi olacağını”* ifade etmiştir.⁵⁹ Clinton yönetimi de “aksiyon, şiddet yanlısı ve

⁵⁹ Makalenin tamamı için bkz.: Zalmay Khalilzad, “Afghanistan: Time to Reengage”, October 7, 1996, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1996/10/07/afghanistan-time-to-reengage/300b1725-8d30-4b98-a916-03f7b588bb2c/> (E.T. 16.04.2020).

devrimci” İran’a karşı “dindar, tutucu ama tehlikesiz” olarak gördüğü Suudi Arabistan’la benzerlik taşıyan Taliban’a sempatiyle yaklaşmıştır.

Makalesinde Sünni Müslüman olması nedeniyle İran ve Şii karşıtı olan Taliban’ın desteklenmesinin ABD’nin çıkarlarına uygun bir hareket olacağını ifade eden Halilzad bir süre sonra Unocal’ın danışma kuruluna alınmıştır. ABD’nin Pakistan Büyükelçisi Tom Simons, 8 Kasım 1996’da Taliban yönetiminin Dışişleri Bakanı Molla Muhammed Ghaus ile gerçekleştirdiği görüşmede Afganistan’daki mücahit kamplarının kapatılacağına dair alınan karardan duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra Afganistan’a geldiğini duydukları “Suud işadamı” Ladin’in yerini bilip bilmediklerini sormuştur. Taliban yetkilileri ise bilahare ABD’li yetkililerle irtibata geçerek Ladin’in yerini öğrenemediklerini aktarmışlardır (Coll, 2004: 378).

1997 yılı sonuna gelindiğinde Ladin Mısır, Sudan, Cezayir ve Keşmir gibi dünyanın çeşitli çatışma bölgelerine giden radikal unsurların yanı sıra Taliban’a da askeri ve mali destek vermeyi sürdürmüştür. Bu süreçte Rusya ve Çin’deki değişimler, Kuzey Kore, İran, terörizm, nükleer silahların yayılması, uyuşturucu ve organize suçlar ile çeşitli bölgesel krizlerin önceliği nedeniyle ABD yönetimi Ladin’e yönelik istihbarat ve gözetleme faaliyetinden öteye geçmemiştir. Öyle ki Ladin’in 23 Şubat 1998 tarihinde Host Kampı’nda ABD’ye karşı ilan ettiği cihat çağrısı CIA ve FBI’ın tüm uyarılarına rağmen Beyaz Saray’ın dikkatini yeterince çekmemiştir. Buna rağmen ABD’li diplomatlar Taliban’dan Ladin’i kendilerine teslim etmelerini istemiş ancak “Ladin’in kendilerinin kontrolünde olmadığı ve ABD için de büyük bir tehdit oluşturmadığı” cevabını almışlardır (Coll, 2004: 378).

Clinton’ın Ladin ve El Kaide’ye bakış açısı 7 Ağustos 1998’de ABD’nin Nairobi ve Darüsselam’daki büyükelçiliklerine gerçekleştirilen intihar saldırılarıyla tamamen değişmiştir. Clinton, saldırıdan hemen sonra CIA’e Ladin’i öldürme yetkisi veren düzenlemeleri hayata geçirmişse de kayda değer bir başarı elde edilememiştir. Dönemin CIA Direktörü George Tenet bu başarısızlığın sebebini ABD yönetiminin Taliban’ın yerine ikame edilebilecek istikrarlı bir yönetim bulamaması ve bundan dolayı da Taliban üzerinde Ladin konusunda baskı kurulamaması olarak açıklamıştır. Bu dönemde Taliban ve El Kaide’ye karşı en etkin mücadeleyi veren Tacik komutan Ahmet Şah Mesut’a ABD yönetimince el altından istihbarat desteği verilse de bu destek yetersiz kalmıştır. Clinton yönetimince Taliban’a karşı tesis edilen bir diğer

ittifak ise Taliban'ı ilk başlarda desteklemekten sonra muhalefete başlayan Karzai ailesi ve ailenin lideri Hamit Karzai olmuştur (Coll, 2004: 506).

Pakistan'ın 1999 yılında Keşmir'de Hindistan'a karşı yürüttüğü Kargil Savaşı'nda Taliban kontrolündeki Ladin'e bağlı savaşçılardan aldığı destek, Pakistan-ABD ilişkilerini germiştir. Gerginlik sonrasında ABD ile ilişkisini yeniden düzeltmek isteyen Pakistan, ISI aracılığıyla ABD adına Molla Ömer'den Ladin'i teslim etmesini istemiş ancak olumlu yanıt alamamıştır. Bu süreçte Taliban'ın uyuşturucu trafiğinden elde ettiği kazancın El Kaide benzeri radikal gruplara gittiğine dair gelen bilgiler, Clinton yönetiminin siyaseten zayıflamakta olan Taliban'a yaklaşımında sorgulamalara yol açmaya devam etmiştir. Buna rağmen Washington yönetimi Temmuz 1999'dan itibaren ekonomik yaptırımlar uygulamakla yetindiği Taliban'la ilişkiyi tamamen koparmak istememiştir. 2000 yılında ABD'nin Taliban politikası belirsizliğini korumuş, bu belirsizlikse Afganistan'ın küresel terörizmin merkez üssü haline gelmesine, El Kaide'nin de Afganistan'da Taliban kontrolünde küresel bir fenomene dönüşmesine yol açmıştır (Coll, 2004: 506-590).

3.2. SİYASAL İSLAM'IN DÜŞÜŞÜ VE YEŞİL TEHDİDİN DOĞUŞU

Dünyanın çeşitli bölgelerinden Afganistan'a gelerek cihada katılan Arap ve uluslararası cihatçılar, Kabil'deki komünist rejimin düşmesi akabinde 1992 yılından itibaren ana vatanlarına dönmeye başlamıştır. Bu dönüş gerek Müslüman ülkelerde gerekse de Batı dünyasında dini radikalizmin dışı vurumu ile sonuçlanmıştır. Cezayir ve Mısır gibi Müslüman ülkelerde cihadın ilanı, rejimleri tarafından nifak tohumu olarak görülen ve Afganistan'a gitmeleri için cesaretlendirilen mücahitlerin 1992 yılından itibaren vatanlarına döndükleri sırada gerçekleşmiştir. Yine 1992 yılında Bosna'da başlayan savaşa katılan mücahitlerin çoğu Arap'tır. Benzer şekilde bu mücahitler Tacikistan ve Çeçenistan'daki yerel çatışmaların cihada dönüşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu cihatçı gruplar, ülkelerinde İslami iktidarı tesis edememeleri üzerine ya ülkelerinin gerçekliklerine ayak uydurmaya çalışmışlar ya da İslami iktidarlarını tesis etme amacıyla daha da radikalleşerek terör şebekesi haline gelmişlerdir. Bu kapsamda Arap Afgan savaşçılara Afgan cihadı esnasında finansör, cihat sonrasında ise sığınak olan ABD, Körfez Savaşı ile başlayarak Ortadoğu'da uyguladığı siyaset nedeniyle bu öfkeli savaşçıların terör eylemlerine maruz kalmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği süreçte uluslararası dengeleri alt üst eden bu

terör saldırıları sonrasında ABD yönetiminde “kızıl tehdidin” yerini “yeşil tehdidin” almaya başladığı anlaşılmıştır (Kepel, 2001: 339-341).

3.2.1. El Kaide’nin Örgütlenme Dönemi (1989-2000)

Sovyetlerin Afganistan’dan çekilmesi sonrasında Azzam ve Ladin arasında cihada katılan Arap gönüllülerin kimin etrafında birleşeceği konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar sonucunda Azzam ve beraberindeki yaklaşık iki yüz kişilik AHB grubu, Necibullah’a karşı yürütülen mücadeleye zarar verdiği düşüncesiyle Hikmetyar ve Mesut arasındaki kanlı mücadelede arabuluculuk da yapmaya çalışmışlardır. 24 Kasım 1989 günü Peşaver’de öğle vakti vaazı için camiye geldiği esnada gerçekleşen bombalı saldırıda Azzam ve iki oğlu hayatını kaybetmiştir. Saldırının failleri bulunamamıştır. Ancak saldırı sonrasında belli aralıklarla Cidde’den Pakistan’a gelen Ladin, Azzam’ın ölümünden yararlanmıştır. Azzam’ın cihada asker toplama ve destek ağı olan AHB’nin klinik, mülteci bakımı vb. insani faaliyetlerini dışarıda bırakan Ladin, sonradan El Kaide içerisinde yer alacak olan askeri kanadı kontrolü altına alarak yola devam etmiştir (Coll, 2004: 225-227).

3.2.1.1. Usame Bin Ladin-Suud Ayrılığı: Suudi Arabistan ve Pakistan Yılları (1989-1991)

Afganistan’da Necibullah hükümetine karşı mücahitlerin mücadeleyi sürdürdüğü esnada Suudi Arabistan’da muhafazakâr ulema sınıfı, istihbaratın başındaki Prens Türki’nin başını çektiği modern kanada muhalefet ederek onların ülkeyi Hristiyanlara sattığını ve İslam dünyasının en kutsal yerlerine ev sahipliği yapma görevine ihanet ettiklerini iddia etmekteydi. Sofu İhvan milisleriyle yozlaşmış kraliyet ailesi arasında devam etmekte olan bu çatışma, Prens Türki ve diğer liberal prenslerin, radikallerle ülke içinde uğraşmaktansa ülke dışında çalışmalarına destek vererek onları yumuşatmayı tercih etmelerine yol açmıştır (Coll, 2004: 242).

1989 ilkbaharında Celalabad’dan Suudi Arabistan’a dönen Ladin tekrar aile şirketlerinde çalışmaya başlamıştır. O günlerde hala ülkesine ve kralına sadık bir Suudi vatansever olan Ladin, Suudi rejiminin muhalifi olan Güney Yemen’in Marksist rejimini devirmek için Afgan cihadı gazisi Yemenlileri kullanmıştır. Müslümanları Yemen’in Sosyalist Partisi ile savaşa teşvik eden vaazlar veren Ladin bir taraftan da isyancılara eğitim kampları kurmaları için finansman da sağlamıştır.

Her ne kadar Güney Yemen'deki Marksist rejime karşı başarı sağlanamasa da Ladin'in bu çabaları hem rejim yetkilileri hem de din alimleri tarafından takdirle karşılanmıştır (Scheuer, 2016: 132-133).

1990 yılı başında CIA karargahına İslamabad'dan gelen raporlarda zengin ve radikal bir Suudi şeyhi olan Ladin'in ISI'nın Hikmetyar planını desteklemek amacıyla milyon dolarlar harcadığına yer vermiştir. Bu raporlarda Ladin, “yerel İslam amaçlarına hizmet eden bir zengin, özellikle Hikmetyar ve Sayyaf çevresinde toplanan radikallerin övdüğü Suudi yetkililere yakın bir şahıs” olarak tanımlanmıştır. Hatta Necibullah yönetimine karşı Mart 1990'da Necibullah'ın Savunma Bakanı Şahnavaz Tanai ile Hikmetyar'ın ISI'nın desteğiyle gerçekleştirdiği başarısız darbe girişiminin finansmanının Suudi yönetimi ile iyi ilişkiler içerisinde olan Ladin tarafından sağlandığına da raporlarda yer verilmiştir (Coll, 2004: 237).

Ladin, 1990 sonlarında Cidde'de bir yandan aile şirketi ile ilgilenmekteyken diğer taraftan da sonradan El Kaide olarak ünlenecek örgütünün çekirdeğini oluşturan Suudi ve Yemenli gönüllüleri askeri bir güce dönüştürme çalışmalarını yürütmekteydi. Zira Irak ordusu Ağustos ayında Kuveyt'i işgal etmiş, Kuveyt yönetiminin Suudi Arabistan'a sığınması nedeniyle Suudi Arabistan da tehdit altında kalmıştır. Bu gelişmeden son derece rahatsız olan ve Irak'a karşı savaşmak isteyen Ladin, Cidde'de kalabalık yerlerde halka seslenerek Saddam'a karşı mücadele çağrısı yapmıştır. Suudi kraliyet ailesinin ülkeyi korumak için ABD askeri çağırma planlamasına karşı çıkan Ladin, kendi cihat planlarını aktarmak amacıyla Suudi kraliyet ailesinin kıdemli prensleriyle bir araya gelmiştir (Scheuer, 2016: 135).

Emrindeki binlerce silahlı savaşçıyla “kafir” Saddam'a karşı bir gerilla savaşı başlatmak istediğini belirten Ladin, teklifinin dikkate alınmadığını görünce Kral Fahd ile görüşmek istediğini dile getirmiştir. Muhataplarının Kral ile görüşemeyeceğini ancak askeri bir teklif getirmesi ve önemli bir aileden olması nedeniyle Savunma Bakanı Prens Sultan ile görüşebileceğini söylemesi üzerine Ladin Riyad'a Savunma Bakanlığı'na gelmiştir. Prens Sultan'la yaptığı görüşmede Ladin, “Suudi krallığının savaş tecrübesine sahip Arap Afganlardan oluşan bir orduyu desteklemesi halinde kendi savaşı için ABD askerlerine ihtiyaç duymayacağını” belirtmiş, Prens Sultan ise Irak ordusunun dört bin tankının bulunduğunu, ayrıca Kuveyt'te Afganistan'daki gibi mağaraların da olmadığını

belirterek planın işe yaramayacağını söylemiştir. Toplantı sonuçsuz kalsa da Ladin'deki radikalleşme muhataplarının dikkatini çekmiştir (Burke, 2003: 162-165).

ABD askerlerinin Suudi Arabistan'ı korumak amacıyla kutsal topraklara girmesine ve 1991 yılı başında başlayan Körfez Savaşı ile Irak'ı işgal etmesine karşı çıkan ve sayısı gitgide artan kraliyet karşıtı grup içerisinde yer alan Ladin, Cidde camilerinde verdiği vaazlarda “Batı'nın İslam'a karşı başlattığı bu savaşta gerçek düşmanın Irak değil Batı olduğunu, ABD'nin Arap yarımadasını ele geçirip petrol yataklarına sahip olmayı amaçladığını” dile getirmiştir. Bu süreçte ülkede kraliyet ailesine yazılan mektuplar ile ABD karşıtı söylemleri içeren vaaz kasetlerinin sayısı dikkat çekici biçimde artmıştır. Bu ise Suudi yönetiminin karşı saldırıya geçmesine yol açmıştır. Yönetim, önce pek çok muhalifi tutuklamış, daha sonra ise “Amerikan askerlerinin gerçekten istenmediğini ve sayılarının en kısa zamanda azaltılacağını, ayrıca yönetim olarak Afganistan ve Bosna gibi yabancı ülkelerdeki İslam amacına sadık olduklarını” deklare etmiştir (Teitelbaum, 2000: 32-36).

Kraliyet ailesine yönelik eleştirilerini sert bir şekilde sürdürmeye devam etmesi üzerine Ladin'in Cidde yakınlarındaki çiftliği Suudi güvenlik güçlerince basılmış ve buradaki yaklaşık yüz Arap Afgan savaşçının silahlarına el konulmuştur. Kraliyet karşıtlarına yönelik desteğini sürdürmesi üzerine ise Ladin'e ev hapsi cezası verilmiştir. Ladin, ev hapsinde tutulduğu sırada aile üyelerinin Kral Fahd ile iyi ilişkilerinden istifade etmiş ve bazı işlerini halletmek amacıyla Pakistan'a gitmeyi talep etmiştir. Nisan 1991'de Pakistan'a ulaşan Ladin, ailesine yazdığı mektupta Suudi Arabistan'a dönmeyeceğini belirtmiştir (Bergen, 2001: 78-79).

1991 yılı sonuna kadar ailesi ve çocukları ile birlikte Pakistan'da kalan Ladin, bu süreçte Afgan mücahit gruplar arasında yaşanan siyasi kriz ve şiddete Rabita Trust Genel Sekreteri Wael Hamza Julaidan ile birlikte arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Mücahit grupların Afgan cihadı sonrasında dağılması ve birbirleriyle çatışmaya başlaması Ladin'de “savaşta önemli roller üstlenmiş tüm unsurlardan oluşan bir yapı ivedilikle kurulmadığı sürece her İslami askeri zaferin yitirilebileceği, bu kapsamda Müslüman gruplar arasındaki farklılıkların ancak kafir bir süper güç tehdidi karşısında minimize edilebileceği ve bu tehdit üzerinden işlevsel bir birliktelik üretilebileceği” düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır. Ladin, Sudan'da

darbeyle iktidara gelen İslamcı Turabi hükümetinin daveti üzerine 1992 yılı başında Sudan'a gelmiştir (Scheuer, 2016: 139-143).

3.2.1.2. Sudan Yılları: Hasan El Turabi Himayesinde El Kaide (1992-1996)

1992 başında Hartum'a yerleşen Ladin, ilk başta bir işadamı ve mali destekçi olarak Hartum'un kuzeyinde ve Port Sudan'da çiftlikler satın alarak üretmeye başladığı tarım ürünlerinin ihracatında tekel haline gelmiştir. Ayrıca El-Hicrah isimli inşaat şirketi vasıtasıyla da Sudan hükümetindeki ortakları ile birlikte yol, köprü vb. ticari projeler ile altyapı hizmetleri sunmuştur. Turabi ile yakın ilişki kuran Ladin, ülkeye yaptığı yatırımlarla Sudan hükümetini maddi olarak sürekli desteklemiştir. Ladin bu süreçte zenginliğini kullanarak Hartum'a çeşitli uluslardan savaşçı getirmeye başlamıştır. Örneğin Pakistan 1993 baharında radikal Arap Afgan savaşçılara karşı önlemlerini artırdığında, Ladin uçak bileti parası göndererek 400 civarında mücahidi Hartum'a getirterek yerel muhafızlarına dahil etmiş, ayrıca Pakistan, Suudi Arabistan, Somali ve Etiyopya El Kaide'sinin örgütlenmesiyle de ilgilenmiştir.⁶⁰

Bu süreçte Cezayirli GIA, Lübnanlı Hizbullah ve Filistinli HAMAS'ın yanı sıra Eritreli, Etiyopyalı ve Afrikalı diğer radikal grupların çoğu Sudan'da Ladin ve Zevahiri himayesinde eğitim görmüştür. Sudan'da çok sayıda farklı grup bulunması Ladin ve yardımcılarının yeni bağlantılar kurmasını ve var olan bağlantılarını ise güçlendirmelerini sağlamıştır. Sudan, Ladin için El Kaide'yi ABD'ye karşı savaşını genişletmek için kullanmaya hazırlaması için önemli bir üs olmuştur. Ladin, eğitim kampları ve diğer unsurlarla ilgilenmesi için kemik bir kadroyu Afganistan'da bırakarak El Kaide üyelerini Sudan'a getirmiştir. Sudan'da iken MİC lideri Eymen El Zevahiri ile ilişkisini geliştiren Ladin'e burada Mısırlı komutanlar Ebu Ubeyde el-Benşiri ve yardımcısı Ebu Hafız el-Masri eşlik etmiştir. Benşiri ve Masri'yi keşif faaliyeti için Somali'ye gönderen Ladin, Afgan gazisi dostu Halid el Fawaz'ı da örgütün Kenya ağını kurması amacıyla Nairobi'ye göndermiştir (Scheuer, 2016: 143-150).

Paris'te Kasım 1995 imzalanan Dayton Anlaşması sonrasında Bosna'da savaşmış olan çok sayıda mücahidin Sudan'a yerleşmesinin maliyetini de karşılayan Ladin, bu süreçte Arap Yarımadası'nda artan Amerikan varlığının İslam'ın "yakın"

⁶⁰ Ladin'in Sudan'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: CIA, "Osama Bin Laden: Islamic Extremist Financier", CIA Assesment, 14 Ağustos 1996.

ve “uzak” düşmanları arasında var olan farklılığı ortadan kaldırdığını görmüştür. Tarihi gelenekte yakın düşmanla mücadeleye öncelik verilmesi Ladin’in ABD’yi hem uzak hem yakın ama aynı zamanda ortak ve açık düşman olarak lanse etmeye başlamasına yol açmıştır. Bu şekilde Ladin, Mısır’daki Mübarek rejimi gibi İslam’ın yakın düşmanlarıyla savaşmak isteyen Zevahiri ve benzeri liderleri fikirsel ve yönetsel olarak kendi çizgisine çekmeyi başarmış ve özellikle Arap Yarımadası’ndaki ABD tesis ve çıkarlarına yönelik operasyonlar düzenlemek için önemli bir askeri yapılanma inşasına odaklanmıştır (Atwan, 2006: 49).

Ladin 1991 yılından itibaren Hartum’da toplanan dört ayrı Arap ve İslam Halkları Konferansı’nda yer alarak Çöl Fırtınası Harekâtı ve kraliyet ailesine karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Arabistan topraklarının yasal olmayan şekilde Suud ailesinin kontrolünde olduğunu iddia eden Ladin, sürgündeki Suudi muhalifleri arasında yükselen bir politik güç olarak ortaya çıkmıştır. Riyad’da kraliyet karşıtı İslami uyanışa öncülük eden alimlere yönelik baskının artırması üzerine Ladin, 1994 yılının başında Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK)’ni kurmuştur. “Eğer Suud rejimi alimlerin konuşmasını engellemeye karar verdiyse, krallıkta sansürlenene bir takım işlerden olan iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak için harekete geçmeye karar verdim” diyen Ladin, 1994-1998 yılları arasında Suud ailesinin yaşantısını, ekonomi ve iç-dış politikasını eleştiren tebliğler yayınlamıştır.⁶¹

Ladin’in düşüncelerine ilk elden göz atma anlamında çok değerli olan bu tebliğler Sudan’da hazırlanmakla birlikte yayın ofisi olarak Londra seçilmiştir. Londra’daki yayın ofisinin başına Nairobi’ye gönderdiği Halid el Fawaz’ı getiren Ladin, tebliğlerinde Kral Fahd’ı, üst düzey kraliyet mensuplarını ve Suudi din işleri kurumunu İslam dışı olarak nitelendirmiş ve Suud ailesinin müsrifliğini, yolsuzluklarını, İslam’dan kopuşunu öne çıkarmıştır. Suud rejiminin dış siyasetinin en belirgin özelliğinin “Batılı ve Haçlı uluslarının ve Müslüman ülkeleri yöneten zalim tiranların çıkarlarına bağlı olması” olduğunu söyleyen Ladin, ABD hükümetinin de Kral Fahd’a “Müslüman halkı aşağılama yönünde kapsamlı Yahudi kampanyasının bir parçası” olarak muhalif alim ve vaizleri tutuklamasını emrettiğini

⁶¹ Ladin tarafından Nisan 1994-Mayıs 1998 arasında Suud rejimine karşı Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK) adı ile kaleme alınan tebliğlerin tamamı için bkz.: “Letters from Bin Laden”, Al-Qa’ida Advice and Reform Committee, 12 April 1994-7 May 1998, Combating Terrorism Center at West Point, Document Number: AFGP-2002-003345.

iddia etmiştir (Scheuer, 2016: 154-159). Suudi kraliyet ailesi, Mısır ve Cezayir'den de Ladin'in rejim karşıtı faaliyetleri hakkında şikayetler gelmesi neticesinde, 1994 yılında Ladin'i vatandaşlıktan çıkarmıştır. Ladin'in tüm akrabalarını reddetmesi sonrasında, ailenin işlerini yöneten üvey kardeşi Bekir Bin Ladin, Usame'nin söylem ve faaliyetlerini kınayarak kraliyet ailesine üzüntülerini iletmiştir (Coll, 2004: 301).

1994 yılı sonunda CIA, Ladin'in, Mısır ve diğer başka ülkelerdeki terör eylemlerini yönettiğini iddia ettiği Sudan istihbaratıyla yaptığı işbirliğini tespit etmiş, ayrıca Ladin'in Kuzey Sudan'da kurduğu üç eğitim kampını belirlemiştir. Kamplarda Mısırlı, Cezayirli, Tunuslu ve Filistinli radikal savaşçıları barındıran ve bu radikal savaşçılara gerçekleştireceği eylemler için maddi destekte de bulunan Ladin'in faaliyetleri hakkında CIA karargahına gönderilen raporlarda "Ladin'in çok uluslu bir ordu kurmaya ve tehdit olmaya başladığı" hususuna yer verilmiştir (Benjamin ve Simon, 2002: 242-243).

CIA bünyesinde Terörle Mücadele Merkezi, Ladin'i izlemek amacıyla 1996 yılı başında yeni bir büro açmıştır. Bu dönemde Ladin, CIA ve Beyaz Saray tarafından "Aşırı İslamcı terörün en önemli mali destekçilerinden biri" olarak tanımlanmıştır.⁶² Böylesi bir ortamda ABD yönetimi, Sudan hükümetine, teröristleri desteklemeye devam etmeleri halinde Hartum'daki elçiliği kapatarak ülkeden çekileceklerini iletmiştir. Ülkedeki aşırı İslamcılarının etkisini sonlandırma noktasında ciddi olduklarını göstermeleri için Ladin'in Sudan'dan kovulmasını isteyen ABD ayrıca Ladin'in Sudan'a getirdiği mücahitlerle ilgili tüm bilgilerin kendilerine verilmesini ve Ladin'in mali durumu ile Kuzey Afrikalı gruplara verdiği para desteğini açıklamasını da Sudan yönetiminden talep etmiştir (Coll, 2004: 359-360).

Topraklarında suç işlemediği için ABD, Mısır ve Ürdün'ün tutuklu olarak kabul etmek istemediği Ladin'i, vatandaşlıktan çıkaran Suudi Arabistan da -Ladin taraftarlarının saldırılarına maruz kalacakları gerekçesiyle- kabul etmemiştir. Bir süre sonra Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, bir arabulucu ile Ladin'e haber gönderip ülkeden çıkmasını istemiştir. Başta Abdulresul Sayyaf olmak üzere Afgan cihadı esnasında birlikte olduğu mücahit grupların daveti üzerine Sudan'dan üç karısı, çocukları ve yardımcılarıyla birlikte Sudan hükümetinin temin ettiği uçakla ayrılan Ladin, 18 Mayıs 1996 tarihinde Celalabad'a gelmiştir (Bergen, 2001: 28).

⁶² CIA tarafından Ladin'in faaliyetleri hakkında hazırlanan detaylı rapor için bkz.: CIA, "Osama Bin Laden: Islamic Extremist Financier", CIA Assessment, 14 Ağustos 1996.

3.2.1.3. Afganistan Yılları: Taliban Himayesinde El Kaide (1996-2000)

Afganistan'a geldikten iki ay sonra 23 Ağustos 1996 tarihinde "kafirleri kutsal topraklardan kovun" çağrısıyla ABD'ye karşı cihat ilan eden Ladin, Suud hanedanının da Yahudi-Hristiyan ittifakını destekleyen bir temsilci olduğunu vurgulamıştır. Ladin'in Taliban ile ilişkisi ise Molla Ömer güçlerinin Ağustos 1996'da Celalabad şurasına gerçekleştirdiği ani baskın sonrasında başlamıştır. Ladin, kendisini Afganistan'a davet eden mücahit liderlerin bölgeyi Taliban güçlerine bırakıp geri çekilmesi için mücahitlere üç milyon dolar ödemiş, bu ise Taliban'ın başkent Kabil'i ele geçirmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra en önemli destekçilerinden Suudi Arabistan'a Ladin'i teslim etmeyi teklif etse de Suud yönetimi geleneksel çekincelerinden kaynaklı olarak "Ladin'in krallık aleyhine konuşup eylem yapmadıktan sonra Afganistan'da kalmasında bir sakınca olmadığı" aktarmıştır (Coll, 2004: 381).

Molla Ömer'in davetiyle Mayıs 1997'de beraberindeki güçlerin çoğunu Taliban'ın merkezi olan Kandahar'a kaydıran Ladin, bir taraftan Molla Ömer ve Taliban'ın gücünü öven konuşmalar yaparken diğer taraftan da uluslararası basında tanınırlığını artırma, güç kaybetmediğini gösterme ve taraftar toplama yönündeki medya stratejisi kapsamında ABD aleyhinde röportajlar vermeye devam etmiştir. Bundan dolayı Ladin, Taliban ve ISI tarafından hem rahatsızlık veren yeni bir müttefik hem de sahip olduğu zenginlik nedeniyle bir velinimet olarak görülmüştür (Bergen, 2001: 23).

1997 yılından itibaren beraberindeki aile bireyleri ve çok sayıda Arap ve Afgan savaşçıyla Afganistan'da etkisini artıran Ladin, bir taraftan da Afrika ve başka yerlerdeki ABD hedeflerine saldırımları amacıyla bu bölgelere eğitimli savaşçı göndermeye başlamıştır. Taliban, Mayıs 1997'de Mezar-ı Şerif'e saldırdığında Özbek ve Şiiilerin yoğun direnişi sonrasında binlerce savaşçısını kaybetmiş, bunun üzerine Ladin kendi emrindeki çok sayıda savaşçıyı Taliban saflarına katmıştır. Ladin'in savaşçılarıyla birlikte Ağustos 1998'de yeniden Mezar-ı Şerif'e saldıran Taliban bu sefer şehri ele geçirmiştir. Ladin'in savaşçı desteğinin yanı sıra Afganistan'da büyük inşaat projeleri başlatması ve Taliban'a para yardımını artırması Molla Ömer'le daha da yakınlaşmasını sağlamıştır (Coll, 2004: 422).

Ladin bu süreçte bir yandan Taliban ile ilişkilerini sağlamlaştırırken diğer taraftan da özellikle Keşmir ve Çeçenistan mücahitleri için desteklediği eğitim kampları sayesinde Taliban'dan bağımsız olarak kendi çok uluslu kuvvetlerini de kurmaya devam etmiştir. Hartum'daki dağınık kuvvetlerden daha güçlü ve disiplinli bir yapıya sahip olan bu birlik Ladin'in dini-siyasi vizyonu ve mali desteği ile El Kaide'nin ilk dönem uluslararası operasyonel gücünü oluşturmuştur. Askeri gücün yanı sıra örgütsel propaganda yapmak ve uluslararası eleman devşirmek için dünyanın çeşitli merkezlerinde teknolojik altyapıya sahip bürolar kuran Ladin, bu sayede radikal kesimlere sesini duyurmayı başarmıştır. Kendisini Kudüs'ten Orta Asya'ya kadar işgal edilmiş tüm İslam topraklarını özgürleştirecek bir savaşçı olarak gören Ladin, "ülkesi Suudi Arabistan'ı işgal eden ve kaynaklarını sömüren" ABD'nin Filistin karşısında İsrail'e verdiği desteği, Körfez Savaşı'nda öldürdüğü Iraklı sivil ve askerleri ve kraliyet ailesiyle kurduğu ilişkiyi hiç unutmamıştır (Coll, 2004: 423).

Ladin ve El Kaide için 11 Eylül öncesindeki en önemli kırılma noktası ise 23 Şubat 1998 tarihinde Host Kampı'nda tüm dünyaya yapılan deklarasyondur. Ladin ve Zevahiri öncülüğünde "Yahudilere ve Hristiyanlara Karşı Cihad için Dünya İslami Cephesi" adıyla El-Kuds El-Arabi gazetesinde yayınlanan bu manifesto Mısır, Pakistan, Bangladeş ve Keşmir'deki radikal örgütlerin liderleri tarafından da imzalanmıştır. Amerikan karşıtı tehdit ve suçlamaları içeren bu bildiriyle Ladin, açık bir şekilde ABD'ye savaş açmıştır. Cihat kapsamında asker ya da sivil Amerikalıların görüldükleri her yerde öldürülmesini isteyen Ladin, bu şekilde uluslararası radikal İslamcı bir koalisyonun lideri olarak "yakın düşman" Suudi Arabistan yerine "uzaktaki düşman" ABD'ye karşı harekete geçtiğini tüm dünyaya duyurmuştur (Bergen, 2001: 95-96).

Ladin ve Zevahiri, Suudi kraliyet ailesi aleyhindeki söylemlerini sertleştirdiği bu dönemde Suudi Arabistan'da ya da sürgünde bulunan kraliyet muhalifi alimlerle irtibatını sürdürmüştür. Buna ilaveten Ladin yanlısı militanlar Suudi Arabistan'da eylem hazırlığı içerisindeyken yakalanmıştır. Suudi istihbarat şefi Prens Türki el Faysal, kraliyete yönelik dünya çapında sürdürülen bu muhalefetin başını çeken Ladin'in susturulması amacıyla Velihaht Prens Abdullah'ın talimatı doğrultusunda Haziran 1998'de Kandahar'da Molla Ömer'le bir araya gelmiştir. Türki, Taliban'ın

Suudi Arabistan'la iyi ilişkilerinin devam etmesi için Ladin'in ya Suudi Arabistan devletine teslim edilmesi ya da Afganistan'dan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Molla Ömer, Türki'nin talebini prensip olarak kabul ettiğini ifade etse de sonraki süreçte konuyu sürüncemede bırakmıştır. Türki, El Kaide bağlantılı şahısların ABD'nin büyükelçiliklerine Ağustos 1998'de gerçekleştirdiği saldırılardan sonra Molla Ömer'den Ladin'i tekrar talep etmiş ancak Molla Ömer fetvalarından ve eylemlerinden rahatsız olsa da Ladin'e sahip çıkmıştır. Molla Ömer'in Ladin'in fetvalarından rahatsız olması, Ladin'in Vahhabilik ve çağdaş Siyasal İslam'ın unsurlarıyla birleşmiş radikal uluslararası cihatçı selefiliğiyle Taliban'ın dar görüşlü gelenekçiliği arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur (Burke, 2003: 215-218).

1999 yılına gelindiğinde CIA yetkilileri El Kaide'yi üç katmanlı bir yapıyla tasvir etmiştir. Yapının çekirdeğinde Ladin ve çekirdek El Kaide'yi oluşturan liderlik birimi; orta tabakada Taliban, Pakistan istihbaratı ile bağlantılı şahıslar, Özbek, Boşnak ve Çeçen sürgünler, Pakistan'daki Şii karşıtı gruplar ve Keşmir radikallerinden oluşan bölgesel müttefikler yer almaktadır. En dış katmanda ise Endonezya'dan Yemen'e, Suudi Arabistan'dan Gazze'ye ve Avrupa'dan ABD'ye kadar uzanan daha esnek yapıda finans, eleman kazanma ve siyasi destek unsurları bulunmaktadır. Bu unsurlar ise uluslararası yardım kuruluşları, dini gruplar, radikal cami cemaatleri, eğitim merkezleri ve siyasi partilerden oluşmaktadır (Coll, 2004: 519).

CIA'e göre 1999 sonu itibarıyla El Kaide altmıştan fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Örgütün yeminli birkaç yüz üyesine Taliban ve Çeçen mücahit gruplar ile Özbekistan ve Filipinler'deki İslami gruplardan binlerce milis katılmıştır. Bu milislerden yeterli eğitime sahip olanlar eylem için başka ülkelere gönderilmiştir. Yine bu dönemde dünyanın her yerinde El Kaide bağlantılı cami ve eleman devşirme merkezlerine yeni savaşçılar gelmektedir. Bu gönüllülerin çoğunluğu fakir, ateşli, eğitimsiz ve yeteneksiz olmakla birlikte ABD'ye karşı cihatta "şehit olmaya hazır" cesur kişilerdir. Pakistan'ın Kabil Büyükelçisi Arif Eyüb'ün Afganistan'daki çeşitli militan gruplara ilişkin Ocak 2001'de paylaştığı verilere göre; Afganistan'da o dönemde sadece Sovyetlere karşı savaştan kalan 500 Arap, 500 Çeçen, 100 Uygur, 100 Tacik, 100 Bengalli, 100 Filipinli ve 5000 Pakistanlı vardır (Burke, 2003: 202, 228).

1996-2001 arası döneme bakıldığında Ladin'in çeşitli silahlı İslami gruplar ve şahıslarla bağlantı tesis etmenin ötesine geçerek Cezayir gibi çeşitli ülkelerde birbiriyle çatışmakta olan İslami gruplar arasında arabuluculuk rolü üstlendiği ve bu sayede İslamcı ağlar arasında konumunun daha da güçlendiği görülmektedir. Burke, Ladin'in ABD'ye karşı açık savaş ilan ettiği 1998 yılı ile 11 Eylül 2001 arası dönemde El Kaide'nin "tek bir lideri, kapsamlı tek bir ideolojisi olan, dünyanın dört bir yanına yayılmış disiplinli kadrolar, hücreler ve eylemciler sayesinde planlar yapıp uygulama becerisine sahip tutarlı, hiyerarşisiz bir terörist grup" olduğuna dair yaklaşımın yanlış olduğunu ifade ettikten sonra örgütü şu şekilde tasvir etmektedir:

"... Öncelikle bir çekirdek vardır; ki bence kendileri kullanmasalar da El Kaide etiketini hak eden tek oluşum budur. 2001'de bu çekirdek neredeyse yalnızca Afganistan'da üstlenmiştir. ... Ladin, Zevahiri ve diğerleriyle geçmişten irtibatlı şekilde dünyanın çeşitli merkezlerinde bulunan şahıslar bu çekirdek ekipten görev beklerler ya da başkaları için aracılık yaparlar. Bunlar El Kaide'nin ortak üyeleridir ve çekirdek El Kaide ile çeşitli hücreler, yerel örgütler, grupçuklar ve bunlardan ayrılanlarla geniş kapsamlı, şekilsiz bir görünüm arz eden modern radikal İslam hareketi arasında bağlantı sağlar; yani ağların ağını çekirdeğe bağlarlar. ... Özellikle çarpıcı noktalardan biri de genelde bir saldırı için El Kaide'nin gruplar ya da bireylere yakınlaşmasından çok, bireylerin ve grupların düşünceleri ve planlarını açmak için El Kaide'ye yanaşmasıdır. ..." (Burke, 2003: 270-271).

Burke, El Kaide olarak adlandırılabilen bir yapının, 1996-2001 yılları arasında, büyük ölçüde Afganistan'daki konumları ve İslam dünyasında ama özellikle de Körfez'de birçok zengin ve zengin olmayan Müslümanın sempatisini kazanmış olması sayesinde, para ve insan kaynaklarına dini köktencilikte görülmemiş bir ölçekte ve kolaylıkla ulaşabilen az sayıda militandan oluştuğunu aktararak örgütün işleyişini üç farklı örnekle açıklamaktadır:

"... El Kaide, adından da anlaşılacağı gibi, araştırma bursları dağıtan, kütüphane gibi tesisleriyle öğrencilere yardımcı olan, onların, özellikle de rektör ya da önde gelen öğretim üyelerinin dikkatini çeken yıldız öğrencilerin isteklerini gerçekleştirmelerini sağlayacak bir eğitim sunan zengin bir üniversite gibi faaliyet gösteriyordu. Bu Kutsal Savaş Vakfı'ydı. Başka bir modelde risk kapitalizmidir. Bireyler ya da küçük gruplar desteklemeye değer olduğunu düşündükleri düşünceleri, genel müdür ve yönetim kuruluna (Ladin vd.) götürür. Böylece yüzlerce öneriden birkaçı seçilir. Bazılarına ciddi bir yatırım yapılır, bazılarına az miktarda nakit verilir. Firmanın uzmanları yardımcı olmaya hazırdır, bazen bunun için seyahate çıkarlar. Başka uzmanlarsa yurtdışında görevlidir, yerel girişimleri teşvik eder, içlerinden kâr getirebilecek olanları seçerler. Medya dünyasından herkesin aşına olduğu üçüncü bir modeldeyse, El Kaide'yi bir gazete, TV yapım şirketi ya da yayınevi olarak görebiliriz. Ladin ve yakın çevresi filmler, kitaplar ya da

gazete makalelerinin editörleri olarak görülebilir. Serbest çalışanlar, onlara sıklıkla reddedilen, kimi zaman finanse edilip desteklenen düşünceler götürür. Ara sıra eski projeler ısıtılır ya da editör, planları reddedilen insanlara kendi düşüncelerini önerir. ...” (Burke, 2003: 272).

1996-2001 yılları arasında Ladin ve çekirdek kadrosunun farklı milliyetlerden radikal unsurlar için Afganistan’da merkezi bir şekilde eğitim, uzmanlık, para, cephane ve güvenli bir sığınak sağlaması bu bölgenin modern İslamcı militanlığın merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Afganistan’a gelen radikal unsurların hemen tamamı yıllarını seferber olmaya, eylemler yapmaya harcamış, ülkelerinin kolluk güçleriyle başı sürekli dertte olmuş kişilerdir. Bu radikaller için Afganistan “içi yeni gönüllüler, bilgi, düşünce ve nakitle dolu olan bir mağaza” olarak görülmüştür. Mağazanın katlarından en popüler ve en dolu olanı ise Ladin ve adamlarının yönettiği kat olmuştur. İşte bu dönem El Kaide’nin olgunlaştığı dönemdir. Ancak bu dönemde bile El Kaide belli bir yapıya sahip geleneksel bir terörist örgüt olmaktan çok uzaktır (Burke, 2003: 16-17).

3.2.1.4. Çatışma Bölgelerinde El Kaide: Kırgızistan, Özbekistan, Çeçenistan, Bosna, Kosova ve Keşmir Deneyimleri

Orta Asya’da Sufi nitelikli İslam anlayışı Sovyetler tarafından ideolojik gerekçelerle yıllarca bastırılmıştır. Buna rağmen İslam, Sovyet yönetimi altındaki Orta Asya’da muhalif bir söylem olmayı sürdürmüştür. Afgan cihadında temelleri atılmakla birlikte 1990’ların başından itibaren, Orta Asya’ya akan selefi literatür ile Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Pakistan’dan katı Vahhabi vaizler, yıllardır devam eden baskı altında zayıflayan yerel ibadet biçimlerini kolayca değiştirmiştir. Afgan cihadına katılan Orta Asya Müslümanlarının çoğu radikalleşme süreci geçirmiş, buna ilave olarak 1990’ların başında Pakistan ve Afganistan’da ISI’nın desteğiyle çok sayıda Orta Asyalı militan eğitilmiştir. Bu radikal unsurların ülkelerine dönüşü Özbekistan’da ve diğer cumhuriyetlerde radikal hareketleri beslemiştir (Burke, 2003: 224).

Sovyetlerin yıkılması akabinde, Tacikistan’ın çeşitli bölgelerinden gelen 650 üyenin katılımıyla Muhammed Şerif Himmetzade liderliğinde ve Şeyh Muhammed’in medreselerinde yetişen öğrencilerin öncülüğünde 1991 yılında İslami Diriliş Partisi kurulmuştur. Tacikistan’da 1991 seçimlerinde şaibeli şekilde devlet

başkanı olarak seçilen komünist kökenli Rahman Nabiyeu aleyhinde ülkede başlayan gösterilerde Diriliş Partisi öne çıkmış, gösteriler neticesinde Nabiyeu hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Diriliş Partisi yeni kurulan koalisyon hükümetinin ortağı olmuştur. Bu süreçte ilan ettiği Yakın Çevre doktrini ile kendisini Sovyetlerin varisi, Orta Asya Cumhuriyetleri’ni ise “ileri karakolları” olarak gören Rusya ile ülkesindeki İslami potansiyelden ve olayların kendi ülkesine de sıçrayacağından endişe eden Özbekistan hükümetinin kışkırtmalarıyla Tacikistan’da beş yıl sürecek olan bir iç savaş başlamıştır. İç savaşta Afganistan’da savaşan çok sayıda Özbek mücahit de Rusya ve Özbekistan destekli rejim karşısında savaşmıştır. Ayrıca Afganistan’da bulunduğu süreçte çeşitli alanlarda çok sayıda Tacik gönüllüyü eğiten ve silahlandıran Ladin bu gönüllülerin iç savaş sırasında Tacikistan’a geçişini sağlamıştır (Scheuer, 2016: 140).

Bununla birlikte El Kaide’nin Orta Asya’daki en önemli bağlantısı, temelleri 1991 yılında Özbekistan’da “Adalet Hareketi” ile atılan Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) olmuştur. Örgütün liderleri Cuma Nemengani ve Tahir Yoldaşev, Tacikistan İç Savaşı’nda kurdukları birliklerle Özbek mücahitlerle birlikte savaşmış, 1997’de iç savaşın sona ermesi akabinde barış sürecine dahil olmamaları üzerine sınır dışı edilerek Afganistan’a gelmişlerdir. Nemengani ve Yoldaşev, Özbekistan’da mevcut rejimi yıkarak şeriatı dayalı bir İslam devleti kurmak amacıyla Kabil’de, 1998 yılında, Taliban kontrolünde ve El Kaide’nin desteğiyle ÖİH’yi kurmuştur. Afganistan’da ve diğer Türki cumhuriyetlerde de teşkilatlanan bu örgüt, Ladin tarafından Kerimov rejimine karşı saldırılarda kullanılmıştır. Kerimov’un kendisine yönelik en önemli tehdit olarak gördüğü bu örgüt 1999 yılında Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan yönetimlerine karşı cihad ilan etmiş ve Ladin’in küresel cihat vizyonunun Orta Asya’daki en önemli aparatı olmuştur (Rashid, 2002: 138).

Kuzey Kafkasya’nın İslam dinini benimsemesi ise 17. yüzyılda Rusya’nın bölgede başlattığı kolonileştirme ve asimile etme politikasına bir tepki olarak gerçekleşmiş ve din bölgede artan Rus baskısına karşı bütünleştirici ve bağımsızlıkçı bir motivasyon kaynağı olagelmıştır. Bölgenin doğu tarafında yer alan Çeçenistan’da ise yüzyıllardır Rusya’nın asimilasyon politikasına, zorunlu sürgünlerine ve bundan kaynaklı toplu ölümlere maruz kalınması nedeniyle Rusya’daki diğer Müslüman azınlıklarına göre daha radikal bir Çeçen milliyetçiliği oluşmuştur. 1991’de yıkılması

akabinde Sovyet topraklarında başlayan bağımsızlık hareketine Çeçenistan da katılmıştır. Cahar Dudayev'in etnik milliyetçi motifli bağımsızlık ilanını reddeden Yeltsin yönetiminin bölgede başlattığı kanlı hareket, 1994-1996 yılları arasında savaşa dönüşmüş ve yüz bine yakın insan hayatını kaybetmiştir. Seküler-milliyetçi bir çizgide başlayan Çeçen bağımsızlık mücadelesinin Dudayev'in 1994 yılında Çeçenistan'ın bir İslam devleti olduğunu ilan etmesiyle git gide İslamcı bir kimliğe dönüşmesi Ladin'in de dikkatini çekmiştir (Vidino, 2005: 57).

Afganistan'da Ruslara karşı verilen mücadeleye benzerliğiyle de dikkat çekici olması hasebiyle, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden -çoğunluğu daha önce Afgan cihadına da katılmış olan- El Kaide ile bağlantılı çok sayıda Arap kökenli mücahit Çeçen direnişine katılmış ve direnişin radikal İslamcı çizgiye evrilmesinde etkili olmuşlardır. Ladin, direnişe katılan savaşçılara sürekli maddi yardım sunmuştur. Ladin'in yardımcısı Zevahiri de Sudan'dan sınır dışı edilmesi akabinde Birinci Çeçenistan Savaşı'nın ateşkes anlaşmasıyla sona erdiği 1996 yılının sonunda El Cihad örgütü için yeni bir üs kurmak ve küresel cihadı Kuzey Kafkaslara yaymak amacıyla Çeçenistan'a gelmiştir (Wright, 2006: 249).

Savaşın devam ettiği 1995 yılında Çeçenistan'daki yaklaşık 6.000 mücahidin 300'ü Arap kökenli iken, ikinci Çeçenistan Savaşı'nın başladığı 1999 yılı öncesinde bu sayı Bosna ve Azerbaycan'dan gelen gönüllülerle birlikte daha da artmıştır. Tacikistan'daki iç savaşın 1997 yılında sona ermesi akabinde Çeçenistan'a gelerek Şamil Basayev emrinde yabancı mücahitlerin komutanı olarak direnişe katılan Ürdünlü El Kaide komutanı İbn ül Hattab, Ladin'in finans desteğiyle ve cihadı komşu cumhuriyetlere yaymak amacıyla Basayev'le birlikte 1999 yılında Dağıstan'ı işgal etmiştir. Uluslararası İslami Barış Tugayı ismiyle gerçekleştirilen bu işgal İkinci Çeçenistan Savaşı'nın başlamasına yol açmasının yanı sıra Çeçen direnişini de tamamen köktenci bir çizgiye çekmiştir (Gunaratna, 2002: 135).

Çeçenistan'da yaşanan gelişmelerin benzeri 1992-1995 yılları arasında Bosna'daki savaşta da kendini göstermiştir. Yugoslavya'nın dağılması sonrasında Balkanlar'da oluşan güç boşluğundan istifade eden Sırbistan'ın Müslüman Boşnaklara yönelik başlattığı soykırım girişimi kısa sürede sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Uluslararası aktörlerin Boşnaklara yönelik soykırımı seyirci kalması üzerine Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Cezayir, Türkiye ve Sudan'dan yola çıkan

binlerce mücahit Zagreb ve Viyana üzerinden Bosna'ya gelerek savaşa dahil olmuşlardır. Aralarında daha önce Afganistan ve Çeçenistan'daki cihada katılanların da olduğu bu mücahitlerden 750'si bir araya gelerek Ağustos 1993'te El Kaide ile bağlantılı "El Mücahit" isimli birliği oluşturmuşlardır. Bu birlik fiilen Bosna-Hersek ordusu içinde konumlandırılrsa da üzerindeki askeri ve siyasi denetim sınırlı düzeyde kalmıştır. 1995 yılında savaşı sona erdiren Dayton Anlaşması'nda çatışmalara dahil olan tüm yabancı güçlerin 30 gün içinde Bosna-Hersek topraklarını terk etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ancak yabancı savaşçıların bir kısmı evlilik veya siyasi destek yoluyla Bosna-Hersek vatandaşlığı elde ederek bu ülkede kalmış, Balkanlarda da Vahhabi inancı varlık göstermeye başlamıştır (Türbedar, 2011: 148-155).

Yugoslavya'nın dağılması sonrasında bir diğer çatışma da Kosova'da yaşanmıştır. Kosovalı Müslüman Arnavutların Sırbistan'a karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi esnasında 1993 yılında kurdukları Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ile Sırbistan güvenlik güçleri esnasında 1998-1999 yıllarında bir savaş yaşanmıştır. Arnavutların Sırp yönetimine karşı başlattığı kitlesel protesto gösterilerini Sırp güvenlik güçlerinin kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmasıyla patlak veren savaş sırasında El Kaide, UÇK'ya savaşçı, eğitim ve finansman desteği vermiştir. UÇK'nın "İslami Ordu" olarak anılmasına yol açan bu gelişme sonrasında UÇK içerisindeki mücahit unsurların varlığı BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından da doğrulanmıştır (Elsasser, 2015: 213-216).

Pakistan ile Hindistan arasında 1999 yılında Keşmir'de patlak veren Kargil Savaşı'nda mücadele eden silahlı gruplardan El Kaide destekli Hareket el Ensar, ABD tarafından terörist gruplar listesine eklendiğinde Ladin bu grubu savunmuş ve gruba desteğini sürdürmüştür. Müslüman dünyayı Keşmirli savaşçılara yardıma çağıran Ladin, Keşmir sorunu ve Hindistan'ın tehditleri karşısında El Kaide'yi Pakistan ordusu ile uyumlu kılmaya çalışmış, 2000 yılına gelindiğinde Pakistan'a Keşmir meselesinde koşulsuz desteğini açıklamıştır. Hindistan ve İsrail arasındaki ittifaka da dikkat çeken Ladin, El Kaide'nin sadece Keşmir'in sınırlarında değil Hindistan içinde de sorunlar oluşturabileceğini ima ederek cihadı Hindistan içine taşımaya çalışmıştır (Scheuer, 2016: 194-196).

Şekil 3.2: Afgan Cihadı (1979-1989) Sonrasında Afganistan'dan Ayrılan Mücahitlerin Hareketliliği

3.2.2. ABD'nin Ortadoğu Politikası Ekseninde El Kaide'nin Örgütlenme Sürecinin Analizi

Afgan cihadı esnasında doğan Selefi Cihatçı akımın terörizme evrilmesinin en önemli ve dikkat çeken örneğini, Usame bin Ladin ve örgütü El Kaide teşkil etmiştir. Örgütün radikalleşme süreci, ABD'nin Ortadoğu'daki emperyal politikalarına ve Suud hanedanının kutsal toprakları Washington'ın bölgesel çıkarlarına peşkeş çekmesine bir tepki olarak başlamış ve son kertede terörizmle sonuçlanmıştır. Saddam'ın Kuveyt'i işgali sonrasında sıranın Suud monarşisine geleceğini düşünen Ladin'in kendi cihatçı tabanını kutsal toprakları koruması amacıyla hanedanın hizmetine sunmasına karşın Kral Fahd'ın ABD liderliğindeki uluslararası koalisyonu tercih etmesi sonrasında Ladin geri dönülmez bir yola girmiştir. Nisan 1991'de yurtdışına kaçarak kraliyet ailesine karşı muhalefete başlayan Ladin Sudan ve Afganistan'ı örgütünün organizesinde kullanmıştır (Kepel, 2001: 355-358).

3.2.2.1. El Kaide'nin ve El Kaide Bağlantılı Şahısların Terör Eylemleri ve Eylemlerin Analizi

Sovyetlerin dağılması sonrasında Orta Asya da olduğu gibi Güney Yemen'deki komünist rejim de sona ermiş, ülkenin kuzeyi ve güneyi Mayıs 1990'da birleşerek Yemen devletini oluşturmuştur. Afgan cihadı esnasında Suud kökenlilerle birlikte Ladin'in grubu içerisinde operasyonel gücü oluşturan en önemli unsur olan Yemenlilerin çoğu, cihad sonrasında ülkelerinde tutuklanma riski ile karşı karşıya kalan pek çok Suriye, Ürdün ve Mısırlı mücahidi de alarak Yemen'e dönmüştür. Zira bu dönemde mücahitler Suud hanedanının istikrarını tehdit edebilecek en önemli destek noktası olarak da Yemen'i görmüşlerdir. 1991 yılında Yemen'e gelen Arap Afganlar için Yemen'in kuzeyindeki dağlarda bir kamp inşa edilmiş ve Yemen El Kaidesi'nin temelleri atılmıştır (Bergen, 2001: 172).

1992 yılı başında El Kaide liderliğinin Suudi Arabistan ve diğer İslam topraklarının Amerikan işgaline karşı ilk cihat çağrısını gerçekleştirdiği bu ortamda, Somali'deki Umudu Geri Getirme Operasyonu'na katılmak amacıyla Yemen'in Aden şehrine gelen yaklaşık 100 ABD piyadesinin kaldığı Gold Mohur ve Mövenpick otellerine 29 Aralık 1992 tarihinde El Kaide tarafından eş zamanlı bombalı saldırı gerçekleştirilmiştir. Somali'deki operasyonu ABD'nin Müslüman dünyasındaki askeri varlığını artırma girişimi olarak değerlendiren El Kaide'nin

gerçekleştirdiği saldırıda iki sivil ölmüş, yedi sivil yaralanmış ancak hiçbir Amerikan askeri zarar görmemiştir. Afgan cihadı sonrasında Yemenli Arap Afgan mücahitlerin lideri olarak ülkesine dönen Tarık el Fadl, saldırıların faili olarak tutuklanmıştır. Ladin'in saldırılardaki konumu ise el Fadl'ın grubunu finanse etmekten öteye geçmemiştir (Burke, 2003: 168-169).

Pakistan uyruklu Mir Aimal Kansi'nin 25 Ocak 1993 tarihinde CIA karargahı girişinde gerçekleştirdiği silahlı saldırıda CIA'de görevli iki kişi ölmüş, üç kişi de yaralanmıştır. Saldırıdan bir gün sonra uçakla Pakistan'a kaçan Kansi, sonradan Taliban'ın kontrolüne girecek olan Kandahar'a geçerek burada dört yıl saklanmıştır. 1997 yılında Pakistan'da bulunduğu sırada FBI ve ISI tarafından yakalanarak ABD'ye getirilen Kansi, yargılanması akabinde 2002 yılında zehirli iğne ile ölüm cezasına çarptırılmıştır. Gençlik yıllarında Pakistan'da ABD'yi İslam düşmanı olarak gören radikal vaizlerden etkilenen Kansi, ölümünden önce hapisanede CNN'e bağlı WTTG'ye verdiği röportajda *"Amerikan yönetiminin Ortadoğu ve özellikle de Filistin halkına yönelik politikasına duyduğu öfke nedeniyle saldırıyı gerçekleştirdiğini, Pakistan'da kendisi gibi pek çok insan olduğunu ve Amerikalılardan intikamının alınacağını inandığını"* ifade etmiştir.⁶³

Kansi'nin saldırısından bir ay sonra 26 Şubat 1993 tarihinde, Kansi gibi Belucistan kökenli olan Remzi Yusuf ve ekibinin New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin kuzey binası otoparkına bıraktığı bomba yüklü kamyonet patlamıştır. Altı kişinin hayatını kaybettiği, bine yakın kişinin de yaralandığı saldırıdan hemen sonra ABD'yi terk eden Yusuf, 11 Aralık 1994 tarihinde ikinci bir saldırı planlamıştır. Tokyo-Manila seferini yapan Filipin uçağına bıraktığı sıvı patlayıcının patlaması sonrasında bir kişi ölse de bombanın yerleştirildiği yerin iyi hesaplanmaması nedeniyle uçak düşmemiştir. İkinci saldırı sonrasında Pakistan'a kaçmayı başaran Yusuf, ABD'nin ilan ettiği iki milyon dolarlık ödülü almak amacıyla bir akrabasının kendisini ihbar etmesi neticesinde 1995 yılında İslamabad'da yakalanarak ABD'ye götürülmüştür (Wright, 2006: 178).

Halihazırda ABD'de ömür boyu hapis cezası çekmekte olan Yusuf, bu saldırıyı, önceleri Müslüman Kardeşler üyesi iken sonradan El Kaide'in üst düzey yöneticilerinden birisi olan dayısı Halid Şeyh Muhammed'in maddi desteğiyle

⁶³ CNN, 15 Kasım 2002, "Pakistani man executed for CIA killings", <http://edition.cnn.com/2002/LAW/11/14/cia.killings.execution/index.html> (E.T. 22 Ocak 2020).

gerçekleştirmiştir. Kuveyt'te doğup büyüyen ve İngiltere'de elektronik mühendisliği eğitimi alan, Afgan cihadında da iki amcasını kaybeden Yusuf, muhafazakâr ve İslamcı bir yapıya sahip olmamasına karşın gönüllü olarak 1990 sonunda Afganistan'da Arap eğitim kamplarında silah ve patlayıcı eğitimi almıştır. Eğitimden sonra 1991 yılında Pakistan'a dönen ve evlenen Yusuf, Afgan sınırındaki radikal gruplarla temasını sürdürmüş ve Eylül 1992'de sahte bir Irak pasaportuyla New York'a uçmuştur (Coll, 2004: 277).

Saldırıdan sonra New York'taki gazetelere gönderdiği mektuplarda saldırıyı Marksist nitelikli Kurtuluş Ordusu Beşinci Taburu adına üstlenen Yusuf, "ABD'nin İsrail'e yardımı kesmesi, İsrail'le diplomatik ilişkilerini sonlandırması ve Ortadoğu ülkelerinin içişlerine karışmaktan vazgeçmesi" şeklinde üç siyasi talepte bulunmuştur. Taleplerinin karşılanmaması halinde ABD içindeki ve dışındaki diğer Amerikan hedeflerine saldırıların süreceğini aktaran Yusuf'un annesinin Filistin kökenli olması ve mektubunda da İslamcı söylemden uzak laik ifadelerin ağırlıklı olması, saldırının arkasındaki esas motivasyonun ulusal nitelikli İsrail karşıtlığı olduğunu, bununla birlikte İsrail'e verdiği destek ve daha kolay bir hedef olarak görülmesi nedeniyle ABD'nin hedef seçildiğini ortaya koymuştur. Bu saldırı küresel terörizmde yeni bir çığır açmış, bağlantısız ve yeni din motifli mobil şiddetin başlangıcı ve esin kaynağı olmuştur (Benjamin ve Simon, 2002: 13).

ABD Özel Kuvvetleri'nin liderliğinde Somali Ulusal İttifak (SNA) lideri Muhammed Farah Aidid'e karşı Ağustos 1993'te başlatılan operasyon esnasında, Somali'nin başkenti Mogadişu'da, 3-4 Ekim 1993 tarihlerinde Arap Afgan mücahitlerin de katılımıyla yaşanan çatışmalarda 18 Amerikan askeri ölmüştür. ABD, kendisi açısından fiyasko ile sonuçlanan bu operasyonda askerlerinin ölümünden -dolaylı olarak saldırıları üstlenmesi nedeniyle- Usame Bin Ladin ve El Kaide'yi sorumlu tutmuştur (Kepel, 2001: 359).

1994 yılından itibaren intihar saldırıları da dahil olmak üzere Afgan cihadında savaştığı Arap savaşçıların dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleştirdiği terör eylemlerinde Ladin'in adı ilham kaynağı ve/veya para desteği olarak sıklıkla yer almaya başlamıştır. 1994 yılında Filipinler'de Papa'ya suikast planında Ladin grubunun desteği ve Cezayirli Silahlı İslami Grup (GIA)'un Fransa'ya yönelik bombalı eylemlerinde Ladin'e atıf ve övgü belirlenmiştir. 1995 yılında Mısır

Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e Etiyopya ziyareti esnasında gerçekleştirilen suikast girişiminin arkasından da El Kaide bağlantısı çıkmıştır. Suikast girişiminin faillerinin Sudan istihbaratı tarafından desteklenen ve El Kaide liderlerinden Eymen el Zevahiri ile bağlantılı olarak Mısır'da faaliyet gösteren İslam Cemaati ve İslami Cihad mensupları olduğu belirlenmiştir (Wright, 2006: 213-214).

Riyad'da ABD ordusunun kontrolündeki Suudi Arabistan Ulusal Muhafızları eğitim merkezine 13 Kasım 1995 tarihinde bomba yüklü araçla gerçekleştirilen saldırıda beşi Amerikalı yedi kişi ölmüştür. Saldırının dört failinden üçünün Arap Afgan olduğu belirlenmiştir. Eyleme karışan teröristlerden birisi Suudi televizyonunda verdiği röportajında Ladin ve Mısır İslami gruplarından esinlendiğini, bomba yapımını Afgan cihadı esnasında öğrendiğini ifade etmiştir. Ladin ise, verdiği röportajlarda saldırıyla ilgisi olmadığını ancak saldırıdan memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir. Riyad saldırısından bir hafta sonra Mısır'ın İslamabad Büyükelçiliği'ne Eymen el Zevahiri'nin talimatıyla Mısır İslami Cihad örgütü tarafından bomba yüklü kamyonla intihar saldırısı gerçekleştirilmiştir. Esas hedef olan ABD elçiliğinin korunaklı olması nedeniyle son kerte de Pakistan'da cihat gruplarına yönelik istihbarat faaliyeti yürüten Mısır elçiliği çalışanlarının hedef alındığı saldırıda 17 kişi hayatını kaybetmiştir (Coll, 2004: 306).

ABD'nin Nairobi ve Darüsselam'daki büyükelçiliklerine, 1998 yılında -Suudi Arabistan'ın davetiyle ABD askerlerinin kutsal topraklara ayak bastığı tarih olan- 7 Ağustos'ta, on dakika arayla bomba yüklü kamyonetlerle gerçekleştirilen saldırılarda 12'si Amerikalı 224 kişi ölmüş, 4500'den fazla kişi yaralanmıştır. FBI tarafından yürütülen soruşturmalar saldırıların faillerinin Afgan cihadına katılmış, Afganistan'daki kamplarda eğitim almış, Ladin ve Zevahiri ile bağlantılı şahıslar olduğunu ortaya koymuştur. El Kaide'nin küresel bir tehdit olarak ABD'nin gündeminde en üst sıraya yükselmesine sebep olan bu saldırıdan sonra FBI, Usame Bin Ladin'i en çok arananlar listesine dahil etmiştir. Saldırıdan 13 gün sonra, Clinton'ın talimatıyla Afganistan'ın Host eyaletindeki Ladin'e bağlı Zavhar Kili kampı Amerikan deniz kuvvetlerince 75 Tomahawk füzesi ile vurulmuştur. Ladin'e bağlı çok sayıda gönüllünün hayatını kaybettiği bu sembolik saldırı Ladin'in İslam dünyasındaki şöhretini artırdığı gibi Molla Ömer'in Ladin'i Suudi Arabistan'a iade

etmekten vazgeçmesine de sebep olmuştur. Bundan dolayı Ladin, 15 Eylül'de yazdığı bir mektupla Molla Ömer'e biat etmiştir (Burke, 2003: 218-219).

Yemen'deki Aden şehri limanında demirli bulunan Amerikan güdümlü füze destroyeri USS Cole'a 12 Ekim 2000 tarihinde iki intihar bombacısının patlayıcı yüklü bir tekne ile gerçekleştirdiği saldırıda 17 Amerikalı denizci ölmüş, 30 denizci ise yaralanmıştır. CIA, gemiye saldıran bombacılarla bir süre önce Kandahar'da aynı evde kalan bir El Kaide mensubunun irtibatını tespit etse de saldırıda Ladin'in doğrudan dahil olduğuna dair kesin bir kanıt bulunamamıştır. CIA yetkilileri saldırının Ladin'in emriyle gerçekleştiğini değerlendirdiklerini ifade etse de o anda yeterli kanıt olmaması Clinton'ın karşı operasyon başlatmasına engel olmuştur. Sonradan yapılan araştırma ve yürütülen soruşturmalar saldırının El Kaide üyesi Cemal el Bedevi tarafından planlandığını ortaya koymuştur (Coll, 2004: 586).

El Kaide ve El Kaide'ye bağlantılı şahısların gerçekleştirdiği bu terör eylemlerini analiz eden Burke, Nairobi ve Darüsselam'daki bombalamaların çekirdek El Kaide'den çıkan bir fikre dayandığını ve bu sıkı, iyi örgütlenmiş yapı tarafından yönlendirildiğini, saldırının daha önceden hiçbir yerel bağlantısı olmayan, özellikle saldırı amacıyla gönderilen kişilerce gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Diğer tarafta ise Ladin'le aynı amaçları paylaşan, ancak onunla ve yakın çevresiyle ilişkileri yüzeysel olan yerel gruplar veya bireylerin yer aldığını aktaran Burke, bu iki yapı arasında bizzat bir saldırı gerçekleştirmeyi tasarlayan, kendi hedeflerini seçen, El Kaide ile ilişkisi eylem planı için onay ve eğitim almakla sınırlı olan şahısların olduğunu aktarmaktadır (Burke, 2003: 253).

Scheuer ise El Kaide'nin ABD birliklerini hedef almasının ve tahrik etmesinin dört sebebi olduğunu vurgulamaktadır. İlk olarak tarihsel "kafir bir işgalci" fenomeni, İslam dünyasında radikal ya da ılımlı tüm Müslümanlar arasından savaşçı kazanma ve mali yardım elde etmede teşvik edici kuvvetli bir söylem olarak uyarıcı bir derinliğe sahip olacaktır. İkincisi, Amerikan askerini Afganistan'ın dağlık ve çorak arazisinde vurmak ABD'de vurmaktan daha kolaydır. Ladin, sonraki yıllarda Afganistan'da Amerika'nın muhtemel zayıflarındaki sürekli bir artışın ABD'de muhalefetin güçlenmesini sağlayacağını ve Washington'ın savaşma arzusunu kıracağını, neticede de 1983'te Lübnan ve 1994'te Somali'de olduğu gibi ABD'nin bölgeden tamamen geri çekileceğini düşünmektedir. Üçüncüsü, El Kaide'nin

stratejisi İsrail ve Batı yanlısı Arap rejimleri yok etmeden önce ABD'yi Müslüman dünyadan olabildiğince uzağa sürmektir. Dördüncüsü, Ladin, Müslüman dünyanın çoğunun dahil olduğu ABD karşıtı bir cihat inşa etmeden ABD'yi yenemeyeceğini bilmektedir. Bu stratejinin ilk aşaması olarak Kenya, Tanzanya ve Yemen'deki ABD birlik ve tesisleri hedef alınmıştır (Scheuer, 2016: 190-191).

3.2.2.2. Usame Bin Ladin'in Röportajları ve Söylem Analizi

Küreselleşmenin bir getirisi olan iletişim araçlarını her fırsatta kullanan Ladin, Afgan cihadının sonlarında militan devşirme ve taraftar toplamada da faydasını gördüğü ve benimsediği basın ve propaganda faaliyetlerini Sudan'a yerleşmesi sonrasında daha profesyonel bir şekilde yürütmeye başlamıştır. Ladin'in Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK) tebliğleri ile sistematik hale getirdiği medya stratejisi Afganistan'a gelmesi akabinde profesyonel hale gelmiştir. Özellikle Batılı medya kuruluşları da dahil olmak üzere uluslararası basına kapılarını açan Ladin ABD ve müttefiklerine karşı başlattığı küresel cihatta önemli bir psikolojik üstünlük elde etmiştir. Yerel dinleyici kitlesi, Müslüman dünya dinleyici kitlesi ve diğer gayrimüslim dinleyicilere tek bir mesajla hitap eden Ladin, TRK tebliğlerinin yanı sıra 1993-2001 yılları arasında medya kuruluşlarına verdiği röportajlarda dünya görüşüne, başlattığı cihadın amaç ve hedefine, uluslararası siyasete ve İslam dünyasına ilişkin görüşlerine geniş yer vermiş ve 11 Eylül sonrasında da bu stratejisini sürdürmüştür.

Bu kapsamda Ladin'in The Independent Ortadoğu muhabiri Robert Fisk ile 6 Aralık 1993 tarihinde Sudan'da gerçekleştirdiği röportaj, Batılı bir gazeteci ile gerçekleştirdiği ilk röportaj olması nedeniyle önemlidir. *“Sovyet karşıtı savaşçı, ordusunu barış için yola koydu: Suudi iş adamı geçmişte bir araya getirdiği mücahitleri şimdi de Sudan'daki büyük ölçekli inşaat projelerinde kullanıyor”* başlığıyla yayınlanan röportajda, Ladin şu ifadelerle yer vermiştir:

“Afganistan'dan Sudan'a getirip eğittiğim yüzlerce Arap savaşçı ile Cezayir, Tunus ve Mısır'da cihad savaşı başlatacağım yönündeki iddialar medya ve konsoloslukların saçmalaması. Ben bir inşaat mühendisi ve tarımcıyım. Sudan'da eğitim kamplarım olsaydı inşaat ve tarım işlerini yapamazdım. ... Afganistan'da iki yılda yaşadığım şeyleri başka bir yerde yüz yılda yaşayamazdım. Afganistan'ın işgali başladığında öfkelenim ve 1979 yılı bitmeden birkaç gün önce bölgeye vardım. Afganistan'da savaştım ancak beraberimdeki Müslümanlar benden daha çok şey yaptı, çoğu şehit oldu ancak ben hala hayattayım. Ölümünden asla korkmadım. Müslümanlar olarak biz öldüğümüzde Cennet'e gideceğimize inanırız. Savaştan önce Allah bize sakinlik verir. ... Ne ben ne de dostlarım savaşta Amerikan yardımına ilişkin

bir kanıt görmedik. Mücahitlerim başardığında ve Ruslar kovulduğunda gruplar arasında farklılıklar başladı. ... Afganistan'a ne hissettiysem Bosna'ya da aynı şeyleri hissediyorum. Fakat oradaki durum Afganistan'la aynı fırsatı sağlamıyor. Az sayıda mücahit Bosnahersek'e savaşmak için gitti fakat Pakistanlıların Afganistan'da yaptığının aksine Hırvatlar mücahitlerin Hırvatistan'dan geçmesine izin vermeyecekler. ...”⁶⁴

Ali Abdülkerim ve Ahmed el-Nur'un 9 Mart 1994 tarihinde Ladin ile yaptığı ve El-Kuds El-Arabi gazetesinde yayınladığı röportaj Ladin'in o dönemde Batı'ya, Batı yanlısı Arap rejimlerine ve cihad düşüncesine bakış açısını ortaya koymaktadır:

“... Batı, Müslümanların doğal savunma hakları olan kendi kendini savunma hakkını kabul etmiyor. ... Bizim Afganistan'daki duruşumuz bazı İslam düşmanlarının Müslümanlarla olan ilişkilerimizi engellemeye çalışmalarına neden oldu. Dünya, Bosna'da baskı ve zulmü, Filistin'de işgali izlemeyi tercih etti. Sonra Müslümanlar kendini savunduğunda onları terörizmle suçladılar. Batı, Müslümanların zayıf ve savunmasız kalmasını istiyor. Biz ayrıca onların diplomatlar arasında tamamı Batı'ya teslim olmuş olan ve hareketimizi frenlemek ve kardeşlerimizle olan iletişimimizi durdurmak isteyen bağlantıları olduğunu biliyoruz. Ancak biz dinde işbirliğinin Müslümanlar arasında sürdüğünü söylüyoruz. ... Suudi Arabistan'la aramızda bir anlaşmazlık var çünkü onlar bizim İslami uyanışa ilişkin işbirliği teklifimizi reddettiler. Herkes bizim Kelime-i Tevhid'i yayma çabamızı ve Komünist saldırıya karşı Afgan mücahitlere verdiğimiz desteği biliyor ama buna rağmen ben köktencilik desteklemekle suçlanıyorum. İnanıyorum ki tüm Müslümanlar bu durumu anlayacaktır. ... Mısır basını da köktencilik desteklediğimi söylüyor. Biz Mısır'da İslamcılara karşı uygulanan devlet şiddetinden kaynaklı olarak iç sorunlar olduğunu biliyoruz. Diğer pek çok Müslüman genç gibi Mısır'daki İslamcılar da Afgan mücahit kamplarında askeri tecrübe kazandılar. Bu koşullar bazılarının ülkelerinde dinlerini ve kendilerini savunmaya zorlayacak pozisyonlar almalarına yol açtı. ... Mısır için ne söylüyorsam Yemen için de aynısını söylüyorum. ... Terörizmi desteklediğimize dair suçlama, Müslümanların kararlılığını bastırmak ve hareketlerini durdurmak amacıyla dizayn edilmiş düşmanca ve emperyalist bir yöntemdir.”⁶⁵

Ladin, 1994 yılından itibaren Sudan'da kaleme almaya başladığı Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK) tebliğlerinde ABD ve Suud rejimine yönelik bakış açısını kullandığı sert söylemlerle ortaya koymuştur:

“... Gerçekte Suudi Arabistan Amerikan yasalarına tabi bir Amerikan mandasından başka bir şey değildir. ... Amerika ve müttefikleri halen ülkenin varlığını ve zenginliğini alıyor ve yağmalıyor olsa da Riyad ülkeyi Amerikan ordu üsleri ile doldurdu. ... Onların neden bu kadar uzun kaldığına ilişkin soru sormak hakkımız değil mi? ... Filistin, Somali, Cezayir, Yemen

⁶⁴ Röportajın tamamı için bkz.: Robert Fisk, “Anti-Soviet warrior puts his army on the road to peace”, The Independent, 6 Aralık 1993, <https://www.independent.co.uk/news/world/anti-soviet-warrior-puts-his-army-on-the-road-to-peace-the-saudi-businessman-who-recruited-mujahedin-1465715.html>, (E.T. 1 Şubat 2020).

⁶⁵ Röportaj metninin tamamı için bkz.: FBIS Report, “Compilation of Usama Bin Ladin Statements 1994-January 2004”, ss. 1-3.

ve Sudan gibi yerlerde İslami nedenler Batılı çıkarlarla çatıştığında siz daima Batılı çıkarların yanında durdunuz. Batılılar ve Haçlı ülkeleri dışarıdan sizin politikalarınızı dikte ediyor. ... Sizin ise yanıtınız İslami nedenlerle çatıştığında Batılı ülkelerin çıkarlarını korumaktır. Eğer durum böyle değilse Riyad ve alimleri genç Suudileri Afganistan’da komünistlere karşı savaşmaya teşvik ederken neden Yemen’de aynısının yapılmasını engelledi? ... ABD, Sovyet ve Afgan komünistlerin öldürülmesini istedi ancak Yemen’deki Marksist rejim tarafından sağlanan istikrarı tercih etti. ... Bu dış siyaset Suudların İslami yetkinliğini parçaladı. ...”⁶⁶

Çağdaş İslami akımların yükselişe geçmesinin ve ABD-İsrail karşıtlığının en önemli tarihsel sebebi olan Filistin meselesine de Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK) tebliğlerinde yoğun şekilde yer veren Ladin, bu meselede de Suud hanedan ve alimlerine yoğun eleştiriler getirmektedir:

“Tüm İslami sorunların anası olan Filistin meselesinde Suudi kraliyet ailesi ve alimleri Allah’ın bereketli kıldığı Müslüman toprakları gasp eden Siyonistlerle açık ilişkileri haince onaylamıştır. ... Şeyh Bin Baz’ın Yahudilerle barışa izin veren fetvası hain ve korkak Arap zalimlerinin imzaladığı teslimiyete meşruiyet sunmuştur. ... Riyad’ın Yahudilerle imzaladığı ve alimlerinin de onay verdiği teslimiyetçi barış, -stratejik konumu ile birlikte dünyadaki en büyük doğal kaynaklara sahip bir milyar Müslüman, Filistin’de beş milyon Yahudi’yi mağlup etmeye muktedir değildir- demektir. ... Müslüman ülkelerin rejimleri kendi halklarının iradesini temsil etmemektedir. İnsan hakları ve eşitlik, Müslümanlar söz konusu olduğu zaman Batı’nın ölü sloganları haline gelmektedir. ...”⁶⁷

Ladin’in tebliğlerde kullandığı dil ve üslup incelendiğinde onun artık geri dönülemez bir yola girdiği açıktır. Suudi kraliyet ailesinin ve alimlerinin inancını sorgulayan ve onları Müslümanlara karşı ABD ve İsrail’le müttefik olması nedeniyle alenen kafir olmakla itham eden Ladin, cihad fikrine olan bağlılığının da uzun süreli olduğunu ortaya koymuştur. Yine bu tebliğler Ladin’in ve El Kaide’nin motivasyonunun “İslam’ın içeriden mürtedler ve dışarıdan da ABD liderliğinde Haçlılar ve Yahudilerin saldırısı altında olduğu” yönündeki düşüncesi olduğunu göstermektedir (Scheuer, 2016: 162-163).

Ladin, 23 Ağustos 1996 tarihinde Hindikuş Dağları’ndan “kafirleri kutsal topraklardan kovun” çağrısı ve “İki Kutsal Caminin Topraklarını İşgal Eden Amerikalılara Karşı Cihad Deklarasyonu” ile ABD’ye karşı ilk kez cihad ilan etmiştir. Ladin, El-Kuds El-Arabi gazetesinde yayınlanan ve tüm dünyaya duyurulan 12 sayfalık deklarasyon metninde Amerikan varlığının gölgesi olarak tanımladığı

⁶⁶ 7 Haziran 1994, 19 Temmuz 1994, 29 Aralık 1994, 3 Ağustos 1995, 11 Ağustos 1995 ve 16 Nisan 1997 tarihli TRK tebliğleri.

⁶⁷ 29 Aralık 1994, 29 Ocak 1995, 11 Ağustos 1995 ve 16 Nisan 1997 tarihli TRK tebliğleri.

Suud rejimini bozuk ve İslam dışı ilan ettikten sonra Suudlar ve İsrail ile Mısır, Cezayir ve Ürdün'deki zalim hükümetler ve benzerlerinin ABD'den aldıkları askeri, siyasi ve mali destek sayesinde Müslümanlara baskı kurabildiğini ifade etmektedir. Ladin'e göre ABD karşıtı bir savunma cihadı şu altı nedenden dolayı zorunludur:

- Hz. Muhammed'in yurdu olan Arap Yarımadası'ndaki Amerikan askeri ve sivil mevcudiyeti,
- Baskıcı sözde Müslüman rejimlere yönelik ABD'nin koruma ve desteği,
- Müslümanlara baskı uygulanan ülkelere, özellikle Rusya, Çin ve Hindistan'a yönelik ABD desteği,
- ABD'nin İsrail'e verdiği koşulsuz ve sorgulanamaz destek,
- Başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin Müslüman ülkelerin enerji kaynaklarını piyasanın çok altında fiyatlara istismar etmesi,
- Arap Yarımadası dışındaki Müslüman dünyadaki ABD askeri varlığı.⁶⁸

Ladin, ABD ve İsrail'i bir bisikletin iki tekeri ile tasvir etmiş ve ABD'yi tahta teker, İsrail'i ise çelik teker olarak tanımlamıştır. Savaşta hattın en zayıf halkasına odaklanılması gerektiğinden hareketle bisikleti kırmak için tahta tekere çomak sokulacağını ifade eden Ladin, önce "kendilerinden uzak, büyük ama zayıf bir devlet olan" ABD'nin askeri olarak değil ama ekonomik olarak çökertilmesi gerektiğini, bundan sonra ABD'nin İsrail'e desteğinin -maliyetli olacak olması nedeniyle- son bulacağını, daha sonra da "kendilerine yakın, küçük ama güçlü bir ülke olan" İsrail'in destek eksikliği nedeniyle zaten zamanla yok olacağını vurgulamaktadır. Daha önce bu taktiğin Afganistan'da Sovyetler üzerinde başarılı olduğunu, aynısının ABD ve İsrail'e de yapılabileceğini söyleyen Ladin için bu deklarasyondan sonra ABD esas hedef haline gelmiştir (Scheuer, 2016: 182-183).

ABD'ye karşı cihad deklarasyonundan 18 ay sonra, 23 Şubat 1998 tarihinde Host Kampı'nda, tüm Haçlılara ve Yahudilere karşı cihadı emreden ve cihada yetki veren bir fetva ile El Kaide, Zevahiri'nin MİC örgütü ve dört İslamcı gruptan müteşekkil "Yahudilere ve Hristiyanlara Karşı Cihad için Dünya İslami Cephesi"nin oluşturulduğu ilan edilmiştir. Tam yetki sahibi birkaç İslam alimi tarafından da imzalanarak dini yetki verilen bu fetva yayımlandıktan sonra Afganistan ve

⁶⁸ Deklarasyon metninin tamamı için bkz.: FBIS Report, "Compilation of Usama Bin Ladin Statements 1994-January 2004", ss. 13-28.

Pakistan'daki medreseler de fetvayı onayladıklarına dair bir fetva yayınlamıştır. Batı tarafından uzun süre görmezden gelinen ve savunma cihadına dini bir meşruiyet kazandırılan bu deklarasyonda Ladin ABD'nin Ortadoğu politikasına yönelik eleştirilerini açık bir şekilde ortaya koymaya devam etmektedir:

“... Yedi yıldır ABD, İslam'ın en mukaddes topraklarının bulunduğu Arap Yarımadası'nı işgal ediyor, zenginliklerini sömürüyor, yöneticileri elinde oynatıyor, halkını tehdit ediyor, komşularını terörize ediyor ve buradaki üslerini komşu Müslüman ülkelere saldırı amacıyla kullanıyor. ... Amerikalılar yalnızca ekonomik ve dini nedenlerle Müslümanlara savaş açmış değiller, aynı zamanda küçük Yahudi devletine hizmet ediyor ve Kudüs'ün işgali ile orada Müslümanların katledilmesini de gizlemeye çalışıyorlar. Bunun en önemli kanıtı Irak'ın yok edilmesidir. ... Amerikalıların işlediği tüm bu suç ve günahlar Allah'a, onun Peygamberine ve Müslümanlara karşı açık bir savaş ilanıdır. İslam tarihi boyunca ulema, düşmanın Müslüman ülkeleri yok etmeye çalışması durumunda cihadın kişisel bir farz olduğunda birleşmişlerdir. ... Bundan hareketle ve Allah'ın emrine uygun olarak tüm Müslümanlar için geçerli olmak üzere şu fetvayı çıkarmış bulunuyoruz: El Aksa Camii ve Mekke'yi işgalden kurtarmak ve ordularını İslam topraklarından söküp atmak için, -ister sivil ister asker olsunlar- Amerikalıları ve onların müttefiklerini, hangi ülkede mümkünse orada öldürmek, her Müslüman için farzdır. ... Biz Allah'ın rızasıyla, Allah'a inanan ve onun tarafından ödüllendirilmek isteyen her Müslümanı, ele geçirdikleri her yerde ve her zaman Amerikalıları öldürmeye ve paralarına el koymaya çağırıyoruz. Aynı zamanda Müslüman alimleri, liderleri, gençleri ve askerleri, ABD şeytanının ordularına ve şeytanın işbirlikçilerine saldırılar düzenlemeye, bunların arkalarındaki güçleri ortaya çıkarmaya ve onlara unutamayacakları bir ders vermeye çağırıyoruz. ...”⁶⁹

Deklarasyon sonrasında bu fetvayı kötüleyen başka karşı fetvalar yayınlansa da Ladin'in Müslüman dünyaya mesajı yeterli karşılığı bulmuştur. Ladin, fetvanın yayınlanmasından aylar sonra 22 Aralık 1998 tarihinde Filistinli gazeteci Cemal İsmail'e ve 13 Ocak 1999'da CBS News'ten Richard Roth'a verdiği röportajlarda fetvaya çeşitli çevrelerden gelen tepkilere şu şekilde karşılık vermiştir:

“... Eğer İsrailliler Filistin'de küçük çocukları öldürüyor ve Amerikalılar Irak'ta masum insanları öldürüyorsa ve Amerikan halkının çoğunluğu ahlaksız başkanlarını destekliyorsa, bu, Amerikan halkının bizimle savaşta olduğu anlamına gelir. Ve onları hedef almak hakkımızdır. ... Hükümetine vergi ödeyen her Amerikalı bizim hedefimizdir. Çünkü Müslümanlara karşı Amerikan savaş makinesine yardım etmektedir. ... Onurumuzu, şerefimizi çiğnediler ve bu adaletsizliğe karşı çıkan tek kelime söylediğimizde bize terörist deme cüretinde bulunuyorlar. ...”⁷⁰

⁶⁹ Deklarasyon metninin tamamı için bkz.: FBIS Report, “Compilation of Usama Bin Ladin Statements 1994-January 2004”, ss. 56-58.

⁷⁰ Röportajın tamamı için bkz.: “I am not afraid of death”, Jamal Ismail, Newsweek, 10 Ocak 1999, <https://www.newsweek.com/i-am-not-afraid-death-165374>, (E.T.: 10 Mayıs 2020); FBIS Report, ss. 102.

Gelinen noktada, 1991'deki Körfez Savaşı sonrasında Suudi Arabistan'daki İslam alimlerine saygısını yitirmeye başlayan Ladin'in alimlere öfkесinin Sudan ve Afganistan'da giderek arttığı anlaşılmaktadır. Ladin'in 1993 yılından itibaren verdiği röportaj ve yayınladığı tebliğler incelediğinde ise kendisinin özellikle Suudi Arabistan vatandaşlığından çıkarıldığı 1994 yılından itibaren üslubunu sertleştirdiği görülmektedir. Tavsiye ve Reform Komitesi (TRK) tebliğleri ile düşmanlarını ve amacını aşikâr hale getiren Ladin'in söylemleri ile örgütü El Kaide'nin gerçekleştirdiği eylemlerin Afganistan'a geldiği 1996 yılının başından itibaren daha da radikalleştiği ve ABD'yi merkeze alarak gitgide küresel bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır.

3.2.2.3. ABD Ulusal Güvenlik ve Terörizm Belgelerinde Din Motifli Terörizm ve El Kaide

ABD'de 1990-1992 yılları arasında resmi kayıtlara göre on beş terör saldırısı gerçekleşmiştir. Bu saldırıların çoğu Porto Ricolu milliyetçiler, biri İranlı bir Marksist grup, diğerleri ise Amerikalı aşırı gruplar tarafından düzenlenmiştir. Bu süreçte CIA'e bağlı Kontrterörizm Merkezi (CTC) ağırlıklı olarak Ebu Nidal gibi laik terörist grupları takip etmiş, ilave olarak Hizbullah ve özellikle Cezayir'deki sosyalist hükümet karşıtı İslamcılarını izlemiştir. Washington'daki terörle mücadele bürokrasisinde dağınıklık, çekişme, rekabet ve bütçe sıkıntısının hakim olduğu bu dönemde terörizme nasıl bakılacağı konusu da çözümsüz kalmıştır. Gerçekleşen terör eylemleri bir ulusal güvenlik meselesi olmaktan ziyade polisiye vaka olarak takip edilmiştir (Coll, 2004: 279-281).

George H. W. Bush'un başkanlık döneminde Beyaz Saray tarafından Mart 1990 ve Ağustos 1991'de iki ayrı Ulusal Güvenlik Strateji belgesi yayınlanmıştır. Mart 1990'da yayınlanan belgede, ABD'nin Ortadoğu'daki güvenliğine ve "İsrail'in, ılımlı Arap devletlerinin ve petrolün güvenliği" şeklindeki çıkarlarına yönelik her türlü tehdit ve yıkıcı saldırıyla mücadele edileceği vurgulanmıştır. Yine belgede "Üçüncü Dünyadaki Çatışmalar" başlığı altında "dini fanatizmin" Ortadoğu'daki Amerikalıların ve enerji kaynaklarına sahip dostlarının güvenliğini tehlikeye sokabileceği ifade edilerek terörizmin ve terörizme sponsor olan devletlerin

cezalandırılacağı vurgulanmıştır.⁷¹ Ağustos 1991’de yayınlanan belgede ise ilk başta Körfez’de yaşanan gerilime ve Yeni Dünya Düzeni’ne vurgu yapılmış, bu kapsamda ABD’nin dünyanın tüm güvenlik problemlerini çözme adına dünyanın polisliğini üstlenmeyeceği, bununla birlikte Körfez Savaşı’nda olduğu gibi dünyanın her yerinde kendi çıkarlarını korumaya devam edeceği aktarılmıştır. Ayrıca belgede “Bölgesel Trendler” başlığında ilk defa “bölgesel radikalizmin savunucusu rejimler” ifadesi kullanılmış ve önceki belgede yer alan vurgular tekrarlanmıştır.⁷²

Clinton göreve ilk başladığı dönemde ABD’de gerçekleşen terör eylemleri bir ulusal güvenlik meselesi olmaktan ziyade polisiye olaylar olarak görülmekte ve zanlının yakalanıp hapse atılması yeterli olmaktaydı. Clinton 1995 yılında -ülkede hâkim olan mevcut yaklaşımdan kaynaklı olarak- terörle mücadelede FBI’ı lider kurum olarak belirlese de CIA’e yönelik mesafeli yaklaşımını FBI’a da göstermiştir. Bir hukukçu olan Clinton, Amerikan yasal sistemine verdiği önemden hareketle Amerikan gücünü olabildiğince uluslararası hukuk düzenine uydurmak istemiş ve terörizme karşı ABD hukuk sistemi içinde çalışmayan CIA yerine polis gücünü ve mahkemeleri kullanmayı tercih etmiştir. 1993 yılında Dünya Ticaret Merkezi’nde gerçekleşen bombalı saldırıya yönelik yürütülen soruşturma esnasında FBI’ın ulaştığı radikal İslam bağlantılarını CIA ile paylaşmaması, CIA’in saldırıya çekimser davranmasına sebep olmuştur. Bu ise tohumları Afganistan’da atılan radikal İslamcı savaşıların bağımsız bir uluslararası güç olarak ortaya çıkışının ve çeşitli bölgelere yayılmalarının tespitinde zafiyet oluşmasına yol açmıştır (Coll, 2004: 280-283).

Ortadoğu barış sürecini baltaladığı söylenen on iki terörist gruba yönelik 1995 başında Clinton’ın imzaladığı 12947 sayılı Yönetim Emri’nde -kamuyunda bilinmekle birlikte terör saldırılarında adları geçmemesi nedeniyle- Usame Bin Ladin ve El Kaide’ye yer verilmemiştir. Bununla birlikte 1995 yılının ortasından itibaren Remzi Yusuf olayının kanıtlarından hareketle aynı yıl FBI tarafından hazırlanan “Remzi Ahmed Yusuf: Yeni Kuşak Sünni İslami Teröristler” başlıklı rapor, yeni doğmakta olan din motifli küresel terörü ele almıştır. Son birkaç yılda ortaya çıkan yeni kuşak teröristlerin dünyanın her yerinde para desteğine, eğitim olanaklarına ve sığınacak yerlere sahip olduğunu aktaran rapor ayrıca radikal İslami grupların amaçlarına ulaşmak için işbirliği yaptıklarını, Sovyet-Afgan Savaşı bittikten sonra

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz.: National Security Strategy of the United States, March 1990, White House.

⁷² Detaylı bilgi için bkz.: National Security Strategy of the United States, August 1991, White House.

terörizmin artışının rastlantı olmadığını, Afganistan ve Pakistan'daki kampların radikal bireylerin bir araya gelmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Raporun devamında “devlet destekli ya da İran/Hizbullah modeli terörizmin aksine Sünni radikallerin bir devletin desteğiyle eylem yapmadığına ve bir devletten etkilenmediğine, kendi başlarına hareket ettiklerine, Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasının ve Mübarek'e suikast girişiminin, bu grupların dünyanın her yerinde eylem yapabileceğini gösterdiğine” işaret edilmiştir (Prince, 2009: 51-52).

ABD'nin Oklahoma City şehrinde 19 Nisan 1995 tarihinde hükümet karşıtı Körfez Savaşı gazisi eski Amerikan askeri ve yardımcısı tarafından gerçekleştirilen bombalı saldırıda 168 kişi ölmüş, yaklaşık 700 kişi de yaralanmıştır. Her ne kadar din motifli olmasa da 11 Eylül saldırılarına kadar ABD topraklarında gerçekleştirilmiş en büyük terör saldırısı olması nedeniyle Clinton aynı yıl Haziran ayında “Terörle Mücadelede ABD Politikası” başlıklı 39 sayılı Başkanlık Karar Direktifi'ni imzalamıştır. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar kullanabilecek teröristlere karşı ilk uyarı niteliğinde olan bu belge CIA'e diğer ülkelerdeki ABD karşıtı teröristleri yakalayarak ABD'ye getirme yetkisi de vermiştir.⁷³

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ilk defa 1995 yılında kaleme aldığı ve Nisan 1996'da yayınladığı “Küresel Terörizmin Özellikleri” başlıklı raporda, bireylerin ve grupların desteklediği terörist eylemlerin artık devlet destekli terörü geride bıraktığı ifade edildikten sonra bu yeni yapı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Bu teröristlerin çoğu -bazıları gevşek örgütlenmeler içindedir, bazıları da grupları temsil etmektedir- İslam adına hareket ettiklerini iddia etmekte ve giderek küresel çapta faaliyet göstermektedir. Bu ulus ötesi teröristler modern iletişim ve ulaşım olanaklarından yararlanmaktadır. Küresel kaynaklara ve mali desteğe sahipler. Modern patlayıcılar ve silahlar hakkında bilgi sahibiler. Onları izlemek ve yakalamak eski oturmuş grupların ya da devletlerin desteklediği grupların üyelerini izlemek ve yakalamaktan daha zor”.⁷⁴

Raporda Ladin, “Sudan hükümetinin Hartum'da barındırdığı, çok sayıda mücahit grup ve terör örgütüyle bağlantılı, terörizmin ana ve özel bir finansörü” şeklinde tanımlanmakla birlikte “El Kaide” ifadesine yer verilmemiştir.

⁷³ 21 Haziran 1995 tarihinde Bill Clinton tarafından imzalanan 39. Başkanlık Karar Direktifi'nin tam metni için bkz.: Bill Clinton, “U.S. Policy on Counterterrorism”, Presidential Decision Directive 39-PDD/NSC 39, June 21, 1995, The White House: Washington.

⁷⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı raporun tamamı için bkz.: “1995 Patterns of Global Terrorism”, U.S. Department of State Office of the Coordinator for Counterterrorism, Yayın Tarihi: Nisan 1996, https://www.fas.org/irp/threat/terror_95/index.html (E.T. 26 Nisan 2020).

Ladin ve faaliyetleri hakkında en kapsamlı ve en eski rapor, 14 Ağustos 1996 tarihinde CIA tarafından “Usame Bin Ladin: Aşırı İslamcı Finansör” başlığıyla kaleme alınmıştır. Rapor Ladin’in ailesi, zenginliği ve Afgan cihadına katılımı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Suudi Arabistan, Pakistan ve Sudan’daki örgütsel faaliyetleri hakkında detaylı hususlar aktarmıştır. “El Kaide” ifadesine Ladin kontrolündeki örgüt olarak ilk defa yer verilmesi nedeniyle ayrı bir öneme sahip olan bu raporda son olarak Ladin’in irtibatlı olduğu militan grupların gerçekleştirdiği terör eylemlerine yer verilmektedir.⁷⁵

ABD Dışişleri Bakanlığı Terörle Mücadele Bürosu, Clinton’ın ikinci kez başkan seçilerek göreve başladığı 1997 yılının sonbaharında ilk kez resmi bir Yabancı Terörist Organizasyonlar listesi yayınlamış ancak ilk anda bu listede Ladin ve El Kaide’ye yer verilmemiştir. El Kaide’nin listeye dahil edilmesi 10 Ağustos 1999 tarihinde gerçekleşmiştir. Zira bu dönemde Usame Bin Ladin ve El Kaide, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan sonra en önemli ikinci tehdit olarak görülmeye başlanmıştır.⁷⁶

Bush döneminden farklı olarak Clinton döneminde 1993-2000 arası dönemde her yıl düzenli olarak Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi yayınlanmıştır. Belgeler incelendiğinde; 1993 yılında ilk kez “Terörizm” adıyla başlık açılarak terörizme destek veren devletlere yönelik yaptırımlara, 1994 yılındaki belgede “Terörizmle Mücadele” başlığında “uluslararası teröristlere” karşı kurumlar arası işbirliğine, 1995 yılında yayınlanan belgede ilk defa “şiddet kullanan aşırılar” ifadesine, 1996 yılındaki belgede ABD birlik ve tesislerine yapılan saldırılara yer verilmiş, 1997 yılındaki belgede ise devlet destekli terörizme yeniden atıfta bulunulmuştur. İlk defa olarak, 1998 yılında yayınlanan belgede 7 Ağustos 1998 tarihinde ABD’nin Nairobi ve Darüsselam’daki büyükelçiliklerine gerçekleştirilen saldırılar üzerinden “Usame Bin Ladin’e bağlı radikal grupların ağı” ifadesi kullanılmıştır. Ladin’den “uluslararası terörizmin en ünlü organizatör ve finansörü” olarak bahseden belge, eylemleri de Ladin’in planlayıp, destekleyip, yürüttüğünü belirtmiştir. 1999 yılında

⁷⁵ CIA tarafından Ladin’in faaliyetleri hakkında hazırlanan detaylı raporun tamamı için bkz.: CIA, “Osama Bin Laden: Islamic Extremist Financier”, CIA Assesment, 14 Ağustos 1996.

⁷⁶ ABD Dışişleri Bakanlığı Terörle Mücadele Bürosu’nun hazırladığı Yabancı Terörist Organizasyonlar listesinin tamamı için bkz.: U.S. Department of State Bureau of Counterterrorism, Foreign Terrorist Organisations, <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organisations/> (E.T. 16 Nisan 2020).

yayınlanan belge bir önceki yılın belgesinde Ladin'e ilişkin değinilen hususlara aynen yer vermiştir. Clinton döneminin son Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Aralık 2000'de yayınlanmıştır. ABD topraklarına ve yurtdışındaki ABD birlik ve misyonlarına yönelik devlet ya da devlet dışı aktörlerden gelmesi muhtemel tehditlere yer veren belge "Usame Bin Ladin'in terör ağı" ifadesini kullanmıştır.⁷⁷

ABD'ye yönelik terörizm tehdidinin arttığı 1998 yılında, tehditlerle mücadele eden kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması görevine Ulusal Güvenlik Konseyi'ndeki kıdemli danışmanı Richard Clarke'ı getiren Clinton, PDD-39'un devamı niteliğinde olan ve terörle mücadelede daha sistematik bir yaklaşımı içeren "Ülkeye ve Yurtdışındaki Amerikalılara Yönelik Konvansiyonel Olmayan Tehditlere Karşı Koruma" başlıklı 62 sayılı Başkanlık Karar Direktifi'ni 22 Mayıs 1998'de imzalamıştır. ABD'nin terörle mücadelede görevli her bir kurumuna ayrı ayrı misyon biçilen bu düzenlemede CIA'e terörist gruplar içinde engelleme amaçlı karışıklık çıkarma görevi verilmiştir.⁷⁸ Tüm bu girişimlere rağmen ABD'nin güvenlik ve istihbarat sistemi Ladin'i ele geçirememiştir. Bunun üzerine önce 12 Ekim 2000 tarihinde USS Cole Saldırısı, daha sonra ise 2001 yılında 11 Eylül saldırıları gerçekleşmiştir.

3.2.2.4. "Tarihin Sonu" ve "Medeniyetler Çatışması" Tezleri Bağlamında ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Dini Radikalizmin Değerlendirmesi

1950'li ve 1960'lı yıllardaki Amerikan yönetimleri, kendilerini Müslüman olarak kabul eden Ortadoğu devletlerinin görece serbest bir toplumsal sistem uygulayarak kendi vatandaşlarına şiddet uygulamaktan kaçındığı ve ABD ile güçlü ittifaklar kurabildiği gerekçesiyle İslam ve demokrasi arasında bir uyum olabileceği noktasında iyimser bir yaklaşım sergilemekteydi. Ancak özellikle 1970'li yılların başından itibaren yeni bir sosyal düzen kurma arayışıyla İslami hareketlerin yükselişe geçip Batı yanlısı otoriter rejimleri tehdit etmeye başlamasıyla başta ABD

⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz.: National Security Strategy of the United States; January 1993, July 1994, February 1995, February 1996, May 1997, October 1998, December 1999, December 2000; White House.

⁷⁸ 22 Mayıs 1998 tarihinde Bill Clinton tarafından imzalanan 62. Başkanlık Karar Direktifi'nin tam metni için bkz.: Bill Clinton, "Protection Against Unconventional Threats to the Homeland and Americans Overseas", Presidential Decision Directive 62-PDD/NSC 62, May 22, 1998, The White House: Washington.

olmak üzere Batılı devletlerdeki İslam ve Müslüman imajında da bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasına girdiği Soğuk Savaş'ın sonlarında iki kutuplu uluslararası sistemi domine eden ideolojik mücadelenin de sonunun geldiği anlaşılmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1989 yılıyla birlikte Soğuk Savaş sonrası yeni döneme ilişkin belirsizlikler, uluslararası sistemi açıklamaya yönelik yeni yaklaşımlar ortaya atılmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi yetkilisi Francis Fukuyama tarafından, National Interest dergisinde 1989 yılında kaleme alınan "Tarihin Sonu mu?" başlıklı makale ile ortaya atılmıştır. Makalesinde Batı'nın serbest piyasa mekanizmalarına dayalı liberal demokrasilerinin kesin zaferini ilan eden ve Hegelci anlamda tarihin sona ermesinden hareketle insanlığın tarihsel süreçteki arayışının liberal demokrasilerin sunduğu kazanımlarla mükemmele eriştiğini aktaran Fukuyama, tarihin bu son evresinde geline nokta, Batı medeniyetinin, tüm alternatif değerler sistemlerine ve medeniyetlere karşı galip geldiğini ifade etmiştir. Çağdaş dünyada yalnızca İslam'ın hem liberalizme hem de komünizme siyasal bir alternatif olarak teokratik bir devlet modeli sunduğunu belirten Fukuyama, bununla birlikte İslam'ın sunduğu doktrinin Müslüman olmayanlar için çok çekici olmadığını ve bu hareketin evrensel bir önem kazanacağını da düşünmediğini ifade etmektedir.⁷⁹

Soğuk Savaş boyunca anti-komünist Batı bloğunun liderliğini üstlenen ABD, bu ideolojik mücadeleden galip olarak ayrılarak tek kutuplu Yeni Dünya Düzeni'nin lideri olsa da bu yeni dönem belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. ABD'nin "öteki" olarak gördüğü komünist Sovyetler Birliğinin yıkılması sonrasında yeni "ötekinin" ne ya da kim olduğuna ilişkin belirsizlik, yine Soğuk Savaş'ın sona erme arifesinde patlak veren Körfez Savaşı ile giderilmiştir. ABD'nin Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'da tesis ettiği kalıcı hegemonyaya tepki göstererek bu hegemonyayı sarsmaya çalışan İslamcı gruplar Washington yönetiminin Yeni Dünya Düzeni'ndeki "ötekisi" olmuşlardır. Bu bağlamda Fukuyama'nın tezine bir eleştiri olarak ABD'li stratejist Samuel P. Huntington tarafından 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı makale kaleme alınmıştır. Makalesinde Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde yeni çatışmaların ideolojik veya

⁷⁹ Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Francis Fukuyama, "The End of History?", The National Interest, Summer 1989.

ekonomik temelli değil kültürel temelli olacağını belirten Huntington, dünyayı Batı, İslam, Çin, Afrika, Latin Amerika, Japon gibi çeşitli medeniyetlere bölmekte ve esas çatışmanın İslam ve Batı medeniyetleri arasında yaşanacağını ifade etmektedir.⁸⁰

Dönemin ABD’li yetkilileri, diğer toplumları ve değerleri ötekileştiren Batı merkezli bu yaklaşımı reddetmiş olsalar da İslam ve Batı’ya ait iki ayrı değerler sistemi arasındaki rekabetin en azından kültürel bir çatışmaya yol açtığını kabul etmektedirler. Bu konuda vurgulanması gereken husus dini radikalizmin yükselişine içsel mi yoksa dışsal faktörlerin mi sebep olduğudur. Clinton ve bürokratlarının söylemleri incelendiğinde dini radikalizmin yükselişinin Müslüman ülkelerdeki iktisadi, siyasi ve sosyal alanlardaki geri kalmışlık ve bu geri kalmışlığın oluşturduğu hayal kırıklığına bağlandığı görülmektedir. Tek taraflı bakış açısıyla değerlendirildiğinde ilk etapta mantıklı gibi görünmekle birlikte bu alanlardaki geri kalmışlığa Amerikan emperyal siyasetinin etkisi görmezden gelinmiştir. ABD’li yetkililer her zaman olduğu gibi pragmatik bir bakış açısıyla olay ve olguların sebeplerine inmek yerine sonuçlarına odaklanmayı tercih etmişlerdir.

Clinton her ne kadar Müslümanlarla yapıcı bir diyalog geliştirme noktasında Washington’daki çatışma taraftarlarının “Kızıl tehdidin yerini Yeşil tehdidin aldığı” şeklindeki söylemlerini reddederek en azından söylem düzeyinde gayretler gösterse de onun döneminde ABD’nin Mısır ve Suudi Arabistan gibi çürümüş-batı yanlısı Ortadoğu rejimlerine destek vererek diğer tüm radikal İslamcı parti ve hareketleri terörist olarak lanse etmeye başlaması İslamcı grupları daha aşırı uç fikir ve eylemlere iterek radikalize etmiştir. Netice olarak ABD’nin köktenci gruplarla yaşadığı çatışma medeniyetlerden çatışmasından ziyade bir çıkarlar çatışması olarak algılanmalıdır. Tehdidin köklerinin “medeniyetler çatışmasında” olduğunu söyleyen bu tehlikeli ve yanlış yaklaşım aşırı uçtakilerin ekmeğine yağ sürmenin yanı sıra gerçek sebeplerin önemini görmezden gelerek karşı sonuçlar doğuracak hamlelerin teşvik edilmesi tehlikesini de yaratmaktadır (Burke, 2003: 8).

ABD’nin kendi Batılı değerlerini tek taraflı ve bencil bir yaklaşımla İslam dünyasına dayatmaya çalışması, İslami hareketlerin, “ABD’nin kültürel hegemonyasını çirkin bir şekilde ve şeytanca Müslümanlara dayattığı ve Müslümanları İslam’dan uzaklaştırmaya çalıştığı” yönündeki söylemini haklı

⁸⁰ Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” tezi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, Foreign Affairs, Summer 1993.

çıkarmaktadır. Esasen değer yargıları arasındaki bu çekişme görünüşte Medeniyetler Çatışması'nı da andırır niteliktedir (Gerges, 1999: 144). Ancak burada çatışmanın kaynağının İslam ya da Batının değerlerini reddettiği iddia edilen Müslümanlar değil, bölgesel stratejik çıkarlarını korumak amacıyla Batılı değerleri Müslümanların sözde iyiliği için zorla dayatarak bölgede hegemonya tesis etmeye çalışan ABD olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Netice itibarıyla bu değer ve kültür dayatmasına karşı İslami hareketler de kendi değerlerini korumaya çalışmanın en doğal hakları olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla bu durumun karşılıklı iki medeniyet veya kültür arasında yaşanan bir çatışma olarak değil ABD'nin İslam dünyasındaki stratejik çıkarlarını ve hegemonyasını korumak amacıyla izlediği emperyal siyasete karşı verilen bir tepki veya çıkarlar çatışması olarak okunması daha doğru olacaktır.

1990'ların başında yaşanan gelişmeler Müslüman dünyasını altüst etmiştir. İslamcı akımların gerçek düşman olarak gördükleri ABD'nin askeri yardım teklifini kabul eden Suudi kraliyet ailesinin sürdürdüğü müsrif yaşam tarzı, rejimin meşruiyetinin daha önce hiç olmadığı kadar sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır. Kutsal mekanları koruma görevini üstlenen Suudi kraliyet ailesinin izniyle "Kabe'nin korunması görevinin Amerikalılara verilmesi" İslamcı muhalefetin radikalleşmesine ve öfkesinin giderek büyümesine neden olmuştur. Ladin ve destekçilerinin hayal kırıklığının bir diğer sebebi ise Afganistan'daki cihattan memleketlerine zaferle döndüklerinde karşılaştıkları ilgisizlik olmuştur. Komünizme karşı verilen savaşın galipleri olarak takdir edilmeyi ve ödüllendirilmeyi beklerken kraliyet seçkinleri tarafından aşağılanarak yüz üstü bırakılmaları hayal kırıklığının şiddetli bir nefrete dönüşmesine yol açmıştır. Bu nefret Ladin'in sonraki yıllarda yaptığı tüm açıklamalarda açık bir şekilde görülmüştür (Burke, 2003: 164-167).

Sovyetlerin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında Batılı stratejistler İslam dinini Batı için "yeni düşman" olarak tanımlamıştır. Üstelik bu tanımlamayı yapanların çoğunluğunun İslam hakkındaki malumatı da sınırlıdır. Kaldı ki 20. yüzyıldaki bağımsızlık savaşlarının tamamına yakını Batı'ya karşı ve milli-dini motivasyonla yapılmıştır. ABD'nin Ortadoğu'daki despot rejimlere verdiği desteğin ilk çarpıcı yansıması 1979 İran Devrimi'yle ortaya çıkmış, 1990'larda ise bu tepkisellik Siyasal İslam'ın iflasıyla yükselen dini radikalizm ve uluslararası terörizmle tezahür etmiştir. Bernard Lewis'in "İslam dininin özünde demokrasi ile

bağdaşmadığı ve Siyasal İslamcı hareketlerle kalıcı bir iş birliğinin imkânsız olduğu” şeklindeki yaklaşımı, 1990’larda ABD ve Batı dünyasının İslam dünyasına yönelik ılımlı söylemlerine karşın gerçek bakış açısının bir yansımasıdır.

1990’ların başından itibaren Siyasal İslam ya da bir diğer ifadeyle İslamcılık gerilemeye başlamıştır. Gerileme sonucunda öfkeli, yabancılaşmış ve ötekileştirilmiş radikaller daha fazla şiddet yanlısı olmaya başlamıştır. Zira 1990’ların ortasına gelindiğinde önceki yirmi yıl içinde İslam dünyasının pek çok merkezinde ortaya çıkan Siyasal İslamcı hareketlerin kendi ülkelerinde iktidara gelmek ve ülkelerini İslamlaştırmak bir yana, iktidardan hiç olmadıkları kadar uzak oldukları görülmüştür. Devrim ihracı politikası İran dışındaki Müslüman ülkelerde istenilen başarıyı elde edememiştir. Pakistan’da Ziya sonrası hükümetler İslamcı siyasetten daha da uzaklaşmış, ordu ve Cemaat-i İslami Deobandiler karşısında mevzi kaybettikçe Siyasal İslam daha da marjinalleşmiştir. Afganistan’da 1992 yılında Necibullah’ı devirerek iktidara gelen mücahitler sosyal adalet ve istikrarı sağlamada yetersiz kalınca Taliban bu eksikliklere cevap olarak ortaya çıkmıştır. Burke, tarihsel tecrübe ve pratiklerden hareketle, Siyasal İslam’ın muhalefet için etkili bir ideoloji olmakla birlikte uygulamada modern devletin yönetimine rehberlik edecek tutarlı görüşleri sunmakta başarısız olduğunu aktarır. Bu başarısızlık Afganistan’da açık şekilde görülmüştür (Burke, 2003: 143-144).

Taliban’ın, uygulamaları nedeniyle uluslararası camia tarafından açıkça dışlanmaya başladığı ve bundan dolayı Ladin’in daha fazla etki alanına girdiği 2000 yılının Haziran ayında Kandahar’da basılan İslam Emirliği dergisinin ilk ve tek sayısında Molla Ömer asıl meselenin terörizm değil İslam olduğunu vurgulayarak cümlelerini şu şekilde sürdürmüştür:

“Biz, kendimiz terörizm kurbanlarıyız. Bazen Rusya tarafından taciz ediliyoruz, bazen Amerikan kruvaziyerleriyle vuruluyoruz, bazen de bombalı arabalar ve sabotajla yıkıma uğruyoruz. Başka ülkeler durmadan içişlerimize karışıyor, uluslararası yaptırımlara maruz kalıyoruz. Usame Bin Ladin’e bakalım, bir zamanlar mücahit diye göklere çıkarılıyordu, şimdi -terörist- oldu. Asıl mesele İslam. İslam ile küfür arasında gelişen bir iktidar mücadelesi var.”⁸¹

Netice olarak, Ortadoğu’daki farklı fraksiyonlarla birbirinden ayrılmış ve bölünmüş durumdaki radikal İslami gruplar ile bölgenin Batı yanlısı otoriter rejimleri

⁸¹ Molla Ömer’in kaleme aldığı metnin tamamı için bkz.: Islamic Emirate Magazine, July 2000, ss. 14.

birbirleriyle m¼cadele edip birbirlerini yıpratmaktan, b¼lgede bu çatışma ve s¼m¼r¼ sistemini kuran ABD'ye meydan okuma fırsatı bulamamıştır. Yalnızca diğerk radikal İşlami gruplardan farklı olarak “uzaktaki d¼řman” metaforunu benimseyen Usame Bin Ladin ve El Kaide ABD'ye meydan okumayı başarmış ve 21. y¼zyılın başından itibaren geręekleřtirdiđi ter¼r eylemleriyle radikal İşlami grup ve bireyler için k¼resel bir fenomen haline gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TERÖRE KARŞI SONSUZ SAVAŞ

KÜRESEL BİR FENOMEN OLARAK EL KAİDE: 2001-2016

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu’da Sovyetler Birliği ile güç mücadelesi yaşamaya başlayan ABD, Soğuk Savaş süresince uyguladığı politikalar sayesinde kurduğu müttefik ilişkileriyle Ortadoğu’da etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bölgedeki ABD karşıtlığının İran devrimiyle zirveye çıktığı 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesi ise din motifli küresel terörizmin miladı olmuştur. ABD’nin Yeşil Kuşak projesiyle Afganistan’da tohumlarını ektiği cihatçı ağ, Sovyetlerin Afganistan’da mağlup edilmesi, akabinde de dağılmasıyla, başta kendi memleketleri olmak üzere farklı Müslüman ülkelerdeki Batı yanlısı hükümetlere karşı mücadele veren İslami yerel direniş gruplarına eklemlenmişlerdir. Bu direnişler neticesinde siyasi iktidarların Batılı müttefiklerinin destekleriyle cihatçı grupları püskürterek sistemin dışına itmesi, onların daha da radikalleşmesine yol açmıştır.

Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrasında ABD, bölgedeki müttefiklerinin ve petrolün güvenliğini sağlamak amacıyla doğrudan askeri varlığını bölgeye sevk etmiştir. Kutsal toprakların korunması görevinin Afgan cihadında Sovyetlere karşı başarılı bir mücadele veren mücahitlere değil de Amerikan askerlerine verilmesi, Suudi kökenli cihatçı ağın liderliğini üstlenen Usame Bin Ladin’in önce Suudi rejimine daha sonra ise onunla ittifak halinde olan ABD’ye karşı bir güç mücadelesine girmesine yol açmıştır. ABD’nin Sovyetleri kovduktan sonra kaderine terk ettiği Afganistan’da oluşan güç boşluğunda ortaya çıkan Taliban’ın himayesinde, örgütü El Kaide’ye daha profesyonel bir nitelik kazandıran Ladin, ABD karşıtı söylem ve eylemleriyle cihatçı selefi ağ için önemli bir çekim merkezi olmayı başarmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de gerçekleşen terör saldırıları ise ABD ve El Kaide için olduğu kadar “Cihatçı Selefilik” fenomeni için de önemli bir kırılma anıdır. Zira El Kaide, din motifli terörizme küresel bir boyut kazandıran 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin doğrudan hedefi haline gelecektir. ABD, “teröre karşı savaş” ilan ederek 2001 yılında Afganistan’ı ve 2003 yılında da El Kaide’ye destek verdiğini iddia ettiği Irak’ı işgal edecektir. Afganistan’ın işgali akabinde Pakistan’a saklanan El Kaide liderliği için Irak’ta başlayan işgal, “küresel cihadın” kök salıp genişleyeceği en önemli alan olacaktır. İşgal sonrasında gerek ABD’nin Irak siyaseti

gerekse de Irak'ın gerilimli iç siyasi dengelerinden hareketle ülkede Sünni gruplar içerisinde en önemli direniş unsuru haline gelen El Kaide, ABD'ye Irak'ta "ikinci Vietnam"ı yaşatmıştır. Usame Bin Ladin'in Pakistan'da öldürüldüğünün duyurulduğu 2011 yılı ise El Kaide liderliği için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Zira ABD'nin Irak'tan muharip birliklerini çektiği 2011 yılında El Kaide dünyanın çeşitli noktalarında varlığını muhafaza ederken, aynı anda Arap Baharı'nın Suriye'ye de yayılmasıyla patlak veren rejim karşıtı iç savaş El Kaide'nin cihadı genişleteceği başka bir mücadele alanı olmuştur. Bush döneminde dünyanın jandarmalığına savunan ABD'nin gerek Arap Baharı'nda gerekse de Suriye iç savaşında tutarlı bir politikaya sahip olmaması, Esad rejiminin de ülkesindeki İslami köktencilik Batı'ya karşı kullanma politikası nedeniyle Suriye topraklarında da kısa bir sürede başat güç haline gelen El Kaide, Irak ve Suriye'deki yapılanma üzerindeki etkisi azalan Pakistan'daki liderlikten ayrılarak IŞİD'e dönüşmüştür. 2014 yılında Irak ve Suriye'de hilafet ilanına giden bu süreçte IŞİD, 2001 sonrası El Kaide'ye benzer şekilde cihatçı selefilik içerisinde önemli bir fenomen haline gelmiş ve bölgedeki istikrarsızlığı daha da artırıp dini radikalizmi doruk noktasına çıkarmıştır.

İşte tezin bu son bölümünde 11 Eylül sonrası ABD'nin Ortadoğu politika uygulamaları kronolojik şekilde analiz edilecek ve bu uygulamaların Ortadoğu'daki dini radikalizme etkisi El Kaide'nin dönüşüm süreci üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1. 21. YÜZYIL ABD DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU

Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrasında da Ortadoğu, ABD dış politikasında önemini muhafaza etmeye devam etmiş ve ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin hedeflerini, Washington'ın bölgesel çıkarlarını tehdit eden bir takım tehdit algılamaları oluşturmuştur. Bu tehdit algılamaları ise; *bölgede ABD ile dost ve müttefik ülkelerinin varlığına zarar vermesi muhtemel kitle imha silahları, Batı yanlısı yozlaşmış ve otoriter bölge rejimlerine karşı gerçekleşmesi muhtemel halk hareketleri, İslami köktencilik ve din motifli terörizm, herhangi bir Arap devletinin ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehdit edecek düzeyde güç kazanması, Rusya ya da Çin gibi diğer küresel güçlerin ABD'nin etkisini azaltacak düzeyde bölgeye nüfuz etmesi ve kurulduğu günden beri bölgede meşruiyet sorunu yaşayan İsrail'in bölgesel güçler tarafından tehdit edilmesi* gibi unsurlardan müteşekkil olmuştur.

Bölgesel çıkarlarına zarar verdiğini düşündüğü bu tehdit algılamalarına karşı ise Washington yönetimleri *Ortadoğu petrollerinin kontrol ve güvenliğinin sağlanması ve petrolün gerçek sahibi olan bölge halklarının seçtiği meşru hükümetler tarafından Amerikalı şirketler aleyhine millileştirilmesinin önüne geçilmesi, İran ve Irak gibi bölgesel şer eksenli ülkelere karşı ABD'nin askeri varlığının ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması, Rusya, Çin ya da Avrupa Birliği gibi bölge dışı hegemon güçlerin bölgede güçlenmesinin önüne geçilmesi, terörle mücadele ve kitle imha silahlarının kontrolü, bölgedeki ABD yanlısı rejimlere askeri, siyasi ve iktisadi destek verilerek bölgesel istikrarın Amerikan çıkarları lehine korunması* şeklindeki hedefleri ABD dış politikasının Ortadoğu'daki öncelikleri haline getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında dünyanın yeni bir düzen arayışı içerisinde olduğu bir dönemde ABD'de başkanlık koltuğuna oturan Cumhuriyetçi Bush, 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen saldırıları fırsat bilen Yeni Muhafazakarlardan oluşan kabinesinin yönlendirmesiyle Ortadoğu'ya yönelik agresif politikalar uygulamıştır. Amerikan istisnacılığının bir yansıması olan bu yaklaşım bölgenin düzenini alt üst etmiştir. Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinin geçerliliğini dünyaya doğrulatmak istercesine uygulanan bu politikalar bölgenin Müslüman halkında yoğun bir ABD karşıtlığına ve bununla eş zamanlı olarak dini radikalizmin yükselmesine yol açmıştır. Bush her ne kadar ikinci döneminin sonlarında uyguladığı kimi politikalarda hatalı olduğunu kabul etse de bu politikalar bölgede iyileşmesi zor yaralar açmıştır. Bush'un yarattığı tahribatları onarmak iddiasıyla 2009 yılında başkanlığı devralan Demokrat Barack Obama ise söylemleriyle ilk başta Ortadoğu halklarında umut uyandırsa da uygulamada gözle görülür bir değişim olmamıştır.

İşte çalışmanın bu bölümünde Bush ve Obama yönetimlerinin Ortadoğu'ya yönelik politikaları söylem ve eylem boyutunda ele alınarak uygulanan politikaların bölgeye etkileri, bölgede yükselişe geçen Amerikan karşıtlığı ve dini radikalizm özelinde ele alınacaktır.

4.1.1. George W. Bush Dönemi (2001-2008): Önleyici Savaş Doktrini

ABD'de 2000 yılında gerçekleşen Başkanlık seçim yarışı Cumhuriyetçi Parti adayı George W. Bush ile Demokrat Parti adayı ve Clinton'ın başkan yardımcısı Al Gore arasında yaşanmıştır. Seçim kampanyasındaki tartışmalar genel itibarıyla bütçe,

sosyal güvenlik ve sağlık reformu gibi i konulara yoğunlaşırken dış politika tartışmaları tali bir gündem oluşturmuştur. Bush, nceki Başkan Clinton döneminde Beyaz Saray’da yaşanan skandalı yoğun bir şekilde seçim malzemesi olarak kullanmış ve kendi döneminde Beyaz Saray’ın onur ve itibarını yeniden kazanacağını savunmuştur. Dış politika konusunda Clinton yönetimini Somali ve Bosna’daki çatışmalarda yer alması nedeniyle eleştiren Bush, Amerikan birliklerinin ulus inşası süreçlerinde kullanılmaması gerektiğini belirterek seçimi kampanyasını Bill Clinton’ın idealist söylem ve uygulamalarının eleştirisi üzerine kurmuş ve dış politikada realist bir söylem geliştirmiştir.⁸²

Gazetecilerin dış politika konusunda zor sorularla köşeye sıkıştırdığı Bush’un verdiği cevaplar onun uluslararası siyaset konusundaki tecrbesizliğini ortaya koymuştur. Bush kampanya sırasında yaptığı konuşmalarda Ladin ve El Kaide’den hiç bahsetmemiş, bu konu Cumhuriyetçi Parti dış politika ve savunma platformlarında da gündeme gelmemiştir. Seçim kampanyası sürecinde dış politika konusunda büyük ölçüde Avrupa uzmanı Condoleezza Rice tarafından yönlendirilen Bush, tartışmalı bir seçim sonunda mahkeme kararıyla rakibi Al Gore’a galip gelerek ABD’nin 43. Başkanı olarak seçilmiştir. Uluslararası sistemde belirsizliklerin ve durgunluğun hakim olduğu bir süreçte Başkan seçilmesi sonrasında Ulusal Güvenlik Danışmanlığı’na Condoleezza Rice’ı getiren Bush, İsrail yanlısı Yeni Muhafazakarlardan Dick Cheney’i Başkan Yardımcısı, Donald Rumsfeld’i Savunma Bakanı ve Paul Wolfowitz’i Savunma Bakan Yardımcısı olarak atamıştır. Dışışleri Bakanı olarak ise Colin Powell’ı seçmiştir. Bush ve ekibine CIA tarafından terörizm ve El Kaide tehdidinin boyutu hakkında brifing verilse de yeterli farkındalık oluşmamış, füze savunma sistemi, askeri reform, İsrail-Filistin sorunu, Çin, Rusya, Irak ve İran gibi konular öncelik olarak grlmştir (Coll, 2004: 594-600).

Evanjelik bir Hristiyan olan Bush döneminde Savunma Bakanlığı ve istihbarat topluluğu, dış politikanın kontrolünü büyük ölçüde ele geçirmiştir. En hayati kararlar Pentagon’da ve CIA karargahında kapalı kapılar arkasında alınırken Kongre dahil sivil siyasal kurumlar gittikçe sembolik bir hal almaya başlamıştır.

⁸² Bush ve Al Gore arasındaki seçim yarışında 11 Ekim 2000 tarihinde gerçekleşen tartışmanın tam metni için bkz.: The Second Gore-Bush Presidential Debate, <https://web.archive.org/web/20050403122916/http://www.debates.org/pages/trans2000b.html>, (E.T. 25 Ağustos 2020).

Başkan Bush, temel dış politika konularında nadiren kişisel fikir ve yaklaşıma sahip olmuş, dışarıdan bakıldığında pek çok küresel konuya yabancı olduğu ve bu konularla ilgili olarak da genellikle bir yerlerden işaret alıyor imajı uyandırmıştır. Bu yerler ise Wall Street, IMF, Dünya Bankası ve Amerikan petrol şirketleri ile sıkı bağlantı ve ilişkileri olan Yeni Muhafazakarların etkisindeki güvenlik ve istihbarat aygıtlarından başkası değildir (Chossudovsky, 2010: 41; Arslan, 2019: 339).

Esasında Yeni Muhafazakarların Amerikan siyasetini etkileme girişimleri Bush yönetiminden çok daha önceye dayansa da en son güç mücadelesini Clinton’a karşı vermişlerdir. Dış politika konusunda çalışma yapmak amacıyla 1997 yılında Washington’da İsrail yanlısı Yeni Muhafazakârlar tarafından kurulan düşünce kuruluşu Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (PNAC), Clinton yönetimini 1998 yılında Irak’ı işgal etmeye ve rejimi devirmeye ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. George W. Bush’un kardeşi Jeb Bush, Francis Fukuyama, Zalmay Halilzad, Dick Cheney, Donald Rumsfeld ve Paul Wolfowitz gibi isimlerin de içerisinde yer aldığı 25 kişilik bu grubun kaleme alarak Eylül 2000 ayında yayınladıkları “Amerika’nın Savunmasının Yeniden İnşası” başlıklı 78 sayfalık ilkeler manifestosu, Reagan yönetiminin saldırgan dış politikasından övgüyle bahsederek ABD’nin savunma ve dış politikasının Clinton döneminde yapılan bütçe kesintileriyle kendi haline terk edildiğini ifade etmiştir. 21. yüzyılın ABD’nin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesi gerektiğini vurgulayan manifesto bu kapsamda savunma harcamalarının artırılmasını ve Amerikan değerlerine karşı olan ülkelere meydan okunarak ABD’nin çıkarlarına uygun bir uluslararası sistem kurulmasını istemiştir.⁸³

Yeni muhafazakarların 21. yüzyılın başında uluslararası sistemde ABD’ye biçtikleri emperyal misyonu açıkça ortaya koyan bu ilkeler manifestosu Bush yönetimi tarafından 2002 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nin temel çerçevesini oluşturmuş ve Bush’un diğer tüm politikalarının da en önemli referans kaynaklarından biri olmuştur. Zira manifestoyu kaleme alan isimlerin çoğunluğu Bush yönetiminde en stratejik konumlara gelerek askeri ve dış politika

⁸³ PNAC tarafından Eylül 2000’de yayınlanan “Rebuilding America’s Defenses: Strategy, Forces and Resources For a New Century, A report of the project for the new American century” başlıklı manifestonun tam metni için bkz.:

<https://archive.org/details/RebuildingAmericasDefenses/page/n1/mode/2up> (E.T. 18 Ağustos 2020).

konuları başta olmak üzere karar alma süreçlerinde söz sahibi olmuşlardır. Uluslararası hukuku hiçe sayan ve küresel bir Pax Americana'yı savunan bu manifesto ve manifestonun sahibi Yeni Muhafazakârlar, pratikte kendilerini Bush'un Önleyici Savaş doktrininin uygulaması olan Afganistan ve özellikle de Irak'ın işgalinde göstermişlerdir (Donally, 2004: 43).

4.1.1.1. 11 Eylül Saldırıları ve Yeni Muhafazakârların Erken Zaferi

ABD topraklarına yönelik El Kaide kaynaklı terör eylemi emareleri 1990'ların sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. CIA'in Ladin'le ilgili tehdit raporları ise 2001 ilkbaharında hiç olmadığı kadar üst düzeye çıkmıştır. Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA), Mayıs-Temmuz ayları arasında muhtemel El Kaide saldırılarından söz eden en az 33 telefon konuşması dinlediğini rapor etmiştir. Benzer şekilde FBI 1 Ocak-10 Eylül tarihleri arasında 216 gizli ve ülke içi tehdit uyarısı yayınlamıştır. Bu tehditlerin altı tanesinde muhtemel havalimanları ve yolcu uçaklarından söz edilmiştir. Federal Havacılık Dairesi (FAA) de muhtemel Amerikan havayollarına yönelik terörist saldırılarla ilgili 15 ayrı uyarı yayınlamıştır. Haziran ayında sunulan bir raporda Ladin'in yakın ekibinden Halid Şeyh Muhammed'in ABD'de eylem yapmak üzere gönüllü topladığı ve bunların ABD'de yaşamakta olan militanlarla temasa geçeceği yazılmıştır. Bununla birlikte aynı dönemde Bush yönetimine gönderilen 298 gizli brifingin 18 tanesinde Ladin veya El Kaide'den söz edilmiştir. 6 Ağustos'ta Başkan Bush'a Teksas'taki çiftliğinde "Bin Ladin ABD'ye Saldırmaya Kararlı" başlıklı günlük brifing sunulmuştur. Raporda Ladin'e bağlı teröristlerin uçak kaçırmaya çalışacaklarından da bir olasılık olarak söz edilmiş ancak eylemin yeri ve zamanına ilişkin somut bir bilgi verilmemiştir (Coll, 2004: 619-621).

Tarih 11 Eylül 2001'i gösterdiğinde, sabah saatlerinde, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin iki ayrı kulesi ile Virginia'daki Savunma Bakanlığı karargâhı Pentagon'a hava korsanları tarafından kaçırılan uçaklarla gerçekleştirilen saldırılarda 2996 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁴ ABD'nin ekonomik ve askeri gücüne yönelik gerçekleştirilen bu saldırılar dünya siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Saldırıların olduğu günün akşamında Beyaz Saray'da savaş kabinesini toplayan Bush'a, toplantıda, saldırıların organizatörünün El Kaide ve Taliban olduğu

⁸⁴ 11 Eylül saldırıları ve saldırıların failleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: The 9/11 Commission Report, <https://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf>, (E.T. 25 Ağustos 2020).

söylenmiştir. Saldırlara yönelik ciddi bir soruşturma yapılmadan yönlendirilen Bush, toplantı sonunda “Terörizme Karşı Savaşı” kararı almıştır. Ertesi gün ana akım medyada saldırının arkasındaki devlet desteğine işaret edilmiş ve bir askeri doktrin olan “haklı savaş” üzerinden 11 Eylül saldırılarına meşru bir yanıt verilmesinin gerekliliği pompalanmıştır. Neticede ise saldırının failleri olarak ilan edilen El Kaide ve Taliban’a karşı savaş kararı alınmıştır (Chossudovsky, 2010: 19-20).

Bu kapsamda Bush, 16 Eylül’de basına verdiği demeçte ülkesine saldıranlara karşı mücadelesine “*Bu Haçlı Seferi, bu terörizme karşı savaş biraz vakit alacak.*” cümlesiyle dini bir meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.⁸⁵ 11 Eylül saldırılarını Yeni Muhafazakâr fikirlerini hayata geçirmek için önemli bir fırsat olarak gören PNAC yetkilileri, 20 Eylül 2001 tarihinde bu sefer Bush yönetimine bir mektup göndermiş ve ABD’ye teröre karşı savaşında tam desteğini sunmuştur. Mektupta 11 Eylül’ün faili Ladin’in yakalanarak cezalandırılmasını isteyen PNAC grubu, Irak lideri Saddam Hüseyin’in de terörist olduğunu iddia ederek 11 Eylül saldırılarında Irak’ın desteği olmasa dahi terörün kökünü kazıma amaçlı bir stratejinin, Saddam rejimini devirme amacı gütmesi gerektiğini vurgulamışlardır. İran ve Suriye’nin Hizbullah’a verdiği desteğin önlenmesinin önemli olduğunu ifade eden mektup son olarak ABD’nin Ortadoğu’da uluslararası terörizm konusundaki en sadık müttefiki olarak gördükleri İsrail’e her koşulda desteğin sürdürülmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁸⁶

PNAC’nin mektubunun yayınlandığı 20 Eylül 2001 tarihinin akşam saatlerinde Bush, alkışlar eşliğinde ve İngiltere Başbakanı Tony Blair’ın da katılımıyla Kongre’de yaptığı ulusa sesleniş konuşmasındaki şu cümlelerle bir yandan İslam ve Batı dünyası arasındaki medeniyetler çatışmasının tohumunu ekerken bir yandan da bu çatışma üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı “Teröre Karşı Savaşı”nı resmen dünyaya ilan etmiştir:

“... Amerikalıların bu gece çok fazla sorusu var. Amerikalılar soruyor. Ülkemize kim saldırdı? Topladığımız tüm kanıtlar, El Kaide olarak bilinen, birbirine gevşek bir şekilde bağlı terör örgütleri topluluğunu gösteriyor. Onlar Tanzanya ve Kenya’daki Amerikan büyükelçiliklerinin ve USS Cole’un bombalanmasından sorumlular. ... El Kaide’nin hedefi dünyanın dikkatini çekmek ve radikal inançlarını insanlara her yerde empoze etmektir.

⁸⁵ Bush’un 16 Eylül 2001 tarihinde yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: George W. Bush, Remarks by the President Upon Arrival, September 16, 2001, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html>, (E.T. 25 Ağustos 2020).

⁸⁶ PNAC tarafından 20 Eylül 2001 tarihinde ABD Başkanı George W. Bush’a yazılan mektubun tam metni için bkz.: <https://zfacts.com/zfacts.com/p/165.html>, (E.T. 19 Ağustos 2020).

Teröristler, İslam alimleri tarafından reddedilen ve İslam'ın barışçıl öğretisini çarpıtan İslami köktencilik aşırı bir biçimini uyguluyorlar. Teröristlerin talimatı onlara Hristiyanları ve Yahudileri öldürmeyi, asker-sivil ya da kadın-çocuk ayrımı yapmaksızın tüm Amerikalıları öldürmeyi emrediyor. Bu grup ve Usame Bin Ladin isimli lideri, Mısır İslami Cihat ve Özbekistan İslami Hareketi dahil farklı ülkelerdeki çok sayıda örgütle bağlantılılar. 60'tan fazla ülkede bu teröristlerden binlerce var. ... El Kaide liderliği Afganistan'da çok etkili ve Taliban rejimine ülkenin çoğunu kontrol etmede destek veriyor. ... ABD, Afganistan halkına saygı duyuyor, sonuç olarak Afganistan'ın şu anki en büyük insani yardım kaynağıyız ama Taliban rejimini kınıyoruz. Taliban sadece kendi halkına zulmetmiyor, teröristleri destekleyerek, barındırarak ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak tüm insanları tehdit ediyor. Katillere yardım edip suç ortağı olan Taliban rejimi elini kana buluyor. Ve bu gece ABD, Taliban'dan şu talepleri yerine getirmesini istiyor: Ülkenizde saklanan tüm El Kaide liderlerini ABD makamlarına teslim edin. ... Afganistan'daki tüm eğitim kamplarını hemen ve kalıcı olarak kapatın. ... Kullanılmadıklarından emin olunması için ABD'ye terörist eğitim kamplarına tam erişim verin. Bu talepler müzakere veya tartışmaya açık değildir. ... Teröre karşı savaşımız El Kaide ile başlıyor ama onunla bitmiyor. Küresel erişimi olan her bir terörist grup bulunup, durdurulup mağlup edilene kadar bitmeyecek. ... Bugünden itibaren teröristleri barındıran ve destekleyen tüm uluslar ABD tarafından düşman rejim olarak görülecektir. ... Ve bu gece, saldırıya uğrayan Pentagon'dan birkaç mil öteden ordumuza bir mesajım var: Hazır olun. ... Bu, dünyanın mücadelesidir. Bu, medeniyetin mücadelesidir. Bu, ilerlemeye, çoğulculuğa, hoşgörü ve özgürlüğe inanan herkesin mücadelesidir. ... Dünyanın bakış açısını en iyi NATO anlaşması yansıtmaktadır: Birine yapılan saldırı herkese yapılan saldırıdır. Medeni dünya Amerika'nın yanında biraraya gelmektedir. ..."⁸⁷

Sonuçta kimi muhalif çevreler, Hitler'in önlenemeyen yükselişine basamak olarak kullandığı ve II. Dünya Savaşı'nı başlatmasına da sebep olan Reichstag yangını ile 11 Eylül saldırıları arasında benzerlik kurup, saldırıların Bush yönetimi ve istihbarat birimleri tarafından, Afganistan ve Irak'ın işgalini meşrulaştırmak ve bu kapsamda ulusal ve uluslararası kamuoyunun desteğini elde etmek amacıyla gerçekleştirilen bir "sahte bayrak operasyonu" olduğunu iddia etse de bu iddia bugüne kadar tam olarak kanıtlanamamıştır. Bununla birlikte en azından 11 Eylül saldırılarının, Bush ve Yeni Muhafazakâr ekibi tarafından amaçlarına giden yolda karşılarına çıkan önemli bir fırsat ve stratejik bir araç olarak görüldüğü ifade edilebilir. Soğuk Savaş akabinde Kızıl Tehdit'in yerine "İslami terörizm" söylemiyle adım adım inşa edilen Yeşil Tehdit, Bush yönetiminin Afganistan ve Irak'ı işgaline

⁸⁷ Bush'un 20 Eylül 2001 tarihinde yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: George W. Bush, "Address to a Joint Session of Congress and the Nation", https://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html, (E.T. 25 Ağustos 2020).

gerekçe teşkil eden Önleyici Savaş doktrininin en önemli motivasyon kaynağı olmuştur (Chossudovsky, 2010: 14).

4.1.1.2. Afganistan: Sonsuz Özgürlük Operasyonu

1990'lı yıllarda Afganistan ve Güney Asya'da ABD dış politikasını yönlendiren unsurlar ilgisizlik, bikkınlık, körlük ve ticari hırs iken (Coll, 2004: 631), 11 Eylül'de gerçekleşen saldırılar ABD'nin tüm ilgisini yeniden terörizme ve terörizmin kaynağı olarak gördüğü bu ülkeye çevirmesine yol açmıştır. Bush'un 20 Eylül'de Kongre'de yaptığı konuşmadan beş gün sonra Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Pentagon'da düzenlediği basın brifinginde, *"ABD'nin terörizme karşı mücadelesinin isminin ilk başta -Sonsuz Adalet Operasyonu- olarak belirlendiğini ancak Müslümanların bu ismi saldırgan bulacağından endişe edilerek vazgeçildiğini, mücadelenin isminin - Sonsuz Özgürlük Operasyonu- olarak netleştiğini, mücadelenin geçici bir çözüm olmayacağını, beş dakikada veya beş ayda bitmeyeceğini ve yıllarca süreceğini düşündüğünü, Amerikan halkının da sabırlı olacağını ve operasyonun öneminin farkında olacağını"* ifade etmiştir.⁸⁸

BMGK, 11 Eylül saldırılarının ertesi günü gerçekleştirdiği toplantıda aldığı 1368 sayılı karar ile saldırıları kınamış ve saldırıların uluslararası güvenlik ve barışa yönelik tehdit olduğunu ortaya koymuştur. BM Antlaşması'nın 7. Bölümü'nün 51. maddesinde yer alan münferit veya müşterek "Meşru Müdafaa" hakkını tanıyan bu karar, ABD'nin Afganistan'a müdahalesinin önünü açan ilk uluslararası düzenleme olmuştur. Rumsfeld'in Pentagon'da yaptığı açıklamadan üç gün sonra BMGK'nın aldığı 1373 sayılı karar ise daha geniş kapsamlı olarak tüm ülkelerin terörist faaliyetlerin önlenmesine yönelik tedbirler geliştirmesinin yanı sıra terörizmin finansmanının suç sayılarak ülkelerin gerekli hukuki yaptırımları hayata geçirmesini tavsiye etmiştir. 1373 sayılı karar her ne kadar ABD'nin doğal meşru müdafaa hakkına sahip olduğunu yinelese de ABD ve müttefiklerinin terörizme karşı askeri güce başvurabileceğine dair herhangi bir ifadeye yer vermediği gibi askeri gücün

⁸⁸ Rumsfeld'in 25 Eylül 2001 tarihinde yaptığı açıklamanın tam metni için bkz.: Donald Rumsfeld, Department of Defense News Briefing, September 25, 2001, <https://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=1929>, (E.T. 30 Ağustos 2020).

kullanılmayacağına dair de bir sınırlama getirmemiştir. Bu belirsizlik ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesine bir meşruiyet kazandırmıştır.⁸⁹

11 Eylül saldırıları benzer etkiyi NATO içerisinde de göstermiştir. 11 Eylül saldırılarının ertesi günü NATO Anlaşması'nın *“Taraflar, Kuzey Amerika’da veya Avrupa’da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendireceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Antlaşması’nın 51. maddesinde tanınan münferit ya da müşterek öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır.”* şeklindeki 5. maddesinin yürürlüğe konulup konulmayacağına yönelik toplantılar başlamıştır. 02 Ekim 2001 tarihinde sona eren toplantılar neticesinde bu madde tarihte ilk defa yürürlüğe konulmuştur. Kararın alınması akabinde NATO Genel Sekreteri George Robertson, ABD'nin istemesi halinde BM Antlaşması'ndan kaynaklı hakları dahilinde diğer müttefiklerden bağımsız bir şekilde hareket edebileceğini belirtmiş ve alınan kararları BM Genel Sekreterliği'ne iletmıştır.⁹⁰

NATO'nun işbirliği ve dayanışma çağrılarına karşın Bush yönetimi, gelecekte karşılarına çıkabilecek uluslararası sorunlardan kaçınmak ve yine gelecekteki muhtemel operasyonları öncesinde uluslararası kuruluşlarda oybirliği şartı vb. engellere takılmamak amacıyla NATO çerçevesi dışında ve NATO desteği olmadan hareket etmeyi tercih etmiştir. ABD, NATO ile ortaklaşa bir ittifak yerine İngiltere ile geçici bir koalisyon kurmuştur. Buna rağmen NATO müttefikleri, ABD'ye istihbarat paylaşımı, NATO üslerinin, hava sahalarının, havaalanı ve limanların ABD'nin kullanımına açılması gibi konularda desteğini sunmuştur. Diğer taraftan Taliban hükümeti her ne kadar 11 Eylül saldırılarını kınayıp saldırıların arkasında El Kaide'nin olduğuna dair yeterli kanıt bulunmadığını ifade etse de Rumsfeld'in basına verdiği demecin ertesi günü Suudi Arabistan, Afganistan'daki Taliban hükümeti ile

⁸⁹ BMGK'nın 12 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1368 sayılı ve 28 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1371 sayılı “Terörist Eylemlerin Yol Açtığı Uluslararası Barış ve Güvenliğe Yönelik Tehditler” başlıklı kararların tamamı için bkz.: <https://www.unscr.com/en/resolutions/1368> - <https://www.unscr.com/en/resolutions/1368>, (E.T. 11 Eylül 2020).

⁹⁰ NATO Antlaşması'nın 5. maddesinin işletilmesi süreci ve sonuçları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Sebestyen L. V. Gorka, “5. Maddenin İşletilmesi: Beş Yıl Sonra”, NATO Dergisi, Yaz 2006, <https://www.nato.int/docu/review/2006/issue2/turkish/art1.html> (E.T. 11 Eylül 2020).

diplomatik ilişkileri sonlandırdığını ilan ederek safını belirlemiştir. Neticede Afganistan'a yönelik askerî harekât, 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve İngiltere hava kuvvetlerinin Kabil ve Kandahar'a gerçekleştirdiği hava saldırıları ile başlamıştır.⁹¹

Saldırıları kapsamında El Kaide'ye ait çok sayıda kamp bombalanmış ve Taliban'ın hava savunma sistemi de kullanılamaz hale getirilmiştir. Her ne kadar Kuzey İttifakı'nın lideri Ahmed Şah Mesud 9 Eylül 2001 tarihinde El Kaide'nin gerçekleştirdiği bir intihar saldırısında öldürülse de ittifak dağılmamış ve Özbek asıllı Afgan komutan Raşid Dostum'un liderliğinde ABD'nin askeri ve mali desteğiyle savaşın en önemli kara gücünü oluşturmuştur. CIA ve Özel Kuvvetlerden oluşan ilk Amerikan muharip birlikleri 20 Ekim'de Kuzey İttifakı'nın kontrolündeki bölgeye intikal etmiştir. Hava saldırıları ile hareketsiz hale getirilen Taliban güçleri bilahare Kuzey İttifakı güçlerinin saldırılarıyla ülkenin güneyine püskürtülmeye başlanmıştır. Kasım ayının başında Taliban güçleri Mezar-ı Şerif'ten Kunduz'a çekilmeye başlamış, 9 Kasım 2001 tarihinde Mezar-ı Şerif ABD destekli Kuzey İttifakı güçlerinin eline geçmiştir (Williams, 2010: 626).

Mezar-ı Şerif'in düşmesi sonrasında ülkedeki diğer Taliban karşıtı gruplar da ayaklanmaya başlayarak Kabil'e doğru harekete geçmiştir. Kabil'de hep işgalci bir güç olarak görülen Taliban, 12 Kasım'da güneye çekilmeye başlamış, 13 Kasım'da Tacik komutan Fehim Han'ın birlikleri Kabil şehrine girmiştir. Mezar-ı Şerif ve Kabil'in düştüğünü duyan dağlık kısımlardaki Hazaralar isyan ederek Kasım ayı ortası itibarıyla Hazara bölgesini, Kuzey İttifakı liderlerinden Tacik İsmail Han ise Herat'ı Taliban'dan temizlemiştir. Afganistan'ın yarısının ABD destekli muhalefetin kontrolüne geçmesi, ülkenin güneyinde Taliban karşıtı güçlere liderlik eden Peştun aşiret lideri Hamid Karzai'nin de harekete geçmesine yol açmıştır. ABD hava unsurlarının Taliban'a yönelik yoğun bir bombardıman gerçekleştirdiği Tarin Kowt'ta yaşanan mücadele sonrasında Karzai ve müttefikleri Taliban'ı güneydeki Kandahar şehrinden çıkarmayı başarmıştır. Sonsuz Özgürlük Operasyonu, Aralık ayının sonu itibarıyla Taliban'ın, kalan tüm unsurlarıyla Pakistan sınırına çekilmesi ve üç aydan daha az bir sürede devrilmesiyle sona ermiştir (Williams, 2010: 628).

⁹¹ Bush'un 7 Ekim 2001 tarihinde Beyaz Saray'da Afganistan'a yönelik başlatılan askeri harekate ilişkin yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: George W. Bush, Presidential Address to the Nation, October 7, 2001, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/10/20011007-8.html>, (E.T. 11 Eylül 2020).

11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan’da El Kaide liderliğine yönelik ABD tarafından gerçekleştirilen hava operasyonlarıyla çok sayıda üst düzey sorumlu etkisiz hale getirilmiş, bir kısmı da sağ olarak yakalanmıştır. Bu operasyonlar çekirdek El Kaide’yi fiziksel olarak hasara uğratmıştır. Zira bu radikal hareket, Afganistan’da yaklaşık 20 yılda inşa edilen güvenli kamp sistemini kaybetmiştir. Özetle 2001 yılı sonundaki operasyonlar, militan İslamcı liderliğin, gönüllülerin ve alt yapının 1990’larda Afganistan’da yoğunlaşmasına son vermiştir. Ladin, Kasım 2001 sonunda Tora Bora’da yaşanan çatışmalardan sonra çevresindekilere dağılmalarını söylemiştir. Çekirdek El Kaide’nin dışında yer alan ve daha önce “ağların ağı” olarak tanımlanan, Afganistan’da Ladin veya çevresindekilerin altında ya da dışında yer alan bu militanların dağılması, tıpkı 1989-1992 arasında olduğu gibi, ulaştıkları her yerde ciddi bir radikalleşmeye yol açmıştır (Burke, 2003: 302-305). Washington yönetimi ise Afganistan’ın Taliban’dan temizlenmesiyle savaşın kazanıldığına ve El Kaide ile Taliban’ın sonsuza kadar bellerinin büküldüğüne inanarak Ladin’in bölgeden kaçmasını önemsememiştir (Scheuer, 2016: 216).

Bush yönetimi, El Kaide ve Taliban’ı mağlup edip din motifli terörizmin merkez üssü konumundaki Afganistan’da barış ve istikrarın yanı sıra ulus-devlet inşa ettiğini belirterek savaşın görünürdeki amacını başarıyla gerçekleştirmiştir. İlave olarak Afganistan’a gerçekleştirilen hareketin ABD’ye başka getirileri de olmuştur. ABD, sahip olduğu enerji rezervleri nedeniyle Orta Asya’nın potansiyelinin farkına 1990’ların sonlarına doğru varmış ve Temmuz 1999’da İpek Yolu Strateji Yasası’nı Kongre’de onaylayarak bölgeye ilişkin temel yaklaşımını ortaya koymuştur.⁹² ABD’yi sorunlu Körfez bölgesine bağımlı olmaktan kurtaracak enerji kaynaklarına sahip bu bölgede ABD eliyle oluşturulan görece istikrar daha önemli hale gelmiştir. Hazar enerji potansiyelinin uluslararası piyasalara çıkarılmasında Afganistan’ın sahip olduğu stratejik konumun ancak bu ülkedeki köktenci grupların tasfiye edilip istikrarlı bir yönetim kurulmasıyla değerli hale gelebileceğini anlayan Bush yönetimi, 11 Eylül sonrasında Afganistan’ı işgal sürecinde, ülkelerindeki Rus etkisini kırmak isteyen Orta Asya Cumhuriyetleri’nin hava üs ve sahalarından faydalanmış ve karşılığında da bu ülkelere yaptığı ekonomik yatırımları artırmıştır. Çeçenlerin

⁹² ABD’nin Orta Asya Politikası ve İpek Yolu Strateji Yasası hakkında detaylı bilgi için bkz.: Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 1, Sayı: 3, Güz 2004, ss. 123-149.

kalkışmasına karşı mücadele eden Rusya'nın verdiği geçici onayla bu şekilde Orta Asya'da askeri açılımını başlatan ABD, enerji kaynaklarına sahip Orta Asya cumhuriyetlerine de yayılma fırsatını yakalamıştır (Erhan, 2004: 144).

Operasyonun sona ermesi akabinde Afgan grupların anlaşmasıyla 5 Aralık 2001 tarihinde imzalanan Bonn Anlaşması çerçevesinde Bush'un desteğiyle Hamid Karzai'nin başkanlığında 22 Aralık 2001 tarihinde bir Geçiş Hükümeti kurulmuş ve 4 Ocak 2004 tarihinde Anayasa kabul edilmiştir. Taliban'ın 2003 yılından itibaren yeniden güç kazanması nedeniyle ülkede güvenlik ve istikrarın tam olarak sağlanamaması neticesinde Bush yönetimi Karzai ile imzaladığı stratejik işbirliği doğrultusunda ABD birliklerinin Afganistan'a meşru bir güç olarak yerleşmesini sağlamıştır. ABD askerleri 2006 yılı ortasına kadar Afgan askerlerle birlikte ülkenin güney ve doğu kesimlerindeki düşük yoğunluklu direniş şiddetine karşı görev yürütmüştür. Ancak 2003 yılında başlayan Irak savaşının oluşturduğu maliyet ve baskıyı azaltmak amacıyla Washington yönetimi NATO güçlerinin Afganistan'ın güvenlik ve istikrarında daha etkin bir rol oynamasına yeşil ışık yakmıştır. 2006 yılının sonuna gelindiğinde NATO bünyesindeki Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF), ülke çapında güvenliği sağlama görevini tamamen üzerine alsa da Taliban'ın giderek yeniden güç kazanması ülkedeki kaosu daha da artırmıştır (Önal, 2010: 64).

4.1.1.3. Irak: Özgürleştirme Operasyonu

Afganistan'ın işgalinin başladığı dönemde Amerikan kamuoyuna yönelik özellikle ana akım medya aracılığıyla yanlış bilgilendirme kampanyası güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. Başkan Bush, yardımcısı Dick Cheney ve Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, *“Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve bu silahların koalisyon ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkenin güvenliğini ciddi şekilde tehdit ettiği, Saddam Hüseyin'in, El Kaide'ye destek verdiği ve mensuplarını barındırdığı, Irak'ın Filistinli intihar bombacılarına parasal destek sağladığı ve rejimin insan haklarını ihlal ettiği”* şeklindeki iddialarda bulunmuştur. Bush yönetimi, 11 Eylül sonrasında ülke içerisinde oluşturduğu bu korku ikliminden istifadeyle, 26 Ekim 2001 tarihinde terörle mücadele iddiasıyla PATRIOT (Vatanseverlik) Yasası'nı uygulamaya koymuştur. “Ulusal Güvenlik” gerekçesiyle Amerikan istihbarat ve güvenlik birimlerine yurtiçinde olağanüstü yetkiler veren ve yeterince tartışılmadığı

için çok sayıda anayasal hakkı da ihlal eden bu düzenleme, Bush yönetiminin yurt içinde ve dışında uygulayacağı hak ihlallerinin de temel dayanağı olmuştur.⁹³

Bush, 29 Ocak 2002 tarihinde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında Irak, İran ve Kuzey Kore'yi “Şer Ekseni” olarak tanımlayarak bu ülkelerin kitle imha silahları üzerinden dünya barışını tehdit ettiğini ifade etmiştir. Irak'ın asla kitle imha silahına sahip olmaması gerektiğini ve ABD'nin de buna izin vermeyeceğini söyleyerek Irak'ı işgal için zemin hazırlamaya başlayan Bush, Irak özelinde şu iddialarda bulunmuştur:

“... Irak, Amerika'ya karşı düşmanlığını sürdürmeye ve terörü desteklemeye devam ediyor. Irak rejimi on yıldan fazla süredir şarbon ve sinir gazı ile nükleer silah geliştiriyor. Bu, binlerce vatandaşını zehirli gaz kullanarak öldüren, uluslararası denetimi kabul edip sonra da denetimcileri kovan bir rejimdir. Bu, medeni dünyadan sakladığı şeyler olan bir rejimdir. ...”⁹⁴

Bush'un açıklamaları sonrasında NATO ülkeleri fikir ayrılıklarına düşmüştür. İddialarında ABD'nin en önemli destekçisi İngiltere Başbakanı Tony Blair olmuş, diğer üye ülkeler ise işgale karşı çıkarak diplomasinin ve silah denetiminin devamının önemine vurgu yapmışlardır. Bu süreçte Irak, kitle imha silahlarının varlığını kesin şekilde reddederek BM uzmanlarını denetleme yapması için Irak'a davet etmiştir. Ancak, sıkıntılı geçen denetim süreci, Saddam rejiminin BM ile görüşmesi akabinde silah denetimcilerinin ülkeye yeniden gelişlerini reddetmesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu krizi fırsata çevirmek isteyen ve 12 Eylül 2002 tarihinde Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşmada Saddam Hüseyin'e yönelik suçlamalarıyla Irak işgalini uluslararası platformda resmî olarak dillendirmeye başlayan Bush yönetimi, 20 Eylül 2002 tarihinde 31 sayfalık Ulusal Güvenlik Strateji belgesini yayınlamıştır.⁹⁵

⁹³ George W. Bush tarafından 26 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe konulan PATRIOT Yasası metni için bkz.: Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools to Restrict, Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001, Enacted by the 107th United States Congress, October 26, 2001, <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf>, (E.T. 29 Eylül 2020).

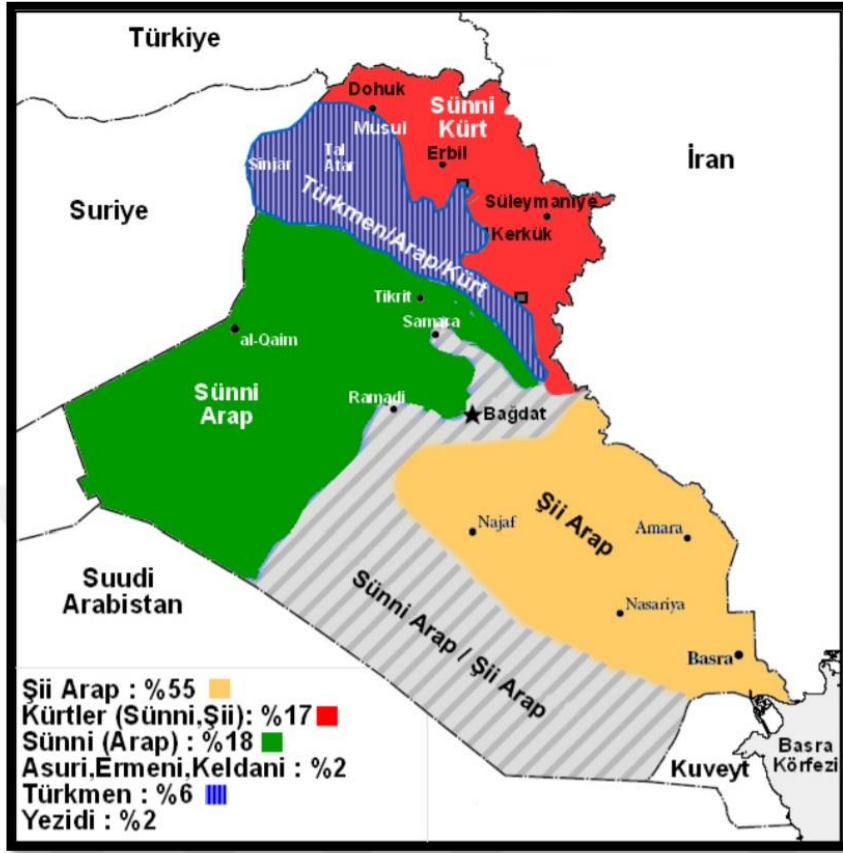
⁹⁴ George W. Bush'un 29 Ocak 2002 tarihinde gerçekleştirdiği ulusa sesleniş konuşmasının tamamı için bkz.: George W. Bush, “The President's Statement of the Union Address”, January 29, 2002, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, (E.T. 29 Eylül 2020).

⁹⁵ Beyaz Saray tarafından 20 Eylül 2002 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bkz.: National Security Strategy, September 2002, White House, Washington, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=2014-06-25-121337-027>, (E.T. 29 Eylül 2020).

Bush'un Önleyici Savaş doktrininin yasal çerçevesini ortaya koyan bu belge diplomatik, ekonomik ve kültürel olarak geleneksel Amerikan hegemonyasından ABD'nin mutlak kontrolüne geçişi ortaya koymuştur. Çok taraflılıktan uzak bir yaklaşım ortaya koyan bu belge bundan sonraki süreçte geleneksel tehdit odaklı askeri savunma doktrininden ziyade olasılık odaklı bir yaklaşımın benimseneceğini vurgulamıştır. Önlemeden ziyade ön alma konseptine geçişe atıf yapan bu strateji ABD'nin başta BM ve NATO olmak üzere uluslararası kurumları devrede tutmaya çalışacağını, ancak gerektiğinde diğer devletlerin mutabakatına ihtiyaç duymadan kendisine yönelik potansiyel tehditlere karşı önceden harekete geçebileceğini ifade etmiştir. Bu stratejiye ahlaki bir meşruiyet kazandırmak amacıyla ise belgede ABD, mutlak doğru ve iyinin yegâne temsilcisi olarak tasvir edilmiş ve dini sembollere de atıf yapılmıştır. Belgede evrensel kuralların önemine vurgu yapılmakla birlikte Amerikan istisnacılığının bir örneği olarak ABD'nin küresel teröre karşı savaşında bu kuralları görmezden gelebileceği ima edilmiştir (White House, 2002).

Kongre, Ekim 2002 ayında Başkan Bush'a Irak'a savaş açma yetkisi verse de Saddam, Irak'a yönelik askeri müdahaleden çok daha önce, Irak'ın Şii çoğunluğuna ve azınlık Kürtlerine yönelik karşı devrim hamleleri başlatmıştır. Irak her ne kadar seküler Baasçı bir yapıya sahip olsa da Saddam, rejim güvenliğini sağlamak adına I. Körfez Savaşı'ndan sonra rejimini İslamlaştırmaya yönelik kimi hamleler gerçekleştirmiştir. Bu hamlelerden en önemlisi Saddam'ın seçkin sınıfının Baasçı ideolojisi ile İslamcılığı birleştiren İslami İnanç Kampanyası olmuştur. Kampanya kapsamında rejimin çok sayıda asker ve istihbaratçısı camilere ve dini eğitim veren okullara gönderilmiştir. Ancak plan ters tepmiş, buralara gönderilen rejim güçleri cihad öğretilerinden etkilenerak Baasçılık yerine zamanla cihatçılığa sadık hale gelmeye başlamıştır. Sonraki dönemde ABD liderliğindeki koalisyon güçlerine karşı silahlanan pek çok eski Baasçı, Saddam için değil İslam ve Sünniler için savaştıklarını beyan etmişlerdir (Weiss ve Hassan, 2016: 25-26, 35).

Şekil 4.1: ABD İşgali Öncesi Irak'ın Etnik-Dini Yapısı

Kaynak: (Aydın vd., 2007: 61)

Şubat 2003 ayına gelindiğinde Irak'a inceleme için giden yetkililer, yaptıkları nihai açıklamada Irak'ta kitle imha silahları olduğuna dair herhangi bir somut tespitlerinin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Oysa ki ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 5 Şubat 2003'te BM'de yaptığı konuşmada Irak'ın kitle imha silahlarını sakladığını iddia etmiştir. Buna ilaveten Powell, Saddam Hüseyin ile Irak El Kaidesi lideri Zerkavi arasında ilişki olduğunu iddia eden çeşitli deliller sunarak NATO ülkelerini Irak'a karşı askeri güç kullanmaya davet etmiştir. NATO ülkelerinin büyük çoğunluğu ile Rusya ise Irak'a askeri güç kullanımına karşı çıkıp diplomatik ilişkinin sürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Uluslararası sistemden beklediğini bulamayan Bush yönetimi, bu sefer de Irak El Kaidesi lideri Zerkavi'nin ABD'ye yönelik kirli bir radyoaktif saldırı hazırlığı içerisinde olduğu yönünde istihbaratlarının olduğunu iddia etmiş ve yürüttüğü diplomasi ile Batılı ülkeleri Irak'a yönelik askeri harekâtında destek vermeye zorlamıştır. Neticede Mart 2003 ayına gelindiğinde

ABD, beraberindeki İngiltere, Avustralya, İspanya, İtalya, Danimarka ve Polonya ile birlikte Irak'ı işgal etmek için hazırlık yapmaya başlamıştır (Carney, 2011: 5-6).

Bush, 17 Mart 2003 tarihinde yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında Irak rejimine 48 saat mühlet vererek *“Saddam Hüseyin ve oğullarının bu süre içinde Irak'ı terk etmesini, aksi takdirde müreffeh ve özgür bir Irak inşa edilmesine yardım etmek amacıyla koalisyon güçleriyle birlikte Irak'a askeri müdahale gerçekleştirileceğini”* duyurmuştur. Bush, ulusa sesleniş konuşmasından hemen sonra ulusal terör alarm kodunu “sarı” seviyeden “turuncu” seviyeye yükselterek ABD’de bir korku ve kaos ortamı yaratmıştır. Oluşturulan bu yapay kaostan hareketle “ulusal güvenlik” gerekçe gösterilerek ülke içinde ve dışında insan haklarına aykırı pek çok antidemokratik uygulama yasallaştırılarak meşru hale getirilmiştir. Medya üzerinden yürütülen algı operasyonu ve pompalanan terör uyarılarıyla bir taraftan Irak’ta oluşacak koalisyon karşıtı direnişi demokrasi karşıtı terörist bir faaliyet olarak göstermeyi hedefleyen Bush yönetimi, diğer taraftan da Amerikan güçlerinin Afganistan ve Irak’taki muhtemel insan hakları ihlallerini perdelemeyi ve gündem dışı tutmayı amaçlamıştır (Chossudovsky, 2010: 26-27).

Bush tarafından Saddam'ın kabul etmeyeceğini bile bile verilen bu mühletin dolması üzerine ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetleri 20 Mart 2003 tarihi sabah saatlerinde gerçekleştirdiği hava saldırılarıyla Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu'nu başlatmıştır. Irak'ı kitle imha silahlarından temizleme, Saddam'ın teröre verdiği desteği sonlandırma ve Irak halkını özgürleştirme amacıyla başlatıldığı iddia edilen bu operasyon kapsamında koalisyon güçleri yoğun bir direnişle karşılaşmadan 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş, 15 Nisan'da ise tüm Irak'ı kontrol altına almıştır. Bush, 1 Mayıs'ta Özgürleştirme Operasyonu'nun sona erdiğini duyurmuştur. Baas rejiminin yıkılması sonrasında 12 Mayıs'ta Bush tarafından Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA)'nin başkanlığına getirilen Amerikalı diplomat Lewis Paul Bremer'in ilk iş olarak Irak ordusunu fethetmesi üzerine Saddam'ın Özel Cumhuriyet Muhafızları, Muhaberat, Saddam'ın Fedailer ve devlet destekli milis güçlerinden oluşan yaklaşık yüz bin kişilik bir grup işsiz kalmıştır. İnanç Kampanyası'nın müdavimi de olan bu grubun büyük çoğunluğu Suriye'ye geçerek Esad rejimine sığınmıştır. Esad tarafından Irak'a yönelik kargaşa ve muhtemel terör eylemlerinde kullanılmak üzere

sahip çıkılan bu kişiler işgalin ilerleyen döneminde başta Irak El Kaidesi olmak üzere Sünni direniş grupları içerisinde yer almışlardır (Weiss ve Hassan, 2016: 24).

İşgal sonrası ABD'nin Irak'ta demokrasiyi hayata geçirmeye yönelik girişimi ülkede gücün el değiştirmesine sebep olmuştur. Esasen işgalin başında Baasçılar, ordu mensupları ve aşiretler ABD ile savaşmamıştır. Ancak ABD'nin Temmuz 2003'te Geçici Güvenlik Konseyi'ni on üç Şii ve birkaç Sünni'den oluşturması üzerine özellikle Sünniler arasında "ABD'nin ülke yönetimini Şiilere vermek istediği" yönünde tepkiler oluşmaya başlamıştır. Pek çok Sünni'nin vatandaşlık hakkı olarak gördüğü kazanımlarının ve devlet kurumlarının kontrolünün Şiilere geçmesi üzerine Baasçılar ve aşiretler ABD ile savaşmaya başlamış ve El Kaide'nin Irak'a girmesine de destek vermişlerdir. Neticede Sünni ayaklanmasını esas motive eden unsur Sünni Arap kimliğinin, kaybedilen gücün ve prestijin geri kazanılması yönündeki arayış yani "Sünni intikamcılığı" olmuştur (Weiss ve Hassan, 2016: 27-28).

Saddam Hüseyin 15 Aralık 2003 tarihinde doğum yeri Tikrit yakınlarında yakalandığı dönemde ABD'nin yanlış politikası nedeniyle Irak'ta mezhep çatışmasının fitili çoktan ateşlenmiştir. Irak'ın kaderini şekillendiren en önemli gelişme ise Sünni Arapların 2005 yılındaki seçimleri boykot etmesi ve ABD'nin desteğiyle yeni hükümeti kurma görevinin yaklaşık 30 yıldır Suriye ve İran'da sürgün hayatı yaşayan, Saddam karşıtı Şii Dava Partisi liderlerinden Nuri El Maliki'ye verilmesi olmuştur. 2005 yılındaki seçimler sonrasında git gide askeri ve siyasi gücü üzerinde toplayan Maliki, Şii mezhep kartını da önemli bir araç olarak kullanmaktan geri durmamıştır. ABD'nin Irak'ı işgali ve sonrasında uyguladığı politikalar Ortadoğu'daki güç dengesini İran'ın lehine alt üst etmiştir. Bush, Irak'ta Saddam Hüseyin'i iktidardan indirirken yanlış politika ile Irak'ı altın tepside Şii İran'a sunmuştur. Bu durum ise Irak'ta politik olarak dışlanmış hale gelen Sünnilerin El Kaide ve IŞİD'den etkilenmesine ve Selefi-Şii çatışması üzerinden bölgede dini radikalizmin daha da artmasına yol açmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 64, 302).

Irak'ta başta El Kaide olmak üzere selefi direniş gruplarının ABD ve Şii hükümete yönelik saldırılarının daha da artması üzerine ABD Merkez Kuvvetler (CENTCOM) Komutanı David Petraeus tarafından bu Sünni isyanlarını bastırmak üzere 2006 yılında maaşlı Sahva (Uyanış) Birlikleri oluşturulmuştur. Irak El Kaidesi

ile aralarına mesafe koymak şartıyla ve Sünni direnişine karşı Irak'ın güvenliği sağlamaları amacıyla, Sünni aşiretlerden ve direniş gruplarından oluşturulan bu birlikler ABD'den aldıkları silah desteği ile 2008 yılına kadar başta El Kaide olmak üzere cihatçı selefi gruplarla yoğun bir mücadeleye girerek Sünni direnişin geriletilmesine katkı sunmuştur. ABD'nin, askerlerinin Irak'tan çekilme sürecinde Sünni Sahva birliklerinin Irak ordusuna dahil edilmesi ve maaşlarının Irak hükümeti tarafından ödenmesi talebi, Şii Maliki yönetimi tarafından tehlike olarak görülüp kabul edilmemiştir. Yaklaşık yüz bin kişiden oluşan bu birliklerin bilahare Maliki tarafından lağvedilmesi, birlikteki paralı askerlerin büyük çoğunluğunun hükümete karşı öfke duymasına ve saf değiştirerek Irak El Kaidesi saflarında savaşımaya başlamasına yol açmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 2-3).

Saddam Hüseyin'in 30 Aralık 2006 tarihinde idam edilmesinden bir hafta sonra ABD'nin yeni Irak stratejisini açıklayan Bush, Irak Savaşı'nda direnişle mücadele ve mezhep çatışmalarının önlenmesi konusunda başarısız olduklarını itiraf etmiştir. Aynı yıl yaklaşık yirmi bin Amerikan askeri daha Irak'a gelse de istikrar sağlanamamıştır. Bunun üzerine ABD, Irak hükümeti ile 27 Kasım 2008 tarihinde imzaladığı SOFA Anlaşması ile ABD güçlerinin 2009 yılından başlayarak 2011 yılının sonuna kadar Irak'tan çekilmesini karara bağlamıştır. Sonuç olarak pek çok otorite tarafından esas amaçları *“Irak'ın petrol gelirlerinden faydalanarak Afganistan savaşının ABD ekonomisi üzerinde yarattığı baskıyı azaltmak, bu bağlamda Irak petrollerini ve enerji yollarını kontrol altına almak, İran ve Irak'a karşı İsrail'in güvenliğini garanti altına almak ve söz konusu bölgeye daha yakın olmak”* olarak ifade edilen ve 15 Aralık 2011 tarihinde sona eren Irak savaşı, yüzbinlerce sivilin ölümüne, insan hakları ihlallerine, fakirliğe, ilerleyen dönemde artarak devam edecek olan mezhep savaşlarına ve ABD karşıtlığı üzerine kurulu dini radikalizmin yükselişe geçmesine yol açmıştır.

4.1.1.4. Sivil Demokratik/İlmli İslam Üzerinden Büyük Ortadoğu Projesi

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahaleleri nedeniyle daha da şiddetlenen dini radikalizm ya da Amerikan söylemiyle “İslami köktencilik” ile nasıl mücadele edeceği konusunda akıl yürütmeler gözle görülür biçimde artmıştır. Bu kapsamda Washington'da başta Bush olmak üzere karar alıcılar, terörle mücadelede sadece güç ve zor kullanımına dayalı uygulamaların yanlış olduğu ve bu

uygulamaların İslam coğrafyasındaki ABD çıkarlarını tehdit eden dini radikalizmi daha da şiddetlendirdiği yönünde düşünceleri ortaya atmıştır. Mücadelenin sadece askeri olarak yapılamayacağı düşüncesi, Bush yönetiminde söz sahibi olan Yeni Muhafazakârların kısaca “Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)” adıyla yeni bir yaklaşımı hayata geçirmesine sebep olmuştur (Musaoğlu ve Efegil, 2007: 3).

Bu dönemde dini radikalizmi kendi politikalarının bir sonucu olarak değil de İslam’ın kendi iç yapısından kaynaklanan marazi bir sorun olarak lanse etmeye çalışan ABD, “bu sorunun yalnızca Batı dünyası için değil İslam dünyası için de bir tehdit olduğu” düşüncesini inşa etmeye başlamıştır. Zira ABD’nin Soğuk Savaş döneminde Kızıl Tehdit’e karşı inşa ettiği Yeşil Kuşak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Washington’ın İslam coğrafyasındaki çıkarlarını tehdit eder hale gelmiştir. Bunun üzerine Bush yönetimi, yeni dönemde, Yeşil Kuşak olarak tasvir edilen “Radikal İslam”ın karşısına/yerine “Açık Yeşil Kuşak” olarak tasvir edilebilecek, politik talebi olmayan, ABD ve Batı’nın bölge politikalarıyla barışık bir “İlmlı İslam” ikame etmek ve İlmlı İslam’ı da destekleyerek dini radikalizmin yanı sıra ABD karşıtı seküler yönetimleri de aşmak istemiştir (Şahin, 2008: 48-49).

Dini radikalizmi zayıflatmak ve buna alternatif oluşturmak amacıyla ortaya atılan İlmlı İslam metaforunun kavramsal çerçevesi, ABD dış politik karar alma mekanizmasına ve CIA’e stratejik ar-ge hizmeti sunan düşünce kuruluşu RAND Corporation tarafından 2003 yılında yayınlanan “Sivil Demokratik İslam: Ortaklar, Kaynaklar ve Stratejiler” başlıklı 72 sayfalık raporla çizilmiştir. Müslümanları köktenciler, gelenekçiler, modernistler ve laikler şeklinde dört kategoriye ayıran rapor, ABD’nin ulusal çıkarlarını tehdit eden dini radikalizmin zayıflatılması ve İlmlı İslam’ın inşası adına ilk olarak, İslam’ı modern döneme uyarlama adına dinde reformu makul gören modernistlerin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca yeniliğe kapalı olmakla birlikte köktencilere göre daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen ve selefi düşünceden uzak gelenekçilerin köktencilere karşı desteklenmesini, köktencilere her yönüyle karşı konulmasını ve laiklere de köktenciliğin ortak düşman olduğu ve İslam’da din ve devlet işlerinin ayrılabilceği fikri üzerinden ve ABD karşıtı sol-ulusalcı güçlerle ittifak kurmalarını engelleyecek şekilde seçici bir destek

verilmesini öngören rapor her bir başlıkta izlenecek hareket tarzına ilişkin detayları vermiştir.⁹⁶

İlimli İslam stratejisi üzerine inşa edilen BOP'un yasal dayanağı 2002 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin altıncı sayfasında “...*terörizme yol açan koşul ve ideolojilerin oluşmasını önlemek amacıyla özellikle İslam dünyasındaki ılımlı ve modern hükümetleri desteklemek...*” ifadesiyle örtülü olarak yer bulsa da, projenin ilk adımı, Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından 2002 yılı sonunda Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin vatandaşları, sivil toplumları, özel sektörleri ve hükümetleri arasında barışçıl ve etkili bir ortaklığı teşvik etmek amacıyla Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi (MEPI)'nin kurulmasıyla atılmıştır. Projenin hayata geçirilmesi ise, Irak'ın işgaline yönelik tepkilerin sürdüğü 8-10 Haziran 2004 tarihlerinde Gürcistan'da Bush'un başkanlığında gerçekleşen G-8 Zirvesi'nde projenin gündemleştirilmesi ve zirve sonrasında “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık” ismiyle bir bildiri şeklinde yayınlanıp katılımcı ülkeler tarafından genel olarak benimsendiğinin ilan edilmesiyle gerçekleşmiştir.⁹⁷

İlanından hemen sonra ABD'de başkanlık seçimlerinin yaklaşması nedeniyle BOP bir süre gündemde geri planda kalsa da Bush'un ikinci kez başkan seçilmesi sonrasında yeniden gündemdeki yerini almıştır. “*Ortadoğu'da ve özellikle de Arap ülkelerindeki otoriter ve totaliter rejimlerde sivil toplumun ve toplumun siyasete katılım imkanının zayıf olduğu, bu durumun da radikalizme yol açtığı*” düşüncesinden hareketle radikalizmle mücadelenin bu ülkelerin demokratikleştirilip sivil toplumun güçlenmesinin sağlanmasından geçtiği şeklinde özetlenecek BOP kapsamına 22 Arap ülkesinin yanı sıra Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan dahil edilmiştir. Proje kapsamında ABD ve projeyi destekleyen diğer devletlerin bütçesinden ayrılan paralar, Arap dünyasında hukukun üstünlüğü, demokratik yapıların, sivil toplumun ve temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi, nitelikli eğitim ve sosyal eşitliğin sağlanması, ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve

⁹⁶ Söz konusu raporun tamamı için bkz.: Cherly Benard, “Civil Democratic Islam: Partners, Resources and Strategies”, 2003, RAND Corporation, National Security Research Division, http://rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1716.pdf, (E.T. 01 Ekim 2020).

⁹⁷ Bildirinin tam metni için bkz.: “Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”, The White House Office of the Press Secretary, June 9, 2004, <http://2001-2009.state.gov/e/eeb/rls/fs/33375.htm>, (E.T. 01 Ekim 2020).

netice olarak da toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümün sağlanması amacı kapsamında harcanmıştır (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 23).

2007 yılına gelindiğinde RAND Corporation tarafından hazırlanan ve 183 sayfadan oluşan “İlımlı İslam Ağı İnşa Etmek” başlıklı rapor, Bush yönetiminin BOP özelinde Arap dünyasına yönelik metodolojik yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koymuştur. İlımlı İslam’ı *“demokrasiye ve uluslararası arenada kabul edilen insan haklarına destek olma, farklılıklara saygı gösterme, hukukun tarafsız kaynaklarını kabul etme, bunun yanı sıra terörün ve diğer şiddet çeşitlerinin karşısında olma”* kıstaslarıyla tanımlayan rapor, İslami köktencilikle mücadele konusunda ABD ve Batı’nın İslam dünyasında sekülerler, liberal Müslümanlar ve ılımlı gelenekçiler-Sufiler ile işbirliği yapabileceğini ifade etmektedir. Buna paralel olarak dini radikalizme karşı İslam dünyası içerisinde işbirliği yapılabilecek potansiyel hedef kitlesini liberal ve seküler Müslüman akademisyenler, genç ve ılımlı vaizler, aktivistler, kadın grupları, gazeteciler, yazarlar ve iletişimciler olarak sıralayan rapor, verilecek dış desteğin İslam ülkelerinde son derece hassas bir mesele olduğuna, uluslararası kaynaklardan gelen bu yardımın, yerel şartlara uygun yollarla kanalize edilmesi gerektiğine, mümkün olduğu ölçüde alıcı ülkelerle ilişki içerisinde olan devlet dışı organizasyonların kullanılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁹⁸

Gerçekte Ortadoğu’yu ABD çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmayı amaçlayan ve Amerikan sisteminde hakkında herhangi bir resmi belge yayınlanmayan BOP ile Bush yönetimi esasen menfaatlerini tehdit eden İslami köktencilik yerine Batı değerleriyle uyumlu, ılımlı bir İslam yorumu ikame ederek bölgenin enerji kaynaklar üzerinde tam denetim sağlamayı ve İsrail’in güvenliğini sağlamayı, İran ve Suriye üzerinden Rusya ve Çin’e karşı nüfuzunu artırmayı, ayrıca görece istikrarla tam rekabetçi serbest piyasa ortamı oluşturarak bölgeyi kapitalizme açmayı hedeflemiştir. ABD, Yeşil Kuşak projesinde olduğu gibi BOP bağlamında da Müslümanları ve İslam dünyasını çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. ABD, İslam coğrafyasında yapmak istediklerini bizzat kendisi yapmaya çalıştığında bölgedeki olumsuz imajı nedeniyle tepki çekmiş, bundan dolayı da kendisine yeni müttefikler oluşturmaya çalışmıştır. Özetle, İslam dünyasında kendisine karşı oluşan

⁹⁸ Söz konusu raporun tamamı için bkz.: Angel Rabasa, Cheryl Benard, Lowell H. Schwartz, Peter Sickel, “Building Moderate Muslim Networks”, 2007, RAND Corporation, http://rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG574.pdf, (E.T. 01 Ekim 2020).

direnci kırmak ve siyasi iklimi kendi lehine dönüştürmek isteyen ABD, bir kez daha İslam'ın yorumunu çıkarları ekseninde değiştirmeye çalışmıştır (Şahin, 2008: 50-51).

Gelenen aşamada, projenin ABD'nin işgaline maruz kalan Afganistan ve Irak'taki radikal direnişi kırmada başarısız olduğu ve Müslüman coğrafyasında ABD'ye duyulan sempati ve itibara katkı sunmadığı ortaya çıkmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinin bölgedeki çoğunluğu petrol zengini otoriter rejimler olması ve ABD'nin öne sürdüğü bu projeye bölgedeki otoriter müttefiklerinden çok yoğun bir direnç gelmesi nedeniyle BOP daha başından sakat doğan bir proje olmuştur. Diğer taraftan bu proje Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslamcı çevreler tarafından "İslam'ın özünü değiştirme amacıyla tasarlanmış bir proje" olarak görülmüş ve reddedilmiştir. Proje özü itibarıyla seküler bir niteliğe sahip olmasına karşın ABD patentli olması nedeniyle anti-Amerikancı ve anti-emperyalist söylemleri nedeniyle laik, ulusalcı ve solcu gruplar tarafından da yoğun bir dirençle karşılaşmıştır (Büyükkara, 2008: 176-183).

Kimi Anglosakson çevreler 2010 yılında Tunus'taki ayaklanmalarla başlayan ve dalga dalga diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine de yayılarak çok sayıda otoriter liderin iktidarını kaybetmesine yol açan Arap Baharı'nın tohumlarının BOP kapsamında bölgede güçlendirilen demokrasi ve sivil toplumlar sayesinde atıldığını iddia etse bu halk hareketlerinde BOP'un etkisi hala tartışmalı bir konudur. Batı dünyası tarafından ilk başta destek gören bu halk hareketleri, Libya'da Kaddafi sonrasında radikal unsurların daha fazla güçlenmesi, Suriye'de kısa sürede Esad rejiminin devrileceği beklentisinin gerçekleşmemesi sonrasında tırmanan iç savaş cihatçı selefi grupların domine etmesi, Mısır'da Müslüman Kardeşler'in aday olarak seçilen Muhammed Mursi'nin devlet mekanizmalarına karşı politika geliştirememesi, Mübarek'in devrilmesinde rol oynayan toplumsal hareketleri ülkenin yeniden inşa sürecinde dışlaması ve ekonomik sorunlara kısa vadeli sorunlar bulamaması nedeniyle Batı'nın da desteklediği bir askeri darbe ile iktidardan indirilmesi sonrasında başarısızlığa uğramış ve BOP'un başarısızlığı tescillenmiştir.

4.1.1.5. İsrail-Filistin Barış Süreci ve İran Nükleer Krizi'nde Bush Yaklaşımı

11 Eylül sonrası ABD dış politikasında meydana gelen değişimlerden bir diğeri de Washington'ın İsrail-Filistin çatışmasına bakış açısında görülmüştür. ABD yönetimleri 11 Eylül öncesi dönemde büyük oranda İsrail yanlısı bir tutum

sergilerken 11 Eylül sonrası Bush döneminde doğrudan İsrail lobisinin söylemleriyle örtüşen bir yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi ise Bush döneminde İsrail-Filistin sorununa yönelik politikaların Bush tarafından değil Bush'un çoğunluğu İsrail yanlısı Yeni Muhafazakâr bakan ve danışmanları tarafından oluşturulmuş olmasıdır. Şubat 2003 ayına gelindiğinde Washington Post, *“Bush ve İsrail Başbakanı Ariel Şaron’un Ortadoğu politikalarının neredeyse birbirinin aynısı olduğunu”* yazmıştır. Yaşanan bu dönüşümde Washington’daki Yahudi lobisinin Beyaz Saray ve Kongre’deki Yeni Muhafazakâr yandaşları üzerinde oluşturdukları baskı da çok etkili olmuştur (Mearsheimer ve Walt, 2006: 27).

Bush’un başkanlık koltuğuna oturmasından bir gün sonra Washington’ın yönlendirmesiyle, 21 Ocak 2001 tarihinde Mısır’da İsrail Başbakanı Ehud Barak ile Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat arasında başlayan ve bir hafta süren Taba Müzakereleri sırasında gerçekleşen şiddet eylemlerini gerekçe gösteren yeni Başbakan Ariel Şaron, müzakereyi ve müzakere kapsamında mutabık kalınan hiçbir başlığı tanımadığını ifade etmiştir. Likud lideri Şaron’un iktidara gelmesi sonrasında gerilim her geçen gün daha da artmış ve barışa ilişkin umutlar giderek azalmıştır. Ramallah başta olmak üzere Tulkarim, Kalkilya, Beytüllahim, El Halil ve diğer şehirlerdeki İsrail kuşatma ve işgali gün geçtikçe kalıcı hale dönüşmüştür. 11 Eylül sonrasında ABD’nin Afganistan’da başlattığı “teröre karşı savaş” konseptinden esinlenen ve güç alan Şaron, Nisan 2002’de Savunma Kalkanı Operasyonu’nu başlatmış ve Arafat’ın Ramallah’taki karargahını yaklaşık iki yıl boyunca kuşatarak dış dünya ile bağlantısını kesmiştir. Yüzlerce Filistinlinin hayatını kaybettiği bu kanlı operasyonda beş bine yakın Filistinli de esir alınmıştır (Arı, 2012: 346-347).

Bu süreçte BM’nin çatışmaların durdurulup müzakerelerin başlatılması yönünde aldığı kararları ABD’den aldığı örtülü destekle görmezden gelen İsrail, Washington’da kurduğu baskı ile de Bush yönetiminin bir daha Arafat’ı muhatap almamasını sağlamıştır. Sorunun çözümü için Bush ve Şaron tarafından yapılan dayatma neticesinde zor durumda kalan Arafat, başbakanlık makamını oluşturarak kendisine rakip olan ve Batı’ya yakın ve ılımlı bir isim olarak bilinen FKÖ kurucularından Mahmud Abbas’ı bu makama atamıştır. Kuşatma altındaki Arafat’ın saf dışı bırakılması sonrasında Mahmud Abbas’ın Nisan 2003 sonunda resmen göreve başlamasıyla, aynı ay ABD, Rusya, BM ve AB’den oluşan Ortadoğu Dörtlüsü

tarafından imzalanan üç aşamalı Yol Haritası İsrail ve Filistin'e sunulmuştur. Esasen ABD ve İsrail tarafından hazırlanan ve uluslararası bir plan görüntüsü verilmeye çalışılan bu harita, İsrail ve Filistin taraflarınca 4 Haziran'da kabul edilmiştir. İsrail'e yönelik şiddet eylemlerini reddettiğini açıklayan Abbas'ın bu çağrısı başta HAMAS olmak üzere silahlı gruplarda yeterince karşılık bulmamış ve İsrail'e yaklaşma çabası olarak algılanmıştır. Anlaşma kapsamındaki kimi yükümlülüklerini yerine getirmeyen İsrail'in HAMAS liderlerine yönelik suikastler düzenlemesine Abbas ile Arafat arasında yaşanan yetki tartışması da eklenince Abbas, Eylül 2003 ayında ABD, İsrail ve Arafat'ı suçlayarak istifa etmiştir (Kemiksiz, 2016: 160-162).

Arafat'ın, Mahmud Abbas yerine hükümeti kurması için Ahmed Kurey'i görevlendirdiği ve HAMAS'ın yine hükümette yer almadığı bu süreçte yol haritası sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Şubat 2004 ayında İsrail'in Gazze'den tek taraflı olarak çekilme kararı aldığını açıklaması olumlu bir gelişme olsa da hemen sonrasında gerçekleştirdiği suikastlarda HAMAS lideri Şeyh Ahmed Yasin ve halefi Abdülaziz Rantisi'yi arka arkaya hayatını kaybetmesi, bilahare yeni yerleşim yerleri inşa edip Gazze'deki Refah mülteci kampında sivilleri katletmesi, yol haritasının hayata geçirilmesini tamamen imkânsız hale getirmiştir. Arafat'ın Kasım 2004'te ölmesi ile Filistin direnişinde yeni bir dönem başlamıştır. ABD'nin İsrail lehine sessiz kaldığı bu süreç sonunda Mahmud Abbas, Mayıs 2005'te Arafat'ın yerine devlet başkanı olarak seçilmiştir. Şarm el Şeyh Zirvesi'yle İkinci İntifada'nın sonlandırıldığı ve İsrail'in Gazze'den çekildiği bu dönemde Abbas'ın silahlı direnişin sonlandırılması yönündeki söylemleri, El Fetih içerisindeki yolsuzluklar ve liderlik sorunu Filistinlilerin HAMAS'a yönelmesine yol açmıştır (Ayhan, 2009: 114).

Bu yönelim neticesinde Ocak 2006'da gerçekleşen ve El Fetih'in yenilgisiyle sonuçlanan parlamento seçimlerinin galibi HAMAS olmuştur. HAMAS'ın hükümeti tek başına kurması akabinde İsrail, HAMAS'ın içerisinde yer aldığı bir Filistin yönetimini tanımadığını deklare ederek müzakere masasına oturmama adına yeni bir bahane üretmiştir. Bush da İsrail'in tanımadığı bir yönetimle ABD'nin ilişki kurmayacağını ifade etmiştir. Ortadoğu Dörtlüsü'nün İsrail'in resmen tanınması ve silahlı mücadelenin sonlandırılması taleplerinin yeni Başbakan İsmail Haniye tarafından reddedilmesi üzerine başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Filistin'e yönelik yardımları sonlandırılmıştır. HAMAS hükümetini mali darboğaza sokarak

İsrail'in varlığını kabul ettirmeye çalışan ABD'nin seçimle işbaşına gelmiş bu yönetimi muhatap kabul etmemesi ve sonrasında da İsrail'in Güney Lübnan'ı işgaline örtülü destek vermesi, tüm dünyada savunuculuğunu yaptığı "demokrasi" konusunda sahip olduğu pragmatik ve ikircikli yaklaşımı açıkça ortaya koymuştur.

Bush yönetimi, demokrasi konusunda İsrail-Filistin sorununda sergilediği yaklaşımın bir benzerini de İran özelinde sergilemiştir. 1979 yılında Humeyni önderliğinde gerçekleşen İslam devrimine kadar Basra Körfezi'nde ABD'nin en önemli müttefiki ve hatta jandarması konumunda olan Şah yönetimi iç meşruiyetini Batıcılık ve modernleşmeye, dış güvenliğini ise ABD ile kurduğu sıkı ittifaka dayandırmıştır. İslam devrimi sonrası süreçte ise önce dünyadaki bütün Müslümanların haklarının savunucusu olduğu iddiası üzerinden devrim ihracı politikasını, Ahmedinejad ile birlikte de Şii Hilali stratejisini hayata geçiren İran, bu politikalar ile bir yandan rejim güvenliğini sağlamaya çalışmış diğer yandan da İslam devriminin İran'la sınırlı kalmayacağını ve diğer İslam ülkelerine de yayılacağını dile getirerek dış güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Şahin, 2007: 13).

Her ne kadar İran'ın reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi 1997-2005 yılları arasında Batı dünyasıyla diyalog kurmaya çalışsa da Bush yönetimi 11 Eylül sonrası başlattığı küresel teröre karşı savaşta İran'ı Şer Eksenli ülkelerden biri olarak tanımlamıştır. Rejim muhalifi İran Ulusal Direniş Cephesi yetkilisi Ali Rıza Caferzade'nin Ağustos 2002 ayında İran'ın Natanz'da Uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ise ağır su ürettiğine dair açıklamalarda bulunması sonrasında ABD, İran'ı Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA)'ndan gizli şekilde nükleer çalışmalar yürütmek ve nükleer silah yapmakla suçlamıştır. Bu gelişme 1979 yılından beri gerilimli olan ABD-İran ilişkisini daha da germiştir. Esasen İran'ın nükleer programının temeli Şah döneminde, 1957 yılında ABD'nin yardımıyla başlayan çalışmalara dayansa da ve ABD ve İsrail'in kendisi de birer nükleer güç olsa dahi, İran gibi bölgesel bir gücün kitle imha silahına sahip olması, çıkarları tehlikeye giren ABD tarafından kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür (Köse, 2008: 13-14).

IAEA'nın Arak'ta yoğun miktarda zenginleştirilmiş uranyum bulması akabinde ABD, İran'ın BMGK'ya sevk edilmesini önermiştir. ABD'nin aksine İran'ı sistemden izole etmek yerine sistemde tutarak yatıştırma politikası uygulamak isteyen ve İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan AB Üçlüsü, 2003 yılında İran ile

nükleer müzakerelere başlamıştır. Hatemi'nin, nükleer kriz sürecinde barışçıl nükleer enerjiye sahip olma hakkından taviz vermeyecek şekilde kısmen şeffaf bir politika izleyip uluslararası toplumla iyi bir diyalog kurması neticesinde 21 Ekim 2003 tarihinde taraflar arasında Tahran Deklarasyonu imzalanmış ve krizde yumuşama dönemine girilmiştir. İran, deklarasyon kapsamında uranyum zenginleştirme çalışmalarını geçici olarak askıya almayı ve nükleer tesislerinin denetlenmesini kabul etse de yine deklarasyonun içeriğiyle ilgili yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde uranyum zenginleştirmeye yeniden başlamıştır (Jane, 2017: 274).

Gelişme üzerine izlediği politikada ton değişikliğine giden AB Üçlüsü'nün zorlayıcı diplomasiyi hayata geçirerek İran'ı tehdit etmesi üzerine 15 Kasım 2004 tarihinde taraflar arasında Paris Anlaşması imzalanmış ve ikinci yumuşama dönemine girilmiştir. İran, anlaşma kapsamında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya alıp protokol hükümlerini uygulamaya başlamış ancak, radikal ve popülist bir yapıya sahip olan Mahmud Ahmedinejad'ın Ağustos 2005'te İran'da Cumhurbaşkanı seçilmesi akabinde müzakereleri etkileyecek şekilde ve özellikle İsrail aleyhine agresif bir politika izlemeye başlaması, başta ABD olmak üzere uluslararası toplumu germiş ve kriz Şubat 2006'da BMGK'ya taşınmıştır. Ahmedinejad, uluslararası camiada meşru ve güçlü bir aktör olmak ve Ortadoğu'da Amerikan karşıtlığı ve mezhepçilik üzerinden etki alanını genişletmek amacıyla nükleer güç olma isteğini sık sık dile getirmiştir (Gül ve Karapınar, 2020: 281).

Ahmedinejad'ın stratejisinin başarısı, Bush tarafından imzalanarak 16 Mart 2006 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde ortaya çıkmıştır. "İran" kelimesi 2002 yılında yayınlanan önceki belgede sadece bir defa geçerken yeni belgede 16 kez ve *"rejimin ülkede teröristleri barındırdığı, yurtdışında ise terörist faaliyetleri desteklediği, bundan dolayı özgürlük, adalet ve barışın düşmanı olduğu, İsrail'i tehdit ettiği, nükleer programına ilişkin anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiği, Ortadoğu barışını baltaladığı"* şeklindeki ithamlarla anılmıştır.⁹⁹ İran'ın izlediği bu politikalardan vazgeçirilmesinin ABD'nin nihai hedefi olduğunu ve ABD'nin ulusal ve ekonomik güvenliğini korumak için gerekli

⁹⁹ Beyaz Saray tarafından 16 Mart 2006 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bkz.: National Security Strategy, March 2006, White House, Washington, <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=2014-06-25-121325-543>, (E.T. 01 Ekim 2020).

tüm önlemleri almaya devam edeceğini ifade eden belge son olarak Washington'ın, yükümlülüklerini yerine getirmesi adına İran'a baskı yapılması sürecinde Avrupalı müttefikleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapacağını da altını çizmiştir (White House, 2006).

Belgede yer alan strateji doğrultusunda Bush yönetimi, Irak'ta yaşadığı fiyaskonun oluşturduğu baskıdan da kaynaklı olarak 1 Haziran 2006 tarihinde Viyana'da P5+1 (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin ve Almanya) görüşmelerinde İran ile doğrudan müzakere yürütmeyi kabul etmiştir. Ancak, BOP önündeki en büyük engel olarak gördüğü İran'a, nükleer programını gerekçe göstererek aynı yıl bankacılık sistemi üzerinden yaptırım da uygulamaya başlamıştır. BMGK da Aralık 2006 ayında aynı gerekçe ile İran'a yönelik nükleer materyaller ve teknoloji ticareti ambargosunu hayata geçirmiştir. Tüm bu yaptırımlar İran ekonomisini zayıflatırsa da, Ahmedinejad'ı, kullandığı sert üslup ve uyguladığı politikalardan vazgeçirememiştir. Özelde İran'da genelde ise Ortadoğu'da Amerikan karşıtlığını artırmaktan başka bir şeye yaramayan bu yaptırımlar Ahmedinejad'ın 2009 yılında yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine daha da artırılarak uygulanmaya devam edilmiştir (Jane, 2017: 294-295).

4.1.2. Barack Obama Dönemi (2009-2016): Geriden İdare Stratejisi

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin tek kutuplu küresel düzen inşa etme stratejisi Bush döneminde özellikle Ortadoğu'da uygulanan yanlış stratejiler nedeniyle başarısız olmuştur. Yeni muhafazakarların domine ettiği Bush yönetimlerinin “Amerikan istisnacılığı” üzerinden ve “şer eksen” ile “önleyici savaş doktrini” gibi tek taraflı ve ötekileştirici çeşitli retoriklerle Amerikan değerlerini yayma girişimi özellikle Müslüman coğrafyasında zaten kötü durumda olan ABD imajına daha çok zarar vermiştir. Afganistan ve Irak müdahalelerinin Amerikan halkında oluşturduğu psikolojik yıkım, 2008 yılı sonunda gerçekleşen seçim öncesinde halktaki esas değişim beklentisinin “Amerikan imajının düzeltilmesi” yönünde gelişmesine sebep olmuştur (Tanner, 2005: 14-16).

Bu beklentiler üzerinden 2008 seçim sürecine giren ABD'de başlayan ve dalga dalga tüm dünyaya yayılan küresel finans krizi bir anda en önemli gündem maddesi olmuştur. Seçimlere 2007 yılında Demokrat Parti'den adaylığını koyarak giren Illinois Senatörü Barack Obama, ön seçimler neticesinde Hillary Clinton, John

Kerry ve Joe Biden gibi çok sayıda önemli ismi geride bırakarak Demokrat Parti'nin adayı olmuştur. Obama, önseçimlerde başarısız olması neticesinde Demokrat Parti adaylığından çekilen ve Yahudi lobisine yakınlığı ile bilinen Joe Biden'ı Başkan Yardımcısı Adayı olarak açıklamıştır (Cook ve Spainer, 2009: 328-330).

Her ne kadar Obama'nın Müslüman kökenli ve siyahi bir aileden gelmesi ve Afro-Amerikan olması Amerikan halkında bir önyargı oluştursa da Obama "Umut", "Değişim", "Evet Başarabiliriz", "İnanabileceğimiz Değişim" gibi sloganlarla ve geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyanın gücünden de istifade ederek yürüttüğü seçim kampanyasıyla önemli bir fark yaratmıştır. ABD'de çoğunlukla seçimlere ilgi göstermeyen genç nüfusunun gücünün farkına varan Obama, halkın yeni başkandan beklentilerini doğru şekilde okumuş ve halkı beklentilerini karşılayabileceğine inandırmıştır (Obama, 2009: 124).

Obama'nın, Bush'un en güçlü döneminde dahi Irak'a askeri müdahaleye karşı çıkması, buna karşın önseçimlerdeki Hillary Clinton ve Joe Biden gibi önemli rakiplerinin Irak'ın işgaline destek vermesi onun rakiplerinin önüne geçmesini sağlayan önemli etkenlerden biri olmuştur. Hukukçu olması ve siyasi kariyeri öncesinde uzun süresi anayasa hukuku dersi verip avukatlık yapması Obama'nın insan hakları, demokrasi, uluslararası hukuk ve diplomasi konularına daha hassas yaklaşmasındaki en önemli faktörlerdendir. Seçilmesi halinde Afganistan ve Irak'ın işgalinin yanı sıra İran ile yaşanan nükleer kriz başta olmak üzere uluslararası siyasette diplomasinin hâkim olacağı bir imar sürecine başlayacaklarını ifade eden Obama, ülke içinde ise başta küresel finans krizinin yıkıcı etkileri olmak üzere halkın gerçek taleplerine odaklanacaklarını vurgulamıştır (Clarke ve Ricketts, 2017: 301).

Neticede 4 Kasım 2008 tarihinde gerçekleşen seçimleri Cumhuriyetçi rakibi John McCain'e yüzde yedi fark atarak kazanan Obama, ABD'nin 44. Devlet başkanı olarak Bush'tan yönetimi devralmıştır. Obama, diplomasi ve müzakereye verdikleri önem nedeniyle, Dışişleri Bakanlığı'na ön seçimlerdeki rakiplerinden Hillary Clinton'ı getirmiş, Savunma Bakanlığı'nda ise Bush döneminde atanan Robert Gates'in göreve devam etmesini istemiştir. 20 Ocak 2009 tarihinde göreve başlayan ve karar alma mekanizmasındaki güç odaklarına karşı kontrolcü bir yaklaşım sergileyen Obama, Bush yönetiminin uluslararası sistemde oluşturduğu sorunlarla dolu dış politika mirasını devralmıştır. Obama'nın ABD'nin dünyadaki liderliğini ve

duruşunu yenileme amacıyla başkanlığa geldiği dönemde patlak veren küresel finans krizinin yarattığı yıkıcı etki, onun dış politika ve uluslararası güvenlik konularına yaklaşımında önemli ölçüde belirleyici olmuştur (Dueck, 2015: 34-35).

Obama dönemi Amerikan dış politikası ve bu politika içerisinde Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımın ele alınacağı ilerleyen alt başlıklarda; öncelikle ABD dış politik karar alma süreçlerinin oluşturulmasında önemli bir çerçeve metni olan ve Obama döneminde 2010 ve 2015 yıllarında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji belgeleri incelenecektir. Bu belgelerin incelenmesi sonrasında Obama'nın İslam dünyasına yönelik düşünce ve projeksiyonuna ışık tutan ve bölge siyasetinin yeniden inşa edileceğine işaret eden 2009 Kahire Konuşması analiz edilecektir. Belgeler ve söylemler üzerinden Obama'nın dış politika ve Ortadoğu'ya yaklaşımı ele alındıktan sonra Obama'nın çoğunluğu Bush döneminden miras kalan Ortadoğu'daki sorun ve krizlere ilişkin yaklaşımı politika uygulamaları üzerinden ele alınacaktır. Bu kapsamda Afganistan ve Irak savaşları, İran ile nükleer kriz, İsrail-Filistin sorunu, Arap Baharı, Suriye iç savaşı ve IŞİD'le mücadele gibi konulara Obama yönetiminin yaklaşımı ortaya konularak bu yaklaşımın Ortadoğu'da dini radikalizme etkisi El Kaide ve IŞİD'in gelişim ve dönüşümü üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

4.1.2.1. Dış Politikada Revizyon İhtiyacı: Akıllı Güç

ABD başkanlığını 2009-2016 yılları arasında iki dönem yapan Obama'ya ait tutarlı bir doktrin olup olmadığı gerek görevde olduğu dönemde gerekse de 2016 sonrasında yapılan değerlendirmelerde tartışılmıştır. Buna karşın Obama döneminde Bush idaresinin agresif politikalarının terk edileceği ifade edilmiş ve ABD dış politikasının yeni bir geçiş dönemine girdiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda özelde ABD genelde ise tüm dünyanın devam eden savaşlar, bölgesel çatışmalar, küresel finans krizi, terörizm, iklim değişimi, açlık ve hastalıklar gibi çok sayıda tehlike ile mücadele içinde olması Obama'nın politika değişikliğine duyduğu ihtiyacın en önemli motivasyon kaynağı olmuştur.

Esasında henüz Bush yönetiminin iktidarda olduğu dönemde ABD'nin ve dünyanın yaşadığı krize alternatif çözümler üretmeye çalışan kimi çevreler çeşitli politika önerileri ortaya atmışlardır. Bu kapsamda Bush döneminde alternatif bir politika önerisi olarak ortaya atılan yaklaşımlardan biri de Washington merkezli düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (CSIS) bünyesinde

Joseph Nye'nin başını çektiği ekip tarafından kaleme alınan “Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika” başlıklı rapordur. Raporda yeni politika önerisi olarak sunulan “Akıllı Güç (Smart Power)” yaklaşımı “*sert güç (hard power) ve yumuşak güç (soft power) unsurlarının dış politikada birlikte usta bir şekilde (duruma göre sert güç veya yumuşak güç veya her ikisinin birlikte kullanımı) kullanılması*” şeklinde teorize edilmiştir.¹⁰⁰

Nye ve ekibi tarafından sunulan “Akıllı Güç” yaklaşımında yerini bulan sert güç unsurları askeri müdahale, zorlayıcı diplomasi ve ekonomik yaptırımlardan oluşmakta iken yumuşak güç unsurları ise kamu diplomasisi ve çok taraflı diplomasiden müteşekkildir. Rapor bu bağlamda uluslararası sistemde itibar kaybı yaşayan ABD'nin “dünyanın efendisi” değil ama “dünya lideri” olmak istiyorsa sert güç unsurlarının yanı sıra yumuşak güç unsurlarını da gerektiğinde etkin bir şekilde kullanması gerektiğine işaret etmektedir. İşte Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, 13 Ocak 2009 tarihinde gerçekleşen Senato onay oturumunda yaptığı konuşmada Obama yönetimindeki yeni Amerikan liderliğinin dış politikasının akıllı güce dayanacağını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“... Amerikan liderliğinin yakın zamana kadar isteniyor olduğuna ve hala da istendiğine inanıyorum. Akıllı güç denen ve elimizde bulunan diplomatik, ekonomik, askeri, siyasi, yasal ve kültürel tüm araçları her durumda ve - doğru aracı veya araçların kombinasyonunu seçerek- kullanmalıyız. Akıllı güçle birlikte diplomasi, dış politikamızın öncüsü olacaktır. ...”¹⁰¹

Clinton'ın açıkladığı akıllı güç yaklaşımı bir yandan askeri gücün önemine atıf yaparken diğer yandan da ittifaklar ile kurum ve değerlerin önemini ortaya koymuştur. Ayrıca ABD'nin uluslararası saygınlığına zarar veren tek taraflı ve dayatmacı diplomasiden ziyade kamu diplomasisinin önemine vurgu yapan Obama'ya, uluslararası diplomasi ve işbirliğini güçlendirmeye yönelik olağanüstü gayretleri, İslam dünyasına yönelik barışçıl söylemleri, dünyadaki kitle imha silahlarının azaltılmasına yönelik çağrıları ve dünya barışı için yürüttüğü çalışmalar nedeniyle 9 Ekim 2009 tarihinde Nobel Barış Ödülü verilmiştir. Obama, ödülü

¹⁰⁰ Washington merkezli düşünce kuruluşu Center for Strategic&International Studies (CSIS) tarafından 2007 yılında hazırlanan “A smarter, more secure America” başlıklı raporun tamamı için bkz.: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf, (E.T. 22 Ağustos 2020).

¹⁰¹ Hillary Clinton'ın 13 Ocak 2009 tarihinde Senato onay oturumunda yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Hillary Clinton, Confirmation Hearing, January 13, 2009, https://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/documents/transcript_clinton.html, (E.T. 22 Ağustos 2020).

alırken yaptığı konuşmada dünya sahnesindeki çabalarının henüz başında olduğunu ifade ettikten sonra sert gücün önemine de vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Obama *“Kimi zaman sert güç kullanımının yerinde, gerekli ve ahlaki olduğunu, El Kaide ile müzakere etmenin silah bırakmalarını sağlamayacağını ve Afganistan’da güç kullanımının kalıcı barışı tesis edebileceğini”* ifade ederek akıllı güç yaklaşımına bakış açısını ortaya koymuştur.¹⁰²

Obama yönetiminin dış politik yaklaşımını ortaya koyan en önemli belge ise 27 Mayıs 2010 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji belgesidir. Bush’un Önleyici Savaş konseptinin aksine askeri gücün ancak diplomasinin tükendiği anda başvurulması gereken son seçenek olması gerektiğini ifade eden belge, askeri gücün ötesinde küresel işbirliği ve daha geniş güvenlik ortaklıklarının geliştirilmesi adına uluslararası kuruluşların güçlendirilmesi ve aşırılıkla mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması ve iklim değişikliği tehdidinde işbirliği içeren çözümlerin oluşturulması gibi ortak çıkarlara hizmet edebilecek kolektif faaliyetlerin canlandırılmasına odaklanılması gerektiğini vurgulamıştır. ABD’nin dünyaya liderlik etmek için ekonomik, ahlaki ve yenilikçi gücünü yeniden canlandırması gerektiğini söyleyen Obama, askeri üstünlüğün muhafazasının önemli olmakla birlikte bu gücün aşırı kullanımının veya bu gücün tamamlayıcı araçlarla desteklenmemesinin ABD’ye daha fazla yük bindirdiğini söylemiştir.¹⁰³

“Güvenlik, refah, değerler ve uluslararası düzen” şeklindeki dört ulusal çıkar üzerine inşa edilen belgede ayrıca uluslararası sorumluluğu paylaşmak amacıyla Çin ve Hindistan gibi yükselen güçlerle ortaklıkların geliştirilmesi, hasım devletlerle temas kurulması, bu kapsamda İran ve Kuzey Kore’nin nükleer programlarıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanması önemli görülmüştür. Terörle mücadele kapsamında yıllar önce El Kaide ve El Kaide’ye bağlı gruplara karşı bir savaş başlatıldığını, bu kapsamda Irak’ta savaşa girildiğini ve bundan dolayı

¹⁰² Obama’nın 10 Aralık 2009 tarihinde Norveç’in başkenti Oslo’da Nobel Barış Ödülü’nü aldığı esnada yaptığı konuşma hakkında detaylı bilgi için bkz.: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2009/obama/26183-nobel-lecture-2009/>, (E.T. 22 Ağustos 2020).

¹⁰³ Beyaz Saray tarafından 27 Mayıs 2010 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bkz: National Security Strategy, May 2010, White House, Washington, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, (E.T. 22 Ağustos 2020).

da büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalındığını ifade eden 52 sayfalık raporda 21 kez “El Kaide” ifadesine yer verilmiştir. Bu kapsamda El Kaide ve El Kaide’nin Afganistan, Pakistan ve dünyanın çeşitli yerlerindeki gruplarının yenilgiye uğratılması hedefini yineleyen belge, dünya çapındaki Müslüman topluluklarla olumlu bir ilişki tesis etmenin ve toplumların radikalleşmeyle mücadeleye karşı güçlendirilmesinin önemine vurgu yapmış ve “şiddeti benimsemiş aşırıların” en etkili eleman devşirme araçlarından biri olarak görülen Guantanamo Üssü’ndeki hapisanenin kapatılacağını vaad etmiştir (White House, 2010: 19-22).

Obama, 2009-2012 yılları arasındaki ilk döneminde daha çok ABD’yi sarsan küresel ekonomik kriz ve sağlık sigortası vb. konulara odaklanmıştır. Buna rağmen Hillary Clinton’ın öncülüğünde hayata geçirilen Asya-Pasifik stratejisi kapsamında ekonomi diplomasisi üzerinden bölge ülkeleri geliştirilen ilişki ABD’nin bu bölgedeki etkinliğini artırmasını sağlamıştır. 2012 yılındaki başkanlık seçim kampanyası sürecinde ise rakibi Cumhuriyetçi aday Mitt Romney ile ilk başta ekonomi ve sağlık reformu gibi konularda yarışmaya başlayan Obama, 11 Eylül 2012 tarihinde ABD’nin Libya’nın başkenti Bingazi’deki konsoloslугuna yönelik gerçekleştirilen saldırı sürecini iyi yürütememesi nedeniyle dış politika ve terörle mücadele konularında yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. Seçim sonucunda Romney’e karşı ufak bir farkla galip gelen Obama, yaşanan sıcak gelişmeler nedeniyle dikkatinin çoğunluğunu Ortadoğu’ya vermek zorunda kalmıştır. Arap Baharı sonrası bölgede oluşan istikrarsız yapı ve güç boşluğundan istifade ederek etkinliğini artıran Rusya ve İran’ın yanı sıra IŞİD’in meydan okuması ABD için kontrol etmesi zor bir hal almıştır. İşte böyle bir konjonktürde Obama, ikinci döneminin ortasında 6 Şubat 2015 tarihinde 29 sayfalık yeni Ulusal Güvenlik Strateji belgesini yayınlamıştır.¹⁰⁴

Obama’nın yönetime geldiği 2009 yılından 2015 yılına kadar geçen sürede dış politikada ve güvenlik konularında izlediği stratejinin mantığının yanı sıra ABD’nin 2015 yılı itibarıyla uluslararası politikadaki güncel hedeflerini ve karşı karşıya olduğu meydan okumaları ortaya koyan bu belgede ilk defa IŞİD ile Ebola tarzı küresel salgın tehdidinde ve bu tehditlerle küresel iş birliği ve mücadeleye yer

¹⁰⁴ Beyaz Saray tarafından 6 Şubat 2015 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bkz: National Security Strategy, February 2015, White House, Washington, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf, (E.T. 23 Ağustos 2020).

verilmiştir. İklim değişikliği ve Rusya ile iş birliği konusuna bir önceki belgede de değinilmiş ancak yeni belge iklim değişikliğine daha fazla vurgu yaparken, Rusya konusunda ise daha sert bir yaklaşım ortaya koymuştur. 2010 yılındaki belgede Rusya ile karşılıklı saygı çerçevesinde koordinasyon ve işbirliğini yeniden tesis ederek stratejik bir ilişki oluşturma politikasına yer verilmiş ancak 2014 yılındaki Ukrayna krizinde Rusya'nın sergilediği agresif yaklaşım nedeniyle bu politika kadük kalmıştır. Belgede açıkça “Rus saldırganlığı” olarak ifade edilen bu yaklaşıma karşı kararlılıkla mücadele edileceği ifade edilmiştir (White House, 2015: 2, 25).

Dünya barışı ve istikrarının sağlanması sorumluluğunun müttefik ülkelerle birlikte üstleneceğini, bu amaçla bundan sonraki süreçte de yalnızca askeri güçle değil ekonomik, kültürel ve diğer tüm araçların bileşimiyle hareket edileceğini ifade eden Obama, askeri güç kullanma konusunda çok titiz ve seçici davranılarak Amerikan vatandaşlarının ve çıkarlarının tehdit edilmesi halinde bu gücün kullanılmasında tereddüt edilmeyeceğini söylemiştir. Kendi döneminde başlatılan Asya-Pasifik açılımının ve bu kapsamda Hindistan ve Çin’le ekonomik ilişkilerin geliştirilmeye devam edileceğini vurgulayan Obama, Kuzey Kore’nin provokasyonlarına dikkat çekerek ABD’nin müttefiki Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda ile ilişkisini güçlendirmesinin önemine işaret etmiştir. Raporda ayrıca İran ile nükleer programı konusunda yapılan ilk basamak anlaşmaya vurgu yapılarak İran yönetiminin anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerinin takip edileceği ifade edilmiştir (White House, 2015: 2-24).

Usame Bin Ladin dahil El Kaide’nin çekirdek liderliğinin büyük kısmını yok etmelerine karşın El Kaide’nin daha yaygın ağlarının, IŞİD’in ve bunlara bağlı grupların Amerikan vatandaşlarını, çıkarlarını, müttefik ve partnerlerini tehdit etmeye devam ettiğini belirten Obama, çekirdek El Kaide’nin kalıntıları ile mücadele konusunda partnerleri ile birlikte sınırlı bir terörle mücadele görevi yürüteceklerini ve Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri (ANSF)’ne desteklerini sürdüreceklerini aktarmıştır. IŞİD konusunda da Irak hükümetine ve güvenlik güçlerine destek vermeye devam edeceklerini söyleyen Obama, IŞİD ve benzeri aşırılık yanlısı grupları ABD’nin öncülük ettiği büyük ölçekli kara savaşlarıyla değil terörle mücadele operasyonları ve küresel koalisyonlarla zayıflatabileceklerini aktarmıştır. Son olarak Obama “*ABD ve müttefiklerinin İslam dini ile savaşta olduğu yalanını*

reddettiklerini” ifade ederek 2009 yılında Kahire’de yaptığı konuşmaya paralel şekilde İslam dünyasına da ılımlı mesajlar vermiştir (White House, 2015: 9-10).

4.1.2.2. Ortadoğu Siyasetinin Yeniden İnşası: Kahire Konuşması

Obama, Başkan seçilmesi sonrasında Bush yönetiminin İslam dünyasında bıraktığı olumsuz intibayı düzeltmek istediğini göstermek amacıyla, Arap dünyasının kalbi ve İslam medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olan Mısır’daki Kahire Üniversitesi’nde 4 Haziran 2009 tarihinde “Yeni Bir Başlangıç” başlıklı bir konuşma yapmıştır. Obama yönetiminin Akıllı Güç stratejisinin en önemli araçlarından biri olarak görülen kamu diplomasisinin Obama tarafından etkin bir şekilde kullanımının en önemli örneği olan bu konuşmada, özellikle Kur’an-ı Kerim’den yapılan alıntılarla ABD’nin İslam dünyası ve Müslümanlarla bir savaş içerisinde olmadığı ifade edilmiştir. Modernleşme ve küreselleşmenin getirdiği köklü değişikliklerin pek çok Müslümanın Batı’yı İslam geleneklerine düşman olarak görmesine yol açtığını belirten Obama, şiddet yanlısı aşırı uçların da kendi çıkarları doğrultusunda bu düşmanlıktan faydalandığını ve 11 Eylül’le başlayan saldırıları neticesinde İslam ve Batı arasında korku ve güvensizliği artırdıklarını vurgulamıştır.¹⁰⁵

Kahire’ye İslam dünyası ve ABD arasındaki korku ve güvensizliği sona erdirmek amacıyla ve yeni bir başlangıç arayışı ile geldiğini aktaran Obama, değişimin bir anda gerçekleşmeyeceğini bilerek hareket ettiğini ancak bu durumun İslam dünyası ile ABD arasındaki mevcut gerginlik kaynaklarının görmezden gelinmesini de gerektirmediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Obama, ilk gerginlik kaynağı olarak gördüğü “şiddet yanlısı aşırıçılık” konusuna bakış açısını İslam ve El Kaide arasında ayırım yaparak şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“... Amerika’nın İslam’la savaştığını ve asla savaşmayacağını açıkça ifade ettim. Bununla birlikte güvenliğimiz için ciddi tehlike oluşturan, şiddete başvuran aşırı uçlara amansızca karşı duracağız. Çünkü her dinden insanın reddettiği şeyi biz de reddediyoruz: o da masum erkek, kadın ve çocukların öldürülmesidir. Ve Amerikan halkını korumak Başkan olarak benim birinci vazifemdir. ... Yedi yıldan uzun bir süre önce, Amerika Birleşik Devletleri El Kaide ile Taliban’ı, büyük uluslararası destek ile Afganistan’da takibe başladı. Biz oraya kendi seçimimiz sonucu değil, mecbur kaldığımız için gittik. 11 Eylül’le ilgili bazı sorular ve hatta gerekçeler ortaya atıldığının farkındayım. Fakat şunu net bilelim: El Kaide o gün yaklaşık 3.000 kişiyi

¹⁰⁵ Obama’nın Kahire Üniversitesi’nde yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “A New Beginning”, Cairo University, Egypt, June 4, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

öldürdü. ... El Kaide bu insanları insafsızca katletmeyi seçti, saldırının sorumluluğunu üstlendi ve kitle ölümlerini gerçekleştirmeye kararlı olduğunu tekrar tekrar beyan etmektedir. Onlar birçok ülke ile işbirliği yapıyor ve ulaşabilecekleri alanı genişletmeye çalışıyor. Bunlar tartışma konusu olan görüşler değil, yüzleşilmesi gereken gerçeklerdir. Şu iyi bilinmelidir ki, biz askerlerimizi Afganistan'da tutmak istemiyoruz. Orada asker, askeri üs bulundurmamak da istemiyoruz. ... Afganistan ve Pakistan'da mümkün olduğu kadar çok Amerikalıyı öldürmeye kararlı olan şiddet yanlısı aşırı uçların bulunmadığından emin olsak her bir askerimizi memnuniyetle geri getirirdik. Fakat hal böyle değildir. ... Aslında, bu aşırı uçlara hiçbirimiz göz yummamalıyız. Onlar birçok ülkede adam öldürdü. Onlar farklı dinlerden insanları, hepsinden daha fazla Müslümanı öldürdü. ... İslam, şiddet yanlısı aşırıcılıkla mücadelede problemin bir parçası değildir, barışın gerçekleştirilmesinin önemli bir parçasıdır. ... Afganistan'ın aksine, Irak savaşı ise hem benim ülkemde hem de dünyada derin fikir ayrılıklarına neden olan, zorunluluk sonucu başlatılmayan bir savaştı. ... Bugün Amerika'nın çifte sorumluluğu vardır: Iraklıların daha iyi bir gelecek kurmalarına yardım etmek ve Irak'ı Iraklılara bırakmak. Irak halkına bizim orada üs kurmak istemediğimizi, onların toprak ve kaynakları üzerinde hiçbir iddiamız olmadığını açıkça bildirdim. Irak'ın egemenliği kendisine aittir. Bu nedenle, muharip birliklerimizin gelecek Ağustos'a kadar dönmesini emrettim. Yine bu nedenle, Irak'ın demokratik yolla seçilmiş hükümeti ile anlaşmamıza uygun olarak Irak şehirlerindeki muharip birlikleri Temmuz ayına ve Irak'taki bütün kuvvetlerimizi 2012 yılına kadar geri çekeceğiz. ...”

Obama, ABD ile İslam dünyası arasındaki ikinci gerginlik kaynağını “İsrail-Filistin sorunu ve Arap dünyasındaki durum” olarak tanımlamaktadır. ABD'nin İsrail ile güçlü bağlarının olduğunu ve bu bağın kırılamayacağını peşinen ifade eden Obama, önce Yahudilerin tarihsel süreçte maruz kaldığı zulüm ve anti-Semitizm'e daha sonra ise Filistin halkının yıllardır kendi topraklarında çektiği eziyete atıfta bulunduktan sonra meseleye yaklaşımını şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“... Amerika, Filistinlilerin onur, olanak ve kendi devletlerine sahip olma konusundaki meşru emellerine sırt çevirmeyecektir. Uzun yıllar bir çıkmaz yoldaydık: karşımızda, her biri uzlaşmayı zorlaştıran acı geçmişleri ve meşru talepleri olan iki halk var. Suçu birbirinin üzerine atmak - Filistinlilerin yerinden yurdundan olmalarına sebep olarak İsrail devletinin kurulmasını göstermeleri, İsraillilerin de, tarihleri boyunca sınırları dahilinde ve ötesinde, sürekli husumet ve saldırılara hedef olmalarının sorumlusu olarak Filistinlileri göstermeleri - kolay olandır. Gerçekte bu anlaşmazlığa sadece bir ya da diğer taraftan bakarsak gerçeğe gözlerimizi kapamış oluruz. İki tarafın isteğini yerine getirmek için tek çözüm, Filistinliler ve İsraillilerin barış ve güvenlik içinde yaşayabilecekleri iki devlettir. Bu hem İsrail'in hem Filistin'in, hem Amerika'nın hem de dünyanın yararınadır. Ve bu nedenle ben bu sonucu gerçekleştirmek için, bu zor görevin gerektirdiği tüm sabır ve azmi göstererek bizzat çalışacağım. ... Filistinliler şiddeti bırakmalıdır. Şiddet ve öldürme yoluyla direnmek yanlış ve başarı kazandırmayacaktır. ... Filistin yönetimi, halkının ihtiyaçlarına hizmet edecek kurumlar da dahil, yönetme kapasitesini geliştirmelidir. HAMAS bazı Filistinliler tarafından desteklenmektedir ve onun da sorumlulukları olduğunu kabul etmesi gerekir.

Filistinlilerin emellerinin yerine getirilmesinde ve Filistin halkının birlik olmasında rol oynamak için, HAMAS şiddeti durdurmalı, geçmişte yapılan anlaşmalara uymalı ve İsrail'in mevcudiyet hakkını tanımayı reddetmeye son vermelidir. ... İsraililer de İsrail'in var olma hakkı nasıl inkar edilemezse, Filistin'in mevcudiyetinin de reddedilemeyeceğini kabul etmelidir. ABD İsrail'in yerleşim merkezleri inşasına devam etmesini meşru kabul etmiyor. Bu inşaat daha önceki anlaşmaların ihlalidir ve barışı sağlama yolunda gösterilen çabaları baltalamaktadır. Bu yerleşim merkezlerinin inşaatının durdurulmasının zamanı gelmiştir. ... Arap-İsrail anlaşmazlığı, Arap devletlerinin kendi uluslarının dikkatini başka problemlerden uzaklaştırmasına daha fazla alet edilmemelidir. Bunun yerine, Filistin ulusunun kendi devletini idame ettirecek kurumları geliştirmesi, İsrail'in meşruluğunu tanınması ve geçmişte izlediği ve kendi amacını köstekleyen odaklaşma yerine, gelişimi tercih etmesine yardımda bulunmak için harekete geçme nedeni olmalıdır. ...”

İslam dünyası ile ABD arasındaki üçüncü gerginlik kaynağını “nükleer silahlarla ilgili olarak ulusların hak ve sorumlulukları” olarak tanımlayan Obama, bu konunun ABD ile İran arasındaki gerginliğin kaynağı olduğunu ve İran'ın da kendisini ABD'ye muhalefetle tanımladığını belirterek konuya bakış açısını şu cümlelerle açıklamıştır:

“... Soğuk Savaşın ortasında ABD, İran'ın demokratik yolla seçilen bir hükümetinin devrilmesinde etkili oldu. İslam Devriminden beri İran, ABD asker ve sivillerine karşı rehin alma ve şiddet hareketlerinde rol oynadı. Bu geçmiş herkesin malumudur. Ben, geçmişin tuzağında esir olmaktansa, İran'ın liderlerine ve halkına, ülkemizin ileri adım atmaya hazır olduğunu açıkça ifade ettim. ... Ülkelerimiz arasında müzakere edilecek birçok mesele olacak ve biz karşılıklı saygı esasında ve ön koşul ileri sürmeden ileri adım atmaya hazırız. Ama nükleer silahlar alanıyla ilgilenen herkes için bu konuda bir karar noktasına ulaştığımız açıktır. Konu yalnız Amerika'nın çıkarları değildir. Ortadoğu'da bu bölgeyi ve dünyayı son derecede tehlikeli bir yola sürükleyebilecek bir nükleer silah yarışına engel olmak meselesidir. Ben, bazı ülkeler nükleer silaha sahipken diğerlerinin olmamasına itiraz edenleri anlıyorum. Hangi ülkelerin nükleer silah bulundurmasını bir tek ülke seçmemelidir. Bu yüzden Amerika'nın, hiçbir ülkenin nükleer silah bulundurmadığı bir dünya istemekteki kararlılığını tekrar ve kuvvetle teyit ettim. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması altında sorumluluğunu yerine getiren, İran da dahil her ülke, barış amaçlı nükleer enerji elde etmek hakkına sahip olmalıdır. ...”

Obama, ABD ile İslam dünyası arasındaki dördüncü gerginlik kaynağını “demokrasinin yayılması” konusu olarak ortaya koymuş ve ABD'nin Irak'a müdahalesine atıfta bulunarak Bush'un aksine kendisinin, hiçbir ülkeye başka bir ülke tarafından bir yönetim sistemi empoze edilemeyeceği düşüncesine sahip olduğunu beyan etmiştir. Obama, Müslüman ülkelerde demokrasinin yayılması konusuna bakış açısını şu cümlelerle sürdürmüştür:

“... Barış içinde gerçekleştirilen bir seçimin sonucunu bilemeyeceğimiz gibi, Amerika herkes için neyin daha iyi olacağını bildiğini iddia etmiyor. Ama ben insanların bir takım belirli şeyleri istediklerine kesinlikle inanıyorum: düşüncelerinizi söyleme olanağı, yönetiminizle ilgili söz sahibi olma, hukukun üstünlüğüne güven duyma, adaletin eşit uygulanması, şeffaf ve halkından çalmayan hükümet, istediğin gibi yaşama özgürlüğü gibi. Bunlar yalnız Amerikan idealleri değil, insan haklarıdır ve bu yüzden bu hakları her yerde savunacağız. ... Bu hakları koruyan hükümetler sonunda daha istikrarlı, başarılı ve güvenli olurlar. İdealleri bastırmak hiçbir zaman onları yok edememiştir. Amerika bütün barışçı ve yasalara uyan seslerin dünyanın her tarafında işitilmesine, hatta biz onlarla hemfikir olmasak da, saygı gösterir. Ve biz seçimlerle işbaşına gelen bütün barışçı hükümetleri, onların ulusun tamamını saygı ile idare etmeleri şartıyla, memnuniyetle karşılarız. Bu son nokta önemlidir, çünkü bazıları demokrasiyi ancak iktidarda olmadıkları zaman savunur, iktidara geçtiklerinde ise diğerlerinin haklarını insafsızca çiğner. O halde bu tip bir durum nerede meydana gelirse gelsin, halk için ve halk tarafından seçilen bir hükümet, tüm yetkililer için tek bir standart uygular: siz yetkinizi zorla değil fikir birliği ile sürdürmelisiniz; azınlıkların haklarına saygı göstermeli, hoşgörü ve uzlaşma ruhu ile çalışmalı, ulusun çıkarlarını ve politik sürecin meşru faaliyetini kendi partinizden üstün tutmalısınız. Bu bileşenler olmadıkça, sadece seçimlere gidilmesi gerçek bir demokrasiyi var edemez.”

İslam dünyası ile ABD'nin birlikte ele almasını gerektiren beşinci gerginlik kaynağını “din özgürlüğü” olarak tanımlayan Obama, selefi/tekfiri yaklaşıma atıfta bulunarak bazı Müslümanlar arasında birinin imanını bir diğerinin imanını reddederek ölçmek gibi rahatsız edici bir eğilim olduğunu belirtmiş ve konuya bakış açısını şu şekilde ortaya koymuştur:

“...Dini çeşitliliğin zenginliği, ister Lübnan'daki Maruniler veya Mısır'daki Kıptiler olsun, korunmalıdır. Samimi olarak söylememiz gerekirse, Sünni ve Şiiiler arasındaki bölünme özellikle Irak'ta trajik şiddet hareketlerine neden oldu, bu yüzden Müslümanlar arasındaki sert çizginin de kapanması gerekir. Din özgürlüğü insanların birlikte yaşayabilmelerinin esasıdır. Her zaman onu koruyabileceğimiz yollar aramalıyız. ... Aynı şekilde, batı ülkelerinin Müslüman vatandaşlarının dinlerini kendilerinin uygun gördükleri gibi uygulamalarına, Müslüman kadınların nasıl giyinmesi konusunda olduğu gibi, engel olmamaları da önemlidir. Kısaca ifade edersek, herhangi bir dine karşı düşmanlığı liberalizm perdesi arkasına saklayamayız. Aslında, din bizi bir araya getirmelidir. ...”

Obama konuşmasının devamında ABD ile İslam dünyası arasındaki altıncı ve son gerginlik kaynağını “kadın hakları” olarak tanımladıktan sonra İslam coğrafyasındaki ekonomik kalkınma ve fırsatlar konusunda ABD'nin atacağı adımları sıralamıştır. Konuşmasının sonunda Medeniyetler Çatışması tezini de reddeden Obama, Kur'an-ı Kerim, İncil ve Tevrat'tan alıntılar yaparak tüm insanların barış içinde yaşayabileceğine dair inancını yinelemiştir.

4.1.2.3. *Bush Yönetiminin Mirası: Afganistan, Irak, İran ve Filistin*

Obama, sekiz yıllık Bush yönetimi akabinde iktidara geldikten altı ay sonra Kahire’de yaptığı konuşmayla genelde İslam dünyasına özelde ise Ortadoğu’ya yönelik izleyeceği siyasetin temel çerçevesini ortaya koysa da pratikte sergilediği performans ve vaatlerini gerçekleştirmedeki başarısı farklı kesimlerce farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Bu kapsamda Bush yönetiminden kalma olan ve düzeltilmesi beklenen en önemli sorunlardan ilki Afganistan politikası olmuştur. Obama, Pakistan’la birlikte ele aldığı Afganistan stratejisini 1 Aralık 2009 tarihinde Birleşik Devletler Askeri Akademisi’nde yaptığı ulusal sesleniş konuşmasında kurduğu şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“... Bu savaşı biz istemedik. 11 Eylül 2001’de 19 adam dört uçağı kaçırdı ve bunları yaklaşık üç bin kişinin ölümünde kullandı. ... 2001-2002 yıllarında Afganistan’dan Pakistan’a kaçtıktan sonra El Kaide liderliği orada güvenli bir bölge kurdu. Buna karşın Afgan halkı tarafından meşru bir hükümet seçilmesine rağmen onlar yolsuzluk, uyuşturucu ticareti, az gelişmiş bir ekonomi ve yetersiz güvenlik güçleri nedeniyle zor durumdalar. Son birkaç yıldır Taliban ve El Kaide Afgan hükümetini devirmeye çalışıyor. Taliban aşamalı olarak Afganistan’ın çeşitli bölgelerini kontrol etmeye başladı. ... Bundan dolayı “El Kaide ve onun köktenci müttefiklerini tecrit etmek, dağıtmak, yenmek ve askeri ve sivil girişimlerimizi daha koordineli hale getirmek” şeklinde dar biçimde tanımlanmış bir hedef belirledim. ... Başkomutanınız olarak size açıkça tanımlanmış ve hizmetinize layık bir görev borcum var. ... Hayati ulusal çıkarlarımız için Afganistan’a 30 bin kişilik ilave Amerikan birliğini gönderme kararı aldım. 18 ay sonra birliklerimiz evine dönmeye başlayacak. ... Bu kararı kolay bir şekilde vermiyorum. Bu kararı veriyorum çünkü Afganistan ve Pakistan’da güvenliğimizin tehlikede olduğunu düşünüyorum. Sebep ise şiddet içeren aşırılığın merkez üssü olan El Kaide’dir. ... El Kaide’ye baskı yapmaya devam etmeliyiz ve bunu yapmak için de istikrarı ve bölgedeki müttefiklerimizin kapasitesini artırmalıyız. ... İlk olarak ihtiyacımız olan önümüzdeki 18 ay boyunca Taliban’ın gücünü kırarak ve Afganistan’ın kapasitesini artıracak bir askeri strateji. ... İkinci olarak, müttefiklerimiz olan BM ve Afgan halkı ile daha etkili bir sivil strateji sürdürmek ve Afgan hükümetinin daha iyi güvenlik koşullarından faydalanmasını sağlamak için birlikte çalışacağız. ... Üçüncü olarak ise, Afganistan’daki başarımız, Pakistan’la ortaklığımızla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı. ...”¹⁰⁶

Benimsediği Akıllı Güç stratejisinin bir diğer izdüşümü olan bu politika kapsamında Obama, Afganistan’a göndereceği ilave birliklerin, sorumluluğu Afgan

¹⁰⁶ Obama’nın West Point’te yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Remarks by the President in Address to the Nation on the New Way Forward in Afghanistan and Pakistan”, U.S. Military Academy at West Point, December 1, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-adress-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

güçlerine devretme sürecini hızlandıracağını ve Amerikan birliklerinin 2011 yılının Temmuz ayından başlayarak Afganistan'dan çekilmesini sağlayacağını ifade etse de devir ve geçiş süreci amaçlandığı şekilde gerçekleşmemiştir. El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in 2011 yılında Pakistan'da öldürüldüğünün açıklanması Afganistan'dan çekilme konusunda Obama'nın elini güçlendirse de, Taliban'ın, ülkede daha fazla güç kazanmasına fırsat veren bu boşluk ve geçiş sürecinde gerçekleştirdiği saldırılarda hayatını kaybeden sivil sayısı 2014 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Taliban'ın yanı sıra IŞİD'in de alan kazandığı bu süreçte Obama yönetiminin Afganistan'da devlet inşası ve siyasi istikrarı sağlama hedefi başarısız olmuş ve kafa karıştırıcı ve belirsiz bir hal almıştır. Birkaç kez revize edilen Afganistan stratejisi kapsamındaki çekilme süreci önce 2014 yılına daha sonra ise 2014 sonrası bir tarihe ertelenmiştir. Temmuz 2016 ayına gelindiğinde Obama, başkanlığının sonuna kadar 8400 ABD askerinin Afganistan'da kalıp Afgan güçlerine destek vermeye devam edeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁷

ABD başkanlığına aday olduğu dönemden beri Afganistan'a müdahaleyi haklı ve gerekli bulan Obama, Irak'ın işgalini ise gereksiz gördüğünü ve bu savaşa karşı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bundan dolayı Obama yönetimi belirsiz Afganistan politikasının aksine Irak Savaşı'nın sona erdirilerek askerlerin Irak'tan çekilmesi konusunda daha kararlı ve tutarlı bir strateji izlemiştir. Obama, göreve geldikten hemen sonra, 27 Şubat 2009 tarihinde Amerikan Deniz Piyadeleri'ne ait Lejeune Kampı'nda yaptığı "Irak'taki Savaşı Sonlandırma Sorumluluğu" başlıklı konuşmayla Irak stratejisini tüm yönleriyle şu cümlelerle ortaya koymuştur:

"... 2006-2007 yıllarında Irak'ta yaşanan korkunç mezhepsel çatışmalar büyük ölçüde zayıflatılmıştır. Birliklerimiz, Irak'ın güvenlik güçleri ve Sünni Arap ortaklarımız (Sahva Güçleri) Irak El Kaidesi'ne ciddi bir darbe vurmuştur. Irak güvenlik güçlerinin kapasitesi artmış ve Irak'ın liderleri siyasi düzene ilişkin gerekli adımları atmıştır. ... Fakat hiç şüphe yok ki Irak henüz yeterince güvenli değildir. Önümüzde zor günler olacak. Irak'ın geleceğine ilişkin pek çok temel siyasi problem çözüm bekliyor. ... Göreve geldiğim ilk gün ulusal güvenlik ekibime Irak stratejimize ilişkin kapsamlı bir revizyona girişmeleri için talimat vermiştim. ... Bugün, çalışmamızın tamamlandığını ve ABD'nin Irak'taki savaşı tamamıyla Irak'ın sorumluluğuna geçirerek bitirmek için yeni bir strateji izleyeceğini ilan edebilirim. ... Bu kapsamda stratejimizin ilk ayağı muharip birliklerimizin

¹⁰⁷ Obama'nın yaptığı açıklamanın tamamı için bkz.: Barack Obama, "Statement by the President on Afghanistan", The White House, July 6, 2016, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/07/06/statement-president-afghanistan>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

güvenli bir şekilde Irak'tan çekilmesidir. ... Birliklerimiz önümüzdeki 18 ayda Irak'tan çıkacak. ... 31 Ağustos 2010 itibarıyla Irak'taki savaş görevimiz sona erecek. ... Muharip birliklerimizi Irak'tan çektikten sonra görevimiz savaşmak yerine 35 bin-50 bin civarında askerle Irak hükümetini ve Irak'ın güvenliğini sağlayacak olan güvenlik güçlerini desteklemek ve eğitmek olacak. ... SOFA Anlaşması'nın gereği olarak da 2011 sonu itibarıyla Irak'taki tüm Amerikan birliklerini ülkeden çekmeyi hedefliyorum. ... Stratejimizin ikinci bölümünde ise daha huzurlu ve müreffeh bir Irak'ın lehine sürdürülebilir diplomasi olacak. Ordumuzun çekilmesi Irak'ın geleceğinin artık kendi sorumluluğunda olduğuna dair net bir sinyal olacaktır. ... Bundan sonra ABD, İran ve Suriye de dahil olmak üzere bölgedeki tüm uluslarla ilkeli ve sürekli bir ilişki sürdürecektir. ... Bölgesel zorluklarla artık izolasyon üzerinden başa çıkamayız. Daha akıllı, daha sürdürülebilir ve daha kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyacımız var. ..."¹⁰⁸

Obama, ortaya koyduğu yeni Irak stratejisi kapsamında 15 Aralık 2011 itibarıyla tüm Amerikan askerlerini Irak'tan çekerek sekiz yıl süren savaşı sonlandırmıştır. Bu savaşın bitirilmesinde ise Irak'taki işgalin ABD'nin küresel imaj ve çıkarlarına zarar vermiş olması ve işgalin ekonomik yükünün ABD açısından büyük sorunlar doğurmaya başlaması etkili olmuştur. Diğer taraftan Irak'taki Amerikan askeri varlığının sona ermesi ABD'nin Irak'ta çıkarının kalmadığı anlamına gelmemektedir. Zira ABD'nin dünyadaki en büyük büyükelçiliği 2009 yılında Bağdat'ta kurulmuş ve Irak'ta ABD ordusunun yerini Amerikalı diplomatlar almıştır. Buna karşın işgalin başından itibaren uygulanan yanlış politikalar nedeniyle Irak, Ortadoğu'daki isyan dalgasının da siyasi kırılmaların da ana kaynağı olmuştur. Irak'ın işgalinin yarattığı kaos ortamında güç kazanan Irak El Kaidesi ve Arap Baharı sonrası Suriye İç Savaşı'nda Irak El Kaidesi'nden türeyen IŞİD, Irak'ı daha büyük bir istikrarsızlığa sürüklemiştir. Özetle ABD, işgal ettiği Irak'ı, yarattığı insan hakları ihlalleri, sivil katliamlar, işkenceler, savaş suçları, mezhepsel çatışmalar ve kaos ile kendi kaderine terk etmiştir (Erkmen, 2010: 11-18).

Obama'nın Akıllı Güç yaklaşımıyla ele aldığı bir başka İslam ülkesi İran olmuştur. Obama, kendisinden önceki dönemlerde Şer Eksenli ülkelerden biri olarak tanımlanan ve uzun yıllar izolasyon ve yaptırımlara maruz bırakılan İran'la ilkeli ve sürdürülebilir bir ilişki kurmak istediğini ifade etmiştir. Bu kapsamda Washington ve Tahran yönetimleri arasındaki gerilimin en önemli sebebi olan İran'ın nükleer

¹⁰⁸ Obama'nın Lejeune Kampı'nda yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, "Remarks of President Barack Obama – Responsibly Ending the War in Iraq", Camp Lejeune, North Carolina, February 27, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-ndash-responsibly-ending-war-iraq>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

programı, Obama yönetiminin ajandasında önemli bir yer tutmuştur. Obama, 5 Nisan 2009 tarihinde Prag'da yaptığı konuşmada İran ve İran'ın nükleer programı hakkında izleyeceği stratejiyi şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“... Benim yönetimim İran'la ortak çıkarlara ve karşılıklı saygıya dayalı bir ilişki geliştirecek. Diyaloğa inanıyoruz. Fakat bu diyalogda açık bir seçim sunacağız. Biz İran'ın uluslar topluluğu içinde siyasi ve ekonomik olarak hak ettiği yeri almasını istiyoruz. Sıkı denetimlerle İran'ın barışçıl nükleer enerji hakkını destekleyeceğiz. Bu İran'ın alabileceği bir yol. Ya da İran hükümeti daha fazla izolasyonu, uluslararası baskıyı ve bölgede herkes için güvensizliği artıracak potansiyel bir nükleer silahlanma yarışını seçebilir. Açık konuşayım: İran'ın nükleer ve balistik füze faaliyeti sadece ABD için değil, İran'ın komşuları ve müttefiklerimiz için de gerçek bir tehdit oluşturun. ...”¹⁰⁹

Bush yönetiminin P5+1 sürecinde İran ile masaya oturmama tavrını yanlış bulan Obama'nın İran'la müzakere politikası, Washington'da başta İsrail lobisi olmak üzere pek çok güç odağı tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Obama'nın ılımlı yaklaşımının Tahran yönetiminde karşılık bulmaması üzerine ABD, Rusya ve Çin'in de desteğini alarak 2010 yılında BMGK'dan İran'a yönelik ağır yaptırımları içeren 1929 sayılı kararın çıkmasını sağlamıştır. 2011 yılında İstanbul'da gerçekleşen P5+1 görüşmelerinden de sonuç alınamamış, bu süreçte ABD'nin çekildiği Irak'ta etkinliğini artırmak isteyen İran'ın bu yaklaşımı yaptırımlarla akamete uğratılmaya çalışılmıştır. Aynı sene IAEA'nın İran'ın nükleer başlık elde etmeye çalıştığına dair deliller olduğunu ifade etmesi iç siyasette Obama'yı zor durumda bırakmıştır. Gelişme üzerine Obama yönetimi tarafından 2012 yılında İran'ın petrol ihracatına ve bankacılık sistemine yönelik yeni ve sert yaptırımlar hayata geçirilmiştir (Özdemir, 2018: 130-134).

Obama, bir yandan İran'ın nükleer çalışmalarını uyguladığı sert yaptırımlarla geriletirken diğer yandan da Tahran yönetimine karşı uluslararası toplumu bir arada tutmak suretiyle etkin bir diplomasi yürütmüştür. Bu kapsamda ABD ile İran 2012-2013 yıllarında Umman'da gizli müzakereler yürütse de bu müzakerelerden sonuç alınamamıştır. Ortadoğu'da gerilimin arttığı bu dönemde diplomasi yanlısı bir isim olan Hasan Ruhani'nin İran'da Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, ayrıca ekonomik yaptırımların İran yönetimini zor durumda bırakması üzerine 2013 yılında iki ülke

¹⁰⁹ Obama'nın Prag'da yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Remarks by President Barack Obama in Prague As Delivered, Hradcany Square, Prague, Czech Republic, April 5, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

arasında ilk doğrudan temas gerçekleşmiş ve geçici bir anlaşma imzalanarak müzakereler sürdürülmüştür. 14 Temmuz 2015 tarihinde Viyana’da iki hafta süren nükleer müzakereler sonucunda İran ile P5+1 ülkeleri arasında kısaca İran Nükleer Anlaşması olarak bilinen Ortak Kapsamlı Eylem Planı imzalanmıştır.¹¹⁰

Tahran’a yönelik ağır ekonomik yaptırımların kaldırılmasına karşın İran’ın IAEA’nın askeri üslere kontrollü girişine izin vermek ve uranyum zenginleştirmede kullanılacak santrifüj sayısını üçte iki oranında azaltmak suretiyle nükleer faaliyetlerinde kısıtlamaya gitmesini öngören bu anlaşma, Cumhuriyetçiler ve İsrail tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Buna karşın Obama, anlaşmayı önlemeye yönelik her türlü girişimi veto edeceğini söylemiştir. IAEA’nın 2016 yılı başında İran’ın nükleer anlaşma yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair raporu onaylaması üzerine Obama, İran’a yönelik yaptırımları kaldıran başkanlık kararnamesini imzalamıştır. Obama, 17 Ocak 2016 tarihinde Beyaz Saray’da yaptığı konuşmada, uyguladıkları akıllı diplomasi ile, askeri bir önlem almaksızın İran’ın nükleer silaha sahip olmasının önlendiğini ifade etmiştir.¹¹¹

Özellikle Bush döneminde uygulanan İsrail yanlısı siyaset nedeniyle, İsrail-Filistin meselesini ABD ile İslam dünyası arasındaki gerginlik kaynaklarından biri olarak tanımlayan Obama, meselenin ancak iki devletli bir çözümle nihayete ereceğini ifade etmiştir. Başkanlığının ikinci gününde sorunun çözümüne yönelik müzakereleri başlatması amacıyla Kuzey İrlanda’daki barış sürecinin mimarlarından George Mitchell’i özel temsilci olarak görevlendiren Obama, İsrail’in başta yerleşim politikası olmak üzere tek taraflı uygulamalarını görmezden gelmeyeceğini ifade etmiştir. Politikasını “anti-İsrail değil anti-Likud” olarak belirleyen Obama’nın bu yaklaşımı, 2009-2016 yılları arası ABD-İsrail ilişkilerinin genel olarak gerilimli geçmesine yol açmıştır. Gerilimin en somut yansıması, ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden’in Mart 2010 ayında İsrail’i ziyareti esnasında, İsrail’in doğu Kudüs’te yeni yerleşim yerleri kuracağını açıklamasıyla ortaya çıkmıştır (Gönülal, 2017: 104-105).

¹¹⁰ İmzalanan anlaşmaya ilişkin Obama’nın yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Statement by the President on Iran”, White House, July 14, 2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/07/14/statement-president-iran>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

¹¹¹ Obama’nın Beyaz Saray’da yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Statement by the President on Iran”, White House, January 17, 2016, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/01/17/statement-president-iran>, (E.T. 23 Ağustos 2020).

Obama'nın bölgedeki Amerikan karşıtlığını azaltma stratejisi kapsamında sergilenmeye çalışılan bu yaklaşım kapsamında Eylül 2010'da Washington'da Netanyahu ile Abbas arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Görüşmelerin sonuçsuz kaldığı bu süreçte Obama her ne kadar Netanyahu ile sürekli bir kriz halinde olsa da İsrail-Filistin meselesinde sergilemeye çalıştığı tarafsız tutumu terk etmeye başlamıştır. 2011 yılında İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşim yerlerinin yasadışı olduğunu kabul eden BM kararını veto eden Obama yönetimi, Eylül ayında gerçekleşen BM Genel Kurulu'nda da Filistin'in tam üyelik başvurusunu veto etmiştir. Washington'ın yaklaşımında yaşanan bu dönüşümde, Ortadoğu'da başlayan Arap isyanlarının yarattığı atmosferde HAMAS ve El Fetih'in uzlaşarak Mübarek rejimi muhaliflerini destekleme kararı alması ile Netanyahu ve ABD'deki İsrail lobisinin başta Kongre olmak üzere güç odaklarına yaptığı baskıyla Beyaz Saray'ı pasifize etmesi etkili olmuştur (Kanat, 2015: 2-4).

Obama'nın ikinci döneminin başladığı 2013 yılının başında Netanyahu'nun kritik bölgelerde yeni yerleşimler kurma kararı alması bu süreçte yeniden barış sürecini başlatmak isteyen Obama yönetimini fazlasıyla rahatsız etmiştir. Buna rağmen Obama'nın talimatıyla, İran ile nükleer müzakerelerin sürdüğü 2013 yılında yeni Dışişleri Bakanı John Kerry tarafından barış süreci başlatılmıştır. Bu girişim de İsrail yönetiminin yeni yerleşim yerleri konusundaki uzlaşmaz tutumu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. İsrail'in uzlaşmaz tutumunun Kerry tarafından eleştirilmesi sonrasında yaşanan gerilim, 2014 yılında Netanyahu'nun Beyaz Saray'ın tüm itirazına rağmen Cumhuriyetçilerden gelen davet üzerine Kongre'de bir konuşma yaparak İran ile sürdürülen müzakereleri eleştirmesiyle daha da artmıştır. İran'la yürütülen nükleer müzakereden rahatsız olan Tel Aviv yönetimini yatıştırmak isteyen Obama, aynı yıl İsrail'in Gazze'ye başlattığı saldırıyı "İsrail'in kendini savunma hakkı" olarak görmüş ve desteklemiştir. Yine aynı gerekçeyle bu dönemde İsrail'e yönelik askeri ve mali yardımlarını artıran Obama'nın, Kahire'de yaptığı konuşmayla İsrail-Filistin meselesine ilişkin İslam dünyasında oluşturduğu beklentiyi karşılayamadığı ortaya çıkmıştır (Gerges, 2012: 141).

4.1.2.4. Arap Baharı ve ABD Politikası

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap ülkeleri 20. yüzyılın ortasından itibaren İngiliz ve Fransız boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarını kazanmıştır. Buna rağmen

bölge halkları, kendilerini yöneten otoriter rejimlerin despot uygulamaları nedeniyle ülkelerindeki doğal zenginliklerin sağladığı refahtan adil şekilde faydalanamamıştır. Arap dünyasının yüzde ellisi gençlerden oluşan halklarının çok büyük bir kısmının bu şekilde iktisadi, siyasi ve sosyal haklardan mahrum kalması, yıllarca bastırılan haklı bir tepki olarak belirli bir birikime ve ortak bir bilinçe ulaşmıştır. 21. yüzyılın başında patlak veren küresel ekonomik krizden kaynaklanan yüksek işsizlik oranları ve gelir adaletsizliğine bir de despot yönetimlerin yozlaşma ve yolsuzlukları eklenince bölge halklarındaki huzursuzluk daha da artmıştır (Fuller, 2014: 17-18).

Bölge halklarında ve özellikle gençlerde oluşan bu huzursuzluk ilk olarak Tunus'ta sosyal bir patlamaya yol açmıştır. Üniversite eğitimini yarım bırakarak seyyar satıcılık yapmaya başlayan Muhammed Buazizi isimli genç, 17 Aralık 2010 tarihinde bir polis memuru tarafından darp edilip seyyar tezgahına el konulması üzerine kendisini yakarak intihar girişiminde bulunmuştur. Olayı protesto etmek isteyen Tunusluların başlattığı gösterileri bastırmak isteyen güvenlik güçlerinin ateş açması üzerine kısa sürede ülkede yönetime karşı ayaklanma başlamıştır. Ayaklanmaların bastırılmaması üzerine 23 yıldır ülkeyi yöneten Zeynel Abidin Bin Ali 14 Ocak 2011 tarihinde istifa ederek Tunus'u terk etmiştir. Tunus'ta yaşanan Yasemin Devrimi, domino etkisiyle hızlı bir şekilde bölgedeki diğer otoriter rejimlere de sıçramıştır. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç sonunda Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Libya'da Muammer Kaddafi yönetimi son bulmuş, diğer pek çok Arap monarşisinde de reform ve yönetim değişikliklerinin yanı sıra rejim ile muhalifleri arasında iç savaş ve bölgesel istikrarsızlık yaşanmıştır (Pirinççi, 2014: 7).

Bölgede iktidarı tehlikeye giren otoriter rejimlerin en önemli destekçilerinden biri olan ABD, Arap Baharı'na hazırlıksız yakalanmıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı süreçte Irak'taki kalan tüm askerleri çekmekte olan Obama yönetimi, o ana kadar karşı karşıya kaldığı en önemli meydan okuma olan bu krizin başında değişimden yana tavır almış ve gereksiz, fevri ve maliyetli adımlar atmak yerine bölgedeki değişimi geriden desteklemeyi tercih etmiştir. Obama, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da patlak veren Arap isyanlarına bakış açısını, 19 Mayıs 2011 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı konuşmadaki şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“... Altı aydır Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da olağanüstü bir değişime tanık olduk. ... Önümüzdeki soru, bu hikâye ilerledikçe Amerika'nın hangi rolü oynayacağı. On yıllardır Amerika Birleşik Devletleri bölgede bir dizi temel çıkar peşinde koştu: terörizme karşı koymak ve nükleer silahların yayılmasını

durdurmak; serbest ticaret akışını sağlamak ve bölgenin güvenliğini korumak; İsrail'in güvenliğini desteklemek ve Arap-İsrail barışını takip etmek. ... Amerika'nın çıkarlarının insanların umutlarına düşman olmadığına olan inancımızla bunları yapmaya devam edeceğiz. ... Hiç şüphe yok ki Amerika Birleşik Devletleri kendi kaderini tayin ve fırsatları geliştiren değişimi memnuniyetle karşılıyor. ... Amerika Birleşik Devletleri bölge halkına karşı şiddet ve baskı kullanımına karşı çıkıyor. Amerika Birleşik Devletleri bir dizi evrensel hakkı desteklemektedir. Bu haklar arasında ifade özgürlüğü, barışçıl toplanma özgürlüğü, din özgürlüğü, hukukun üstünlüğü altında kadın erkek eşitliği ve kendi liderlerinizi seçme hakkı var. ... Ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bölgedeki sıradan insanların meşru isteklerini karşılayabilecek siyasi ve ekonomik reformları destekliyoruz. ... Açık konuşayım. Birincisi, bölge genelinde reformu teşvik etmek ve demokrasiye geçişleri desteklemek Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası olacaktır. Bu çaba, tehlikenin yüksek olduğu Mısır ve Tunus'ta başlıyor. ... Her iki ülke de özgür ve adil seçimler, canlı bir sivil toplum, hesap verebilir ve etkili demokratik kurumlar ve sorumlu bölgesel liderlik yoluyla güçlü bir örnek oluşturabilir. Ancak desteğimiz, geçişlerin henüz gerçekleşmediği ülkelere de yayılmalıdır. ... Maalesef pek çok ülkede değişim çağrıları şimdiye kadar şiddetle yanıtlandı. En uç örnek, Muammer Kaddafi'nin kendi halkına karşı bir savaş başlattığı ve onları fare gibi avlayacağına söz verdiği Libya'dır. Amerika Birleşik Devletleri müdahale etmek için uluslararası bir koalisyona katıldığında dediğim gibi, bir rejimin kendi halkına uyguladığı her adaletsizliği önleyemeyiz. Irak'taki deneyimlerimizden de rejim değişikliğini dayatmaya çalışmanın ne kadar maliyetli ve zor olduğunu öğrendik. ... Libya büyük ölçüde şiddetle karşı karşıya kalsa da liderlerin iktidarda kalmak için baskıya yöneldiği tek yer burası değil. Son olarak Suriye rejimi, cinayet yolunu ve vatandaşlarının kitlesel tutuklamalarını seçti. Amerika Birleşik Devletleri bu eylemleri kınadı ve uluslararası toplumla birlikte çalışarak Suriye rejimine yönelik yaptırımlarımızı artırdık. ... Suriye halkı, demokrasiye geçiş talebinde cesaretini gösterdi. Cumhurbaşkanı Esad'ın artık bir seçeneği var: Bu geçişi yönetebilir veya yoldan çekilebilir. Suriye hükümeti göstericileri vurmaya bırakmalı ve barışçıl protestolara izin vermelidir. Siyasi tutukluları serbest bırakmalı ve haksız tutuklamaları durdurmalıdır. İnsan hakları gözlemcilerinin Dara'a gibi şehirlere erişmesine izin vermeli ve demokratik bir geçişi ilerletmek için ciddi bir diyalog başlatmalıdır. Aksi takdirde Cumhurbaşkanı Esad ve rejimi içeriden meydan okumaya maruz kalmaya ve yurtdışında izole olmaya devam edecektir. ... Bu yüzden önümüzdeki aylarda Amerika, bölgede reformu teşvik etmek için tüm gücünü kullanmalıdır. Her ülkenin farklı olduğunu kabul etsek bile, inandığımız ilkeler hakkında hem dost hem de düşmanla dürüstçe konuşmalıyız. Mesajımız basit: Reformun gerektirdiği riskleri alırsanız, Amerika Birleşik Devletleri'nin tam desteğine sahip olacaksınız. ... Kahire'de verdiğim taahhütleri yerine getirmeye devam edeceğiz. ...”¹¹²

Bush'un “Önleyici Savaş” stratejisi ve demokrasinin olmadığı Ortadoğu ülkelerine Batılı değerlerin yerleştirilmesi yönündeki agresif yöneliminden oluşan

¹¹² Obama'nın Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Remarks by the President on the Middle East and North Africa”, Department of State, May 19, 2011, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>, (E.T. 22 Ağustos 2020).

doktrinin aksine Obama, kendi yönetiminde ve özelde Arap Baharı sürecinde, literatürde “geriden idare stratejisi” olarak anılan ve 2011 yılında yaşanan Libya krizinde tatbik edilen yaklaşımı dış politikada uygulamaya çalışmıştır. İlk kez The New Yorker yazarı Ryan Lizza tarafından Obama’nın özellikle Ortadoğu’ya yönelik hareket tarzını açıklamak amacıyla ortaya atılan bu yaklaşım, “ABD’nin bölgedeki askeri varlığını azaltıp hasım rejimlere doğrudan askeri müdahaleden kaçınması, bunun yerine uluslararası kuruluşlar ve yerel müttefiklerin seferber edilmesi yoluyla bölgesel istikrarın kendiliğinden oluşmasını temin ederek ABD’ye yönelik maliyetin olabildiğince azaltılması” şeklinde açıklanabilir.¹¹³

Libya’da yaşanan krizi Fransa’nın öncülüğünde NATO ve BM güçlerini seferber ederek çözmeye çalışan Obama, 11 Nisan 2016 tarihinde Fox News’e verdiği demeçte Kaddafi sonrası Libya için detaylı bir strateji üretmede başarısız oldukları için ülkenin kaosa sürüklendiğini itiraf etmiştir. Mısır’da ise ilk başta Müslüman Kardeşler’in adayı olarak demokratik seçimle yönetime gelen Muhammed Mursi’ye engel olmayan Obama, sonradan Mısır Genelkurmay Başkanı Abdulfettah el Sisi tarafından gerçekleşen askeri darbeye bölgesel çıkarları gereği göz yummuş ve darbeyi “demokrasinin yeniden inşası” olarak yorumlayarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. 2012 yılında “Suriye’de Beşar Esad rejiminin meşruiyetini kaybettiğini ve sona ermesi gerektiğini” yineleyen Obama, doğrudan askeri müdahale yerine BM ve Arap Birliği’ni krizin çözümü için devreye sokmayı ve rejim karşıtı muhalif güçleri desteklemeyi tercih etmiştir (Blewitt, 2013: 42).

Obama, “Suriye’ye yönelik kapsamlı bir askeri harekatı, Kongre ve uluslararası sistemden askeri müdahaleyi başarılı kılacak yeterli desteği alamaması nedeniyle başlatmadığını, bu şekilde Suriye’de savaşa girmenin saçma olacağını düşündüğünü, vereceği sınırlı askeri operasyon talimatının akan kanı durduracağını bilse o fedakarlığı yapabileceğini ancak Afganistan ve Irak deneyimlerinden öğrendikleri üzere bu ülkelerin yönetimini üstlenme istekleri olmayınca müdahalenin sorunları çözmek yerine daha da kötüleştirdiğini” ifade etmiştir.¹¹⁴

¹¹³ Ryan Lizza’nın “Geriden İdare Stratejisi” hakkındaki yazısı için bkz.: Ryan Lizza, “Leading From Behind”, April 26, 2011, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/leading-from-behind#ixzz1Vg4u7yg4>, (E.T. 22 Ağustos 2020).

¹¹⁴ Barack Obama’nın, başkanlığının son yılını anlatan ve Netflix’de yayınlanan 2017 yapımı “The Final Year” isimli biyografi belgeselindeki ifadeleri.

Rusya, İran ve Çin destekli Esad rejiminin düşmeyeceğinin anlaşılması, Suriye gibi Washington'ın çıkarlarını doğrudan etkilemeyen bir konuda Rusya ile karşı karşıya gelmek ve İran ile de ilişkileri koparmak istenmemesi ve IŞİD'in Suriye'deki çatışma ve istikrarsızlık ortamında Irak El Kaidesi'nin devamı olarak ortaya çıkması, Obama'nın Suriye krizine bakış açısını başka bir boyuta taşımıştır. IŞİD'in bölgedeki tüm dengeleri altüst ederek Amerikan çıkarlarını tehdit etmeye başlaması üzerine Obama yönetimi Esad rejimi ve hamisi Rusya'nın sivil katliamlarını görmezden gelerek Suriye'deki önceliğini "IŞİD'le mücadele" olarak belirlemiştir (Fuller, 2014: 54).

IŞİD'in Haziran 2014 ayında Musul'u ele geçirdiği sırada Irak güvenlik güçlerinin dağılması ve Irak hükümetinin yetersizliği İran'a Irak'taki gücünü daha da artırma fırsatı sunmuştur. Zira IŞİD'in 2014 yılındaki ilerleyişi Obama yönetimini Irak'ta İran destekli milislerle üstü kapalı bir ittifaka girmeye zorlamıştır. Musul'un işgalinden üç gün sonra Irak'taki en önemli Şii lider Ayetullah Ali Sistani, bir fetva yayınlamış ve Irak'ın savunması için eli silah tutan herkesi cepheye katılmaya davet etmiştir. Eylül 2014 ayına gelindiğinde Irak'ın Şii Başbakanı Nuri el Maliki, Irak'ın bütünlüğünü ve istikrarını koruyamamış ve ABD ve İran'ın baskılarına daha fazla dayanamayarak istifa etmiştir. Maliki'nin yerine seçilen Şii Dava Partisi lideri Haydar el İbadi'nin ulusal birleşme çağrısına rağmen ülkedeki mezhepsel çatışmalar devam etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 299-303).

Neticede Obama'nın, seçici ülkesel çıkarlara dayalı ve tutarsız geriden idare stratejisi, ABD'nin bölgedeki hegemon niteliğini ve bölgesel müttefiklerinin de etki alanını kaybetmesine sebep olurken, Irak'ta İran'ın, Suriye'de ise Rusya ve İran'ın belirleyici güç olmasına yol açmıştır. Rusya'nın yanı sıra İran'ın bölgede elde ettiği yayılma imkânı, Suudi Arabistan ile İran arasındaki mezhepsel rekabetin derinleşmesine sebep olmuştur. Obama, Arap coğrafyasındaki istikrarın kendiliğinden oluşmasını umarak ABD'ye yönelik maliyeti minimize etmeye çalışırken, sonuçta bölge mezhep ve etnisiteye dayalı vekalet savaşlarıyla daha da istikrarsız bir hal almıştır (Harunoğlu, 2019: 1174; Arslan, 2018: 381).

4.1.2.5. Suriye İç Savaşı: ABD'nin IŞİD'le Mücadelesi

Obama, ikinci döneminin ilk iki yılını Suriye'de Sünnilerin toplu yok oluşu pahasına Bush mirasını sonlandırma ve İran ile nükleer anlaşma arayışıyla geçirdiği için,

Suriye iç savaşının oluşturduğu istikrarsızlık ve güç boşluğundan istifade ederek ortaya çıkan IŞİD'in Irak'taki ilerleyişini durdurmak adına İran'ın Kudüs Gücü'nün bölgedeki askeri varlığını daha da artırmasını üstü kapalı şekilde kabul etmiştir. Ancak IŞİD'in 2014 yılında Irak'ta gerçekleştirdiği seri hareketlerle hızlı bir şekilde yayılması ve hilafet ilan etmesi, bölgesel çıkarları tehdit altında kalan Obama yönetimini krize daha fazla müdahil olmaya itmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 303).

Hilafet ilanından hemen sonra IŞİD'in, Amerikalı iki gazeteciyi başını keserek katlettiği görüntüleri servis etmesi, IŞİD sorununun çözümünde öncü rolü oynamak istemeyen Obama yönetimini IŞİD'le mücadele konusunda kapsamlı bir strateji oluşturmaya itmiştir. Bu bağlamda Obama, 10 Eylül 2014 tarihinde Beyaz Saray'da yaptığı konuşmadaki şu cümlelerle "geriden idare" yaklaşımı odaklı IŞİD'le mücadele stratejisini ortaya koymuştur:

"...Yine bir terör tehdidiyle karşı karşıya kalmaya devam ediyoruz. ... Şu anda en büyük tehditler, radikal grupların şikayetleri kendi çıkarları için kullandığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan geliyor. Ve bu gruplardan biri, kendisine "İslam Devleti" adını veren IŞİD'dir. ... IŞİD, Irak ve Suriye halkına ve Amerikan vatandaşları, personeli ve tesisleri de dahil olmak üzere daha geniş Orta Doğu'ya tehdit oluşturmaktadır. Kontrol edilmezse, bu teröristler ABD de dahil olmak üzere bu bölgenin ötesinde büyüyen bir tehdit oluşturabilir. Henüz vatanımıza yönelik belirli bir komplo tespit etmemiş olsak da IŞİD liderleri Amerika'yı ve müttefiklerimizi tehdit etti. İstihbarat Topluluğumuz, Avrupalılar ve bazı Amerikalılar da dahil olmak üzere binlerce yabancının Suriye ve Irak'ta kendilerine katıldığına inanıyor. Eğitimli ve savaşta sertleşmiş bu savaşçılar anavatanlarına dönmeye ve ölümcül saldırılar gerçekleştirmeye çalışabilir. ... Geçen ay ordumuza, ilerlemesini durdurmak için IŞİD'e karşı hedef odaklı harekât gerçekleştirme emri verdim. O zamandan beri Irak'ta 150'den fazla başarılı hava saldırısı gerçekleştirdik. Bu saldırılar Amerikan personelini ve tesislerini korudu, IŞİD savaşçılarını öldürdü, silahları imha etti ve Irak ve Kürt güçlerine önemli toprakları geri almaları için alan sağladı. Bu saldırılar aynı zamanda binlerce masum erkek, kadın ve çocuğun hayatını kurtarmaya da yardımcı oldu. Ama bu bizim tek başına savaşımız değil. Amerikan gücü belirleyici bir fark yaratabilir, ancak Iraklılar için kendileri için yapmaları gerekeni yapamayız, bölgelerini güvence altına almak için Arap ortakların yerini alamayız. ... Bu gece, yeni bir Irak hükümeti kurulduğunda ve yurtdışındaki müttefiklerle ve yurtiçinde Kongre ile görüşmelerin ardından, Amerika'nın bu terörist tehdidi zayıflatmak için geniş bir koalisyona liderlik edeceğini duyurabilirim. Amacımız net: Kapsamlı ve sürdürülebilir bir terörle mücadele stratejisi yoluyla IŞİD'i parçalayacak ve nihayetinde yok edeceğiz. Öncelikle bu teröristlere karşı sistematik bir hava saldırısı harekâtı yürüteceğiz. Irak hükümetiyle birlikte çalışarak çabalarımızı kendi halkımızı ve insani misyonları korumanın ötesine genişleteceğiz, böylece Irak kuvvetleri saldırıya geçerken IŞİD hedeflerini vurabiliriz. ... Bu, Irak'ın yanı sıra Suriye'de de IŞİD'e karşı harekete geçmekten çekinmeyeceğim anlamına geliyor. ... İkincisi, bu teröristlerle karada savaşan güçlere desteğimizi

artıracağız. Haziran ayında, Irak güvenlik güçlerini en iyi şekilde nasıl destekleyebileceğimizi değerlendirmek için birkaç yüz Amerikan askerini Irak'a görevlendirdim. Bu ekipler çalışmalarını tamamladığına ve Irak bir hükümet kurduğuna göre, Irak'a 475 asker daha göndereceğiz. Daha önce de söylediğim gibi, bu Amerikan kuvvetlerinin bir muharebe görevi olmayacak. Irak'ta başka bir kara savaşına sürüklenmeyeceğiz. Ancak Irak ve Kürt güçlerinin eğitim, istihbarat ve teçhizatla desteklenmeleri gerekiyor. Ayrıca Irak'ın Sünni toplulukların IŞİD'in kontrolünden kendi özgürlüklerini güvence altına almalarına yardımcı olmak için Ulusal Muhafız Birlikleri kurma çabalarını da destekleyeceğiz. Sınırın karşısında, Suriye'de, Suriye muhalefetine askeri yardımımızı artırdık. Bu gece, bu savaşçıları eğitmek ve donatmak için bize ek yetkiler ve kaynaklar sağlaması için Kongre'ye tekrar çağrıda bulunuyorum. IŞİD ile mücadelede, kendi halkını terörize eden bir Esad rejimine, kaybettiği meşruiyetini asla geri kazanamayacak bir rejime güvenemeyiz. Bunun yerine, Suriye'deki krizi kesin olarak çözmek için gerekli siyasi çözümü ararken, IŞİD gibi aşırılık yanlılarına karşı en iyi denge ağırlığı olarak muhalefeti güçlendirmeliyiz. Üçüncüsü, IŞİD saldırılarını önlemek için önemli terörle mücadele yeteneklerimizden yararlanmaya devam edeceğiz. ...Ve iki hafta içinde, uluslararası toplumu bu çaba etrafında daha fazla harekete geçirmek için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısına başkanlık edeceğim. Dördüncüsü, bu terör örgütü tarafından yerlerinden edilen masum sivillere insani yardım sağlamaya devam edeceğiz. ... Ve stratejimizin bu dört bölümünün her birinde, Amerika'ya geniş bir ortaklar koalisyonu katılacak. ... Bu terörle mücadele harekâtı, hava gücümüzü ve yerdeki ortak güçlere desteğimizi kullanarak, IŞİD'e karşı nerede olursa olsun, sürekli ve amansız bir çabayla yürütülecek. Ön saflardaki ortakları desteklerken bizi tehdit eden teröristleri ortadan kaldırma stratejisi, Yemen ve Somali'de yıllardır başarıyla uyguladığımız bir stratejidir ve bu yılın başlarında özetlediğim yaklaşımla tutarlıdır: Amerika'nın temel çıkarlarını tehdit eden herkese karşı güç kullanmak, ancak uluslararası düzene yönelik daha geniş zorlukları ele almak için mümkün olan her yerde ortakları seferber etmek. ...”¹¹⁵

ABD'nin IŞİD'le mücadele stratejisinin çerçevesini bu cümlelerle çizen Obama'nın başkanlığında, 24 Eylül 2014 tarihinde gerçekleşen BM Güvenlik Konseyi oturumunda, yabancı savaşçıların Suriye'ye gelmesinin önlenmesi amacıyla 2178 sayılı karar alınmış ve “Yabancı Terörist Savaşçıları (YTS)” kavramı tanımlanıp çerçevesi çizilmiştir. “*Vatandaşı olduğu veya ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye terör eylemi gerçekleştirmek, planlamak, hazırlamak veya buna katılmak ya da silahlı bir çatışmayla bağlantılı olmak da dahil terörist eğitim almak veya vermek amacıyla giden bireyler*” şeklinde tanımlanan bu savaşçıların mücadelenin aşamalarını ve BM üyesi devletlerin yükümlülüklerini detaylı bir şekilde ortaya

¹¹⁵ Obama'nın Beyaz Saray'da yaptığı konuşmanın tamamı için bkz.: Barack Obama, “Statement by the President on ISIL”, State Floor, White House, September 10, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1>, (E.T. 22 Ağustos 2020).

koyan bağlayıcı nitelikteki 2178 sayılı karar dini radikalizm ve din motifli terörizmle uluslararası mücadelede en önemli kilometre taşı olmuştur. Buna karşın YTS'nin kapsamının IŞİD, El Nusra ve El Kaide gibi cihatçı selefi örgütlere katılan birey ve gruplarla sınırlı tutulup PKK terör örgütünün Suriye'deki uzantısı PYD/YPG bünyesinde IŞİD'e karşı savaşmak üzere Suriye'ye gelen savaşçıları görmezden gelmesi Batı'nın terörle mücadeledeki pragmatist bakış açısını ortaya koymuştur.¹¹⁶

Obama ayrıca 2178 sayılı BMGK kararında terörizmle mücadelede önemli bir aşama olarak ifade edilen ve *“aşırılık yanlılarının takipçileri kazanma, radikalize etme ve şiddete mobilize etme çabalarına karşı koymaya yönelik proaktif hamleler”* şeklinde tanımlanan *“şiddet içeren aşırılığa karşı koyma (CVE)”* programını açıklayarak destek arayışına girmiştir. IŞİD'in saldırıları ve Maliki'nin mezhepçi politikaları nedeniyle Irak'ın parçalanma eşiğinde olduğunu gören Obama, IŞİD'le mücadelede Sünni Arap ve Kürtlerin desteğini almak amacıyla Maliki'den desteğini çekmiş ve Eylül 2014 ayında uzun pazarlıklar sonucunda Haydar el-İbadi Başbakan olarak atanmıştır. Esasen Obama, IŞİD'in ABD birliklerinin bulunduğu Erbil'e yönelik saldırı başlatması üzerine birliklerin güvenliğini sağlamak ve Peşmerge'nin savunmasına destek vermek amacıyla 8 Ağustos 2014 tarihinden itibaren Irak'taki IŞİD mevzilerine hava saldırıları gerçekleştirmeye başlamıştır. IŞİD stratejisinin ve IŞİD karşıtı uluslararası koalisyonun ilan edildiği 10 Eylül tarihine kadar Irak'taki 154 IŞİD noktasına saldırı düzenleyen ABD, Suriye'deki IŞİD güçlerine yönelik ilk hava harekâtını ise 23 Eylül'de gerçekleştirmiştir (Pirinççi vd., 2014: 11-12).

ABD'nin öncülüğünde, temeli NATO bünyesinde atılan IŞİD karşıtı uluslararası koalisyonda, çok sayıda Batılı ülkenin yanı sıra Türkiye, Suudi Arabistan, Irak, Mısır, Ürdün, Katar, Bahreyn, Kuveyt, BAE ve Umman gibi bölge ülkeleri de dahil toplam 82 ülke ve kuruluş yer almıştır. Özellikle ABD'nin *“Doğal Kararlılık Operasyonu”* adı altında koalisyon bünyesinde Irak ve Suriye'ye düzenlediği yoğun hava saldırılarında çok sayıda sivil kaybın da yaşanması bölgedeki radikal örgütlerle mücadelenin meşruiyetinin sorgulanmasına ve bölgede yaşayan sivil halkın radikalleşmesine yol açarak IŞİD saflarına katılmasına yol

¹¹⁶ BMGK'nın 24 Eylül 2014 tarihli oturumunda oybirliği ile alınan 2178 sayılı kararın tam metni için bkz.: Security Council Resolution 2178 (2014), Adopted by the Security Council at its 7272nd Meeting, on 24 September 2014, United Nation Security Council (UNSC), <https://daccess-ods.un.org/TMP/4168731.86826706.html>, (E.T. 22 Ağustos 2020).

açmıştır. Diğer taraftan Suriye’deki çatışma ve güç boşluğundan istifade ederek 2012 yılından itibaren ülkenin kuzeyinde işgal ettiği topraklarda “kanton” adı altında (sözde) özerk yönetimler ilan eden YPG de, ABD’nin hava desteğiyle IŞİD’in kontrolündeki Ayn el-Arab’ı 27 Ocak 2015 tarihinde ele geçirmesi sonrasında, seküler bir yapıya sahip olduğu gerekçesiyle Obama yönetiminin Suriye’de IŞİD’le mücadelesinde en önemli müttefiki haline gelmiştir (Erol ve Çelik, 2018: 32).

YPG’yi askeri, siyasi ve mali olarak destekleyerek bölgede devam eden vekalet savaşlarının daha da şiddetlenmesine yol açan Obama yönetimi, bir yandan da YPG’nin ele geçirdiği bölgelere askeri üs kurarak Esad rejiminin hamisi Rusya ve İran’a karşı güç dengesi oluşturmaya çalışmıştır. Mayıs 2015’te Irak’ta Ramadi’nin, Suriye’de ise Palmira’nın IŞİD tarafından ele geçirilmesi sonrasında Temmuz-Aralık 2015 arasında koalisyon güçleri tarafından IŞİD’e yönelik yaklaşık 630 hava saldırısı gerçekleştirilmiş ve IŞİD’in Ramadi’deki kuşatması sonlandırılmıştır. Eylül ayından itibaren Rusya da Esad rejiminin talebi üzerine Suriye’deki IŞİD mevzilerine hava harekâtı gerçekleştirmeye başladığını ilan ederek iç savaşa rejim yanında dahil olmuştur. Rusya, esas hedefinin IŞİD olduğunu belirtmesine karşın hava saldırılarının büyük çoğunluğunu rejim karşıtı muhalif güçlere ve sivil halka yönelik gerçekleştirerek Suriye’deki dengeleri Esad yönetimi lehinde değiştirmeyi başarmıştır. Bu gelişme, rejim karşıtı muhalifleri destekleyen Obama’nın Suriye politikasının tıkanmasına yol açan en önemli olaydır (Harunoğlu, 2019: 1170-1171).

Suriye krizinde Rusya ile karşı karşıya gelmek istememesi nedeniyle sergilediği pasif tutum, Obama yönetiminin rejim karşıtı ılımlı muhalif güçlere yönelik Körfez ülkelerinin desteğiyle sürdürdüğü Eğit-Donat Programı’nın da başta Kongre olmak üzere Washington’daki çeşitli güç odaklarınca sorgulanmaya başlanmasına yol açmıştır. Yardım yapılan grupların nitelik ve hedeflerinin tespitinde yaşanan güçlükler, yardımların radikal grupların eline geçtiğine dair bilgiler ve programın etkinliğine yönelik eleştiriler üzerine Obama, söz konusu programı 2015 yılı sonunda iptal etmiştir. ABD’nin rejim karşıtı ılımlı muhalif güçler yerine YPG’yi vekil güç olarak ikame ettiği bu süreçten istifadeyle küresel bir strateji izleyerek sekiz farklı ülkeye yayılan ve Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde kanlı terör eylemleri gerçekleştiren IŞİD, koalisyon güçlerinin yoğun saldırıları nedeniyle Irak ve Suriye’de ele geçirdiği toprakları kaybetmeye başlamıştır.

ABD'nin YPG'yi meşrulaştırma politikası kapsamında kurulan SDG'nin, koalisyon güçlerinin hava desteği ile yürüttüğü operasyonlar neticesinde 2016 yılı sonu itibarıyla IŞİD'in kontrolündeki Tel Abyad, Münbiç ve Tabka YPG kontrolüne geçmiştir. Benzer şekilde koalisyon destekli Irak ve peşmerge güçleri de Felluce'yi IŞİD'den temizlemiş, ayrıca IŞİD kontrolündeki Musul'a da kapsamlı bir harekât başlamıştır. Türkiye'nin başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı kapsamında ise El Bab IŞİD'den temizlenmiştir (Blanchard ve Humud, 2018: 10-16).

Obama'nın geriden idare stratejisi kapsamındaki “ortakları seferber etme” yaklaşımıyla kuruluşuna öncülük ettiği IŞİD karşıtı uluslararası koalisyon ile Irak ve Suriye'deki vekil güçleri, Obama yönetiminin sonu itibarıyla her ne kadar IŞİD'i Irak ve Suriye'de gerileme sürecine sokmayı başarsa da bölgesel istikrar ve güvenlik tam olarak tesis edilememiştir. Obama'nın belirsizlik ve tutarsızlıklarla dolu IŞİD'le mücadele politikası ABD'nin bölgesel çıkarları açısından da tam bir fiyasko olmuştur. 2016 yılı itibarıyla Irak'ta konuşlandırılmış 4.450 Amerikan görevlisi ve yaklaşık 7.000 Amerikan yüklenicisi bırakmak zorunda kalan ABD, Soğuk Savaş'tan beri Ortadoğu'dan uzak tutmaya çalıştığı Rusya'nın Suriye krizi üzerinden bölgeye yeniden yerleşmesine sessiz kalmak zorunda kalmıştır. Benzer şekilde Obama döneminde yürütülen nükleer müzakereler nedeniyle agresif hamleleri görmezden gelinen İran, Suriye ve Irak'ın güvenlik bürokrasisinin tüm kesimlerinin yönetimini üstlenmiş ve Suriye'de gerçek bir işgal ordusu, Irak'ta ise kökü kazınması zor bir Şii derin devlet inşa etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 460, 469).

4.2. KÜRESEL BİR FENOMEN OLARAK EL KAİDE VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ (2001-2016)

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör eylemleri, Bush yönetiminin, eylemin faili olarak gördüğü El Kaide'nin içinden çıktığı İslam coğrafyası ve El Kaide'nin motivasyon kaynağı olduğunu iddia ettiği İslam dini ile sorunlu bir ilişki inşa etmesine yol açmıştır. Özellikle Amerikan silah ve petrol endüstrisini büyük oranda kontrol eden İsrail yanlısı Yeni Muhafazakarların yönlendirmesiyle önce Afganistan'a daha sonra ise Irak'a gerçekleştirdiği işgaller Ortadoğu'da ABD karşıtlığının yükselişe geçmesine sebep olmuştur. Daha da önemlisi bu işgaller esnasında ve sonrasında ABD'nin gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri ve uyguladığı öngörüsüz, tutarsız ve yanlış politikalar bir yandan dini radikalizmin

yükselişe geçmesine neden olurken diğer yandan da Amerikan sistemi tarafından şeytanlaştırılan El Kaide'nin küresel bir fenomen haline gelmesine yol açmıştır.

İşte çalışmanın dördüncü bölümünün ilk başlığında 11 Eylül sonrası ABD'nin Ortadoğu politikaları Bush ve Obama yönetimleri odağında analiz edilmiştir. Bu kapsamda Bush ve Obama'nın politik tercihlerinin dini radikalizme etkisi El Kaide ve Suriye iç savaşında El Kaide içerisinden ortaya çıkan IŞİD özelinde görece yüzeysel olarak ele alınmıştır. Yani söz konusu ilk başlıkta ABD ile İslam dünyası ve El Kaide arasındaki çatışmanın ana kaynakları olan Afganistan, Irak, İran, İsrail-Filistin çatışması ve dini radikalizme karşı ılımlı İslam inşası konularında ABD tarafının yaklaşımına ağırlık verilerek Bush ve Obama yönetiminin Ortadoğu politikalarının eleştirisi yapılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünün bundan sonraki ikinci ve son başlığında ise 11 Eylül sonrası ABD'nin Ortadoğu politikasının dini radikalizme etkisi El Kaide odağında ve El Kaide'nin içsel dinamikleriyle ele alınacaktır. Bu kapsamda ilk olarak ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali sonrasında El Kaide'nin dönüşüm süreci incelenecektir. Bir sonraki alt başlıkta, Arap Baharı sürecinde patlak veren Suriye iç savaşında El Kaide'nin yaşadığı dönüşüm, IŞİD'in ortaya çıkışı, El Kaide liderliği ile IŞİD arasında yaşanan güç mücadelesi, El Kaide ile IŞİD arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile El Kaide'nin güncel durumu açıklanacaktır. Sonraki iki alt başlıkta El Kaide'nin terör eylemleri ile El Kaide lideri Usame Bin Ladin'in söylemlerinin analizine yer verilecektir. Son alt başlıkta ise 11 Eylül sonrası ABD'nin Ortadoğu politikası özelinde El Kaide'nin dönüşümü hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

4.2.1. Afganistan ve Irak'ın İşgali Sonrası El Kaide

Afganistan ve Irak'ın ABD tarafından işgal süreci El Kaide için krizlerin yanında fırsatı da beraberinde getirmiştir. Zira Ladin, 1997 yılından beri ABD'yi Afganistan bataklığına çekmeye çalışmış, 11 Eylül saldırıları Ladin'e istediği fırsatı vermiştir. Saldırıdan bir hafta sonra Ladin, *“korkaklık ve korku henüz açığa çıkarken ABD bir işgal başlatması durumunda ezici bir yenilgi ile karşılaşacaktır.”* şeklindeki açıklamasıyla ABD'yi bölgeye müdahale için daha da kışkırtmıştır. Açıklama sürecinde Ladin ve liderlik ekibi arşivleri, askeri ekipmanları, iletişim araçlarını ve savaşçılarını Afganistan'ın dağlarına ve Pakistan'ın iç kesimlerine taşımıştır. Pentagon'un Afganistan konusu hakkında planlarının yetersizliği ve Bush'un zayıf

verme korkusu nedeniyle ABD ancak 7 Ekim 2001’de harekete geçebilmiş, arada geçen süre de El Kaide liderliğinin rahat bir şekilde bölgeyi boşaltmasını kolaylaştırmıştır (Scheuer, 2016: 210-211).

11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin Afganistan’a başlattığı harekât, Aralık 2001’de Tora Bora dağlarından ayrılıp Afganistan-Pakistan sınırına gizlenen Ladin’in konumunu zayıflatmış görünse de Ladin ABD’ye karşı savaşına küresel bir nitelik kazandırmanın verdiği rahatlıkla “*Usame ölse de ölmese de, Allah’a şükür uyanış başladı.*” ifadesini kullanmıştır (Burke, 2003: 311). Ladin’in ifadelerini doğrularcasına 11 Eylül saldırıları ve sonrasında Afganistan ve Irak’ın işgali El Kaide’nin küresel bir fenomen olarak yükselişine sahne olmuştur. Bu yükselişte önemli paya sahip olan isimlerden biri de 11 Eylül öncesinde çekirdek El Kaide’yle bağlantıya geçerek küresel cihadın karargâhı olan Afganistan’da yer edinmeye çalışan ve cihadı sonradan Irak’a taşıyacak ve El Kaide’nin dönüşümünde önemli bir etki oluşturacak olan Ürdünlü Ebu Musab El Zerkavi’dir.

Gençliğinde içki, uyuşturucu ve cinsel taciz gibi çeşitli suçları bulunan ve ıslah olması amacıyla annesi tarafından Amman’daki amcasının din derslerine kaydedilen Zerkavi’nin Selefi düşünce ile tanışması ve radikal dönüşümü burada başlamıştır. Cihada katılmak amacıyla 1989’da Afganistan’a giden Zerkavi, 1992 yılına kadar Kuzey Batı cephesinde kalarak iyi ilişkiler geliştirmiştir. 1992 yılında Ürdün’e dönmesi akabinde gözaltına alınan ve bilahare serbest bırakılan Zerkavi, daha önce Peşaver’de tanıştığı Filistin asıllı Ürdünlü cihad teorisyeni ve Selefi ideolog Ebu Muhammed El Makdisi ile bir araya gelmiştir. Makdisi’nin kraliyet karşıtı cihatçı hücre grubuna dahil olan ve fikirlerinden etkilenen Zerkavi, burada dini yönden kendini daha da geliştirmiştir. Mart 1994’te gerçekleştirilen operasyonda yakalanarak tutuklanan Makdisi ve Zerkavi 15 yıl hapse mahkûm olmuştur. Hapishanede daha da radikalleşen Zerkavi eylem ve söylemleri sayesinde çok sayıda taraftar toplamış ve “Emir” olarak anılmaya başlamıştır (Brisard, 2005: 49-50).

Zerkavi, Mart 1999’da cezaevinden çıkması akabinde beraberindeki Ürdünlü grupla birlikte Pakistan üzerinden Afganistan’a gelmiştir. Ladin ile ilk görüşmesini Kandahar’da gerçekleştiren Zerkavi’nin kibri, bütün Şii’leri ve cihatçı olmayan Sünnileri dahi tekfir eden katı görüşleri ve cihadı yakın düşman olarak gördüğü Ürdün’de gerçekleştirme isteği Ladin’i rahatsız etmiş ve El Kaide’ye dahil edilmesi

noktasında olumlu bir intiba oluşturmamıştır. Buna karşın daha önceden tanıştığı El Kaide yöneticilerinden Seyf el Adil'in referans olması üzerine Zerkavi Herat'taki bir eğitim kampının başına getirilmiştir. Kampın girişinde Tevhid ve Cihad Örgütü ifadesi yer almasına karşın Zerkavi kendisine bağlı gönüllüleri Levant'ın¹¹⁷ Askerleri olarak anmıştır. Zamanla örgütünü büyüten Zerkavi, 2000-2001 döneminde Ladin tarafından El Kaide'ye biat etmesi için Kandahar'a çağırılrsa da Zerkavi El Kaide'ye biat etmeyi defalarca reddetmiş ve 2004 yılına kadar El Kaide ile çıkarıcı bir ilişki yürütmeyi tercih etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 13-16).

Ladin ise, 11 Eylül'den sonra ABD'nin Tora Bora'da başlattığı harekatta hayatta kalmasını coğrafyayı iyi bilmesine ve düşmanının boşluklarından yararlanma yeteneğine borçlu olmuştur. Tora Bora'da yaşanan çatışma pek çok radikal birey ve grup tarafından bir adamla birkaç yüz adamının Batı'nın askeri güçlerini kendileriyle uygun bir şekilde savaşamayacakları bir yere çekme stratejisi olarak algılanmıştır. Washington yönetiminin Ladin ve yakın ekibinin Tora Bora'da yaşanan çatışmalardan sağ olarak kurtulup bölgeden kaçmasını önemsememesi, Ladin ve El Kaide'ye yeniden organize olma, savaş için yeni hazırlıklar ve planlar yapmasının yolunu açmıştır (Scheuer, 2016: 217).

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali Ladin, El Kaide ve cihatçı selefilik için tam anlamıyla bir talih kuşu olmuştur. Zira bu işgal bir savunma cihadı için mükemmel bir dini meşruiyet sağlamıştır: Bir kafir güç herhangi bir uyarıda dahi bulunmaksızın Müslüman bir devlete saldırmış ve işgal etmiş, Allah'ın kanunlarına göre değil insan yapımı kanunlara dayanan bir rejim kurmuş ve yönetimi de Şiiilere vermiştir. Bundan hareketle Irak savaşı sadece İslamcılar için değil Müslümanlar için de Ladin'in 1996 yılından beri çağrısını yaptığı evrensel bir cihad davasına katılmak için reddedilemesi zor bir gerekçe sağlamıştır. Ladin de işgalden yaklaşık dört ay önce 28 Kasım 2002 tarihinde yaptığı açıklamada *“savaşın ABD ve Irak veya Bush ve Saddam arasında olacağını düşünmeyin. Savaş sizinle, yani tüm Müslüman kardeşlerimiz ve biz bir tarafta ve Haçlılar ile Yahudiler diğer tarafta olan taraflar arasındadır.”* diyerek cihada küresel bir nitelik kazandırmıştır (Scheuer, 2016: 227).

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali sonrasında Ladin de küresel cihad stratejisini Irak'la uyumlu hale getirmek istemiştir. Zira Afganistan-Pakistan

¹¹⁷ Levant olarak adlandırılan bölge Batıda Akdeniz, doğuda ise Mezopotamya ile sınırlı olup günümüzde Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Mısır'ı kapsamaktadır.

sınırından Irak'ın Sünni savaşçıları alkışlamanın yeterli olmayacağını görmüştür. Bu kapsamda El Kaide liderleri biri İslami diğeri örgütsel olmak üzere eş zamanlı iki hedef belirlemiştir. İslami hedef kafir işgalcileri yenmek, Iraklı Şiilerin ülke çapındaki kontrolünü reddetmek ve Sünni bir İslami rejim kurma amacıyla ABD karşıtı Sünni isyancılara katılmaktır. Örgütsel hedef ise bölgede El Kaide kontrolünde yapılar oluşturmaktır. Bu kapsamda Ladin, ABD'nin Afganistan'ı işgali akabinde birliğiyle birlikte önce Herat'tan Kandahar'a, daha sonra da Mart 2002'de Kandahar'dan İran'a kaçan ve bilahare El Kaide ile bağlantılı radikal Ensar ül İslam örgütünün daveti üzerine Kuzey Irak'a gelen Zerkavi ile yeniden bağlantıya geçme ihtiyacı hissetmiştir (Burke, 2003: 306).

Afganistan'dan gelmiş olması nedeniyle uluslararası cihadi ağla bağlantısı olan Zerkavi, kısa süre içinde Irak'a yabancı savaşçıların girişini sağlamıştır. Burada ABD ve koalisyon güçlerine karşı savaşmak için gelenlerin bir kısmı Afganistan, Çeçenistan, Bosna, Keşmir gibi farklı cephelerde daha önce savaşmış olan tecrübeli savaşçılar iken, diğer bir kısmı ise Arap ve İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen ve ilk cihad deneyimini yaşayacak olan gençlerden oluşmuştur. Kısa sürede Irak'a yüzlerce savaşçı gelmiş ve Zerkavi'nin Tevhid ve Cihad Örgütü'ne dahil olmuştur (Acun, 2014: 2).

Zerkavi Irak'taki kanlı eylemlerine Ağustos 2003'te başlasa da onun Ladin'in radarına girmesini sağlayan olay, Nisan 2004'te ABD askerleri ile Iraklı direnişçiler arasında yaşanan I. Felluce Muharebesi'nde Zerkavi'nin Sünni direnişçilerin lideri olarak gösterdiği başarıdır. Felluce'deki çatışmadan sonra, kendisine Felluce İslam Emirliği'nin lideri olarak biat eden savaşçılarla daha da güçlenen Zerkavi, 17 Ekim 2004 tarihinde internet üzerinden Ladin'e bağlılık yemini ederek Tevhid ve Cihad örgütünün ismini "İki Nehir Arası El Kaide" olarak değiştirdiğini ilan etmiş ve tamamen Ladin'in saha komutanına dönüşmüştür. Bu süreçte, kısaca "Irak El Kaidesi" (IEK) diye anılan grup, gücünün zirvesine ulaşmış ve ABD ve işgal güçlerine karşı büyük çaplı saldırılar gerçekleştirmeye başlamıştır. Zerkavi'nin Irak'taki Şiilere yönelik gerçekleştirdiği kanlı eylemler Ladin'in kafasında soru işareti oluştursa da ehven-i şer düşüncesiyle Zerkavi'nin biadi memnuniyetle karşılanmıştır. Gerçekten de Zerkavi'nin Irak'ta koalisyon rejimiyle işbirliği yapan-yapmayan ayrımı gözetmeden Şiilere yönelik gerçekleştirdiği kanlı eylemler El

Kaide'nin "güvenilir uluslararası İslami niteliğini" yok edecek noktaya getirmiştir. Ladin bu süreçte "İslam'a yönelik esas tehdit olan ABD, İsrail ve yozlaşmış Arap rejimlerini mağlup etmeden Şiilerle hesaplaşmanın El Kaide'nin küresel stratejisine zarar vereceğini" düşünmüştür (Scheuer, 2016: 231).

Zerkavi'nin izlediği bu hareket tarzının esas amacı ise Şiileri hedefleyerek onları dini, askeri ve siyasi bakımdan yoğunlukta oldukları yerlerde vurmak, böylece Sünnileri Şiilere tepkilerini göstermeleri amacıyla provoke ederek bir Sünni-Şii savaşı başlatmaktır. Sonraki yıllarda IŞİD de, selefi Irak El Kaidesi'nin bu propagandasını kullanarak Irak ve Suriye'de Şiileri hedef alıp karşı/aşırı tepkilerini çekmeyi, bu şekilde de Sünnileri IŞİD'in koruyucu kollarına doğru itmeyi hedefleyecektir. Bu hedef kapsamında Baasçılar ve Irak El Kaidesi, Ocak 2005'te yapılan Irak seçimlerindeki Sünni boykotunu desteklemiş ve karşılığını da almıştır. Sonuçta Zerkavi'nin planladığı şekilde Şiiler seçimi ezici bir yüzdeyle kazanmış ve ülke yönetimini ele geçirmiştir. Seçim sonuçlarının açıklandığı süreçte Zerkavi'nin Şiilere yönelik saldırılarını daha da artması Irak El Kaidesi'ni Sünni gruplar içerisinde baskın unsur haline getirmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 32, 47).

Ladin'in tüm uyarılarına karşın Zerkavi'nin koalisyon güçlerinin yanı sıra masum Şiilere yönelik kafa kesme vb. kanlı eylemlerini sürdürmesi ve bu eylemleri video ile dünyaya izletmesi El Kaide'nin Irak'ta ve Müslüman dünyada prestij kaybı yaşamasına yol açmıştır. Buna rağmen Ladin, Sünni gençler arasında popülerliği artan Zerkavi ile kamusal bir tartışmaya girmek yerine onun kanlı eylemlerini sahiplenmek zorunda kalmıştır. 2005 yılına gelindiğinde Ladin'in yardımcısı Zevahiri, Zerkavi'ye bir mektup yazarak onu yumuşak bir üslupta uyarsa da bu uyarı kanlı eylemleri durdurmaya fayda etmemiştir. Sünniler arasında oluşmaya başlayan yabancı cihatçı endişesini ortadan kaldırmak ve Irak'taki tüm mücahitleri tek bir çatı altında toplamak amacıyla 15 Ocak 2006'da Irak El Kaidesi liderliğinde ve ülkedeki diğer altı Iraklı Sünni direniş grubunun katılımıyla Mücahitler Şura Konseyi kurulmuştur. Neticede El Kaide liderliğinin yardımına ABD yetişmiş ve 7 Haziran 2006'da gerçekleştirdiği bir hava saldırısıyla Zerkavi'yi öldürmüştür. Bunun üzerine Ladin, Irak El Kaidesi'nin liderliğine Mısırlı Ebu Hamza El Muhacir'i getirmiştir. Zevahiri'nin mektubu ve Ladin'in görevlendirmesi 11 Eylül sonrası El Kaide'nin merkez bir örgüt olarak dağıldığı iddiasını çürütmüş ve El Kaide'nin merkezi bir

örgüt olduğunu ve örgütün çeşitli bölgelerdeki liderlerinin söylem ve eylemleriyle El Kaide liderliğine bağlı olduğunu ortaya koymuştur (Scheuer, 2016: 239).

Zerkavi'nin ölümü Irak El Kaidesi için bir dönüm noktası olmuştur. Ladin'in talimatıyla Zerkavi'nin yerine geçen Muhacir, selefinin Irak'ta oluşturduğu tahribatı onarmaya çalışmıştır. Bu süreçte ABD'nin desteğiyle Irak'ta daha da güçlenen Şii güçler Mücahitler Şura Konseyi'ne yönelik saldırılarını artırmıştır. Bunun üzerine Muhacir, Sahabelerin Askerleri, Fatihler Ordusu ve Muzaffer Mezhep Ordusu gibi birkaç grubu daha Konsey'e dahil ederek 15 Ekim 2006 tarihinde Bağdat, Anbar, Diyala, Kerkük, Selahaddin ve Ninova şehirlerinin tamamı ile Babil şehrinin bir kısmını içinde barındıran bölgede Irak İslam Devleti (İİD)'ni ilan etmiştir. Yeni yapının yönetimini Ebu Ömer El Bağdadi'ye devreden Muhacir, askeri faaliyetlerin liderliğini üstlenmiştir. ABD ve koalisyon güçlerine karşı direnişi birleştirmek ve küresel cihad topluluğunun desteğini kazanmak amacıyla yapılan bu hamle aynı zamanda Ortadoğu'da Hilafeti egemen kılmanın ilk adımı olmuştur (Siegel, 2008: 1).

Gelinen noktada Ladin, işgal altındaki Irak'ta ABD ve koalisyon karşıtı Sünni direniş güçlerinin liderliğini, sponsoru olduğu İİD üzerinden üstlenmeyi sürdürmüştür. Ladin'in yardımcısı Zevahiri ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesi tartışmalarının başladığı 2008 yılında yaptığı bir açıklamada “bu tartışmaların Irak'ı işgal eden Haçlıların yenilgisinin bir itirafı” olarak nitelendirmiş ve tüm Sünni direniş gruplarını Iraklı Şii'lere ve onların “İranlı efendileri” karşısında İİD çatısı altında birleşmeye davet etmiştir. Iraklı Şii lider Mukteda es Sadr'ı “ne savaşa ne de gösteri yapmaya karar veremeyecek saf bir çocuk” olarak nitelendiren Zevahiri, es Sadr'ın İran istihbaratı tarafından kullanılan bir kukla olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Bağdadi'nin eski Irak ordusunun paraya ihtiyaç duyan ve cihatçılığa hevesli düşük ve orta kademe kadrolarını İİD bünyesine katmaya devam etmesi örgütün profesyonelleşmesine katkı sağlamıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 99-100).

2009 yılının ikinci yarısında İİD, koalisyon güçlerine, Şii Irak rejimine, Irak ordusuna ve güvenlik güçlerine çalışan Müslümanlara ve Bağdat'taki yabancı büyükelçilikler gibi meşru hedeflere saldırı düzenleyerek askeri anlamda daha aktif hale gelmiştir. Ayrıca Anbar, Selahaddin ve Diyala eyaletlerinde, Kuzey Irak ve Bağdat'ta varlığını artıran İİD bu şehirlerde polis ve diğer güvenlik kurumlarına da sızmıştır. En önemlisi ise İİD, Zerkavi döneminde Müslümanlara yönelik

gerçekleştirilen gelişigüzel saldırıları minimize etmiştir. Buna karşın Bağdadi ve Muhacir'in 18 Nisan 2010 tarihinde ABD ve Irak kuvvetlerinin Tikrit'te bir eve düzenledikleri operasyonda öldürülmeleri Irak El Kaidesi ve onun bir parçası olduğu IİD'nin ilerleyişine sekte vurmuştur. Örgütün iki üst düzey isminin öldürülmesinden sonra liderliğe Ebu Bekir El Bağdadi'nin getirildiği açıklanmıştır (Scheuer, 2016: 246).

Irak'ta gelişmeler bu şekilde iken ABD Başkanı Barack Obama, 1 Mayıs 2011 tarihinde Beyaz Saray'da yaptığı açıklamayla Usame Bin Ladin'in Pakistan'ın Abbotabad şehrinde saklandığı eve düzenlenen operasyonla öldürüldüğünü dünyaya duyurmuştur. Ladin'in ölümü sonrasında örgütün liderliğini yardımcısı Zevahiri'nin üstlendiği duyurulmuştur. 2011 sonunda Irak istikrarlı bir siyasi yapıya kavuşmadan muharip ABD askerleri Irak'tan çekilmiş ve işgal resmen sonlandırılmıştır. Bu istikrarsızlık ise IİD'nin ülkede yeniden güç kazanmasına sebep olmuştur. Zira Başbakan Nuri el Maliki'nin artan mezhepçi politikaları ülkede kendisini dışlanmış hisseden Sünnilerin Irak ordusuna karşı IİD'ye destek vermesine yol açmıştır. Ayrıca 2010 yılının sonunda başlayan Arap ayaklanmalarının Suriye'de iç savaşa evrilmesi sonucunda IİD, cihadı devlet otoritesinin aşındığı komşu Suriye'ye de taşımaya başlamış ve Suriye, IİD mensupları için iyi bir eğitim sahası halini almıştır. Suriye-Irak sınırında oluşan güvenlik boşluğu cihatçıların iki ülke arasında kolayca hareket etmesine, iki ülkede de alan hakimiyeti kazanmasına ve cihatçı selefilğin yeni bir boyut kazanmasına sebep olmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014: 2-3).

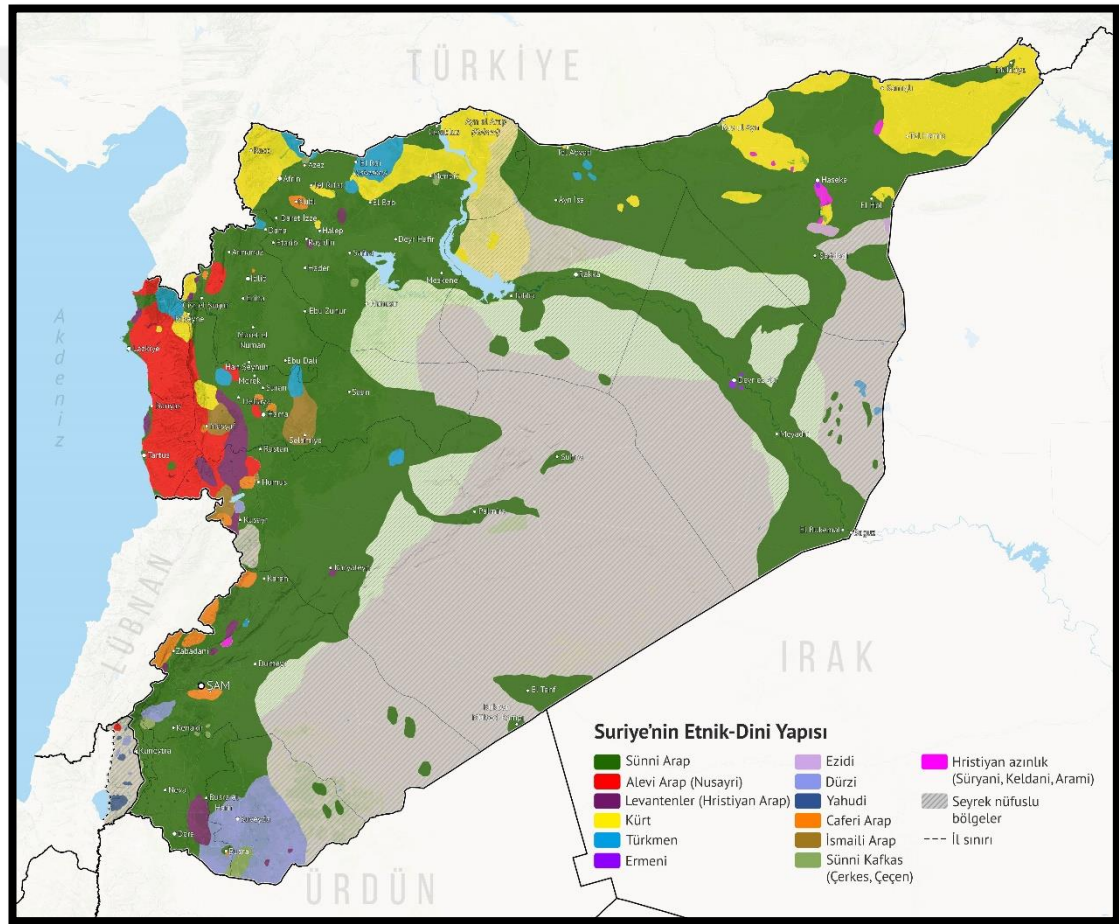
4.2.2. Arap Baharı Sonrası El Kaide ve IŞİD'in Ortaya Çıkışı

Ortadoğu'nun en önemli aktörlerinden Suriye'de İslamcılık, Müslüman Kardeşlerin Suriye kolunun 1940'larda kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Hareket, önce Cemal Abdulnasır, 1963 darbesinden sonra ise Baas Partisi'nin baskıları nedeniyle uzun süre yasaklı kalmıştır. Baas Partisi'nin ve ülkenin yönetiminin 1971 yılında Nusayri Esad ailesine geçmesi üzerine hareket, ülkedeki muhalefetin içerisine dini bir unsur olarak eklenmiştir. 1976-1982 yılları arasında Baas Partisi'ne karşı yürütülen ayaklanmada önemli bir rol oynayarak yükselişe geçen hareket, 1982 yılında gerçekleşen Hama Katliamı sonrasında tasfiye edilmiştir (Wright, 2008: 248).

1990'ların başına gelindiğinde Hafız Esad, "Suriye'nin iç huzurunu sağlayarak bölgesel konumunu güçlendirme ve komşu ülkeler üzerinde etki yaratma

amacıyla” İslamcılar serbest bırakmaya başlamıştır. Hafız Esad’ın 2000 yılında ölümü sonrasında yerine geçen oğlu Beşar Esad da babasının stratejisini izleyerek cezaevindeki İslamcıların büyük çoğunluğunu serbest bırakmıştır. ABD’nin Irak’ı işgaliyle Sünnilerin azınlık yönetimine son vererek Şii çoğunluğun hakimiyetini sağlayacağını anlayan Esad, sıranın Irak’tan sonra kendisine geleceğini düşünmüştür. Bunun üzerine Irak’taki işgalin ve Maliki hükümetinin istikrarını bozmak amacıyla mücahitlerle dolaylı şekilde iş birliği yapmaya ve yabancı savaşçıların Irak’a geçmesini kolaylaştırmaya başlamıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 113-117).

Şekil 4.2: İç Savaş Öncesi Suriye’nin Etnik-Dini Yapısı

Kaynak: <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>

(Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2020)

Esad’ın 2003 sonrası Amerikalı ve Iraklı güçlere saldırması için Irak’a radikal selefi grupları gönderme çalışmaları 2008 yılında ayyuka çıkmıştır. Bunun üzerine ABD, Esad’a bu faaliyeti sonlandırması noktasında baskı yapmış ve Esad da

baskılara dayanamayarak Suriye'ye dönüşlerinde bu savaşçıları tutuklamaya başlamıştır. Bununla birlikte Esad, Suriye'de 2011 yılı başında başlayan rejim karşıtı protesto gösterilerini bastırmak amacıyla “genel af” ilan etmiş ve Suriye'ye dönüşlerinde tutukladığı radikal savaşçıları “siyasi reform” adı altında hapishanelerden serbest bırakmaya başlamıştır. Rejim güçleri iç savaşın tırmanmaya başladığı dönemde daha sekte bir dil kullanarak protestoculara karşı bariz bir katliama girişmiştir. Esad bu stratejiyle esasında Sünni Müslümanları küçük düşürmek, direniş içinde radikalleşmelerine hız vermek ve neticede Sünnileri İİD tarzı yapılara katılmaya sevk etmeyi amaçlamış ve başarılı da olmuştur. Bu hamleler, Esad'ın Suriye'deki “cihatçı” tehdidini kullanarak rejimin sivillere yönelik yaptığı katliamların üstünü örtmesini ve Batı'nın katliamlar yerine Suriye'deki yabancı terörist savaşçılara odaklanmasını sağlamıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 125-127).

Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini iddia etmesi, Şura Konseyi'nde yer alması, Ebu Ömer El Bağdadi'ye yakın ve genç yaşta olması, en önemlisi de Pakistan'daki El Kaide liderliği ile bağlantının o dönemde kopuk olması nedeniyle, Ebubekir El Bağdadi 2010 yılında İİD Şura Konseyi tarafından örgütün başına getirilmiştir. Irak'ın Samarra şehrinde doğan ve yoksul bir aileden gelen, Bağdat'taki İslam Üniversitesi'nden master ve doktora derecesi alarak İslam alimi olma yolunda ilk adımı atan Bağdadi, 2003'te ABD Irak'ı işgal ettiğinde Sünni Halkının Ordusu ismiyle kendi direniş grubunu kurmuştur. Bir yıl sonra Irak'taki ABD birlikleri tarafından tutuklanarak Bucca Kampı adı verilen hapishaneye konulmuştur. Bucca Kampı, 2003 yılında Irak'ta ABD tarafından kurulan ve IŞİD'in temellerinin atıldığı hapishane olarak anılmıştır. Zira bu hapishanede büyük oranda El Kaide militanları ile Saddam'ın Baasçı subayları mahkûm edilmiş, Bucca'da tanışan ve radikalleşen bu tutuklular cezaevinden çıktıktan sonra ABD karşıtı direnişin öncüleri olmuşlardır. Bağdadi de yaklaşık bir yıl tutuklu kaldığı bu hapishanede İslami bilgisi sayesinde El Kaide militanları arasında saygı duyulan bir figür haline gelirken o da militanların cihatçı ideolojisinden derinden etkilenmiştir. Bucca Kampı'ndan cihatçı ve tekfirici düşüncelerle radikalleşmiş bir şekilde çıkan Bağdadi, 2007 yılında Zerkavi'nin Mücahitler Şura Konseyi'ne katılmıştır (Quivooij, 2015: 7).

Bağdadi, 2011 yılında Ladin'in öldürülmesi üzerine bir bildiri yayınlayarak Ladin'den övgüyle bahsetmiş ve intikamının alınacağını ifade etmiştir. Aynı yıl

Irak'ta güvenlik güçlerine yönelik 100'e yakın saldırı gerçekleştirilmiştir. ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesi sonrasında saldırılarını artıran Bağdadi, söylemleri ve gerçekleştirdiği eylemlerin profili bağlamında seleflerinden Zerkavi ve onun hocası Makdisi'nin yolundan gideceğini göstermiştir. Son ABD askeri konvoyu da Irak'tan ayrıldıktan birkaç ay sonra Bağdadi bir grup savaşçıyı iç savaşın başladığı Suriye'ye göndermiştir. Bu grubun liderliğini üstlenen Suriyeli Ebu Muhammed el Culani, Suriye'de Esad rejimini devirerek bölgede bir İslam devleti kurmak amacıyla 23 Ocak 2012 tarihinde El Nusra Cephesi (ENC)'ni kurduklarını ilan etmiştir. İlk defa Temmuz 2012'de Şam'da ortaya çıkan örgüt, rejime yönelik eylemleriyle iç savaştaki en güçlü Esad karşıtı direniş grubu olduğunu göstermiştir. Culani bir süre sonra El Cezire'ye verdiği röportajda ENC'nin kökenini ve El Kaide'nin Suriye halkını tiran Esad rejiminden kurtarma tutkusunu şu cümlelerle açıklamıştır:

“Levant'ın önemini hiç kimse göz ardı edemez. Burası antik ve modern çekişmeler diyarıdır. ... Suriye'deki ayaklanma başladığında, Irak'taki İslam Devleti'nin liderlerinden biri ne yapılması gerektiğini sordu. Haydi, buradan başlayalım dedik. ... Rejim aşırı derecede baskıcıydı ve insanlar silahlanıp ona karşı koyacak durumda değildi. Hatta bizim aldığımız yönü kabul edecek veya rejimle yüzleşmenin yaratacağı sonuçlarla mücadele edebilecek durumda değillerdi. Dolayısıyla bu ayaklanma bizim için birçok engeli ortadan kaldırarak bu kutsal topraklara girişimizi kolaylaştırdı. ... El Nusra Cephesi'ni kurmak için izin istedik, ama bu fikir El Kaide liderliğinin aklında zaten bir süredir vardı.” (Weiss ve Hassan, 2016: 165-167).

ENC'yi kuranların çoğu, Esad rejimi tarafından 2008 yılında yakalanarak cezaevine konulmuş, devrim başladıktan sonra Muhaberat'ın teklifiyle serbest bırakılmış kişilerdir. Zira bu yolla rejim Suriye'de terörizmin tohumlarını atmış ve dünyayı “İslami terörle” karşı karşıya oldukları konusunda kolay bir şekilde ikna edebileceğini düşünmüştür. Rejimin planları istediği gibi ilerlerken Bağdadi de 8 Nisan 2013 tarihinde yaptığı açıklama ile “*ENC lideri Culani ve beraberindekileri Suriye'ye kendisinin gönderdiğini ve her anlamda desteklediğini, bu andan itibaren IİD ve ENC'nin bölgeler üstü tek bir örgüt olarak birleşerek Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) adını aldığını*” ilan etmiştir. Açıklamadan iki gün sonra Culani verdiği yanıtta “*Bağdadi'ye saygıda kusur etmeyeceğini, yaptığı yardımlara teşekkür ettiğini ancak daha önce haberi bile olmadığı bu birleşmeye karşı olduğunu ve*

ENC'nin "Cihadın Şeyhi" Eymen El Zevahiri'ye biat etmeye devam edeceğini" duyurmuştur.¹¹⁸

Karşılıklı açıklamaların Irak ve Suriye'deki cihada zarar vereceğini anlayan El Kaide lideri Zevahiri, IŞİD ve ENC arasında yaşanan bu krizi sonlandırmak amacıyla, Haziran 2013 ayında El Cezire'de bir bildiri yayınlayarak *"Bağdadi'nin kendilerine danışmadan ve izin almadan hatta bilgi bile vermeden IŞİD'i ilan etmesinin yanlış olduğunu, Culani'nin de IŞİD'i reddettiğini ilan edip kendilerine danışmadan, izin almadan ve bilgi dahi vermeden El Kaide ile olan bağı açıklayarak hatalı davrandığını, bundan hareketle El Kaide liderliğinin IŞİD'i lağvettiğini, hem IİD'nin hem de ENC'nin, biri Irak diğeri Suriye olmak üzere coğrafi olarak sınırlandırıldıkları bölgeye dönmelerini emrettiğini"* duyurmuştur.¹¹⁹

Küresel cihadın tarihindeki en önemli kırılma noktası olan bu bildiriye reddeden Bağdadi, 13 Ocak 2014 tarihinde Suriye'de Rakka'nın kontrolünü ele geçirmiş ve Rakka'yı IŞİD'in başkenti olarak ilan etmiştir. Bunun üzerine El Kaide liderliği 2 Şubat 2014'te bir açıklama yapmış ve *"IŞİD, El Kaide'nin şubesi değildir. Onunla hiçbir örgütsel bağımız yoktur. Grubumuz onların hiçbir eyleminden sorumlu değildir."* diyerek küresel bağlamda IŞİD'le olan birlikteliğine son vermiştir. Suriye'nin yanı sıra Irak'ta da ilerleyişini sürdüren IŞİD ise, 28 Haziran 2014 tarihinde Musul'u işgal etmiş ve Irak'ı Suriye'den ayıran tarihi Skyes-Picot düzenini ve dolayısıyla Zevahiri'nin "kutsal savaş" yaklaşımını da reddettiğini göstermiştir. Bu doğrultuda Bağdadi, 28 Haziran 2014 tarihinde Musul'daki El Nuri Camisi'nin minberinden *"Ey Müslümanlar, topraklarınıza dönün. Evet, burası sizin toprağınız. Dönün, çünkü Suriye Suriyelilerin değildir, Irak Iraklıların değildir."* diyerek hilafet ilan etmiş ve resmi olarak İslam Devleti (İD)'nin doğuşunu (Selefilik 5.0) duyurmuştur.¹²⁰

¹¹⁸ El Nusra Cephesi lideri Culani'nin açıklamasının detayları için bkz.: "Syria crisis: Al Nusra pledges allegiance to Al-Qaeda", 10 Nisan 2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22095099>, (E.T. 16 Ağustos 2020).

¹¹⁹ Zevahiri'nin Bağdadi ve Culani'ye yönelik bildirisinin detayları için bkz.: "Qaeda chief annuals Syrian-Iraqi jihad merger", 9 Haziran 2013, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013699425657882.html>, (E.T. 16 Ağustos 2020).

¹²⁰ IŞİD'in hilafet ilanı hakkında detaylı bilgi için bkz.: "ISIS rebels declare 'Islamic State' in Iraq and Syria", 30 Haziran 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28082962>, (E.T. 16 Ağustos 2020).

(İŞİD ve ENC arasında yaşanan kopuş, bölgesel ve küresel anlamda cihatçılığın dönüşümünde de etkili olmuştur. Hilafet ilanından sonra, başta ENC olmak üzere Suriye’de savaştan pek çok cihatçı grubun çeşitli kademelerinde bulunan çok sayıda yabancı savaşçı örgütünü bırakarak İŞİD’e geçiş yapmıştır. Suriye’dekine benzer şekilde Irak’ta da İŞİD’in dinamiklerinde değişiklik yaşanmıştır. Bağdadi, Irak’taki seleflerinin temellerini attığı İİD’yi “Iraklılaştırma” politikasını aynen devam ettirmiş ve İŞİD’in karar alma mekanizmasındaki üst düzey isimlerin çoğunu Saddam rejiminin askeri veya güvenlik güçlerinden oluşturmuştur. Neticede yeni oluşum, seküler Baasçılığın “İslami köktencilik” kisvesi altında Irak’a geri dönmesidir. İŞİD, Irak ve Suriye’de zulme uğrayan Sünnilere, kendini düşmana karşı mezheplerin sahip olduğu son savunma hattı olarak sunmuştur. İŞİD’in düşman hattını “kafir” ABD, “mürted” Körfez Arap ülkeleri, Suriye’deki “Nusayri” Alevi diktatörlüğü, İran’daki “rafida”¹²¹ ve Bağdat’taki” satraplık”¹²² oluşturmuştur (Weiss ve Hassan, 2016: xxv).

İŞİD, gücünün zirvesinde olduğu 2014 sonu ve 2015 başlarında, Suriye’de rejime karşı savaştan ENC’nin yanı sıra ABD ve kimi Körfez ülkelerinin desteklediği Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Ahrar uş Şam ve Mücahitler Ordusu gibi gruplarla da çatışma içerisine girmiştir. Cihatçı gruplar arasındaki bu kanlı mücadeleyi fırsat bilen Esad rejimi tarafsız kalmak yerine İŞİD’e örtülü olarak destek vermiştir. Her ne kadar Esad rejimi ile İŞİD, Suriye iç savaşında birbirlerini açıkça düşman ilan etse de hayatta kalmak için örtülü bir yardımlaşma ve ortaklıktan da geri durmamışlardır. 2014 yılı boyunca Esad rejimi, doğrudan bir tehdit almadıkça askeri ilerleyişinde İŞİD’le karşı karşıya gelmekten kaçınmış, hava saldırılarının büyük çoğunluğunu ise ÖSO ve diğer muhalif gruplara yönelik gerçekleştirmiştir. Rejim bunu, ilerleyişine ve eylemlerine göz yumduğu İŞİD’in katliamları üzerinden Batı’ya karşı propaganda yapmak ve Batı’nın desteğini kazanmak için tercih etmiştir. Ayrıca İŞİD, ana gelir kaynağı olan, kontrol ettiği bölgelerdeki petrol ve doğal gazı, ana müşterisi olan Esad rejimine satmış, karşılığında ise rejimden elektrik ve telekomünikasyon hizmeti almıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 189-266).

¹²¹ İlk üç halifeyi kabul etmeyen Şiileri aşağılamak için kullanılan ve “Terk eden, bırakan, ayrılan” anlamına gelen Arapça kelime.

¹²² Tarihi Pers İmparatorluğu’nun fethettikleri bölgelere merkezden gönderdikleri valiler aracılığıyla nüfuzunu korumak ve eyalet sistemine benzer şekilde bu bölgeleri yönetmek amacıyla uyguladıkları sistem.

Peki IŞİD’de insanları cezbeden esas faktörler nelerdir? Esasında bu faktörlerin büyük çoğunluğu psikolojiktir. IŞİD, kazanmak istediği insanların ruhlarında önce bir yıkım yaratmakta, daha sonra ise bu boşluğa kendi imajını inşa etmektedir. Günümüzde İslam’ın bidatlarla dolu olduğunu düşünen çoğu Müslüman dinin en doğru biçiminin Hilafet topraklarında yaşanacağını düşünmüştür. Yapılan araştırmalar IŞİD’e katılan insanların büyük çoğunluğunun dini bilgisinin zayıf olduğunu ve bu insanların IŞİD’e katıldığında tekfirci bir tavır içine girerek İslam’ın en önemli yükümlülüğünün “cihad” olduğuna inandırıldığını ortaya koymuştur. Daha önce bir şekilde çatışma bölgesinde yer alan savaçılar, IŞİD’in Baas subaylarının askeri tecrübelerinden hareketle sağladığı daha organize ve daha disiplinli yapıdan ve hilafet söyleminden etkilenmiştir. Siyasi saiklerle IŞİD’e katılan insanların büyük çoğunluğu ise, Irak ve Suriye’de haksızlığa uğrayan ve katliamlara maruz kalan Sünniler için IŞİD’in Şii hegemonyasını alt etme ve karşı koyabilmede en organize alternatif olduğunu düşünmüşlerdir. Yıllarca süren iç savaştan bıkan pek çok insan, acımasız uygulamalarına rağmen IŞİD’i, kontrol ettiği bölgelerde sağladığı görece sağlık ve gıda hizmetleri için tercih etmiştir. Batı Avrupa da dahil olmak üzere dünyanın çeşitli merkezlerinden IŞİD’in kontrol ettiği topraklara gelen pek çok yabancı, maceraperest veya cihatçı bir yaklaşımla sosyal medyadaki cihad propagandasından etkilenmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 195-210).

Yıllarca iç savaşla yaşamış insanları IŞİD’e çeken önemli unsurlardan biri de sözde hilafet topraklarına gelen insanlara sağladığı görece güvenlik ve güvence olmuştur. Güçlü yönetim, Şer’i hükümlere dayalı adalet yöntemlerinin kendi üst düzey yetkililerine dahi seri bir şekilde uygulanması ve sağlanan düzen görüntüsü yıllarca bunun özlemini duyan kimi Sünniler için son derece çekici bir faktör olmuştur. İş bitirici özelliği ve kontrol altına aldığı bölgelere “aşiret ilişkilerinden sorumlu bir emir” görevlendirerek yerel ihtilaflarda arabulucu bir rol oynaması IŞİD’in “güvenilir bir kanun uygulayıcı” imajı kazanmasına katkıda bulunmuştur. IŞİD’in uyguladığı abartılı güç gösterisi ve gerçekleştirdiği katliamlar örgüte yoğun bir caydırıcılık özelliği kazandırmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 253-261).

Neticede, Arap Baharı’nın Suriye’deki yansıması olarak 2011 yılı başında patlak veren isyanın diğer Arap ülkelerindekilerden farklı olarak yozlaşmasının ve IŞİD’in ortaya çıkmasının en önemli sebebi, başta ABD, Rusya ve İran olmak üzere

dış güçlerin, ülkenin 2011 öncesinde yaşadığı derin siyasi, dini ve ekonomik bölünmelerden istifade ederek, bu bölünmeleri daha da ağırlaştıracak biçimde çatışmalara müdahil olmasıdır (Cockburn, 2014: 83).

4.2.3. El Kaide'nin Terör Eylemleri ve Eylemlerin Analizi

El Kaide'yi küresel bir fenomen haline getiren ilk ve en önemli terör eylemi 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen saldırılardır. Saldırıların faili olarak açıklanan 19 kişiden 14'ü Suudi Arabistanlıdır. Saldırıların sonrasında terör eylemlerinin finans ayağının tespitine yönelik yürütülen soruşturmalar neticesinde İslami yardım örgütleri, hükümetlere bağlı yardım kuruluşları, özel girişimler, bankalar ve hesaplardan oluşan geniş ve karmaşık bir küresel ağa ulaşılmıştır. Çeşitli kaynaklardan gelen paranın bir kısmı camiler ve cemaatlerden toplanmış, önemli bir kısmı da zengin bireylerin yaptığı özel bağışlardan oluşmuştur. Bu bireyler arasında Körfez'deki tüccarlar, Suudi Arabistan, Katar ve BAE'deki prensler ve dünyanın başka bölgelerinde yaşayan destekçiler yer almaktadır (Burke, 2003: 293). Ayrıca yürütülen soruşturmalar uçak korsanlarının ihtiyaç duyduğu paraların BAE'deki El Kaide mensuplarından Western Union ve diğer resmi olmayan para transfer kanallarıyla geldiğini, paraların Dubai ve diğer Körfez ülkelerinden gönderildiğini ortaya koymuştur (Coll, 2004: 622-623).

11 Eylül saldırıları günümüzde hala spekülasyonlarla anılsa da üzerinde mutabık kalınan en önemli noktalardan birisi verdiği hasar ve aldığı tepki, amaç ve karmaşıklığı bağlamında bu saldırıların öngörülemez ve benzersiz olmasıdır.¹²³ Burke, 11 Eylül saldırılarını daha önceki gelişmelerden radikal bir kopuş olarak değil, ABD'nin en az on yıldır uyguladığı politik sürecin bir parçası ve birikimi olarak değerlendirmektedir. Saldırıyı gerçekleştiren hava korsanlarının, onlara lojistik destek verenlerin ve operasyonları yönetenlerin El Kaide ve daha genel olarak İslamcı militanlık içinde yer alan önceki eğilimlerin temsilcisi olduğunu ifade eden Burke'ye göre El Kaide, 1990'ların ortalarından beri düzenlediği saldırıların çoğunda olduğu gibi 11 Eylül sonrasında da dünyanın çeşitli merkezlerinde kendi kendine harekete geçen gruplar ya da bireylerin gerçekleştirdiği terör eylemlerine de pratik destek sunmuştur (Burke, 2003: 275-277, 309).

¹²³ 11 Eylül saldırıları, saldırının faillerinin El Kaide ile bağlantıları ve faillerin radikalleşme süreçleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: (Burke, 2003: 274-297).

11 Eylül saldırılarından sonra El Kaide, Ortadoğu’da Irak, Ürdün, Mısır ve Türkiye’de, Kuzey Afrika’da Tunus ve Cezayir’de, Asya’da ise Pakistan, Bangladeş ve Endonezya’da genişlemiştir. Ayrıca pek çok Müslüman rejim El Kaide için kolay hedef olmuştur. El Kaide’nin bu rejimlere saldırmasında söz konusu rejimlerin ABD’nin Afganistan ve Irak’a gerçekleştirdiği işgal esnasında askeri ve siyasi olarak verdiği destek etkili olmuştur. Örneğin, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri limanlarını, hava sahasını, askeri üslerini ve havalimanlarını işgal süreçlerinde ABD’nin hizmetine sunmuştur. Ladin bu bağlamda 2007 yılında yaptığı açıklamada “saray alimleri” olarak isimlendirdiği din adamlarının zalim Arap yöneticilerine yönelik destekleri, Müslüman devletlere yönelik saldırılara sessiz kalmaları ve savaşmak için “cihad meydanlarına” gitmek isteyen genç Müslümanların şevkini kırma yönündeki gayretlerini İslam dünyası çapında büyük bir kötülüğün delili olarak görmüş ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“11 Eylül’den beri İslam alimleri kafirlerin Müslümanlara karşı açtıkları savaşta tabi oldukları rejimlere destek olmayı kutsallaştırdı; Afganistan’da Sovyetlere karşı cihad yapmanın erkekler için dinen caiz olduğunu ancak Afganistan ve Irak’ta ABD öncülüğündeki koalisyona karşı savaşmanın caiz olmadığını savunarak kendileriyle çeliştirdiler. Öte yandan kendilerini istihdam eden efendilerinin 2006 Lübnan ve 2008 Gazze işgaline verdiği desteği ve kafirlerle diyalog kurmasını desteklediler. Son zamanlarda alimlerin Müslümanlar nezdindeki etkileri azalmaya başladı. Onların sözleri 11 Eylül saldırıları veya isyancıların bundan sonra yaptığı veya tekrar canlandığı saldırıları caydırmada hiçbir işe yaramadı.” (Scheuer, 2016: 222-224).

Bu bağlamda özellikle ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgali sonrasında El Kaide’nin terör eylemlerinin “intihar bombacılığı” fenomeni üzerinden küresel düzeyde süreklilik arz eden bir nitelik kazandığı söylenebilir. Bu dönüşümde en çok da El Kaide’nin Irak’taki lideri Zerkavi’nin benimsediği agresif liderlik etkili olmuştur. Zira intihar saldırılarının büyük çoğunluğu Irak’ın işgalinde ABD’ye destek veren ülkelerde veya o ülkelerin başka ülkelerdeki ulusal varlıklarına yönelik düzenlenmiştir. Yapılan araştırmalar El Kaide ve El Kaide bağlantılı birey ve grupların, 2002-2007 yılları arasında 17 farklı ülkede toplam 405 bombalı saldırı gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Bu saldırıların %53’ü Afganistan’da, %17’si Irak’ta düzenlenmiştir (Hepworth, 2013: 28). El Kaide’nin 2003 sonrasında Irak’ta Amerikan güçlerine ve Şiilere yönelik gerçekleştirdiği saldırılar haricinde dünya çapında en çok bilinen ve ses getiren eylemleri şunlardır:

- Riyad'da 12 Mayıs 2003 tarihinde ABD-Suudi Arabistan ortaklığındaki bir şirketin merkezine ve şirketin üst düzey yöneticilerinin yaşadığı sitelere yönelik gerçekleştirilen ve 10'u Amerikalı 90 kişinin öldüğü, 160 kişinin de yaralandığı eş zamanlı bombalı intihar saldırıları,
- İstanbul'da 15 Kasım 2003 tarihinde iki ayrı sinagogda ve 20 Kasım 2003 tarihinde ise İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosluğu ve HSBC Genel Merkez binasına yönelik gerçekleştirilen ve toplamda dört intihar bombacısı dahil 59 kişinin hayatını kaybettiği, 750'den fazla kişinin yaralandığı eş zamanlı bombalı intihar saldırıları,
- Madrid'de 11 Mart 2004 tarihinde Atocha İstasyonu'ndaki banliyö tren ağında gerçekleştirilen ve 192 kişinin öldüğü, yaklaşık iki bin kişinin yaralandığı eş zamanlı bombalı saldırılar,
- Londra'da 7 Temmuz 2005 tarihinde üç metro istasyonunda ve bir otobüste gerçekleştirilen ve 52 kişinin öldüğü, 700'den fazla kişinin de yaralandığı eş zamanlı bombalı saldırılar,
- Amman'da 9 Kasım 2005 tarihinde üç ayrı yabancı menşeli otelde gerçekleştirilen ve saldırganlar da dahil 63 kişinin öldüğü, 155 kişinin de yaralandığı eş zamanlı bombalı saldırılar.¹²⁴

Irak El Kaidesi'nin Zerkavi'nin kontrolünde olduğu dönemde gerçekleştirdiği bu terör saldırıları incelendiğinde, esas hedeflerin yanında sivilleri de hedef alma noktasında örgütün herhangi bir çekince veya hassasiyetinin olmadığı görülmektedir. Irak El Kaidesi'nin bu stratejisinin, El Kaide liderliğinin ve Usame Bin Ladin'in ABD ve ABD'nin Batılı veya Müslüman müttefiklerine karşı sürdürdüğünü iddia ettiği küresel cihad anlayışıyla paralellik gösterdiği açıktır. Zerkavi'nin 2006 yılında ölümünden sonra ilan edilen İİD liderliği de aynı stratejiyi sürdürmüştür. Başarısızlıklarından ve deneyimlerinden ders çıkaran, gelişme ve koşullara göre kendisini dönüştürebilen bir organizasyonel yapıya sahip olan, yani “öğrenen bir organizasyon” olan örgüt, özellikle devlet yapılarının başarısız veya kırılgan olduğu ülkelerde gerçekleştirdiği saldırıların üzerine inşa ettiği hibrit savaş¹²⁵ unsurlarıyla

¹²⁴ 11 Eylül 2001-2007 arası dönemde El Kaide ve El Kaide bağlantılı birey ve grupların gerçekleştirdiği terör eylemlerinin tamamı için bkz.: Seth G. Jones ve Martin C. Libicki, (2008), “How Terrorist Groups End: Lessons for Countering al Qa’ida”, RAND Corporation, ss. 188-196.

¹²⁵ Hibrit Savaş, bir devletin ya da devlet dışı aktörün hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, klasik yöntemlere kıyasla daha etkili, daha maliyetsiz ve daha az sorumluluk yükleyici olan teknoloji,

önemli bir aktör olmayı başarabilmiştir. Bu kapsamda El Kaide, Irak'tan sonra, 2011 yılından itibaren Suriye'de oluşan istikrarsız ve çatışmalı ortamı da stratejisi doğrultusunda değerlendirmeyi bilmiştir (Clarke ve Mogdaham, 2018: 12-13).

Özellikle Sahva güçlerinin yürüttüğü mücadele nedeniyle 2009-2011 yılları arasında Irak içerisinde ciddi bir güç kaybı yaşayan IİD'nin bu dönemde gerçekleştirdiği terör saldırılarında da gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. 2011 yılında Amerikan ordusunun Irak'tan çekilme süreci Arap isyanlarının komşu ülke Suriye'ye yayıldığı döneme denk gelmiştir. Nisan 2013 ayında Suriye'de ve Haziran 2014'te ise Irak'ta IŞİD ismiyle alan hakimiyetini kademeli olarak artıran örgütün eylem stratejisinin yeniden Zerkavi çizgisine geldiği görülmüştür. IŞİD, Temmuz 2013'te başlattığı “Duvarları Yıkma” harekâtı kapsamında, Irak'ta Amerikan askerlerinin işkenceleriyle ünlenen Ebu Gureyb Hapishanesi ve Taci Hapishanesi'ne eski El Kaide liderleri ve savaşçıları kurtarmak amacıyla başarılı bir baskın düzenlemiştir. Bu harekât neticesinde yaklaşık 500 cihatçı selefi mahkûmun IŞİD saflarına katılması IŞİD'in Irak'taki ilerleyişine önemli bir katkı sunmuştur. Kendisini “selefi Zerkavi'nin cisminde geri dönen ruhu” olarak takdim eden Bağdadi liderliğindeki IŞİD, gerçekleştirdiği terör eylemlerinde El Kaide'den farklı olarak devletleri istikrarsız hale getirme stratejisinin yanı sıra bir bölgenin idaresini ele geçirdikten yani insanları “özgürleştirdikten” sonra o bölgede Hilafet devleti üzerinden Şeriat hükümlerini uygulamayı amaçlamıştır. El Kaide ise Şeriat hükümlerini kutsal savaştan önce uygulamaya çalışmıştır. El Kaide, kafir rejimleri ortadan kaldırmayı ve bölgesel alan hakimiyeti sağlamayı son aşamaya bırakmıştır (Chaliand ve Blin, 2016: 601).

IŞİD'in gerçekleştirdiği terör eylemlerinde El Kaide'den farklı olduğu bir diğer nokta da hedeflerini seçerken çok dikkatli olmasını ve onlara saldırmanın en iyi anını saptamasını sağlayan etkin bir askeri örgütlenmeyle hareket etmesidir (Cockburn, 2014: 39). IŞİD'in 2014 yılından itibaren “müşrik” ilan ettiği Türkiye gibi Müslüman ülkelerin yanı sıra çok sayıda Avrupa ülkesinde gerçekleştirdiği terör saldırıları ile El Kaide'den farklı olarak esirlerin kafalarının kesilmesi, diri diri

bilgisayar, internet, sosyal medya, propaganda vb. birden fazla savaş tekniğini birlikte kullanmasıdır. Detaylı bilgi için bkz.: Josef Schroefl ve Stuart J. Kaufman, (2014), “Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War”, Studies in Conflict & Terrorism, Cilt: 37, Sayı: 19, ss. 862-880.

yakılması vb. şiddet eylemlerini profesyonel çekimlerle propaganda malzemesi haline getirme stratejisinin arkasında ise Zerkavi'nin ekibinden olan ve IŞİD'in kuramcısı olarak bilinen Ebubekir Naci'nin 2004 yılında yazdığı “*Vahşetin Yönetimi: Ümmetin Gececeği En Kritik Aşama*” başlıklı kitap bulunmaktadır. Sykes-Picot düzenine atıf yaparak başlayan kitap, kaos ve korku yaratarak, egemenlik kurulmaya çalışılan bölgedeki her türlü otoritenin işlevsiz hale getirilmesini, bundan sonra ise düzen sağlayan tek güç olarak İslam devletinin kurulmasını öngörmektedir. Hilafeti kurmanın savaştan geçtiğini, bu anlamda cihada zarar verenlere karşı acımasız olunması gerektiğini belirten ve vahşetin bir cazibe unsuru haline getirilmesinin önemine vurgu yapan kitap, bilişsel ve duygusal sebeplerin din esaslı bir politik hedef yararına eşgüdümlü olarak kullanılmasını detaylı biçimde teorize etmiştir.¹²⁶

4.2.4. El Kaide Liderinin Söylemleri ve Söylemlerin Analizi

Ladin, 1990'lı yıllarda özellikle Sudan ve Afganistan'daki örgütlenme döneminde militan devşirme ve taraftar toplamada faydasını gördüğü basın ve propaganda faaliyetlerini 11 Eylül 2001 sonrasında verdiği demeç ve gerçekleştirdiği röportajlar ile sürdürmüştür. 11 Eylül sonrasında El Kaide'nin küresel bir fenomen ve cazibe merkezi haline gelmesinde önemli bir etkisi olan bu demeçler aynı zamanda Ladin ve örgütünün 2001 sonrası fikriyatını ve dünya siyasetindeki gelişmelere bakış açısını ortaya koyma adına önemli deliller olmuştur. Neticede din motifli terörizmin öne sürdüğü “cihad” fenomeni büyük oranda medya ve propagandadan beslenmektedir. Propaganda etkisi güçlü araçlar var olmaya devam ettiği sürece El Kaide ve benzeri grupların para ve gönüllü kıtlığı çekmeyeceği bilinmelidir (Cockburn, 2014: 128).

Bir kısmının gerçek olmadığı yönünde çeşitli iddialar ortaya atılsa da gerçek olduğu video ile teyit edilmiş röportajlar dahi El Kaide lideri Ladin'in söylemlerinin analizi için yeterli olmaktadır. Bu kapsamda Ladin, 11 Eylül sonrasında ilk röportajını saldırıdan yaklaşık iki hafta sonra Pakistan'da yayınlanan Ümmet isimli gazeteyle vermiştir. Gazetenin 28 Eylül tarihli sayısında yayınlanan röportajda Ladin, ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek 11 Eylül saldırılarını sahiplenmemiş ve saldırıyla alakasının olmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir:

¹²⁶ Kitabın Arapça'dan İngilizce'ye çevirisi için bkz.: Abu Bakr Naji, (2006), *The Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Umma Will Pass*, (Çev. William Faizi McCants), John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University.

“... ABD’deki 11 Eylül saldırılarına karışmadığımı zaten söylemiştim. Bir Müslüman olarak yalan söylemekten kaçınmak için elimden geleni yapıyorum. Bu saldırılar hakkında hiçbir bilgim yoktu. ... Kadınlara, çocuklara ve diğer inançlara mensup sıradan insanlara, özellikle de İslam dinine mensup kişilere yönelik her türlü kötü muameleyi gerçekleştiren ABD’dir. Son 11 aydır Filistin’de olup bitenler, ABD ve İsrail’e Allah’ın gazabını çekmeye yeter. ... ABD’nin Müslüman ülkelerle olan dostluğu sadece bir gösteri, daha ziyade bir aldatmacadır. ABD, bu ülkeleri baştan çıkararak ya da korkutarak, onları kendi tercihine göre bir rol oynamaya zorluyor. Her tarafa bir göz atın; ABD’nin kölelerinin, Müslümanların ya hükümdarı ya da düşmanı olduğunu göreceksiniz. ... 11 Eylül eylemini kim işlediyse, Amerikan halkının dostu değildir. Amerikan sistemine karşı olduğumuzu zaten söylemiştim. ... Ama ABD bu saldırıların faillerinin izini kendi içinde bulmaya çalışmalı; ABD sisteminin bir parçası olan insanlarda. ... Bir düşmana ihtiyaçları vardı. Bundan dolayı önce Usame ve Taliban’a karşı propaganda yapmaya başladılar ve ardından bu olay oldu. ... El Kaide imansızlığa karşı bir cihat başlatmak, özellikle de kafir ülkelerin İslam devletlerine karşı saldırılarıyla mücadele etmek için kuruldu. ... Sadece Müslüman oldukları için masum Müslüman erkek, kadın ve çocukları öldüren kafir ülkelere karşı silahlı cihattan yanayız. ...”¹²⁷

Ladin, El Kaide’nin başlattığı küresel cihadın kapsamını ve ABD’ye bakış açısını ortaya koyduğu bu röportajda her ne kadar 11 Eylül saldırılarıyla alakasının olmadığını ifade etse de ABD ve NATO kuvvetlerinin Afganistan’a askerî harekâtı başlattığı 7 Ekim 2001 tarihinde, operasyonun başlamasından saatler sonra El Cezire’de bir video yayınlarak tutumunu değiştirmiş ve 11 Eylül saldırganlarını sahiplenmiştir. Saldırının faillerinden övgüyle bahseden Ladin, ABD’yi ise şu cümlelerle tehdit etmiştir:

“... Allah, ABD’yi en zayıf noktasından vurdu ve onun en büyük yapılarını yok etti. Allah’a şükürler olsun ki Amerika, kuzeyden güneye ve doğudan batıya terörle doldu. Amerika’nın bugün tattığı şey, onlarca yıldır bizim tattığımızın çok küçük bir kısmı. Seksen yıldan fazla süredir Ümmetimiz bu aşağılanmaya ve küçümsenmeye katlandı. ... Bundan dolayı Yüce Allah, İslam’ın öncü gruplarından birine başarı bahsettiğinde, onlara Amerika’yı tamamen yok etmelerinin yolunu açtı. Yüce Allah’a onları Cennet’in en yüksek mertebesine yüceltmesi için dua ediyorum. Bu adamlar, Filistin’deki ve İslam’ın diğer birçok ülkesindeki yoksul ve mazlum evlatları ve kardeşleri adına misilleme yaptıklarında kafirler haykırdı ve münafıklar da onları takip etti. ... Bu olaydan sonra Bush başta olmak Amerikalı üst düzey yetkililer konuştuğuna göre her Müslüman da ayaklanmalı ve dinini savunmalıdır. ... Amerikalılar ve Müslüman ülkeler 11 Eylül’ü yapanlara karşı aynı safta birleştiler. Terörle mücadele bahanesiyle İslam’a ve Müslümanlara karşı savaşmaya geldiler. ... Nairobi ve Darüsselam’da birkaç kişi öldürüldüğünde Afganistan ve Irak’ı bombaladılar. Münafıkların hepsi de küresel

¹²⁷ Röportajın tamamı için bkz.: “September 2001 Interview with Osama bin Laden: Categorically Denies his Involvement in 9/11”, Daily Ummat in Urdu (Translation into English by BBC Worldwide Monitoring September 29, 2001), September 28, 2001, <https://www.globalresearch.ca/interview-with-osama-bin-laden-denies-his-involvement-in-9-11/24697>, (E.T. 20 Ağustos 2020).

imansızlığın başı olan Amerika'nın arkasında durdular. ... Bu olaylar tüm dünyayı iki kampa ayırdı. Bir tarafta iman diğer tarafta imansızlık. Dolayısıyla her Müslüman, dinine yardım etmek için elinden geleni yapmalıdır. ... Amerika ve halkı için de birkaç sözüm var: Yüce Allah'a yemin ederim ki, güvenlik Filistin'de yaşayan bizler için bir gerçeklik haline gelene kadar ve kafir orduları Hz. Muhammed'in topraklarını terk edene kadar ne Amerika ne de orada yaşayan hiç kimse güvende olmayacak. ...” (Lawrence, 2005: 103-105).

Ladin, yaptığı konuşmayla cihatçı selefi ağ içerisinde El Kaide'yi küresel bir fenomen haline getirme sürecini başlatmış ve ABD'nin öncülüğünde Afganistan'a başlatılan işgale tepki gösteren her bir radikal unsur için El Kaide şemsiye bir yapıya dönüşme sürecine girmiştir. Müslüman dünyasında işgale tepki gösteren öfkeli toplulukları adım adım radikalleşmeye sürükleyen bu süreç 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle daha da hızlanmıştır. Ladin, Ekim 2003 ayı ortasında El Cezire'de yayınlanan video kaydında Irak'ta başlayan direniş kapsamında cihat çağrısı yapmış ve dünyadaki tüm Müslümanları şu cümlelerle Irak'taki cihada davet etmiştir:

“... Sizi ve kutsal cihadınızı selamlıyorum. ... Amerika'nın Dicle ve Fırat'ın bataklığına karışması beni çok mutlu ediyor. Bush, Irak'ın ve petrolünün kolay bir av olacağını düşündü ve şimdi burada, Yüce Allah'ın lütfuyla zorlu bir boğazda sıkışıp kaldı. ... Bu savaşın İslam dünyasına karşı yeni bir Haçlı seferi olduğunu ve tüm Ümmet için bir kader savaşı olduğunu bilmelisiniz. ... Dolayısıyla, İslam gençliği, nerede olursanız olun ve özellikle de komşu ülkelerde kollarınızı sıvamalı ve cihada hazırlanmalısınız. ... Irak'ta -daha önce Filistin, Mısır, Ürdün, Yemen ve diğerlerinde olduğu gibi- Allah için savaşmak yerine mürtet hükümetlerle veya Yahudi ve Haçlı işgalcilerle işbirliği içinde barışçıl bir demokratik çözüm çağrısında bulunuldu. Bundan dolayı Allah'ın kanunlarına aykırı olan ve Allah için savaşmanın önünde duran bu hatalı fikrin tehlikesinin farkında olun. ... Cihat görevine sadık kalarak Allah için savaşmayanlara nasıl itaat edebilirsiniz? ... Çağrımı genel olarak Müslümanlara ve özel olarak Irak halkına yapıyorum ve onlara şunu söylüyorum: Amerika'nın Haçlı güçleri ve onların destekçileri ile işbirliği yapmayın. Amerika ile her kim, hangi isim ve unvan adı altında işbirliği yaparsa bir mürted ve kafirdir. ... Amerika'nın kurduğu herhangi bir hükümetin, cihadı durdurmak için kurulan Karzai ve Mahmud Abbas gibi bölgedeki diğer hükümetler gibi hain ve kukla bir hükümet olacağı bir sır değil. ... Irak'taki kutsal savaşçı kardeşime sesleniyorum: Allah'a yemin ederim ki, senin endişelerini paylaşıyorum ve cihatta olmandan memnuniyet duyuyorum. Allah biliyor, savaş alanlarınıza ulaşmanın bir yolunu bulabilirsem gelmekte tereddüt etmem. ... Bu kafirlerin sayılarının ve silahlarının sizi korkutmasına izin vermeyin. Çünkü onların kalpleri boş ve özellikle New York'taki kutlu günün ardından Allah'ın izniyle askeri ve ekonomik bir kargaşa içerisine girdiler. ... Irak'taki kardeşlerime ve ailelerini ve vatanlarını terk ederek dinlerinin zaferi için savaşmak üzere Allah rızası için Irak'a göç eden kardeşlerime sesleniyorum: Sizler Allah'ın askerlerisiniz, sizler İslam'ın oklarısınız ve bugün bu Ümmet'in ilk savunma hattısınız. ...” (Lawrence, 2005: 207-211).

Ladin'in söylemleri analiz edildiğinde, itikadi yaklaşımının politik duruşunu şekillendirdiği, söz konusu yaklaşımın El Kaide'nin teopolitik duruşunu da temsil ettiği ve bu duruşun genel itibarıyla ABD, İsrail ve bunların İslam dünyasındaki Müslüman müttefiklerinin karşıtlığıyla şekillendiği görülmektedir. Özellikle ABD'nin başta Suudi Arabistan olmak üzere İslam ülkelerindeki aşağılayıcı politikalarını eleştiren Ladin, El Kaide'nin politik duruşunu da bu kapsamda büyük oranda Amerikan karşıtlığı üzerine inşa etmektedir. ABD'yi ve yöneticilerini başta Filistin olmak üzere İslam ülkelerindeki terörizmin ana sebebi olarak gören Ladin, bu durumu çağdaş Haçlı Seferleri olarak tanımlayarak Müslümanları kendi etrafında konsolide etmeye çalışmaktadır (Muqit, 2012: 558-560).

Konuya ve konjonktüre uygun retorik aygıtların nasıl kullanılacağını bilen ve başarılı bir hatip olan Ladin, verdiği mesajlarda duygu sömürüsüne açık kolay birer hedef olarak gördüğü Batılı ülkelere korku salmaya çalışmaktadır. Ladin, söylem ve tarzını hedef kitlesine göre uyarlamaktadır. Bu bağlamda tabanına yönelik söylemlerinde doğrudan dini referans alırken, Batılılara yönelik söylemlerinde ise doğrudan dini referanslardan kaçınarak daha gündelik, basit ve doğrudan tehdit içerikli bir konuşma yapmaktadır. Kendisini İslam dünyasındaki mazlumların intikamını kafir ve münafıklardan alan bir kurtarıcı olarak lanse etmeye çalışan Ladin'in uluslararası politik gelişmelere ilişkin analizi, -tamamen farklı ön kabullere dayalı olsa dahi- Batılı liberallerinkinden çok da farklı değildir (Soage, 2006: 32-34).

Gelenen noktada Scheuer, söylem ve eylemleri incelendiğinde Ladin'in "Vahhabi" olarak değil de "Selefi" olarak tanımlanmasının daha mantıklı olduğunu ifade etmektedir. Zira Scheuer'e göre Vahhabilik ile Selefilik arasındaki esas fark "Vahhabiliğin çeşitlilik ve düşünce farklılıkları konusunda çok daha az hoşgörülü olmasından" kaynaklanmaktadır. Örneğin Vahhabi olmayan veya Arap olmayan Müslümanlara karşı yaygın olan üstünlük, küçümseme ve hoşgörüsüzlük özelliklerini havi Suudi Vahhabiliği El Kaide'nin farklı üyeleri arasında herhangi bir birliği önleyebilirdi. Ladin'in söylemlerinde kullandığı Kur'an, hadis ve ilk üç Müslüman neslin söz ve örnekleri onu Selefi kategorisine koymaktadır. Buna karşın Selefi bir cihatçı olarak Ladin'in İslam veya Selefilikğin ıslahçı damarı içinde olmadığı da açıktır. Bugün dünyada Müslümanların çoğu El Kaide'nin terör eylemlerini onaylamamakla birlikte Ladin'in -başta ABD olmak üzere Batı dünyasının İslam

coğrafyasına yönelik politikalarına getirdiği eleştiriler bağlamında- iyi bir hatip olduğu hususunda büyük oranda fikir birliğindedir (Scheuer, 2016: 279-284).

Diğer taraftan Ladin ve El Kaide kaba tekfirli bir yapıda değildir, bu husus El Kaide’yi IŞİD’ten ayıran en önemli özelliktir. Ladin’le 1996 yılında röportaj yapan Filistinli gazeteci Abdel Bari Atwan’a göre El Kaide’yi Müslüman Kardeşler gibi diğer İslami hareketlerden farklı kılan şey, ideolojisinin esnekliği ve hedeflerinin geniş yelpazesidir. El Kaide liderliğinin teolojik platformu esas olarak Selefilik iken, örgütün şemsiyesi farklı düşünce ekolleri ve siyasi eğilimleri kapsamak için yeterli esnekliğe sahiptir. El Kaide, Vahhabilik, Şafilik, Malikilik ve Hanefiliğe mensup Müslümanları destekçileri arasında görmüştür. Bununla birlikte El Kaide de -Zerkavi özelinde görüleceği üzere- IŞİD ile benzer şekilde Şiiliği sapkınlık olarak görmüş ve Şiilere ve Şiiliğe tavizsiz şekilde karşı olmuştur. El Kaide’den farklı olarak IŞİD, Kürtleri Irak’ta ABD ile ittifak yaptıkları, işgale karşı çıkmadıkları ve Marksist oldukları için hedef almıştır. Selefiler Hanbeli olduğu için IŞİD’in dergilerinde en çok Ahmed bin Hanbel’e atıfta bulunulmuş, ham metinler olduğu için de en çok hadislere başvurulmuştur. Dergilerde ayrıca “Küfür, Cihad, Şirk ve Haçlılar” fenomenleri sıklıkla kullanılmıştır (Atwan, 2006: 233).

Daha önce de ifade edildiği üzere ilk defa ABD’nin Yeşil Kuşak projesi kapsamında “Cihad” söylemiyle Afganistan’a Afgan olmayan grupların gelmesi sağlanmıştır. Böylelikle Afgan-Rus savaşı cihad konseptinde önemli bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır. Cihad söyleminin ikinci büyük kırılması ise IŞİD’le olmuştur. Afgan cihadı sırasında temelleri atılan El Kaide’nin cihad söylemi, Batı’nın emperyalist güçlerini bulduğu yerde yok etme konseptinde iken IŞİD’le birlikte bu konsept yeniden tanımlanmıştır. El Kaide bölgesel savunma yapmazken IŞİD bir bölgeyi ele geçirip oraya atadığı vali, yargıç, vergi sorumlusu vb. ile alternatif bir kamusal düzen inşa ederek sözde devlet kurup kurumsallaşmıştır. IŞİD’le birlikte artık batıya karşı devrimci/cihatçı bir ayaklanma değil İslam devleti ve Hilafet üzerinden bir “devlet ütopyası” tasavvuru oluşmuştur. Bu tasavvur ile bir bölgede batılı güçleri yok etmek yerine önce İslam devletini kurma daha sonra toprakları genişletmek ve Müslümanları hilafete çekmek suretiyle batılı güçlerle mücadele etme konseptine geçilmiştir.

4.2.5. 11 Eylül Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası Ekseninde El Kaide'nin Dönüşüm Sürecinin Analizi

11 Eylül sonrası dünya, öncesine göre daha radikalleşmiş bir hal almıştır. Amerikan karşıtlığının yükselişi, Bush yönetiminin 11 Eylül sonrasında İslam dünyasına yönelik saldırgan söylem ve uygulamaları ile modern iletişim teknikleri sayesinde Ladin'in dili ve küresel cihad anlayışı tüm dünyada milyonlarca Müslüman ama özellikle de genç ve öfkeli Müslümanlar tarafından benimsenmeye başlamıştır. 11 Eylül öncesinde İslam dünyasındaki gençler öfkelerini ve memnuniyetsizliklerini görece ılımlı siyasal İslamcılarının diliyle ifade ederken, 11 Eylül sonrasında Ladin ve Zevahiri gibi modern militanlığın en aşırılık yanlısı ideologlarının sloganlarını kullanmaya başlamıştır. İslamcı terimlerle dile getirilen ve Ladin'le ete kemiğe bürünen, İslami geleneğe referansla meşrulaştırılan eylemcilik tarzı hızla küresel ve aksiyoner bir muhalif söylem haline gelmiştir (Burke, 2003: 312).

Yaşanan dönüşüm ise iki önemli sonucu doğurmuştur. İlk olarak mevcut gruplar arasında “ağların ağında” bir yakınlaşma yaşanmıştır. Küresel cihada daha önce hiçbir ilgi duymamış örgütler ve bireyler perspektiflerini küresel hale getirmiştir. Geçmişte bu gruplar yerel kaygılara yoğunlaşırken 11 Eylül sonrasında küfür saydıkları her şeyi hedefleri olarak görmeye başlamıştır. Bu kapsamda örneğin Filistinli gruplar da seküler solcu düşünceden cihatçı selefiliğe dönüşüm geçirmişlerdir. Filistin'deki mücadele daha önce hiç olmadığı bir biçimde Keşmir, Çeçenistan ve hatta Irak'la birlikte büyük bir savaşın bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Netice olarak daha önce de vurgulandığı üzere Ladin'in, El Kaide'yi kurmasının temel sebeplerinden olan “fitneyi, hizipçiliği ve dar görüşlülüğü aşma” amacıyla başarılı olduğu görülmüştür. Yeni radikalleşmenin ikinci sonucu olarak ise tümüyle yeni bir terörist kadro teşkil olmuştur. El Kaide'yi, modern radikal İslamcı militanlığın ideolojisi/düşüncesi ve Ladin, Zevahiri ve onların İslamcı eylemcilik içerisindeki ekibinin düşüncelerinin yansıması olarak tanımlayan Burke, bu yeni fenomeni “El Kaidecilik” olarak betimlemektedir. Çekirdek El Kaide dağılmış, ağların ağı ise yerel güvenlik güçlerinin baskısına maruz kalmış olsa da on binlerce radikal genci Afganistan'da eğitim ve cihad arayışına sürükleyen cihad arzusu artarak devam etmiş ve son kertede başta IŞİD olmak üzere çeşitli formlarla varlığını sürdürmüştür (Burke, 2003: 313).

Modern İslamcı militanlığı oluşturan bireylerin geçmişini araştırmak zordur. Farklı saiklere, geçmişlere ve kültürlere sahip insanları, analitik bir şekilde ele almak çok güçtür. Bu zorluğa rağmen Burke, modern İslamcı militanları iki ayrı grupta kategorize etmiştir. “Entelektüel eylemciler” olarak nitelediği ilk grup radikal İslam’a çekilmelerini görece sofistike terimlerle meşrulaştırabilen insanlardan müteşekkildir. Özellikle geçmişleri bağlamında ılımlı siyasal İslamcılarla pek çok ortak noktaları vardır. Ladin, Zevahiri, Hikmetyar ve Halid Şeyh Muhammed gibi isimler bu gruba dahil edilebilir. Bu gruptaki insanlar sömürge dönemindeki ilk İslamcı hareketlerde yer alan insanlarla aynı sosyal gruplardan gelmiştir. 1970 ve 1980’li yıllarda İslamcı militan liderlik kadrolarına hâkim olmuş, daha ılımlı örgütlerde de yer almışlardır. Esasen son dönemde gözlenen belli bir İslamcı eylemci modeline değil, birkaç yüzyıldır gözlenen devrimci kadro modeline uymaktadırlar. Burke bu ilk grubu şu cümlelerle tarif etmeye devam etmektedir:

“Bunlar, ağzı laf yapan, zeki ve görece dünyevi insanlardır. Hevesleri vardır ve bu hevesler hayal kırıklığına uğradığında derin bir hoşnutsuzluk yaşarlar. Beklentileri karşılanmazsa bunu adaletsizlik olarak görürler. Sorunu devletin izin verdiği siyasal ve sosyal eylemcilik içinde çözmenin etkin bir yolu yoksa, alternatifler aranır. Radikal İslamcılık bunlardan biridir. Adaletsizlik kavrayışı kilit önemdedir. ... Ortadoğu ve İslam dünyasının uzun süren bir uluslararası ve siyasal başatlık dönemi, bölgenin bugünkü doğal konumuyla ters düşen bir beklenti miras bırakmıştır. ... Bu beklenti, hayal kırıklığı ve adaletsizlik duygusu kısa bir zaman aralığında da işler. Birçok Ortadoğu ülkesinde halkların beklentileri, Batılı emperyalist sistem çöküp yetersiz ve baskıcı bir yönetim sergileyen eski rejimler devrildiğinde çok yükselmiştir. Ancak demokrasi ve refah beklentisi yerini çabucak hayal kırıklığına bırakmıştır. ...” (Burke, 2003: 318-320).

Burke, Modern İslamcı militanlığın ikinci grubunu ise şu cümlelerle betimlemektedir:

“İkinci grup eylemcilerse 1980’lerin sonunda ortaya çıkmış ve 1990’larla giderek baskın hale gelmişlerdir. Bunlar daha az eğitilmiş, daha şiddet yanlısıdır ve İslam’ın daha bozulmuş ve popüler bir biçimini izlerler. Düşüncesizce radikal, yobaz ve fanatikler. Toplumun hayal kırıklığına uğramış, hevesli gruplarından değil, kenarından, hayal kırıklığıyla karşılaşmayacak kadar az beklentisi olan kesiminden gelirler.” (Burke, 2003: 320).

Dünya, ikinci grubun ortaya çıkışıyla 11 Eylül sonrasında daha kapsamlı, beynelmilel ve çeşitlilik arz eden bir cihatçı selefilikle karşı karşıya kalmıştır. Bireysel ve gruplar halinde katılımlara sahne olan bu örgütler konjonktüre göre zaman içerisinde değişime uğrama, büyüme veya ortadan kaybolma refleksleri

göstermiştir. Benzer şekilde örgütlere katılan bireylerin de zaman içerisinde etkin hale gelebildiği, hareketle bağlantısını kesebildiği ve yerlerini başkalarının aldığı da görülmüştür. En karizmatik ve en tanınanı olsa da cihatçı selefilik tek başına Ladin'in ya da Zevahiri veya Zerkavi'nin inşa ettiği bir akım değildir. Tarihsel bir birikimi ve altyapısı vardır. Dolayısıyla Ladin'in ve diğerlerinin ölümü veya etkisiz kılınması bu hareketin sonunu getirmemiştir. Cihatçı selefilik uluslararası konjonktüre göre evirilerek kendisini var etmeyi sürdürmektedir. El Kaide'yi kuruluşundan 11 Eylül sonrası dönüşümüne kadar geçen süreçte yakından inceleme fırsatı bulan gazeteci Burke, El Kaide'yi sadece güçlü bir suç şebekesi liderinin yönetimindeki etkili bir terörist şebeke olarak görmenin yanlış olduğunu savunur. Burke'e göre El Kaide bir örgüt olmaktan çok bir ideolojidir ve ideoloji yanı örgüt olmasından çok daha ölümcüldür. Zira "El Kaidecilik" Ladin ve Zevahiri'den sonra da destekçi çekmeye devam etmiştir (Burke, 2003: 6).

Suriye'de ayaklanmanın başlaması sonrasında gerek çekirdek El Kaide gerekse de El Kaideciliği bir dünya görüşü olarak benimseyen kişi ve gruplar Suriye'ye gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda El Kaide'nin Suriye iç savaşına dahil, Afganistan'dan kalma El Kaide mensuplarının Suriye'ye gelmesi, Suriye içerisindeki eski El Kaide üyelerinin farklı örgütler kurması, Arap yarımadası, Kuzey Afrika, Orta Asya ve dünyanın çeşitli merkezlerindeki eski El Kaide üyelerinin Suriye'ye gelmesi ve Irak El Kaidesi'nin Suriye'de örgütlenmesi şeklinde olmuştur. Ancak Suriye'deki çatışmalara dahil olan bu El Kaide üyeleri tek bir çatı altında toplanmak yerine farklı gruplar kurmuşlardır. Hepsi El Kaide çizgisinde olan gruplar zaman zaman ittifak yapmış zaman zaman da birbirleriyle güç mücadelesi içerisine girmişlerdir. İç savaşın ilk iki yılında El Kaide'nin Suriye'deki temsilcisi El Nusra olarak görülse de diğer küçük gruplar içerisinde de El Kaide kökenli savaşçıların yer aldığı görülmüştür.

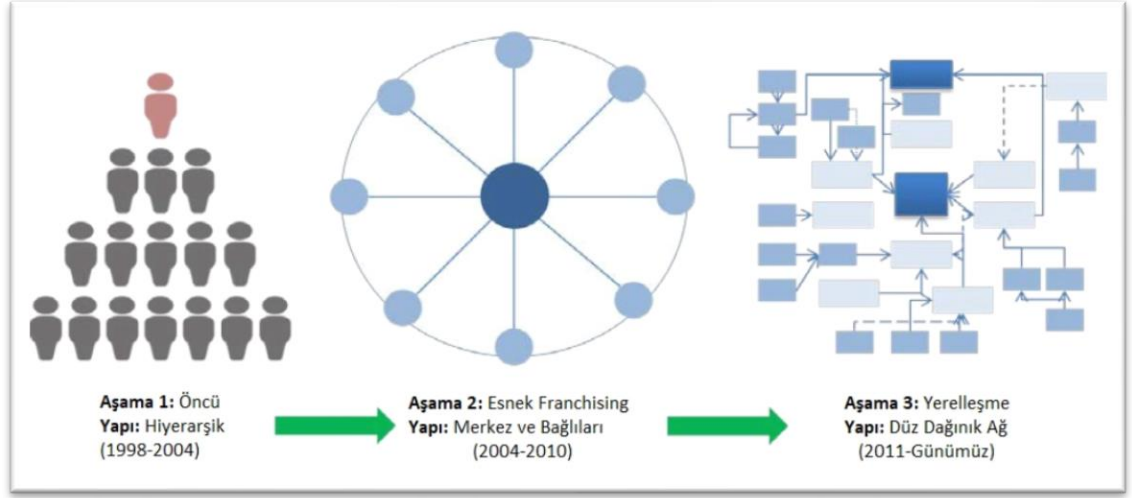
Suriye iç savaşının oluşturduğu istikrarsız ortamdan istifade ederek ve selefi El Kaide'den başkalaşarak ortaya çıkan IŞİD ise, sahip olduğu açık tekfirci söylemden dolayı Selefi ideolojiden ziyade Vahhabi bir profil ortaya koymuştur. Bununla birlikte Hanbeli mezhebine bağlı Vahhabiliğin intihar bombalamalarını, camilerin yıkılmasını ve Şii sivillerin hedef alınmasını hoş karşılamaması, IŞİD'i, sözde Şeriat uygulamaları ve Hanefi mezhebini paylaşan bir ülkeden gelmiş olması

nedeniyle Taliban’la daha benzer kılmaktadır. En tutarlı yaklaşımla IŞİD’in ideolojisi, bölgesel etkilerin bir karmaşası olarak değerlendirilebilir. İslamcı devrim düşüncesinin Müslüman Kardeşler’den hilafete evrilmesi süreci ise kısaca “İslam Devleti’nin, Seyyid Kutub’dan ders alan Abdullah Azzam tarafından tasarlanması, Usame Bin Ladin tarafından dünyaya yayılması, Zerkavi tarafından gerçeğe dönüştürülmesi ve Ebubekir El Bağdadi tarafından uygulanması” olarak açıklanabilir (Weiss ve Hassan, 2016: 275-277).

ABD, Taliban ve El Kaide’yi yenmek için Afganistan’ı işgal etmiş ancak başarısız olmuştur. ABD daha sonra yine haksız sebeplerle Irak’ı işgal etmiş ve Şii İran kontrolünde bir rejim ve sistem oluşmasına yol açmıştır. Irak’ın işgali İran’ı güçlendirmiş ve radikal, muhafazakâr veya ılımlı tüm Sünnileri sisteme yabancılaştırmıştır. İslam dünyasında büyük beklentiler uyandıran Obama yönetimlerinde de müesses nizam devreye girmiş ve Amerikan yönetim anlayışında bir değişiklik olmamıştır. Öyle ki Obama döneminde Afganistan’daki Amerikan sivil ve askeri varlığı genişlemiştir. Benzer şekilde Pakistan’daki gruplara saldırılarını da artıran Obama yönetimi, Yemen ve Somali’de yeni askeri girişimler başlatmış, Suudi ve Mısır rejimleriyle politik ilişkilerini geliştirmiş, İsrail yönetiminin ABD’nin barış planına sağır kalmasına izin vermiştir. Tüm bu gelişmeler de Bush dönemine benzer şekilde Obama döneminde de Müslüman dünyada Amerikan karşıtlığının artarak devam etmesine sebep olmuştur (Scheuer, 2016: 226).

El Kaide’nin dönüşümü büyük ölçüde küreselleşmenin doğurduğu imkanlar ile ABD ve diğer ülkelerin örgütü yenme çabaları tarafından şekillenmiştir. Buna karşın Ortadoğu, Afrika ve Güneybatı Asya’nın çoğunda kötüleşen siyasi, ekonomik ve güvenlik koşulları da El Kaide’ye bu bölgelerde yeni alanlara açılma, etki oluşturma ve gönüllü çekme avantajı sağlamıştır. Devam eden uluslararası terörle mücadele faaliyetleri ve değişen dünya bağlamında El Kaide, 2001 yılından günümüze kadar uyum sağlama, yayılma ve dirençli kalma becerisini ortaya çıkaran üç farklı gelişim aşamasından geçmiştir. Aşağıda yer alan şekilde görüldüğü üzere söz konusu üç aşamanın her biri El Kaide’nin ilişkileri, yapısı, hedefleri, imkân ve kabiliyetleri ile stratejileri bakımından farklılıklar göstermektedir:

Şekil 4.3: El Kaide'nin Operasyonel Dönüşüm Aşamaları (2001-Günümüz)

Kaynak: (McQuaid vd., 2017: 7)'den uyarlanmıştır.

Söz konusu yaklaşıma göre ilk aşamada Ladin, büyük aile servetini, uluslararası cihadın mimarı olarak tanımlanan Abdullah Azzam'ın ideolojik girdisiyle El Kaide'yi kurmak için kullanmıştır. 1998 yılında Ladin, grubunu Mısır İslami Cihad (MİC) grubuyla birleştirmiş, MİC lideri Eymen el Zevahiri, El Kaide liderinin yardımcısı olmuştur. Bu aşamada Ladin, öncü olarak, finansman, eğitim ve savaşçılarla desteklediği cihatçı gazilerden oluşan bir kadronun başındadır. Ladin, Zevahiri ve çekirdek yapı operasyonel olarak Afganistan'da bulunsa da grubun bazı üyeleri eylem arayışı için Doğu Afrika'dan Endonezya'ya kadar elçi olarak dağıtılmıştır. Bu aşamada El Kaide, militanlara yardım sağlayan güçlü liderliğe sahip hiyerarşik bir organizasyondur. El Kaide, 2001 ve 2002 sonlarında ABD operasyonları tarafından engellenene kadar, Batı'da, başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da olmak üzere olağanüstü saldırılara ve Afganistan'da yeni gönüllü kazanmaya odaklanmıştır. ABD işgaline karşı Afganistan'da hareket özgürlüğüne sahip olmak, El Kaide'nin 11 Eylül 2001'deki gibi karmaşık operasyonları çok az veya hiç dış baskı olmaksızın planlamasına, eğitimine ve yürütmesine izin vermiştir. Bu aşamada El Kaide, eylemlerini meşrulaştırmak ve yeni gönüllü kazanmak için tebliğe ve ideolojisini Müslüman çoğunluklu ülkelere yaymaya odaklanmıştır. Mesajın önemli bir kısmı, Batı'yı Müslüman ülkelere çıkarmak için ABD ve Batılı kitlelere yönelik olmuştur (McQuaid vd., 2017: 7-8).

İkinci aşamada El Kaide, ABD liderliğindeki Küresel Teröre Karşı Savaş karşısında hayatta kalmak ve genişlemek için ismini bölgesel bağlılarına ödünç vermeye (franchising) başlasa da “franchising” mekanizması bir bağlı gruptan diğerine farklılık göstermiştir. Bu kapsamda El Kaide, ABD ikinci bir Müslüman ülke olan Irak’ı işgal ettiğinde ortaya çıkan istikrarsızlıktan istifadeyle genişleme fırsatından yararlanmak için örgütün Irak kolunu kurmuştur. 2003 yılında ülkenin işgalinin ardından Irak'ta etkili bir ABD istikrar planının olmayışı, Irak El Kaidesi'nin bir dayanak noktası oluşturması ve Orta Doğu ve ötesinde cihatçı birey ve grupları Ortadoğu'nun kalbinde ABD ile savaşa çekmesi için gerekli koşulları oluşturmuştur. ABD'nin iki Müslüman ülkede savaşa tutuşması Bush’la paralel şekilde Ladin’in de beslediği “medeniyetler çatışması” anlatısı için bir nimet olmuştur. Afganistan'ın işgali haklı görülse bile, uluslararası kamuoyu Irak savaşına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu durum ise Washington'ın izole olmasına ve 11 Eylül sonrası tüm dünyada iyi niyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Örgütün stratejisi ve hedefleri bu aşamada ilk aşamada olduğu gibi aynı kalsa da örgütün kendine bağlı yapılar kurarak imajını ve varlığını yaymaya başlaması önemli bir gelişmedir. Bağlı grupların kurulmasıyla birlikte El Kaide, merkezde çekirdek üyeleri ile hiyerarşik kalmaya devam etse de bağlı grupların çekirdekten yardım almasıyla bir "dağıtım ağı" yapısına dönüşmüştür. Bu aşamada El Kaide’ye bağlı gruplar örgüte karşı oluşturulan uluslararası koalisyonu zayıflatmak amacıyla Batı'da saldırılar düzenlemeye başlarken Irak El Kaidesi de Irak'taki ABD ve koalisyon güçleri ile Şii'lere karşı seri ve etkili saldırılar gerçekleştirmiştir (McQuaid vd., 2017: 9).

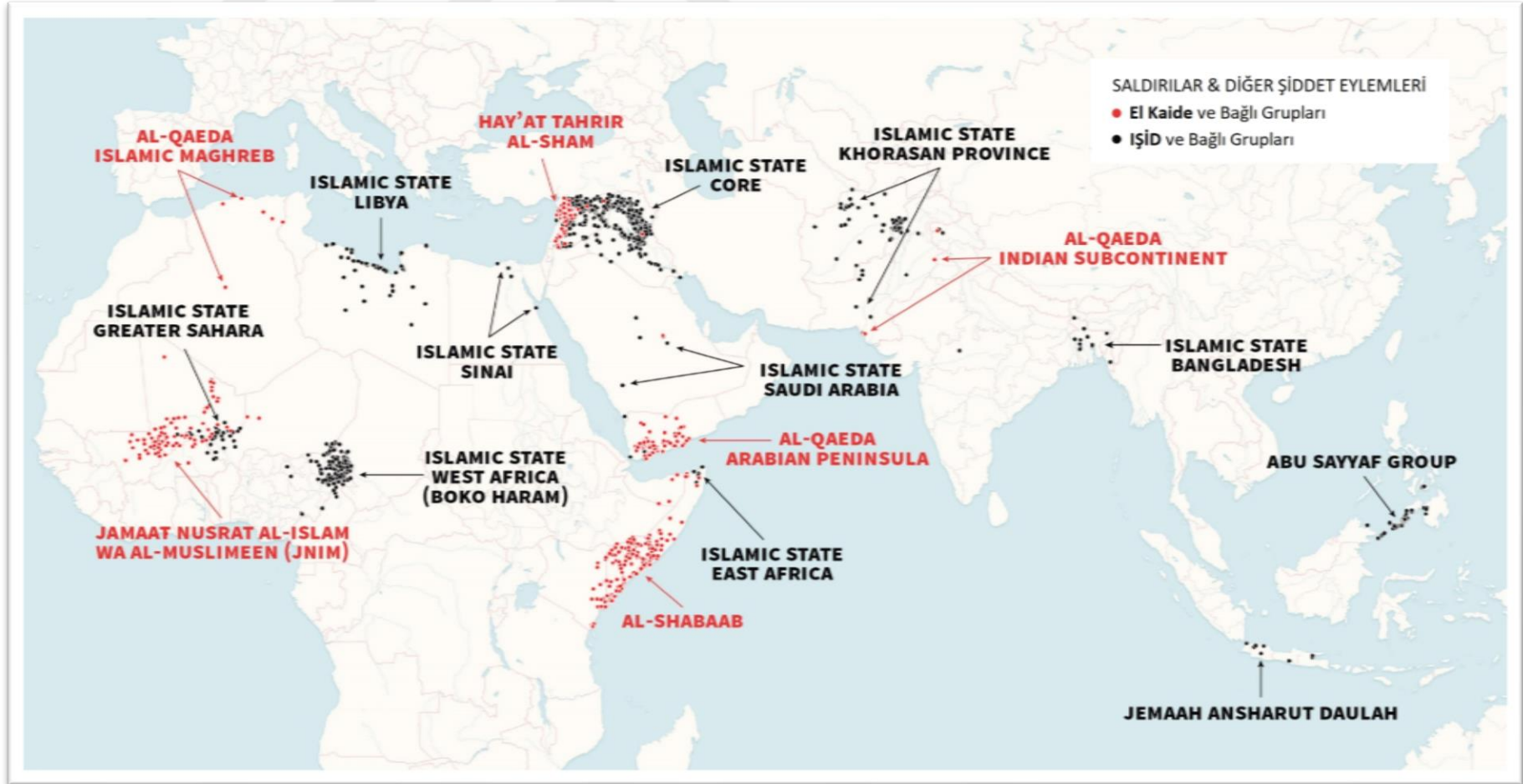
El Kaide, üçüncü ve son aşamasına girdiği 2011 yılında patlak veren Arap Baharı sürecinde yaşanan gelişmelere uyum sağlamaya çalışmıştır. Mısır, Libya, Suriye, Tunus ve Yemen'deki güvenlik koşullarının kötüleşmesi, El Kaide'ye bağlı gruplara ve benzer fikirlere sahip örgütlere oksijen sağlayarak istikrarsızlıktan yararlanmalarına ve devam eden çatışmaların olduğu yerlerde daha fazla güçlenmelerine izin vermiştir. Bu aşamada, ABD güçlerinin Irak'tan çekilmesi, Iraklı Sünnilerin Bağdat'taki Şii hükümet tarafından marjinalleştirilmesi ve Suriye'de çıkan iç savaşın Bağdat'taki Şii yönetime saldırılar düzenlenip geri çekilme anlamında güvenli bir sığınak oluşturması, son aşamada Irak ve Suriye topraklarının bir bölümünde sözde İslam Devleti kurulması ve Hilafet'in ilanı ile sonuçlanmıştır. Bu

gelişme ise, Küresel Cihadı tekelinde bulunduran El Kaide liderliğine karşı en önemli meydan okuma olmuştur. IŞİD'in etki alanını artırdığı bu aşama ilerledikçe, El Kaide daha düz, daha bağlantılı ve dağınık bir örgüt haline gelmiştir. Bağlı grupların çekirdekten daha bağımsız hareket etmesiyle, önceki aşamanın yapısındaki çekirdek "merkez" zamanla küçülmüştür. Günümüzde, El Kaide'nin bağlı grupları, özellikle Suriye ve Yemen'deki yerel çatışmalardan yararlanmaya odaklanmıştır. Bu doğrultuda El Kaide üyeleri, devam eden çatışma ve istikrarsızlığın olduğu ilave (ve genellikle bitişik) alanlara geçme fırsatları aramaktadır. El Kaide bunu yapabilir çünkü bugün geçmişte olduğundan daha az baskı altındadır. Bu aşamada El Kaide'ye bağlı gruplar faaliyet gösterdikleri alanlardaki yerel gündeme giderek daha duyarlı hale gelmiş ve -Washington'ın Ortadoğu'daki askeri etkinliğinin görece azaldığı günümüzde- önceki iki aşamaya kıyasla ABD'ye yönelik tehdit potansiyeli azalmıştır (McQuaid vd., 2017: 10-11).

Görüldüğü üzere Ladin ortadan kaldırılıp geleneksel/çekirdek El Kaide yapılanması görünür olmaktan çıksa da El Kaide'nin dünya görüşü "El Kaidecilik" güç kaybetmeden ve fırsatını bulduğu her bölgede radikal ve küresel bir ideoloji olarak taraftar bulmaya devam etmektedir. Ladin yok olsa da ilkeleri ve El Kaide'nin adı ve yöntemleri hala hayattadır. Bugün hala Pakistan'daki çekirdek El Kaide'ye biat ederek terörist faaliyetlerini sürdüren altı (6) ayrı bağlı grup vardır: Suriye El Kaidesi (Heyet Tahrir El Şam), Arap Yarımadası El Kaidesi, İslami Mağrip El Kaidesi, Mali El Kaidesi (Cemaat Nusret El İslam vel Müslimin), Hint Alt Kıtası El Kaidesi ve Somali'de Eş Şebab. Ayrıca halihazırda çekirdek (IŞİD'e biat etmiş 10 ayrı grup da İslam coğrafyasında terörist faaliyetlerini sürdürmektedir: Büyük Sahra İD, Libya İD, Sina İD, Batı Afrika İD (Boko Haram), Doğu Afrika İD, Suudi Arabistan İD, Horasan Vilayeti İD, Bangladeş İD, Filipinler İD (Ebu Sayyaf Grubu) ve Endonezya İD (Jemaah Ansharut Daulah).¹²⁸

¹²⁸ Cihatçı selefi grupların güncel durumu (sayıları, etki alanları, militan durumu vb.) hakkında detaylı bilgi için bkz.: Seth G. Jones, (2020), "America's Counterterrorism Gamble", Center for Strategic and International Studies (CSIS) Briefs, <https://www.csis.org/analysis/americas-counterterrorism-gamble>, (E.T. 20 Ağustos 2020).

Şekil 4.4: El Kaide ve IŞİD'e Bağlı Örgütlerin Etkinlik Alanları (2016-2018)

Kaynak: (Jones, 2020: 5)

SONUÇ

Hiçbir Müslüman doğuştan radikal değildir, bu kimlik bir radikalleşme süreci sonunda kazanılır. Radikalleşme süreci ise çeşitli aşamalardan oluşur ve son aşamada terörizmle neticelenir. Bu çerçevede terörizme giden yol, düzeltilmesi gereken yanlış bir şeyler olduğu düşüncesiyle başlamaktadır. Gerçek bir problem olabileceği gibi yalnızca bir adaletsizlik olduğu düşüncesi de mevcut olabilir. Zaman zaman her ikisi de olabilir. İkinci aşamada ister evrensel isterse kişisel olsun, sorunun toplumun mevcut siyasal ya da hukuki çerçevesinin sunduğu eylem ya da eylemcilik modellerine başvurmada çözölemeyeceği düşüncesi hakimdir. Üçüncü aşamada bireyin bir eylemciden ya da militandan bir teröriste dönüştüğü görölmektedir. İşte modern İslamcı militanlığın kökenindeki sebepler, terörizme giden yolda atılması gereken ilk adıma yol açan derin şikayetlerde yatar. Ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar ve bu sorunların kaynağının tespiti bu bağlamda kritik önemdedir.

Bugün dini radikalizmin geldiği nokta Ladin'in öne çıkmaya başladığı günlerdekine kıyasla daha kötüdür. Öfkeli bir genci, bir canlı bombaya dönüştüren meşrulaştırıcı söylem artık her yerdedir. Günümüzde radikalleşme sürecini tamamlamak için Afganistan'a ya da Suriye'ye gitmek gerekmiyor. Oturma odasında, internette, İslami bir merkezde veya bir parkta radikalleşme sürecine girilebilir. Günümüzde Afganistan'da ya da Suriye'deki geleneksel eğitim kampları ortadan kalkmış olabilir ama gönüllülerin buralara gitmesinin arkasındaki sebepler hala durmaktadır. Müslüman dünyanın pek çok noktasında bugün hala isyanlar ve terörizm devam etmektedir. Pek çok çatışma bölgesinde radikal örgütlerin malzeme desteği ve gönüllü bulabileceği verimli bir ortam varlığını devam ettirmektedir. Öyleyse dün dini radikalizme sebep olup da bugün de hala aynı şekilde etkisini sürdüren faktörlere odaklanmak da sorunun çözümü adına kritik önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlara bir tepki olarak dini radikalizmin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesindeki en önemli faktörlerden biri olduğu düşünülen ABD politikalarının payı ve rolü araştırılmıştır. Çalışma boyunca ulaşılan bulgular ve veriler, *ABD'nin Ortadoğu politikaları ile bölgede dini radikalizmin ortaya çıkışı ve yükselişi arasında tutarlı bir korelasyon kurabilecek kadar etkileşim olduğunu ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonyasını tesis etmeye çalıştığı*

Ortadoğu'ya yönelik politikalarının bölgede dini radikalizmin ortaya çıkmasında ve yükselişe geçmesinde birincil düzeyde etkiye sahip olduğunu, El Kaide terör örgütünün de ABD'nin bölgesel ve küresel politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını açık bir şekilde doğrulamıştır. Peki bu sürecin kırılma noktaları nelerdir?

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu, eski dünyanın iki sömürgeci gücü olan İngiltere ve Fransa'nın yerini, özgür dünyanın yeni lideri iddiasıyla alan ABD ile komünist Sovyetler Birliği arasında başlayan ve 1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş'ın çatışma alanlarından biri olmuştur. Bu dönemde ABD, bölgede Sovyet yayılcılığının yanı sıra Washington'ın çıkarlarını savunmayan veya Amerikan hegemonyasına meydan okuyan liderleri de tehdit olarak görmüştür. Düşünce yapısı itibarıyla ulusalcı, sosyalist ve sol Arap milliyetçiliğini savunan liderler iktidardan indirilmiş veya indirilmeye çalışılmıştır.

ABD, Nasır ve Baas benzeri antibatıcı/antiemperyalist seküler Arap milliyetçiliğine karşı denge oluşturmayı ve bu sayede kendisinin bölgesel çıkarlarına olumsuz etkileri minimum düzeyde tutmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede ABD, genelde Ortadoğu'da özelde ise Suudi Arabistan ve İran'daki stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin yanı sıra Sovyetler Birliği'ne yakınlaşan Mısır, Suriye ve Irak'taki Baas karşıtı İslamcı hareketleri de çıkarları doğrultusunda desteklemiştir. ABD'nin, Soğuk Savaş boyunca, kuruluş sürecinde ve Arap devletlerle yaptığı savaşlarda İsrail'e verdiği açık destek ve İran'ın demokratik yollarla seçilmiş hükümetine gerçekleştirdiği darbe, bölgede ABD karşıtlığının, marjinal ideolojilerin ve dini radikalizmin tetikleyicisi olmuştur. Özetle ABD, 1979 yılına kadarki Ortadoğu politikalarıyla tepkisel olarak radikalizmi besleyecek enerji birikiminin oluşmasına yol açmıştır.

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehdit eden çok önemli iki gelişme olmuştur. ABD, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Yeşil Kuşak projesini hayata geçirmiştir. Müslüman dünyada İran Devrimi'nin etkisiyle en üst düzeye çıkan ABD karşıtlığını Kızıl Tehdit'e yönlendirerek Sovyetlerin sonunu getirmek amacıyla dünyanın çeşitli yerlerindeki ılımlı-radikal bütün grupların özdeşleşebildiği bir "cihad" hareketi başlatan ABD, kendisine karşı oluşan tepkiyi bir süre Afganistan topraklarında sınırlandırmıştır.

Sovyetlere karşı İslam kalkanı oluşturma'nın yanı sıra ABD karşıtı bir Şii İslam devrimi gerçekleştiren İran'ı da çevrelemeyi amaçlayan Siklon operasyonu kapsamında ABD, İslam'ın radikal/cihatçı söylemini desteklemiştir. İşgalin oluşturduğu maliyet sonucunda Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecine girmesi Soğuk Savaşın sonunu hazırladığı gibi uluslararası sistemin ideolojik olarak ABD lehine dönüşmesine sebep olmuştur. Buna karşın proje kapsamında ABD'nin İran devriminin yayılmacı Şii etkisini ve ABD karşıtı seküler/sol ulusalcı hareketleri tecrit etmek ve etkisiz kılmak amacıyla Selefi Suudi Arabistan'daki Vahhabi doktrinini ve Sünni Pakistan'daki Deobandi hareketini desteklemesi, sırasıyla El Kaide'nin ve Taliban'ın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Zira Yeşil Kuşak projesi ile ortaya çıkan Müslüman savaşçılardan Afgan savaşı sonrasında hayatta kalanlar Sovyetlerin yıkılmasından sonra bölgede yalnız ve kontrolsüz bırakılmıştır. Gittikleri bölgelerde radikal İslami hareketlerin ortaya çıkışında etkili olan bu cihatçı selefi birey ve gruplar Müslüman ülkelerin yozlaşmış iktidarlarını tehdit etmeye ve Müslüman dünyasının içerisinde bulunduğu menfi durumun müsebbibi olarak değerlendirdikleri ABD ve İsrail ile mücadeleye başlamışlardır. ABD'nin bölgesel çıkarlarına karşı önemli bir meydan okuma olarak görülen bu gelişme akabinde Yeni Dünya Düzeni konseptinde "kırmızı tehdit" yerini "yeşil tehdide" yani ABD'nin temellerini kendi attığı din motifli terör örgütlerine bırakmıştır. Afgan cihadının "iyi Müslümanları", Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle 11 Eylül'den itibaren dünyayı tehdit eden "kötü Müslümanlar" ve "radikal dinci teröristler" olarak, El Kaide ismiyle ABD'nin yeni düşmanı haline gelmişlerdir.

1991 yılındaki Körfez Savaşı'nda Amerikan askerlerinin Müslümanların kutsal toprakları olan Mekke ve Medine'nin bulunduğu Suudi Arabistan'a, Suud rejiminin davetiyle ilk defa ayak basması İslam dünyasında büyük bir infiale yol açmıştır. Arapların savaşta farklı saflarda ve kendi devletlerinin yanı sıra Batılı ülkelerin çıkarlarını da korumak için savaşmaları ve savaş sırasında Ortadoğu'ya gelen Amerikan askeri güçlerinin savaştan sonra bölgeye kalıcı olarak yerleşmesi, - savaşın en önemli ve uzun vadeli sonucu olarak- Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da radikalleşmenin artmasına ve köktenci akımların güçlenmesine sebep olmuştur.

ABD'nin savaştan sonra Basra Körfezi'ndeki petrol üreten devletlerin işlerini dahi müdahil olmaya başlaması, ABD ile müttefiki yozlaşmış bölge

rejimleri arasındaki bu “işbirliğinin” Arap halkları tarafından “aşağılayıcı bir sömürü ilişkisi” olarak algılanmaya başlamasına sebep olmuştur. Bu rahatsızlık, başını Usame Bin Ladin’in çektiği muhalif, modern ve radikal bir İslami hareket olan El Kaide’nin doğmasına ve bu emperyal siyasete meydan okumasına yol açmıştır.

Yine bu dönemde Arap-İsrail barış sürecinde İsrail yanlısı bir tutum sergileyen ABD’ye karşı Müslüman halklarda yoğun bir nefret oluşmuştur. İlâveten ABD tarafından teröre destek verdikleri gerekçesiyle İran ve Irak’a uygulanan Çifte Çevreleme politikası da gerek bu iki ülkenin halkları gerekse de bölgedeki diğer Müslümanlar nezdinde ABD karşıtlığının, radikalleşmenin ve El Kaide benzeri örgütlerin eleman devşirmeyi kolaylaştırmasının en önemli katalizörü olmuştur.

Özetle bu dönemde Washington yönetimleri, güce dayalı pragmatik dış politikası ile bölgedeki Müslüman ülkeleri birbirine düşürürken bir taraftan da bu politikalar ile bölgede ABD karşıtlığının tohumlarını ekmiştir. Ortadoğu’da artan ABD etkisinden kaynaklı olarak yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik krizlerin oluşturduğu kaos ve istikrarsızlık ortamı, din motifli terör örgütlerinin güç kazanmasına ve zamanla küresel bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

11 Eylül 2001’de gerçekleşen terör saldırıları sonrasında Washington, terörizme karşı savaş ilan ederek Afganistan’ı işgal etmiştir. Bu işgal Taliban ve El Kaide öncülüğündeki militan İslamcı liderliğin, gönüllülerin ve alt yapının Afganistan’daki hegemonyasına son verse de ülkedeki istikrarsızlığı ve radikalleşmeyi daha da artırmıştır. ABD, İsrail yanlısı Yeni Muhafazakarların asılsız iddia ve yönlendirmeleriyle 2003 yılında da Irak’ı işgal etmiştir. 2003 yılında Irak’ın işgali Ladin ve El Kaide için tam anlamıyla bir talih kuşu olmuştur. Zira bu işgal bir savunma cihadı için mükemmel bir dini meşruiyet sağlamıştır.

ABD işgalle Saddam’ı iktidardan indirse de uyguladığı yanlış politika ile Irak’ı altın tepside Şii İran’a sunmuştur. Bu durum ise Irak’ta politik olarak dışlanmış Sünnilerin El Kaide ve IŞİD’den etkilenmesine ve Selefi-Şii çatışması üzerinden bölgede dini radikalizmin daha da artmasına yol açmıştır. 2011 yılında Amerikan birliklerinin Irak’tan çekilmesiyle sona eren işgal yüzbinlerce sivilin ölümüne, fakirliğe, ilerleyen dönemde artarak devam edecek olan mezhep savaşlarına ve ABD karşıtlığı üzerine kurulu dini radikalizmin yükselişe geçmesine yol açmıştır.

Yine bu süreçte Yeni Muhafazakârların İlimli İslam stratejisi üzerine inşa ettikleri Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)'nin ABD'nin işgaline maruz kalan Afganistan ve Irak'taki radikal direnişi kırmada başarısız olduğu ve Müslüman coğrafyasında ABD'ye duyulan sempati ve itibara katkı sunmadığı ortaya çıkmıştır. Bush döneminde İsrail-Filistin sorununa yönelik politikaların çoğunluğunun İsrail yanlısı Yeni Muhafazakâr bakan ve danışmanlar tarafından oluşturulması, Filistin meselesinin İsrail tarafından istismar edilmesine ve radikalleşmesine yol açarak daha da çözümsüz hale gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde İsrail'in güvenliğine ve ABD'nin bölgesel çıkarlarına en büyük tehdidi oluşturan İran'ın Şer Eksenî ülkelerden biri olarak tanımlanarak yaptırımlara maruz bırakılması Ortadoğu'da Amerikan karşıtlığını artırmaktan başka bir şeye yaramamıştır.

Bush yönetiminin sorunlarla dolu dış politika mirasını 2009 yılında devralan Obama, Akıllı Güç yaklaşımı çerçevesinde Geriden İdare Stratejisi'ni uygulayarak Ortadoğu'daki krizleri ABD için en az maliyetle çözmeye çalışmıştır. Kendisinden önceki dönemlerde ABD'nin İslam dünyasında oluşturduğu olumsuz intibai düzeltme iddiasıyla Ortadoğu halklarında büyük umut uyandıran Obama yönetiminin Afganistan'da devlet inşası ve siyasi istikrarı sağlama hedefi başarısız olmuştur. Benzer şekilde Obama, Bush döneminde Irak'ta uygulanan hatalı politikaları telafi etmeden Amerikan askerlerini Irak'tan çekmiş ve sebep oldukları insan hakları ihlalleri, sivil katliamlar, işkenceler, savaş suçları ve mezhepsel çatışmalarla Irak'ı kendi kaderine terk etmesi ülkedeki kaosu daha da kronikleştirmiştir.

İsrail-Filistin meselesinde başlangıçta iki devletli bir çözümü savunan Obama, bu doğrultuda attığı adımlar nedeniyle gerek Tel Aviv yönetiminin gerekse İsrail destekli Yeni Muhafazakâr ekolün baskılarına karşı gerekli direnci gösterememiş ve önceki dönemlerde olduğu üzere İsrail'in hukuksuz uygulamalarını desteklemek zorunda kalmıştır. Obama yönetiminin Ortadoğu'ya yönelik politikaları içerisinde kendileri açısından bölgenin istikrarına katkı sunan en önemli hamlesi ise, İsrail ve İsrail'in Washington'daki uzantılarının baskılarına rağmen İran'ı nükleer müzakereye ikna ederek yaptırımların sonlandırılması karşılığında askeri bir önlem almaksızın İran'ın nükleer silaha sahip olmasını önlemesi olmuştur.

Arap Baharı'nın başında değişimden yana tavır alan ve gereksiz, fevri ve maliyetli adımlar atmak yerine bölgedeki değişimi geriden desteklemeyi tercih eden

Obama, IŞİD'in bölgedeki dengeleri altüst ederek Amerikan çıkarlarını tehdit etmeye başlaması üzerine Esad rejimi ve hamisi Rusya'nın sivil katliamlarını görmezden gelerek önceliğini "IŞİD'le mücadele" olarak belirlemiştir. Obama'nın, seçici ülkesel çıkarlara dayalı ve tutarsız geriden idare stratejisi, ABD'nin bölgedeki hegemon niteliğini ve bölgesel müttefiklerinin de etki alanını kaybetmesine sebep olurken, Irak'ta İran'ın, Suriye'de ise Rusya ve İran'ın belirleyici güç olmasına yol açmıştır.

Rusya'nın yanı sıra İran'ın bölgede elde ettiği yayılma imkânı, Suudi Arabistan ile İran arasındaki mezhepsel rekabetin derinleşmesine sebep olmuştur. Obama döneminde yürütülen nükleer müzakereler nedeniyle agresif hamleleri görmezden gelinen İran, Suriye ve Irak'ın güvenlik bürokrasisinin tüm kesimlerinin yönetimini üstlenmiş ve Suriye'de gerçek bir işgal ordusu, Irak'ta ise kökü kazınması zor bir Şii derin devlet inşa etmiştir. Obama, Arap coğrafyasındaki istikrarın kendiliğinden oluşmasını umarak ABD için maliyeti minimize etmeye çalışırken, sonuçta bölge mezhep ve etnisiteye dayalı vekalet savaşlarıyla daha da radikalleşmiş ve istikrarsız bir hal almıştır.

Obama öncülüğünde temeli NATO bünyesinde atılan IŞİD karşıtı uluslararası koalisyonun Irak ve Suriye'ye düzenlediği yoğun hava saldırılarında çok sayıda sivil kaybın da yaşanması bölgedeki radikal örgütlerle mücadelenin meşruiyetinin sorgulanmasına ve bölgede yaşayan sivil halkın radikalleşmesine yol açarak IŞİD saflarına katılmasına yol açmıştır. Obama'nın geriden idare stratejisi kapsamındaki "ortakları seferber etme" yaklaşımıyla kuruluşuna öncülük ettiği IŞİD karşıtı uluslararası koalisyon ile Irak ve Suriye'deki vekil güçleri, Obama yönetiminin sonu itibarıyla her ne kadar IŞİD'i Irak ve Suriye'de gerileme sürecine sokmayı başarsa da bölgesel istikrar ve güvenlik tam olarak tesis edilememiştir.

İşin aslı, Soğuk Savaş sonrası yeni bir arayış içerisine giren küresel kapitalist sistemin lideri ABD, tekelleşmiş sermayesine yeni ekonomik ufuklar açarak küresel pazarını genişletmek için Ortadoğu'da başlattığı emperyal siyaseti meşrulaştırma adına "İslami terör" adıyla yeni bir düşman oluşturmuş ve ona karşı amansız bir mücadeleye girdiğini iddia etmiştir. Ancak "İslami terör"ün en önemli aktörü olarak lanse edilen El Kaide ile mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanacağı, 11 Eylül saldırılarından hemen sonra, Teröre Karşı Savaş'ın, 11 Eylül'ün gerçekleşmesine katkı sunan ya da en azından teröristlerin çeşitli faaliyetlerini görmezden gelen ve

ABD'nin bölgedeki iki yakın müttefiki olan Suudi Arabistan ve Pakistan'la karşı karşıya gelmeden sürdürülmesiyle aşikâr olmuştur.

Zira El Kaide ve diğer cihatçı selefi gruplara parasal kaynak sağlayarak Selefi-Vahhabiliği yayan Suudi Arabistan ile Bin Ladin ve El Kaide'ye Afganistan'da barınma imkânı sağlayan Taliban'ı 1990'ların başından itibaren destekleyen Pakistan, 11 Eylül saldırılarından önce olduğu gibi saldırılardan sonra da ABD'nin bölgedeki en önemli müttefikleri olmaya devam etmiştir. ABD, cihatçı selefiligi besleyen bu iki stratejik müttefikini kızdırmama adına temkinli bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ayrıca ABD, Afganistan ve Irak'ı işgalini ulusal ve uluslararası düzeyde meşrulaştırma adına, El Kaide üzerinden kamuoyunda “gözle görülür, sistemli bir emir-komuta zinciriyle işleyen organik bir terör ağına sahip bir düşman” tasviri oluşturmuştur. Bu söylem üzerinden ABD, kamuoyunun zihninde peşine düşülmesi ve yok edilmesi gereken, Amerikan karşıtı tüm kötülüklerin kaynağı olan “şeytani bir terör örgütü” inşa etmiş ve bu örgütün tanınmış sorumlularını öldürdüğü ölçüde de zafer kazandığını iddia etmiştir.

Teröre Karşı Savaş'ın yoğun propagandaya dayanan bu yönünün gerçeği yansıtmadığı ise 2011 yılında Ladin'in öldürüldüğünün açıklanması sonrasında ortaya çıkmıştır. Obama'nın El Kaide liderinin peşine düşmüş ve onu yok etmiş bir Başkan olarak kazandığı prestij, Ladin'in ölümünün cihatçı selefi ağ içerisindeki etkisinin çok az olduğu ve El Kaide'nin esas alansal genişlemesini Ladin sonrasında gerçekleştirdiği gerçeğini değiştirmemiştir. Diğer taraftan “şeytani örgüt” söylemi ABD'nin işgallerine göreli bir meşruiyet kazandırmakla birlikte dini radikalizmin Ortadoğu'da yükselişinin temelindeki sebeplerin akılcı ve dürüst bir yaklaşımla ele alınmasının önüne geçmiştir. Daha da önemlisi söz konusu söylem El Kaide ve cihatçı selefilik için de bir propaganda aracı işlevi görmüştür. Söz konusu söylemin örgüte kattığı tanınmışlık, dünyanın çok farklı yerlerindeki cihatçı selefi birey ve grupların El Kaide saflarına katılmasına yol açmıştır.

2001 yılında El Kaide'yi yenmek için Afganistan'ı, 2003 yılında Saddam'ı devirmek için Irak'ı işgal eden, 2011 sonrasında ise Suriye'de önce Esad'ı devirmek amacıyla muhalif grupları destekleyen daha sonra ise rejime yönelik tutarsız bir yaklaşım izleyen ABD için, El Kaide'den daha güçlü ve daha organize bir terör örgütü olan IŞİD'in doğuşu, yükselişi ve Hilafet ilanı din motifli teröre karşı savaşı

bağlamında tam bir fiyasko olmuştur. Çünkü IŞİD, ABD'nin 2003 yılından itibaren Irak'ta yürüttüğü savaşta uyguladığı yanlış politikalar ile 2011 sonrasında Suriye'de uyguladığı tutarsız politikanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bugün geldiğimiz aşamada ABD'nin Ortadoğu politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan dini radikalizm sorunu El Kaide'nin kendisinden daha karmaşık bir hal almıştır. ABD müesses nizamı, dini radikalizme sebep olan bölgesel politikalarını revize etmediği ve ahlaki duruşunu sorgulamadığı sürece cihatçı selefi örgütler bölgede var olmaya devam edecektir.

Bu bağlamda ABD'nin, en başından beri İsrail lehine tutum sergilediği Filistin sorununda tarafsız bir tutum sergileyerek sorunun adil bir şekilde çözülmesine yönelik uluslararası platformlarda adımlar atması ve samimiyetini göstermesi gerekmektedir.

ABD, kendisi Ortadoğu'daki emperyal niyetlerinden vazgeçmelidir. Washington yönetimi Afganistan ve Irak'taki askeri ve siyasi varlığını sonlandırmadıkça, Basra Körfezi'ndeki askeri üsleri ile Suudi Arabistan'daki tesislerini boşaltmadıkça, özetle Amerikan askeri varlığının Ortadoğu'daki görünürlüğünde keskin bir azalma olmadıkça bölgedeki Amerikan karşıtlığına bağlı radikalleşme azalma olmayacaktır.

ABD'nin Ortadoğu'da tepki çeken varlığının öfke ve kızgınlığı körüklediği açıktır. ABD, Ortadoğu'nun zenginliğini ve kaynaklarını gerçek sahibi olan bölge halklarına bırakmadığı ve Amerikan çıkarlarına ters olsa dahi bölge ülkelerinin yönetimlerinin ülkelerin halklarının iradelerine ait olduğunu kabul etmediği sürece bölgedeki radikalleşme artarak devam edecektir.

ABD, kendi tercihlerini bölgeye empoze etmeye çalışmaktan kaçınmalıdır. 2001 yılından beri ABD, "Büyük Ortadoğu"yu Amerikan demokrasi vizyonuna uydurmaya çalışarak bölgede haddi hesabı olmayan hasarlar oluşturmuştur. Bush'un Arap dünyası ve İran'a yönelik "demokrasi" talebi ABD'nin bölgeye daha fazla müdahalesi için bir bahane olarak görülmüştür. Bush'un samimi olduğu varsayımında bile bu teşebbüs "Ortadoğu halklarının demokrasiyi kendi sosyo-politik süreçlerinde yani doğal seyrinde bulmaları gerektiği" gerçeğini görmezden gelmektedir. Bölgeye saplantılı ve içi boş bir demokrasi reformu dayatması Ortadoğu halkları ve devletleri için onur kırıcı bir yaklaşımdır. Bu devletlerden bazıları reform

için hazırlanırken bazıları hazır olmayabilir. Bundan dolayı ABD, İslam dünyasında demokrasi konusunda müdahaleci olmayan bir yaklaşım benimsemelidir.

Son olarak ABD, Ortadoğu halklarıyla savaş tehlikesi yaratma eğilimini terk etmelidir. ABD, güç kullanma tehditlerinin ve emperyal nitelikli dayatmaların Ortadoğu’da radikalizmi azaltmadığı, aksine güçlendirdiği gerçeğine alışmalıdır.

Gelinen noktada dini radikalizm meselesini tam da ABD’nin inşa ettiği gibi “Ladin ve El Kaide/İŞİD özelinde, terörle mücadele konseptiyle ve tek taraflı” ele almak sorunun bütüncül bir şekilde ele alınması noktasında zafiyete yol açmaktadır. El Kaide ve “El Kaidecilik” İslam dünyasında siyasal düşüncenin radikal ama azınlık kanadını temsil etmektedir. Çağdaş İslamcı militanlık olarak da ifade edilen bu olgu çeşitlilik gösteren, kümülatif ve karmaşık bir tarihi olgudur. Onun bütün suçunu Ladin ve El Kaide’ye atmak ancak ABD’nin yapabileceği aşırıya kaçan bir basitleştirme olacaktır.

Bu bağlamda son yıllarda İslam dünyasında gözlenen en çarpıcı ve tehlikeli gelişme, Selefilik’in ana akım Sünni İslam’ın yerini almaya başlaması yani, “Sünni İslam’ın selefileşmesi”dir. Selefi düşünce tamamen siyasi saiklerle ortaya çıkmış bir akım olan Vahhabilikle birlikte çağdaş bir İslami akım şeklinde yeniden canlanmıştır. 20. yüzyılın başında gözle görülür şekilde artan bu kırılma ise Sünniler ile Şiiler arasındaki mezhep ayrılıklarını körüklemektedir. 1400 yıldır geçerli olan barışçıl İslam öğretisinin tüm birikim ve değerlerinin yok sayılması sonucunda mezhepçilik git gide derinleşmiştir ve derinleşmeye devam etmektedir.

İlımlı/ıslahçı ya da radikal/devrimci olsun, her türlü selefilik, cihatçı selefilik besleyen ağın ana damarları olarak görülmelidir. Sünnilik karşısında yeni bir alternatif olarak inşa edilen Selefilik, geleneği yok ettiği ve gelenekle bağları kopardığı için tehlike arz etmektedir. Bugün dünyadaki en etkili teopolitik ağ olan selefi ağ, bir kartopu gibi sürekli büyümekte ve dallanıp budaklanarak ıslahçısından cihatçısına kadar geniş bir hat kurmaktadır. Radikal/cihatçı selefi motivasyonla hareket eden El Kaide tipi örgütlerin artması ise yalnızca Irak, Suriye ve onların yakın komşularını tehdit etmemektedir. Bu yükseliş dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan milyonlarca Müslümanın yanı sıra Müslüman olmayan toplumları da hedef almakta ve uluslararası politikada çatışma ve kutuplaşmayı artırarak başta ABD olmak üzere yine emperyalist güçlerin bölgesel çıkarlarına hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, İrfan, (1989), *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Acun, Can, (2014), “Neo el Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)”, *SETA Perspektif*, Sayı: 53.
- Ahmadov, Ramin, (2005), “The US Policy Toward the Middle East in the Post Cold War Era,” *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 4, Sayı: 1-2, ss. 138-150.
- Ajami, Fouad, (1998), “Dual Containment, Dual Failure”, *U.S. News & World Report*, Cilt: 124, Sayı: 3.
- Akbaş, Zafer, (2011), “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, *History Studies*, Ekim 2011 Özel Sayısı, ss. 1-18.
- Al Jazeera Turk, (2014), *İsrail ABD Gemisini Kasten Vurdu*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/israil-abd-gemisini-kasten-vurdu>, (E.T. 13 Ocak 2019).
- Alvandi, Roham, (2016), *Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War*, New York: Oxford University Press.
- Aly, Abdul Monem Said, (1988), “Egypt: A Decade After Camp David,” *The Middle East: Ten Years After Camp David*, ed. William B.Quandt, *Washington: Brookings Institutions*, ss. 63-93.
- Ambrust, Walter, (2004), “Imperial Dreams Prefigured: America and Its Middle Eastern Urge,” *Diplomatic History*, Cilt: 28, Sayı: 2, ss. 281-284.
- Amr, A. Ziad, (1993), “HAMAS: A Historical and Political Background”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 22, Sayı: 4, ss. 5-19.
- Amstutz, Mark R. (2014), *Evangelicals and American Foreign Policy*, NY: Oxford University Press.

- Aras, Bülent, (1997), *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Arı, Tayyar, (1992), *Basra Körfezi'nde Güç Dengesi (1978-1991)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Arı, Tayyar, (1998), *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar, (2000), *Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika: Türk, Yunan, Ermeni, İsrail ve Arap Lobilerinin ABD'nin Dış Politikasına Etkileri*, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Arı, Tayyar, (2012), *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arıkan, Pınar, (2016), "İran, Musaddık ve Darbe", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 76, ss. 18-21.
- Armaoğlu, Fahir, (1983), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir, (1994), *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arpacı, Işıl, (2017), "Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Millî Görüş Neden Radikalleşmedi?", *Turkish Studies*, Cilt: 12, Sayı: 8, ss. 11-28.
- Arslan, Hüseyin, (2016), "Küreselleşme ve Din İlişkisinin Yeni Ürünü: Din Motifli Küresel Terörizm", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 177-212.
- Arslan, Hüseyin, (2018), "Vekalet Savaşlarının Transformasyonu", *Third Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS III)*, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 375-386.

- Arslan, Hüseyin, (2019), “Evanjelist Teolojinin Orta Doğu’daki Krizlere Etkisi”, *Sixth International Mediterranean Social Sciences Congress (MECAS VI)*, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 333-344.
- Aruri, Naseer H. ve Moughrabi, Fouad M., (1983), “The Reagan Middle East Initiative”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 10-30.
- Ataç, C. Akça, (2007), “Bağımsızlık Savaşçılığından Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 42, ss. 111-126.
- Ataman, Muhittin ve Gökcan, Özkan, (2012), “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 199-229.
- Ataman, Muhittin, (2008), “Değerler ve Çıkarlar: ABD’nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler”, iç. Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Der.), *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, ss. 399-429.
- Atayi, Muhammed İbrahim, (1965), *Tarihi Maasiri Afghanistan*, (Çev. Cemilurrahman Kamgar, Bangahi İntisharati Meyvend), Kabil.
- Atwan, Abdel Bari, (2006), *The Secret History of al Qaeda*, Berkeley: University of California Press.
- Aydın, Mustafa; Özcan, Nihat Ali; Kaptanoğlu, Neslihan, (2007), “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *TEPAV, Ortadoğu Çalışmaları II*.
- Ayhan, Veysel, (2009), “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 101-136.
- Ayubi, Nazih, (1992), *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul: Cep Kitapları.

- Badran, Margot, (2013), “Political Islam and Gender”, Esposito, John L. ve Shahin, Emad El-Din (Ed.), *The Oxford Handbook of Islam and Politics*, New York: Oxford University Press, ss. 112-123.
- Bağcı, Hüseyin ve Sinkaya, Bayram, (2006), “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 21-37.
- Bal, Halil, (2002), “Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri”, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Ali Ahmetbeyoğlu (der.), *İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları*, İstanbul, 2002.
- Balcı, Ali, (2016), “Darbeler ve ABD’nin Rolü: Önemi Hep Sonradan Anlaşılan Bir Bağlantı”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 76, ss. 48-49.
- Balcı, Aziz, (2016), “Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 10, ss. 107-129.
- Baram, Amatzia, (2000), “Irak Yaptırımlarının Etkisi: İstatistiki Tuzaklar ve Sorumluluk”, *Avrasya Dosyası*, Irak Özel Sayısı, Cilt: 6, Sayı: 3.
- Baran, Zeyno, (2008), “The Roots of Violent Islamist Extremism and Efforts to Counter it”, *Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs*, Washington: U.S. Government Printing Office.
- Baskakov, Vitaly, (1985), *A History of Afghanistan*, Moscow: Progress Publishers.
- Başaran, Halil İbrahim, (2010), *Reagan’ın Ortadoğu’da Çevreleme Politikası ve İslami Hareketlerin Bu Politikadaki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beg, Rauf, (2001), *Adı Afganistan’dı, Talibanların Eline Nasıl Düştü*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Benjamin, Daniel ve Simon, Steven, (2002), *The Age of Sacred Terror: Radical Islam’s War Against America*, New York: Random House Publishing.
- Benningsen, Alexandre ve Lemerrier, Chantal, (1986), *The Afghan War and Soviet Central Asia*, Ankara: Middle East Technical University.

- Bergen, Peter L., (2001), *Holy War Inc.: Inside the Secret World of Osama bin Laden*, New York: The Free Press.
- Bergen, Peter L., (2006), *The Osama bin Laden I Know*, New York: The Free Press.
- Best, Anthony; Hanhimaki, J.M.; Maiolo, Joseph. A.; Schulze, Kirsten E., (2008), *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Best, Anthony; Hanhimaki, Jussi M.; Maiolo, Joseph. A.; Schulze, Kirsten E., (2015), *International History of the Twentieth Century and Beyond*, London and New York: Taylor&Francis Group.
- Bill, James A., (1988), *The Shah, The Ayatollah and The United States*, Foreign Policy Association.
- Blanchard, Christopher M., ve Humud, Carla H., (2018), “The Islamic State and U.S. Policy”, *Congressional Research Service*, CRS Report.
- Blechman, Barry M. ve Kaplan, Stephen S., (1979), “U.S. Military Forces as a Political Instrument since World War II”, *Political Science Quarterly*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 193-209.
- Blewitt, Richard, (2013), “The United Nations in Syria and the Responsibility to Protect”, *Caribbean Journal of International Relations & Diplomacy*, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 39-47.
- Blix, Hans, (2005), *Disarming Iraq: The Search for Weapons of Mass Destruction*, London: Bloomsbury Paperbacks.
- Bodur, H. Ezber, (2003), “Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, ss. 7-20.
- Bozan, Metin, (2016), “Şii-Selefi Çatışmasının Teolojik Kökenlerine Genel Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 13, ss. 24-26.
- Brachman, Jarret M., (2008), *Global Jihadism: Theory and Practice*, New York: Routledge.

- Braude, Joseph, (2005), “The Greening of the Middle East: Oil-for-Feud”, *The New Republic*, 4 Temmuz 2005, ss. 14-17.
- Brisard, Jean-Charles, (2005), *Zarqawi: The New Face of Al-Qaeda*, Cambridge: Polity Press.
- Bronson, Rachel, (2006), *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia*, New York: Oxford University Press.
- Broxup, Marie, (1985), *Sovyetler Afganistan'da: Bir İşgalin Anatomisi*, (Çev. Rasih Malyalı), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Yayın No: 5, Ankara.
- Brzezinski, Zbigniew, (1979), “Reflections on Soviet Intervention in Afghanistan”, Memorandum for the President, 26 Aralık 1979, The White House: Washington.
- Brzezinski, Zbigniew, (1983), *Power and Principle, Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981*, New York: Farrar Straus & Giroux.
- Brzezinski, Zbigniew, (2003), “Hegemonic Quicksand”, *The National Interest*, Winter 2003, No: 74.
- Bullard, S. Reader, (1951), *Britain and the Middle East, From Earliest Times to 1950*, London: Hutchinson University Library.
- Burke, Jason, (2003), *El Kaide: Terörün Gölgesi*, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Everest Yayınları.
- Burke, Jason, (2004), *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam*, London: Penguin.
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2004), “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye”, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 7, Sayı: 20, ss. 205-234.
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2008), “İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye’sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları”, *Usul İslam Araştırmaları*, Cilt: 9, Sayı: 9, ss. 173-200.

- Büyükkara, Mehmet Ali, (2009), “Selefilik’in Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Yeni Bilgiler Işığında Cuheyman El-Uteybi ve Cemaati”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 3, ss. 21-46.
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2013), *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Büyükkara, Mehmet Ali, (2016), *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Carney, Stephen A., (2011), “Allied Participation in Operation Iraqi Freedom”, *Center of Military History*, United States Army, Washington, D.C.
- Caşın, Mesut H., (1999), “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 3, ss. 283-325.
- Chaliand, Gerard ve Blin, Arnaud, (2016), *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan IŞİD’e*, (Çev. Bülent Tanatar), İstanbul: Nora Kitap.
- Chomsky, Noam ve Achcar, Gilbert, (2007), *Tehlikeli Güç: ABD’nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Chomsky, Noam, (1987), “The U.S. and the Middle East”, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 16, Sayı: 3, ss. 25-42.
- Chossudovsky, Michel, (2010), *Amerika’nın “Terörizme Karşı Savaşı”*, (Çev. Alpaslan Işıklı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Chubin, Shahram, (1982), *The Role of Outside Powers, Security in The Persian Gulf*, International Institute for Strategic Studies.
- Clarke, Colin P. ve Mogdahan, Assaf, (2018), “Mapping Today’s Jihadi Landscape and Threat”, *Journal of World Affairs*, Cilt: 62, Sayı: 3, ss. 347-371.
- Clarke, Michael ve Ricketts, Anthony (2017), “Did Obama have a grand strategy?”, *The Journal of Strategic Studies*, Cilt: 40, Sayı: 1, ss. 295-324.
- Cleveland, William L., (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Cleveland, William ve Bunton, Martin, (2009), *A History of the Modern Middle East*, London: Westview Press.
- Cockburn, Andrew ve Cockburn Patrick, 2000, *Out of the Ashes: The Resurrection of Saddam Hussein*, New York: Harper&Collins Publishers.
- Cockburn, Patrick, (2014), *İslam Devleti'nin Yükselişi: IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Coll, Steve, (2004), *Hayalet Savaşları*, (Çev. Enver Günsel), İstanbul: Truva Yayınları.
- Combs, Jerald A., (1986), *The History of American Policy*, New York: Alfred A. Knoph.
- Cooley, John L., (2000), *Unholy Wars: Afghanistan, America and the International Terrorism*, London: Pluto Press.
- Cottam, Richard, (1971), "American Policy and Arab World", *The Arab World from Nationalism to Revolution*, (Ed. Abdeen Jabara, Janice Terry), Wilmette, Illionis, The Medina University Press International), ss. 114-127.
- Çakır, Muhammed Faruk; Aslan, Ömer; Kıyıcı, Hakan; Söylemez, Hatice; Öztürk, Müberra; Şahin, Yakup; Demirbaş, Mehmet, (2017), "Radikalleşme, Şiddet İçeren Aşırılık ve Terörizm", *Polis Akademisi Yayınları*, Ankara.
- Çoban-Oran, Filiz, (2017), "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 2019-2037.
- Dağı, İhsan D., (2002), *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Dalacoura, Katerina, (2010), "US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 57-76.
- Davison, H. Roderic, (1960), "Where is the Middle East?", New York: *Foreign Affairs*, Cilt: 38, Sayı: 4.

- Davutoğlu, Ahmet, (2003), “Küresel Bölgesel Dengeler ve Ortadoğu Barış Süreci”, *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Delong-Bas, Natana J., (2004), *Wahhabi Islam: From Revival and Reform to Global Jihad*, New York: Oxford University Press.
- Demir, Hilmi, (2014), “Selefiler ve Selefi Hareketi IŞİD Ne Kadar Sünnidir?”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu*, Rapor No: 21.
- Demir, Hilmi, (2017), “Radikalleşme Süreçlerinde İdeoloji ve İtikadi İdeolojinin Rolü Üzerine”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 80, ss. 10-13.
- Demir, Hilmi, (2019), “Oryantalizmden İslamofobiye: Cihatçılık”, *Türkiye Gazetesi*, 26 Ocak 2019, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/606265.aspx>, (E.T.:25 Mart 2019).
- Dikerdem, Mahmut, (1990), *Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Donally, Thomas, (2004), *Amerikan İmparatorluğunun Yeniden İnşası*, (Çev. Fabrika Dergisi Çeviri Grubu), İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Dorronsoro, Gilles, (2005), *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to the Present*, (Çev. John King), London: Hurst&Company.
- Dueck, Colin, (2015), *The Obama Doctrine: American Grand Strategy Today*, New York: Oxford University Press.
- Dursun, Davut ve Arı, Tayyar (Ed.), (2013), *Orta Doğuda Siyaset*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Dursunoğlu, Alptekin, (2005), *Dördüncü Dünya Savaşı ve Ortadoğu*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Eilts, Hermann Frederick, (1988), “The United States and Egypt,” *The Middle East: Ten Years After Camp David*, Ed. William B.Quandt, *Washington: Brookings Institutions*, ss. 111-149.

- Eisenhower, Dwight D., (1965), *Waging Peace 1956-1961*, New York: Doubleday&Company Inc.
- Elsasser, Jürgen, (2015), *Batılı Gizli Servislerden IŞİD'e Giden Yol*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Emadi, Hafizullah, (1990), *State, Revolution, and Superpowers in Afghanistan*, New York: Preager.
- Emery, Christian, (2013), *US Foreign Policy and the Iranian Revolution: The Cold War Dynamics of Engagement and Strategic Alliance*, New York: Palgrave Macmillan.
- Erdem, Gökhan, (2018), “Lübnan’da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: Emel’den Hizbullah’a”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: 49, Sayı: 1, ss. 21-55.
- Erhan, Çağrı, (2001), “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, ss. 77-93.
- Erhan, Çağrı, (2004), “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 123-149.
- Erhan, Çağrı, (2009), “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1”, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I 1919-1980, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 477-652.
- Erkmen, Serhat, (2008), “1945-1989 yılları arasında ABD’nin Kuzey Irak Politikası”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 67-96.
- Erkmen, Serhat, (2010), “ABD’nin Irak’tan Çekilme Süreci: Irak’ta İşgalin Sonu mu Sonun Başlangıcı mı?”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, ss. 8-18.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Çelik, Kadir Ertaç, (2018), “ABD’nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 14-45.

- Ersoy, Eyüp, (2016), “1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap, İsyan ve İhtilal”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 76, ss. 11-13.
- Esposito, John L., (2002), *İslam Tehdidi Efsanesi*, (Çev. Ömer Baldık, Ali Köse ve Talip Küçükcan), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Evkuran, Mehmet, (2015), “Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, ss. 71-90.
- Ewans, Martin, (2002), *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*, New York: Harper Perennial.
- Farrall, Leah, (2017), “Revisiting al-Qaida’s Foundation and Early History”, *Perspectives on Terrorism*, Cilt: 11, Sayı: 6, ss. 17-37.
- Findley, Paul, (2000), *ABD’de İsrail Lobisi* (Çev. Mustafa Özcan, Dr. N. Ahmet Asrar), İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım.
- Fitzgerald, Frances, (2000), *Way out There in the Blue: Reagan, Star Wars, and the End of Cold War*, London: Simon and Shuster.
- Friedman, George, (2014), *Amerika’nın Gizli Savaşı*, (Çev. Enver Günsel), 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Fuller, Graham, (1994), “The Appeal of Iran”, *The National Interest*, Sayı: 37 (Güz 1994), ss. 92-96.
- Fuller, Graham, (2004), *Siyasal İslamın Geleceği*, (Çev. Mustafa Acar), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fuller, Graham, (2014), *Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East*, New York: Bozorg Press.
- Gaddis, John L., (1982), *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, New York: Oxford University Press.

- Ganji, Babak, (2006), *Politics Of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, London, GBR: I. B. Tauris & Company.
- Gates, Robert M., (1996), *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, New York: Simon&Schuster.
- Gates, Robert M., (2002), *From the Shadows Manuscript*, Kennedy School Kütüphanesi.
- Gerger, Haluk, (2012), *ABD, Ortadoğu, Türkiye*, İstanbul: Yordam Kitap, 5. Baskı.
- Gerges, Fawaz A., (2012), *Obama and the Middle East: The End of America's Moment?*, New York: St. Martin's Press.
- Gerges, Fawaz, (1995), "Egyptian-Israeli Relations Turn Sour", *Foreign Affairs*, Cilt: 74, Sayı: 3, ss. 69-78.
- Gerges, Fawaz, (1999), *Amerika ve Siyasal İslam*, (Çev. Ahmet Emin Dağ), İstanbul: Anka Yayınları.
- Ghannouchi, Rashid, (2014), "How Credible is the Claim of the Failure of Political Islam", *Middle East Monitor*, 27 Ocak 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/20140127-how-credible-is-the-claim-of-the-failure-of-political-islam/>, (E.T.:25 Şubat 2019).
- Golan, Galia, (1991), *Soviet Policies in the Middle East, From World War II to Gorbachev*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldziher, Ignaz, (1977), "Fıkıh", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 605-606.
- Gönlübol, Mehmet, (1974), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası.
- Gönülal, Ümit Ali, (2017), "Filistin Sorununda Dönüm Noktası: Donald Trump'ın Barış Sürecine Son Veren Hamlesi ve İsrail Lobisinin Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: 48, ss. 99-109.

- Gözen, Ramazan (Ed.), (2014), *Amerikan Dış Politikası*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Gresh, Alain ve Vidal, Dominique, (1991), *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (Çev. Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayınları.
- Gresh, Geoffrey F., (2015), *Gulf Security and the U.S. Military: Regime Survival and the Politics of Basing*, California: Stanford University Press.
- Gunaratna, Rohan, (2002), *Inside Al Qaeda: Global Network of Terror*, New York: Columbia University Press.
- Gül, Murat ve Karapınar, Emrah, (2020), “İran Nükleer Krizi ve Zorlayıcı Diplomasi”, *Vizyoner Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 26, ss. 279-290.
- Gürler, Recep Tayyip ve Özdemir, Ömer Behram, (2014), “Tevhid ve Cihad Örgütü”nden “İslam Devleti”ne, *SETA Perspektif*, Sayı: 60.
- Gürün, Kamuran, (1983), *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Güzel, Süleyman Çağrı, (2018), “1979 İran Devrimi'nin ABD'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 65, ss. 50-61.
- Hakyemez, Cemil, (2015), “Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, ss. 129-152.
- Hale, William, (2003), *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev. Petek Demir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hamid, Mustafa ve Farrall, Leah, (2015), *The Arabs at War in Afghanistan*, London: Hurst Publishers.
- Hartman, Andrew, (2002), “Red Template: United States Policy in Soviet Occupied Afghanistan”, *Third World Quarterly*, Cilt: 23, Sayı: 3, ss. 467-489.

- Harunoğlu, Çetinoğlu Nur, (2019), “Eisenhower’dan Obama’ya: ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Suriye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 74, Sayı: 4, ss. 1149-1182.
- Hegghammer, Thomas ve Lacroix, Stephane (2007), “Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-‘Utaybi Revisited”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, Sayı: 39, ss. 103-122.
- Heller, Mark A., (1995), “Rabin and Arafat: Alone, Together”, *Current History*, Cilt: 94, Sayı: 588, ss. 28-32.
- Hepworth, Daniel P., (2013), “Analysis of Al-Qaeda Terrorist Attacks to Investigate Rational Action”, *Perspectives on Terrorism*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 23-38.
- Hobson, Christopher, (2005), “A Forward Strategy of Freedom in the Middle East: US Democracy Promotion and the War on Terror”, *Australian Journal of international Affairs*, Cilt: 59, Sayı: 1, ss. 39-53.
- Hook, Steven W. ve Spanier, John, (2009), *American Foreign Policy Since World War II*, 18. Baskı, Washington: CQ Press.
- Hudson, Michael, (1968), *The Precarious Republic, Political Modernization in Lebanon*, New York: Random House.
- Hurewitz, Jacob Coleman, (1980), *Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*, (Çev. Nusret Özselçuk), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları.
- Isenberg, David, (1993), “Desert Storm Redux?”, *Middle East Journal*, Cilt: 47, Sayı: 3, ss. 429-443.
- İğde, Muhyettin, (2015), “Fıkıh ve İtikad Arasında Hanbelilik: Selefilik Teolojik Arka Planı Üzerine Bir İnceleme”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademik Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, ss. 91-106.
- İşcan, Mehmet Zeki, (2015), “Tarih Boyunca Selefî Söylem”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademik Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, ss. 1-14.

- Jane, Murat, (2017), “İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 264-314.
- Jones, Seth G. ve Libicki, Martin C., (2008), “How Terrorist Groups End: Lessons for Countering al Qaeda”, RAND Corporation.
- Jones, Seth G., (2020), “America’s Counterterrorism Gamble”, *Center for Strategic and International Studies (CSIS) Briefs*.
- Juergensmeyer, Mark, (2001), *Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor*, (Çev. Adem Yalçın), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kanat, Kılıç Buğra, (2015), “Netanyahu’nun Ziyareti Gölgesinde ABD-İsrail İlişkileri”, *SETA Perspektif*, Sayı: 95.
- Karabell, Zachary, (1995), “The Wrong Threat: The United States and Islamic Fundamentalism”, *World Policy Journal*, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 37-48.
- Karlsson, Ingmar, (2005), *Din, Terör ve Hoşgörü*, (Çev. Turhan Kayaoğlu), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Kemiksiz, Neşe, (2016), “Filistin Sorunu”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 133-179.
- Kenen, Isaiah L., (1981), *Israel’s Defence Line*, Prame Theus Books, Buffalo.
- Kennan, George F., (1947), “The Sources of Soviet Conduct”, *Foreign Affairs*, Cilt: 25, Sayı: 4, ss. 566-582.
- Kepel, Gilles, (2001), *Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Doğan Kitap.
- Keskin, Abdulkaki, (1996), “Amerika’da Müslüman İmajı”, *Müslüman İmajı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 31-48.

- Khalid, Walid, (1984), *Conflict and Violence in Lebanon: Confrontation in the Middle East*, Cambridge: Center for International Affairs, Harvard University.
- Khosrokhavar, Farhad ve Roy, Olivier, (2000), *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kızıloğlu, Sedat, (2012), “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 35-64.
- Kissinger, Henry, (2000), *Diplomasi*, (Çev. İbrahim H. Kurt), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, Henry, (2014), *Dünya Düzeni*, (Çev. Sinem Sultan Gül), 4. Baskı, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Koca, Ferhat, (2015), “İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, ss. 15-70.
- Kramer, Martin, (2003), “Coming to Terms: Fundamentalists or Islamists?”, *Middle East Quarterly*, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 65-77.
- Kuniholm, Bruce Robellet, (1994), *The Origins of the Cold War in the Near East, Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*, New Jersey: Princeton University Press.
- Kurşun, Zekeriya (Ed.), (2013), *Modern Ortadoğu Tarihi*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Kurt, Hasan, (2013), “İtikadi Mezheplerin Oluşum Süreci”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 23-35.
- Kurt, Selim, (2014), “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Ortadoğu Politikası”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 19, ss. 167-196.

- Kurum, Mehmet ve Avcı, Engin, (2018), “Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal Şiddetin Araçsallaştırılması”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, ss. 37-90.
- Kux, Dennis, (2001), *The United States and Pakistan, 1947-2000: Disenchanted Allies*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Küçük, Abdurrahman ve Tümer, Günay, (2002), *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kürkçüoğlu, Ömer E., (1972), *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ladjevardi, Habib, (1983), “The Origins of US Support for an Autocratic Iran”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 225-239.
- Lawrence, Bruce, (2005), *Messages to the World: The Statements of Osama Bin Laden*, (Çev. James Howarth), London: Verso Books.
- Lefebvre, Maxime, (2005), *Amerikan Dış Politikası*, (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lenczowski, George, (1990), *American Presidents and the Middle East*, Durham: Duke University Press.
- Lewis, Bernard, (1964), “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, *AÜİFD*, Cilt: 12, Sayı: 1, ss.75-81.
- Lewis, Bernard, (2003), *İslam'ın Krizi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Literatür Yayınevi.
- Lewis, Bernard, (2006), *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), 3. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Makdisi, George, (2004), *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (Çev. A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu), İstanbul: Gelenek Yayınları.

- Maley, William, (1998), *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, New York: New York University Press.
- Mamdani, Mahmood, (2004), *İyi Müslüman, Kötü Müslüman*, (Çev. Sevinç Altınçekiç), İstanbul: 1001 Kitap Yayınları.
- Mansfield, Peter, (2012), *Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul: Say Yayınları.
- Marlowe, John, (1961), *Arab Nationalism and British Imperialism, A Study in Power Politics*, New York: Frederick A. Praeger Publishers.
- Mayer, Jeremy D., (2004), “Christian Fundamentalists and Public Opinion Toward the Middle East: Israel’s New Best Friends,” *Social Science Quarterly*, Cilt: 85, Sayı: 3, ss. 695-712.
- McGhee, George, (1992), *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, (Çev. Belkıs Çorakçı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- McQuaid, Julia; Schroden, Jonathan; Faber, Pamela G.; Hammerberg, P. Kathleen; Powell, Alexander; Gold, Zack; Knoll, David; Rosenau, William, (2017), “Independent Assessment of U.S. Government Efforts against Al-Qaeda”, *CNA Report*.
- Mead, Walter Russell, (2006), “God’s Country?: Evangelicals and U.S. Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, Cilt: 85, ss. 24-43.
- Mearsheimer, John J. ve Walt, Stephen M., (2006), “The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”, *Middle East Policy*, Cilt: 85, Sayı: 5, ss. 29-87.
- Michot, Yahya, (2011), “İbn Taymiyya’s “New Mardin Fatwa”. Is genetically modified Islam (GMI) carcinogenic?”, *The Muslim World*, Cilt: 101, Sayı: 2, ss. 130-181.
- Miglietta, John P., (2002), *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel and Saudi Arabia*, Maryland: Lexington Books.

- Mitrokhin, Vasiliy, (2002), “The KGB in Afghanistan”, *Cold War International History Project*, Working Paper 40.
- Mozaffari, Mehdi, (2007), “What is Islamism? History and Definition of a Concept”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 17–33.
- Muqit, Abd, (2012), “Ideology and Power Relation Reflected in the Use of Pronoun in Osama Bin Laden’s Speech Text”, *International Journal of Social Science and Humanity*, Cilt: 2, Sayı: 6, ss. 557-561.
- Musaoğlu, Neziha ve Efeğil, Ertan, (2007), “Ortadoğu’da Büyük Ortadoğu Projesi Uygulanabilir mi?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 1-18.
- Naji, Abu Bakr, (2006), *The Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Umma Will Pass*, (Çev. William Faizi McCants), John M. Olin Institute for Strategic Studies, Harvard University.
- Nevins, Allan ve Commager, Henry Steele, (2008), *ABD Tarihi*, (Çev. Halil İnalçık), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nixon, Richard, (1980), *The Real War*, New York: Warner Books.
- Njolstad, Olav, (1994), *Peacekeeper and Trouble Maker: Jimmy Carter’s Containment Policy, 1977-1978*, Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies.
- Noyes, James H., (1982), *The Clouded Lens: Persian Gulf Security and U.S. Policy*, Stanford: Hoover Institution Press.
- Nye, Joseph S. ve Welch, David A., (2010), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev. Renan Akman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Obama, Barack, (2009), *İnanırsak Başarıyoruz*, (Çev. Özkan Özdem), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Ochsenwald, William, (1981), “Saudi Arabia and the Islamic Revival”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt: 13, Sayı: 3, ss. 271-286.

- Oğuz, Esedullah, (1999), *Afganistan*, İstanbul: Cep Kitapları.
- Oktay, Cemil, (1993), “Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu’yu Okumak”, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (Haz. Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Oren, Michael, (2008), “Israel and the United States: The Special Bond Between Two Nations and Two Peoples”, *Wall Street Journal*, 7 Mayıs 2008.
- Öke, Mim Kemal, (2002), *Siyonizm’den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Önal, Hilal, (2010), “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 6, Sayı: 23, ss. 43-71.
- Özdemir, Ahmet Yusuf, (2016), “1952 Mısır’da Hür Subaylar Darbesi”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 76, ss. 33-35.
- Özdemir, Çağatay, (2018), Obama’nın Grand Stratejisinin Ortadoğu’ya Yansımaları, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Özkan, Behlül, (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 16, ss. 51-91.
- Özkoç, Özge, (2009), “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, ss. 167-195.
- Özmen, Süleyman, (2006), *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öztürkci, Alpaslan, (2017), “Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 34, ss. 373-394.
- Pehlivanoğlu, A. Öner, (2004), *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Peterson, Paul E., (1994), “The President’s Dominance in Foreign Policy Making”, *Political Science Quarterly*, Cilt: 109, Sayı: 2, ss. 215-234.

- Pillar, Paul R., (2001), *Terrorism and U.S. Foreign Policy*, Washington: Brookings Institution Press.
- Pirinççi, Ferhat, (2014), “Arap Baharı’nı Yeniden Düşünmek”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 6, Sayı: 65, ss. 6-8.
- Pirinççi, Ferhat; Orhan, Oytun; Duman, Bilgay, (2014), “ABD’nin IŞİD Stratejisi ve Irak ile Suriye’ye Olası Yansımaları”, *ORSAM*, Rapor No: 191, Ankara.
- Prince, Stephen, (2009), *Firestorm: American Film in the Age of Terrorism*, New York: Columbia University Press.
- Quandt, William B., (1990), *The United States and Egypt: An Essay on Policy for 1990’s*, Washington: Brookings Institutions.
- Quivooij, Romain, (2015), “The Islamic State”, *RSIS Nanyang Technological University*, Policy Report.
- Ramazani, Rouhallah K., (1988), “The Iran-Iraq War and the Persian Gulf Crisis”, *Current History*, Cilt: 87, Sayı: 526, ss. 61-64.
- Ramazani, Rouhollah K., (1980), “Iran’s Revolution: Patterns, Problems and Prospects”, *International Affairs*, Cilt: 16, Sayı: 3, ss. 443-457.
- Rashid, Ahmad, (1999), “The Taliban: Exporting Muslim Extremism”, *Foreign Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 6, ss. 22-35.
- Rashid, Ahmed, (2002), *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*, New Haven: Yale University Press.
- Rosenberg, Walter ve Tobin, Herbert C. (Ed.), (1958), *Keesing’s Contemporary Archives*, Volume No: XI, 1957-1958, ss. 15305-15307.
- Roy, Olivier, (1994), *Siyasal İslamın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul: Metis Yayınları.
- Roy, Olivier, (1995), *Afghanistan: From Holy War to Civil War*, Princeton N.J. Darwin Press.

- Roy, Olivier, (2003), *Küreselleşen İslam*, (Çev. Haldun Bayrı), İstanbul: Metis Yayınları.
- Roy, Sara, (2000), “The Transformation of Islamic NGOs in Palestine”, *Middle East Report*, No: 214.
- Rubin, Barnett R., (2002), *The Fragmentation of Afghanistan*, U.S.: Yale University Press.
- Rubin, Barry, (1987), “Drowning in the Gulf”, *Foreign Policy*, Sayı: 69, ss. 120-134.
- Rubin, Barry, (1988), *Revolutionary Iran: Challenge and Responce in the Middle East*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Ryan, Bernard, (2006), *Jimmy Carter: U.S. President and Humanitarian*, New York: Infobase Publishing.
- Saad-Ghorayeb, Amal, (2003), “Factors Conducive to the Politicization of the Lebanese Shi’a and the Emergence of Hizb’ullah”, *Journal of Islamic Studies*, Cilt: 14, Sayı: 3, ss. 273-307.
- Sağlam, Ahmet, (2016), “İlhanlı Hükümdarı Gazan Han’ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye’nin Siyasi ve Dini Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 35-55.
- Sander, Oral, (1996), *Siyasi Tarih, 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, Oral, (2003), *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, Oral, (2015), “Arap-İsrail Savaşı’nın Onuncu Yıldönümünde 1815 Avrupası ve Henry Kissinger”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, ss. 207-226.
- Saray, Mehmet, (1997), *Afganistan ve Türkler*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Sarı, Emre, (2016), *ABD Tarihi ve ABD Başkanları*, Antalya: Nokta E-book Publishing.

- Sarıkcıoğlu, Ekrem, (2002), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Scheuer, Michael, (2016), *Usame Bin Ladin*, (Çev. Abdullah Tatlı), İstanbul: Küresel Kitap.
- Schoenbaum, David, (1993), *The United States and the State of Israel*, NY: Oxford University Press.
- Schroefl, Josef ve Kaufman, Stuart J., (2014), “Hybrid Actors, Tactical Variety: Rethinking Asymmetric and Hybrid War”, *Studies in Conflict & Terrorism*, Cilt: 37, Sayı: 19, ss. 862-880.
- Semiz, Yaşar ve Akgün, Birol, (2005), “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 163-180.
- Serbest, M. Bürkan, (2003), Soğuk Savaş Dönemi’nde (1945-1975) ABD’nin Ortadoğu Politikası: Gücün Hukuka Üstünlüğü, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shanahan, Rodger, (2005), *The Shi’a of Lebanon: Clans, Parties and Clerics*, London and New York: Tauris.
- Sick, Gary, (1996), “The United States and Iran: Truth and Consequences”, *Contention*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 59-78.
- Siegel, Pascal C., (2008), "Islamic State of Iraq Commemorates Its Two-Year Anniversary", *Combating Terrorism Center at West Point*, Cilt: 1, Konu: 11.
- Soage, Ana, (2006), “Bin Laden Speaks to the West: A Discourse Analysis of Osama bin Laden’s Messages to Westerners”, *Review of Mideast Affairs*, ss. 21-37.
- Sönmezoğlu, Faruk (1994), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Spiegel, Steven L., (1985), *The Other Arab-Israeli Conflict*, Chikago: The University of Chikago Press.

- Stork, Joe, (1982), “Israel as a Strategic Asset”, *MERIP Reports*, Sayı: 4, ss. 3-13.
- Stork, Joe, (1993), “The U.S. Policy and the Palestinian Question”, Hooshang Amirahmadi (ed), *The United States and the Middle East A Search for New Perspective*, New York: State University of New York Press, ss. 125-148.
- Stroh, Mark A., (2009), “Attack on the USS Liberty: A Stab at the Truth”, *USAWC Strategy Research Project*, US Army War College.
- Sümer, Gültekin, (2008), “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 19, ss. 119-144.
- Şahin, Hanifi, (2016), “İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dini-Mezhebi Kabullerin Rolü”, *İLTED*, Erzurum 2016/1, Sayı: 45, ss. 109-138.
- Şahin, Mehmet, (2007), “İran Dış Politikasının Dini Retoriği”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 10-19.
- Şahin, Mehmet, (2008), “ABD’nin Müslüman Savaşçıları”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 43-52.
- Şahin, Mehmet, (2010), “ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 21, ss. 39-45.
- Tanner, Stephen, (2005), *Bush’ların Savaşları*, (Çev. Ayşe Doğancı), Ankara: Elips Kitap.
- Taylor, Alan R., (2001), *İsrail’in Doğuşu*, (Çev. Mesut Karaşahan), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Teitelbaum, Joshua, (2000), *Holier Than Thou: Saudi Arabia’s Islamic Opposition*, The Washington Institute for Near East Policy.
- Tellal, Eren, (2007), “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 62, Sayı: 3, ss. 349-377.
- Tivnan, Edward, (1987), *The Lobby: Jewish Political Power and American Foreign Policy*, New York: Simon and Shuster.

- Toman, Murat ve Akman, Halil, (2014), “Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 20, ss. 285-331.
- Trofimov, Yaroslav, (2007), *The Siege of Mecca, The 1979 Uprising at Islam’s Holiest Shrine*, New York: Double Day.
- Turan, Ömer, (2003), *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, Yeni Şafak Yayınları.
- Türbedar, Erhan, (2011), “Balkanlar’da Terörizm Tehdidi: Gerçek mi, Hayal mi?”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 11, ss. 141-160.
- Türsan, Nurettin, (1972), “Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’in Stratejik Değeri-IV-”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 53, ss. 36-42.
- U.S. Senate, (2000), *Washington’s Farewell Address: to the People of The United States*, 106th Congress, 2nd Session, Senate Document No: 106-121, Washington 2000.
- Ulutaş, Ufuk; Bölme, Selin M.; Demir, Gülşah Neslihan; Torlak, Furkan; Ziya, Saliha, (2012), “İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA Vakfı Raporu*, Ankara.
- US Department of State, (1956), *US Support for Baghdad Pact*, Press Release 604, in State Bulletin, vol. XXXV, no. 911 (December 10, 1956).
- Uslu, Nasuh, (2015), “Körfez Savaşı ve Amerika’nın Politikaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 3, ss. 165-199.
- Usta, Ahmet, (2003), “Ali Reşad’ın Tarih-i Kadiminde İbraniler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 14-15, Samsun.
- Uygur, Hakkı, (2016), “1953 Darbesi ve Hatırlattıkları”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 76, ss. 15-17.
- Veldhuis, Tinka ve Staun, Jorgen, (2009), “Islamist Radicalisation: A Root Cause Model”, *Netherlands Institute of International Relations Clingendael*.

- Vidino, Lorenzo, (2005), “How Chechnya Became a Breeding Ground for Terror”, *Middle East Quarterly*, Cilt: 13, Sayı: 5, ss. 57-66.
- Weiss, Michael ve Hassan, Hassan, (2016), *IŞİD Terör Ordusunun İç Yüzü*, (Çev. Emine Arzu Kayhan), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Williams, Brian Glyn, (2010), “General Dostum and the Mazar i Sharif Campaign: new light on the role of Northern Alliance warlords in Operation Enduring Freedom”, *Small Wars&Insurgencies*, Cilt: 21, Sayı: 4, ss. 610-632.
- Wright, Lawrence, (2006), *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*, New York: Alfred A. Knopf.
- Wright, Robin, (2008), *Dreams and Shadows: The Future of the Middle East*, London: The Penguin Press.
- Yegin, Abdullah, (2015), “Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, *SETA Vakfi Raporu*, Ankara.
- Yousaf, Mohammad ve Adkin, Mark, (1992), *The Bear Trap: Afghanistan’s Untold Story*, Lahor, Pakistan: Jang.
- Yousaf, Mohammad ve Adkin, Mark, (2001), *Afghanistan: The Bear Trap*, Havertown, Casemate.
- Zawahiri, Ayman Al, (2008), “Knights Under the Prophet’s Banner”, *The Theory and Practice of Islamic Terrorism*, New York: Palgrave Macmillan, ss. 49-57.